

KAARLO ARFFMAN

**YLIOPISTOT JA KIRKON MAGISTERIUM
REFORMAATION ALKUVAIHEESSA**

I

KAARLO ARFFMAN

**YLIOPISTOT JA KIRKON MAGISTERIUM
REFORMAATION ALKUVAIHEESSA
I
1517–1521**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Universitäten und das Magisterium
der Kirche im Anfangsstadium der Reformation.

1. 1517–1521

ESITETÄÄN HELSINGIN YLIOPISTON TEOLOGISEN
TIEDEKUNNAN SUOSTUMUKSELLA JULKISESTI
TARKASTETTAVAKSI YLIOPISTON PÄÄRAKENNUKSEN
LUENTOSALISSA XII JOULUKUUN 12. PÄIVÄNÄ 1981 KLO 10.

**HELSINKI 1981
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA**

**SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISEN SEURAN
TOIMITUKSIA 122**

**FINSKA KYRKOHISTORISKA SAMFUNDETS
HANDLINGAR 122**

KAARLO ARFFMAN

**YLIOPISTOT JA KIRKON MAGISTERIUM
REFORMAATION ALKUVAIHEESSA
I
1517—1521**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Universitäten und das Magisterium
der Kirche im Anfangsstadium der Reformation.

1. 1517—1521

**HELSINKI 1981
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA**

ISBN 951-9021-43-4

ISSN 0356-0759

Oy Länsi-Suomi, Rauma 1981

Abstract

THE UNIVERSITIES AND THE MAGISTERIUM OF THE CHURCH AT THE ONSET OF THE REFORMATION. 1. 1517-1521.

This study probes the concepts concerning the determination of the doctrine of the Church at the onset of the Reformation within the universities. The positions taken by the Wittenberg University faculty members were the main body of materials used. Other universities were included insofar as they took a stand regarding the views of the Wittenberg theologians. The research technique employed was historical.

The late Middle Ages witnessed a great many theories on the Authority of the Church. Apart from conciliaristic and papalistic theories, there was also a tradition which held that the Church was in the final analysis to give regard to whatever was the most convincing positional justification, by a teacher regardless of his professional status. This tradition bears the German name 'Theorie der Sachautorität'. The universities, as well, had significant doctrinal authority.

In his early writings, Luther placed great emphasis on the authority of Church leadership. On the other hand, he was given to stating that ordinary Christians were better able to comprehend faith than was the Church leadership. In the debates on indulgences Luther rejected the papalistic view, attempting, however, to win over the Church leadership thereby avoiding conflict. From the summer of 1518 on, Luther sought support from Panormitanus (d. 1445), the most widely recognized representative of the view of 'Theorie der Sachautorität'. Refusing to acknowledge papal infallibility Luther first thought it best to appeal to the Council and, at the same time, remain quiescent on the possibility of the Council erring. In the Leipzig debate Luther, however, rejected the infallibility of the Council appealing to 'Theorie der Sachautorität'. Even all the scholars of Wittenberg did not accept Luther's radical claims. Also in Andreas Karlstadt's view, the Council was capable of erring. Instead, Karlstadt avoided questioning papal authority. He believed the Pope could err only under exceptional circumstances.

After the autumn of 1519 the Wittenberg theologians no more applied to 'Theorie der Sachautorität'. Instead, they reinforced the claim that the Bible as God's word was entirely clear requiring no interpretative ministry. This was ad-

joined by the charismatic view, i.e. Christians were to listen to the prophetic teachers proclaiming God's clear word. Among the Wittenberg theologians, nevertheless, there were differing views. For example Luther and Karlstadt partly differed in their understanding of the Bible.

The universities taking a stand in the debate supported various views. The doctors of Mainz and Leipzig, in accordance with the papalistic theory, avoided interference in the debate on the papal position, while Wimpina and Eck, the conciliarists, responded against Luther's claims. The universities of Louvain and Cologne lay emphasis on their own authority. On behalf of the Curia, Prierias presented a detailed and accurate doctrine of papal infallibility. After the debate in Leipzig Eck, too, unlike his prior position, considered it of necessity to emphasize papal authority.

Nearly all theological faculties accepted the bull of 1520, although strong disagreement arose in university circles. Erasmus of Rotterdam did not accept Luther's radical view, nor did he approve the verdict passed on him on the basis of the papalistic theory. The stand taken by some kings and princes had a decisive influence on the resolutions made by a great many universities. The Paris theological faculty, famous for its support of conciliarism, emphasized its own authority by pronouncing judgment on Luther, based on its own independent view.

SAATTEEKSI

Luterilainen kirkko toimii 1500-luvun alkupuolella tehtyjen ratkaisujen varassa. Reformaatiota ei siksi voida si-vuuttaa kirkkomme nykyisiä ongelmia pohdittaessa. Tällai-set ajatukset olivat mielessäni, kun pyysin professori Kauko Piriseltä lisensiaattityöni aiheeksi jotakin refor-maation keskeisiin ratkaisuihin liittyvää kysymystä. Jälkeenpäin voin vain todeta, että kiinnostavampaa aihet-ta tuskin olisin voinut löytää. Yksinkertaisen ja selke-än kysymyksenasettelun pohjalta on ollut helppo kohdata myös tutkimustyön vaikeudet. Professori Pirinen on koko ajan suurenmoisella tavalla tukenut työtäni monenlaisia käytännön asioita myöten. Lausun hänelle tästä samoin kuin saamastani syvällisestä opetuksesta parhaat kiitok-set.

Yleisen kirkkohistorian lisensiaattiseminaarilla on ollut tutkimukselleni suuri merkitys. Erityisesti kiitän dosent-ti Seppo J. Salmista sekä dosentti Simo Heinistä paneutu-misesta työni ongelmiin. Samoin kiitän vt. professori Pek-ka Raittilaa kaikesta tuesta ja hyvistä neuvoista, joita olen häneltä saanut.

Oma korvaamaton merkityksensä oli Tübingenissä Deutscher Akademischer Austauschdienstin apurahan turvin viettämäl-läni vuodella. Kiitollisuuteni kohdistuu erityisesti pro-fessori Heiko A. Obermaniin, jolta olen saanut monia hy-viä neuvoja.

Käyttämässäni kirjastoissa ja arkistoissa on ollut miel-lyttävä työskennellä. Tahdon kiittää erityisesti Helsin-gin ja Tübingenin yliopistojen kirjastojen ystävällistä ja auttamiseen valmista henkilökuntaa sekä Mainzin kau-punginkirjastoa, joka on tehnyt tutkimukseni vuoksi suu-ren työn. Olen joutunut vaivaamaan myös monia eri kielten tuntijoita. Ketään heistä unohtamatta haluan kiittää eri-tyisesti teol.kand. Heikki Muuria, teol.lis. Kyllikki Tienäsuuta ja fil.kand. Lauri Harvilahtea sekä Helsingin yliopiston kielikeskuksen virkailijoita.

Teol.tohtori Lorenz Grönvik kirkon ulkomaanasiaain toimi-kunnasta on auliisti tukenut työtäni. Kuopion hiippakun-nan tuomiokapituli on auttanut tutkimuksen valmistumista myöntämällä virkavapautta. Esimieheni kirkkoherra Eino Miettinen ja työtoverini Outokummun seurakunnassa ovat suhtautuneet ymmärtäväisesti tutkimustyöhöni ja omalta osaltaan helpottaneet sitä. Kaikesta tästä olen hyvin kiitollinen.

Apurahoja olen Deutscher Akademischer Austauschdienstin lisäksi saanut Heikki ja Hilma Honkasen säätiöltä, Emil Aaltosen säätiöltä, Alfred Kordelinin säätiöltä, Suomen Kulttuurirahastolta ja E.J.Sariolan säätiöltä.

Osastosihteeri Tuula Kukkonen on joustavasti ja pätevästi suorittanut teoksen puhtaaksikirjoittamisen. Kiitän myös Suomen kirkkohistoriallista seuraa, joka on ottanut tutkimukseni sarjaansa, sekä seuran sihteerää teol.lis. Esko Koskenvesaa, joka on auttanut julkaisemiseen liittyvissä kysymyksissä.

Ystäväni ja sukulaiseni ovat auttaneet minua monin tavoin. Erityisesti kiitän vanhempiani ja tättiäni Saimi Arffmania, jotka ovat tukeneet työtäni. Vaimoni Johanna kielitaito ja apu on auttanut eteenpäin monesta pulmatilanteesta. Elina ja Martti ovat kiitettävästi huolehtineet työn lomassa tarpeellisista rentoutumishetkistä.

Outokummussa heinäkuun 3. päivänä 1981

Kaarlo Arffman

SISÄLLYS

1.	JOHDANTO	11
2.	MYÖHÄISKESKIAJAN NÄKEMYKSET KIRKON MAGISTERIUMISTA	13
2.1.	Konsiliaristisen teorian muotoutuminen	13
2.2.	Papalistisen teorian muotoutuminen	16
2.3.	Tohtoreiden magisteriumin synty	19
2.4.	Asia-auktoriteettinäkemysten muotoutuminen	24
2.5.	Magisteriumia koskevat näkemykset 1500-luvun alussa	28
2.6.	Wittenbergin teologien näkemysten muotou- tuminen	34
3.	WITTENBERGIN TEOLOGIT JOUTUVAT NOJAUTUMAAN ASIA-AUKTORITEETTINÄKEMYKSEEN	48
3.1.	Lutherin hyökkäys skolastiikkaa vastaan kääntyy kritiikiksi piispojen opetusta kohtaan	48
3.2.	Piispojen ja yliopistojen reaktiot	53
3.3.	Luther täsmentää väitteitään aneteesien selityksissä	58
3.4.	Kiista syvenee keväällä 1518	67
3.5.	Karlstadt esittää oman näkemyksensä	84
3.6.	Luther torjuu Prieriaan esittämän kuurian näkemysten	95
3.7.	Luther kieltäytyy Augsburgissa tunnusta- masta paavin erehtymättömyyttä	105
3.8.	Lutherin asenne Leo X:n paaviuteen muuttuu	114
3.9.	Wittenbergin yliopisto asettuu tukemaan Lutheria	122
3.10.	Leipzigin teologit puolustavat papalistista magisterium-oppia	129
3.11.	Leipzigin väittely osoittaa näkemysten erilaisuuden	137
3.12.	Erfurtin ja Pariisin yliopistot eivät ha- lua ottaa kantaa kiistaan	155
3.13.	Louvainin ja Kölnin teologiset tiedekunnat korostavat auktoriteettiaan	160
3.14.	Leipzigin teologit pitävät kiinni näkemyk- sestään	172
3.15.	Wittenbergin teologit nojautuvat maallik- koihin	175
4.	ASENNOITUMINEN PANNAUHKABULLAAN OSOITTA YLIOPISTOJEN VÄLISET NÄKEMYSEROT	196
4.1.	Prierias, Eck ja Rhadino esittävät bullan perusteet	196
4.2.	Bullan julkaiseminen jää Louvainissa teo- logien varaan	207

4.3.	Erasmus ja Reininmaan humanistit torjuvat bullan vastoin teologisten tiedekuntien kantaa	214
4.4.	Erfurтин yliopisto sivuuttaa bullan vai- kenemalla	227
4.5.	Leipzigin yliopisto jättää ratkaisun Saksin herttualle	231
4.6.	Wittenbergin yliopisto jättää bullan jul- kaisematta	235
4.7.	Wittenbergin teologien polemiikki papalis- mia vastaan	238
4.8.	Frankfurтин ja Krakovan yliopistot tunnus- tavat paavin auktoriteetin	255
4.9.	Eck taivuttaa Ingolstadtin yliopiston jul- kaisemaan bullan	256
4.10.	Wienin teologinen tiedekunta saa keisarin tuella yliopiston julkaisemaan bullan	259
4.11.	Kööpenhaminan yliopisto jättää bullan julkaisematta	266
4.12.	Pariisin yliopiston teologinen tiedekunta tuomitsee Lutherin opit	268
4.13.	Oxfordin ja Cambridgen teologit tuomitse- vat Lutherin opit	273
4.14.	Wittenbergin teologit kiistävät Pariisin yliopiston auktoriteetin	276
	LYHENTEET	281
	LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	283
	ZUSAMMENFASSUNG	314

1. JOHDANTO

Nyt ilmestyvän tutkimuksen tarkoituksena on valaista geneettisen metodin avulla murrosvuosien 1517-1521 polttavinta ongelmaa, kysymystä kirkon opin määräytymisestä. Keskeisin termi on tällöin käsite magisterium. Kuten Yves Congar on osoittanut¹, magister ecclesiae -käsite tarkoitti keskiajalla kirkon opettajaa. Magisterium merkitsi vastaavasti magisterin tehtävää, opettamista sekä opettamisen perusteena olevaa valtaa (eli samaa kuin kirkko-oikeuden nykyisin käyttämä potestas magisterii -käsite). Lähdän liikkeelle tästä magisterium-sanan keskiaikaisesta merkityksestä. Kysymys on siis siitä, kenelle magisterium kuului, miten ja millä perusteilla kirkon oppi määräytyi.

Tätä ongelmaa tarkastellaan yliopistojen näkökulmasta. Esiin tulee niin yliopistojen suhtautuminen kirkon perinteisiin auktoriteetteihin kuin se, millaisen osuuden opin määräytymiseen yliopistot katsoivat itsellään olevan. Mukaan on otettu sekä yliopistojen viralliset kannanotot että opettajien henkilökohtaiset mielipiteet. Tutkimuksen runkona ovat Lutherin ja muiden Wittenbergin yliopiston opettajien näkemykset. Keskeisenä tehtävänä on selvittää ne perusteet, joiden nojalla Wittenbergin teologit katsoivat voivansa kieltäytyä tottelemasta kirkon perinteistä johtoa. Muut yliopistot otetaan huomioon sikäli, kuin ne ottivat kantaa Wittenbergin teologien näkemyksiin.

Ajallisesti ovat vuoden 1517 tunnetut tapahtumat luonnollinen lähtökohta. Alussa on esitelty verraten laajasti myöhäiskeskiajan teologisia traditioita, koska niiden tunteminen on oleellisen tärkeää. Tutkimuksen oli alunperin tarkoitus ulottua vuoteen 1528 saakka. Materiaalin laajuuden vuoksi työ jouduttiin kuitenkin jakamaan kahteen osaan siten, että alkuosa päättyy keväeseen 1521. Tämä ajankohta on selvä taitekohta: Pannatuomio oli päättänyt Rooman kirkon sisällä käydyn väittelyn. Saksan valtakunta torjui Lutherin opit. Wittenbergin teologit sanoutuivat irti paavista ja joutuivat kesästä 1521 lähtien uudenlaisen problematiikan eteen ryhtyessään soveltamaan oppejaan käytäntöön. Lisäksi skolastisten yliopistojen hyökkäys reformaatiota vastaan pääsi varsinaisesti vauhtiin vasta tämän jälkeen.

¹ Congar 1976 b.

Tärkeimmät yliopistojen virallisia kannanottoja valaisevat lähteet ovat rehtorin yliopiston päätöksistä ja teologisen tiedekunnan dekaanin vastaavasti oman tiedekuntansa päätöksistä tekemät muistiinpanot. Useiden yliopistojen lähteet ovat kuitenkin kadonneet. Tuloksettomiksi jääneet yritykseni löytää Mainzin yliopiston lähteitä osoittivat vain, että aikaisemman tutkimuksen tiedot pitävät paikkansa. Myöskään Heidelbergin ja Tübingenin yliopistojen arkistoista en ole löytänyt kysymykseen tulevia lähteitä. Nämä yliopistot eivät siis näytä ottaneen kantaa vuoden 1520 pannauhkausbullaan. Sen sijaan Kölnin yliopiston lähteiden avulla oli mahdollista täydentää kirjallisuuden antamia tietoja. Muutamien yliopistojen, esimerkiksi Wittenbergin ja Pariisin, lähteitä voi käyttää painettuina. Wienin, Ingolstadtin ja Erfurtin yliopistojen kannanottojen osalta olen nojautunut kirjallisuuteen, koska useat tutkijat ovat jo käyttäneet sekä osittain myös julkaisseet kysymykseen tulevia lähteitä. Näiden yliopistojen lähteiden läpikäyminen olisi siksi tuskin maksanut vaivaa. Muista painetuista lähteistä ovat erityisen hyödyllisiksi osoittautuneet erilaiset kirjekokoelmat.

Reformaatiota ei ole aikaisemmin tutkittu juuri tästä näkökulmasta. Sen sijaan tutkimusaihetta ainakin sivuaavan kirjallisuuden määrä on miltei rajaton. Erityisen antoisiksi ovat osoittautuneet eräät myöhäiskeskiajan teologiaa käsittelevät teokset, joista mainittakoon Heiko A. Obermanin ja Brian Tierneyn tutkimukset. Useat tutkijat ovat monografioissaan pyrkineet näkemään reformaation myöhäiskeskiajan teologian taustaa vasten. Leif Granen Lutherin varhaista ajattelua valottavat tutkimukset ovat tästä hyvä esimerkki. Myös Kurt-Victor Selge on asettanut monia reformaation varhaisvaiheen kannanottoja uuteen valoon. Ulrich Bubenheimer on tuonut esiin myöhäiskeskiajan asia-auktoriteettinäkömyksen merkityksen. Bubenheimerin ja Ronald Siderin tutkimukset ovat erinomainen lähtökohta Karlstadtin kannanottojen selvittelyyn. Myös muutamat Erasmusuksen teologiaa käsittelevät tutkimukset ja artikkelit ovat olleet aiheeni kannalta erityisen merkittäviä. Poliittisten ja juridisten näkökohtien käsittelyn olen pyrkinyt supistamaan mahdollisimman vähiin, koska Wilhelm Borth on selvittänyt tätä puolta Lutherin kerettiläisyydenkäyntiä käsittelevässä tutkimuksessaan. Useimpien yliopistojen tarinat ovat jo vuosikymmeniä vanhoja, mutta silti käyttökelpoisia. Uusista on merkittävin Erich Kleinedamin Erfurtin yliopistoa koskeva perusteellinen tutkimus. Monet viime vuosikymmenien tutkimukset ovat näin osoittaneet, että uuden löytäminen on työläistä, mutta kuitenkin mahdollista.

2. MYÖHÄISKESKIAJAN NÄKEMYKSET KIRKON MAGISTERIUMISTA

2.1. Konsiliaristisen teorian muotoutuminen

Sydänkeskiajan käsitys magisteriumista perustui Mt 16:18:aan. Tämä lupaus ymmärrettiin siten, että katolinen kokonaiskirkko (ecclesia universalis) ei voinut milloinkaan luopua oikeasta uskosta ja lakata olemasta.¹ Vastaavasti 1100-luvun dekretistit katsoivat vanhan kirkon ajoilta saakka periytyvän tradition mukaisesti, että koko kirkon konsensusta ilmentävä yleinen kirkolliskokous oli korkein opillinen auktoriteetti. Konsiilin ratkaisut merkitsivät enemmän kuin paavin, läntisen kirkon johtajan, yksinään tekemät päätökset.² On kuitenkin huomattava, että konsiilin ja paavin välillä ei vielä tällöin nähty vastakohtaisuutta.³ Dekretistit pitivät luonnollisena, että konsiili kokoontui paavin kutsusta ja teki päätökset yhdessä hänen kanssaan. Lisäksi he ajattelivat konsiilista kirjoittaessaan lähinnä ensimmäisiä yleisiä kirkolliskokouksia, joiden vastaansanomattoman auktoriteetin koko kirkko oli tunnustanut.⁴

Konsiilin aseman kehitykseen vaikutti ennen muuta kaksi seikkaa. Toinen näistä oli lännen kirkon teologian nopea kehitys. Skolastinen teologia läheni yhä enemmän kirkko-oikeutta; kirkosta alettiin entistä enemmän puhua juridisin termein.⁵ Teologit ja kirkko-oikeuden tuntijat ryhtyivät tämän mukaisesti tarkastelemaan ensimmäisten suurten konsiilien sijasta konsiilia yleensä. Vuoden 1200 tienoilta lähtien konsiilin asemaa käsitteleviä tekstejä alettiin tulkita roomalaisen oikeuden korporaatio-opin pohjalta. Tämän opin keskeisen säännön "kaikkia koskevat asiat on kaikkien hyväksyttävä"⁶ mukaisesti monet katsoivat, että koko kirkon oli oltava konsiilissa edustettuna. Jotkut teologit päättelivät, että koska koko kirkko ei voinut joutua harhaan, myös sitä edustava konsiili oli erehdytmätön.⁷ Paavi oli suhteessaan konsiiliin vain pal-

¹Tierney 1972, 35-36.

²Johns 1966, 100-103. Tierney 1972, 46-47.

³Congar 1971 a, 95, 161.

⁴Tierney 1972, 47-48.

⁵Congar 1971 a, 65-68, 96-97.

⁶Sexti decretal. lib. 5, De reg. iur. 29; CIC 2, 1122: Quod omnes tangit debet ab omnibus approbari.

⁷Congar 1971 b, 10-11. Tierney 1972, 48-49.

veliä, jonka oli noudatettava konsiilin päätöksiä.¹ Paavin auktoriteetin korostajatkin olivat vanhastaan myöntäneet, että paavi saattoi erehtyä ja langeta heresiaan. Useiden kirkko-oikeuden tuntijoiden mielestä konsiili saattoi tällaisessa tapauksessa toimia paavista riippumattakin ja erottaa hänet.²

Toinen konsiilin aseman kehitykseen vaikuttanut seikka oli se, että paavin vastustajat muuttivat konsiilia koskevan teorian kirkkopoliittiseksi aseekseen. Ranskan kuningas Filip IV Kaunis vetosi vuonna 1303 paavia vastaan käymänsä taistelun aikana yleiseen kirkolliskokoukseen.³ Saksan ja Ranskan hallitsijoiden suojelamat teologit ja kanonistit ryhtyivät sen jälkeen entistä määrätietoisemmin kehittämään paavin valtaa rajoitettavaa konsiliaristista teoriaa.⁴ Konsiliarismiin sisältyi kuitenkin monenlaisia käsityksiä, joille oli yhteistä vain se, että yleistä kirkolliskokousta pidettiin kirkon ylimpänä auktoriteettina. Kurialistisen konsiliarismin mukaan konsiili tarkoitti käytännössä kardinaalikollegiata. Episkopaalisen konsiliarismin mukaan konsiili koostui piispoista. Marsilius Padovalaisen (1275-1342) edustaman radikaalin konsiliarismin mukaan myös maallikoiden oli saatava ottaa osaa konsiiliin.⁵

Suuri länsimainen skisma tarjosi mahdollisuuden soveltaa konsiliaristisia näkemyksiä käytäntöön. Ne näyttivät tarjoavan ainoan mahdollisuuden skisman ratkaisemiseen.⁶ Konsiliaristien mielestä kirkolliskokous voitiin tällaisessa tapauksessa kutsua koolle myös ilman paavia palauttamaan kirkon ykseys. Konstanzin kirkolliskokouksessa (1414-1418) konsiliaristista näkemystä edustivat ennen muuta Pariisin yliopiston kanslerit Pierre d'Ailly (Cardinalis Cameracensis, 1350-1420) ja Jean Gerson (1363-1429). Gerson myönsi paaviudenkin olevan olemassa jumalallisen oikeuden nojalla (de iure divino). Kirkollinen valta kuului hänen

¹Johns 1966, 103.

²Kanonisen oikeuden keskeinen suhtautumista hereettiseen paaviin koskeva kohta oli Decreti 1. Pars D. 40 c. 6; CIC 1, 146. Myös Bäumer 1970, 62-63 ja Tierney 1972, 50-52.

³Seppelt 1957, 36-37.

⁴Congar 1971 b, 8. Tierney 1972, 154-155.

⁵Johns 1966, 106-107. Congar 1971 b, 8, 12.

⁶Congar 1971 b, 7.

mukaansa kuitenkin viime kädessä kokonaiskirkolle ja käytännössä kirkon hierarkian muodostamalle konsiilille, joka oli velvollinen kuulemaan tarpeen mukaan jo-kaista kristittyä.¹ Gersonin mukaan konsiili oli erehtymätön tehdessään kirkkoa sitovia dogmaattisia ratkaisuja (per modum auctoritatis).² Sen sijaan d'Aillyn mukaan konsiili saattoi paavin tavoin ereh-tyä, sillä vain kokonaiskirkko oli erehtymätön.³ Erehtyneestä konsiilista oli lupa vedota uuteen.⁴

Paavi Johannes XXIII:n paettua keväällä 1415 Konstan- zista konsiili hyväksyi Haec sancta -dekreetin, jossa konsiliarismi sai ilmauksena. Dekreetin mukaan yleinen konsiili sai valtansa suoraan Kristukselta. Skisman selvittämiseksi oli kaikkien, myös paavin, alistutta- va konsiilin päätöksiin.⁵ Konsiilin syksyllä 1417 antamassa Frequens-dekreetissä taas säädettiin, että yleisen kirkolliskokouksen tuli vastedes kokoontua säännöllisin väliajoin päättämään kirkon asioista.⁶ Konsiilin ei siis tullut ainoastaan ottaa kirkon joh- to käsiinsä hätätilan vallitessa, vaan ylin kirkolli- nen valta kuului sille joka suhteessa.⁷

Konstanzin konsiili merkitsi konsiliarismin huippu- kohtaa. Baselin konsiili (1431-1445) edusti loppu- vaiheissaan jo radikaalia konsiliarismia.⁸ Sen jäl- keen mielenkiinto konsiliarismia kohtaan alkoi vähen- tyä.

¹ Congar 1971 b, 16-17.

² Bäumer 1971, 179.

³ Congar 1971 b, 14-15.

⁴ Ebner 1962, 7.

⁵ COD, 385: Et primo declarat, quod ipsa in Spiritu sancto legitime congregata, generale concilium faciens, et ecclesiam catholicam militantem repraesentans, potestatem a Christo immediate habet, cui quilibet cuiuscumque status vel dignitatis, etiam si papalis existat, obedire tenetur in his quae pertinent ad fidem et exstirpationem dicti schismatis, ac generalem reformationem dictae ecclesiae Dei in capite et in membris.

⁶ Jedin 1951, 11.

⁷ Johns 1966, 108.

⁸ Johns 1966, 107, 110-111.

2.2. Papalistisen teorian muotoutuminen

Konsiiliin ohella myös Rooman seurakunnalla ja sen piispalla, paavilla, oli ollut vanhan kirkon ajoilta saakka suuri opillinen arvovalta. Erityisesti harhaoppien vastaisessa taistelussa oli totuttu vetoamaan paavin kantaan.¹ Paaviuden historiassa tapahtui suuri käänne 1000-luvun loppupuoliskolla, kun uudistusmieliset paavit pystyivät jo varhemmin esitettyjen primaattivaatimusten mukaisesti murtamaan paikallisten kirkkojen itsenäisyyden ja kokoamaan lännen kirkon välittömään johtoonsa. Tämä ohjelma sai ilmauksensa paavi Gregorius VII:n vuonna 1075 julkaisemassa *Dictatus Papae* -nimisenä tunnetussa asiakirjassa. Siinä tähdennettiin, että paavi oli joka suhteessa koko kirkon ylin johtaja.² Myös yleinen kirkolliskokous saattoi kokoontua ainoastaan paavin tahdosta ja hänen legaatinsa johdolla.³ Erehtymättömyydestä puhuttiin kuitenkin vain Rooman kirkon (*ecclesia Romana*)⁴, ei paavin yhteydessä.⁵

Kirkko-oikeuden nopeasti kehittyessä myös sen tuntijat kiinnittivät entistä enemmän huomiota paavin valan määrittelymiseen. Kanonisen oikeuden perustan muodosti vuoden 1140 tienoilta peräisin oleva *Decretum Gratiani* -kokoelma, johon tärkeimmät kirkko-oikeuden lähteet oli koottu. Gratianuksen kokoelman luonteesta johtui, että sen eri kohdista voitiin myöhemmin löytää tukea erilaisille näkemyksille.⁶ Papalistit

¹Selge 1968, 11.

²Mirbt & Aland 1967, 282: 2. *Quod solus Romanus pontifex iure dicatur universalis...* 17. *Quod nullum capitulum nullusque liber canonicus habeatur absque illius auctoritate...* 19. *Quod a nemine ipse iudicari debeat...* 26. *Quod catholicus non habeatur, qui non concordat Romanae ecclesiae.*

³Mirbt & Aland 1967, 282: 4. *Quod legatus eius omnibus episcopis praesit in concilio, etiam inferioris gradus et adversus eos sententiam depositionis possit dare...* 16. *Quod nulla synodus absque precepto eius debet generalis vocari.*

⁴Tämän käsitteen keskiaikaisista merkityksistä lähemmin Congar 1971 a, 159.

⁵Mirbt & Aland 1967, 282: 22. *Quod Romana ecclesia nunquam erravit nec in perpetuum scriptura testante errabit.*

⁶Tierney 1972, 49.

saattoivat nojautua etenkin kokoelman kerettiläisoukeudelliseen osaan, jossa korostettiin Rooman kirkon (seurakunnan) asemaa oikean opin normina.¹

Sydänkeskiajalla oli keskustelun polttopisteessä jurisdiktio ja paavit korostivat etenkin tässä suhteessa johtoasemaansa sekä lännen maalliseen esivaltaan että idän kirkkoon nähden. Paavin asema läntisen kristikunnan johtajana alkoi kuitenkin jo 1200-luvun lopulla heikentyä. Suuri länsimainen skisma merkitsi lopulta sydänkeskiaikaisen papalismin ratkaisevaa tappiota.

Paavin mahtiasema ja hänen jurisdiktionsa korostaminen olivat kuitenkin luoneet perustan uusille paavin magisteriumia koskeville näkemyksille. Jo Tuomas Akvinolainen (k. 1274) korosti voimakkaasti paavin opillista auktoriteettia.² Brian Tierneyn mukaan oppi paavin erehtymättömyydestä muotoutui kerjäläismunkistojen - ennen muuta fransiskaani - ympärillä käytyjen kiistojen yhteydessä. Ensimmäisenä sen esitti italialainen fransiskaaniteologi Pietro Olivi (1248/49-1298).³ Olivin näkemys ei aluksi saanut vastakaikua.⁴ Fransiskaani - johtajat nojautuivat kuitenkin paavi Johannes XXII:n kanssa 1320-luvulla syntyneen kiistan yhteydessä Olivin näkemykseen sekä englantilaisen fransiskaaniteologin William Occamin (n. 1285-1347) esittämään käsitykseen, että myös kirkon traditio oli Raamatun vertainen ilmoituksen lähde.⁵ He puolustivat teologiaansa ja oikeuksiaan selittämällä, että paavin kerran antamaa (fransiskaaneille suotuista) opillista ratkaisua ei voitu enää muuttaa tai peruuttaa. Paavi oli näin sidottu edeltäjiensä ratkaisuihin. Hän opetti itsekin erehtymättömästi, mikäli hänen päätöksensä olivat sopusoinnussa aikaisempien paavien päätösten kanssa, mutta lankesi heresiaan ryhtyessään vastustamaan niitä. Tällaisena fransiskaani - esittämä oppi paavin erehtymättömyydestä suuntautui paavia vastaan, eikä Rooma hyväksynyt sitä.⁶ Johannes XXII:n

¹Decreti 2. Pars C. 23-24; CIC 1, 889-1006 (erityisesti C. 24 q. 1 c. 5-17). Myös Selge 1968, 11.

²Gongar 1971 a, 155, 160-161.

³Lähemmin Tierney 1972, 58-130. Tierneyn tutkimuksesta käydystä keskustelusta Feld 1977, 24 alav. 39.

⁴Tierney 1972, 131.

⁵Tierney 1972, 220-224.

⁶Tierney 1972, 171-186.

kanssa läheisissä suhteissa ollut karmeliittamunkki ja piispa Guido Terreni (k. 1342) muotoili kuitenkin opin paavin erehtymättömyydestä 1330-luvulla siten, että kuuriakin saattoi hyväksyä sen. Hän korosti kulloinkin hallitsevan paavin erehtymättömyyttä ja rajoitti erehtymättömyyden uskoa koskevien kysymysten ratkaisemiseen. Paavi oli sidottu vain tällaisiin edeltäjiensä päätöksiin.¹

Oppi paavin erehtymättömyydestä pysyi kiisteltynä koko 1300-luvun. Havainnollisen esimerkin paavin erehtymisestä tarjosi juuri Johannes XXII, jonka poliittiset vastustajat ja Pariisin yliopisto tuomitsivat hänen visio beatifica -opissa omaksumansa näkemyksen ja vaativat konsiilia koolle. Paavi selitti, että hän oli vain esittänyt henkilökohtaisen teologisen mielipiteensä, ja vaati vastustajiaan perustelemaan väitettään. Ennen kuolemaansa hän kuitenkin peruutti sittemmin hereettiseksi julistetun näkemyksensä.²

Suuren länsimaaisen skisman päättymisen jälkeen kuurian teologit turvautuivat oppiin paavin erehtymättömyydestä, koska se näytti olevan paras tapa torjua paavin johtoaasmaa uhkaavat radikaalit konsiliaristiset näkemykset.³ Paavin onnistuikin 1400-luvun alkupuoliskolla vakiinnuttaa asemansa konsiilinkin yläpuolella olevana auktoriteettina. Käytännössä kuuria sai hallitsijat tunnustamaan paavin hengellisen johtoa-seman ja luopumaan konsiliarismista suostumalla kirkon paikallishallintoa koskeviin myönnytyksiin.⁴ Yhä useammat teologit omaksuivat papalistisen peruskäsitelmän.⁵ Sen sijaan paavin infallibiliteetin monet papalistitkin hyväksyivät vain varauksin.

Tässä suhteessa hyvä esimerkki oli 1400-luvun alkupuoliskon merkittävin papalistinen teologi Juan de Torquemada (1388-1468), joka käsittelee erityisesti paavin magisteriumia. Konsiili oli hänen mukaansa täysin paavista riippuva. Torquemada saattoi kuvata paavin auktoriteettia myös infallibilitas-sanalla. Hän selitti vanhaa perinnettä seuraten, että paavi

¹Tierney 1972, 238-269.

²Seppelt 1957, 115-116.

³Tierney 1972, 270-271.

⁴Feine 1954, 418, 428, 431.

⁵Lähemmin Jedin 1951, 16-18.

saattoi tosin erehtyä, mutta lakkasi samalla olemasta paavi.¹ Konsiili ei näin voinut koskaan tuomita paavia. Sen asiana oli vain todeta erehdys. Tällaisessa tapauksessa konsiili saattoi kokoontua myös ilman paavin kutsua. Päätettäessä hätätilan vallitessa toistaiseksi ratkaisemattomista uskoa koskevista kysymyksistä konsiilin päätös merkitsi enemmän kuin paavin kanta. Lisäksi paavin oli aina ratkaisuja tehdessään kysyttävä kokeneiden miesten (lähinnä kardinaalien) neuvoja.²

2.3. Tohtoreiden magisteriumin synty

Käsitteellä "doctores ecclesiae" tarkoitettiin alunperin lähinnä normatiivisina pidettyjä kirkkoisia.³ Sen jälkeen kun Länsi-Eurooppaan oli alettu 1100-luvulta lähtien perustaa yliopistoja⁴, doctores ecclesiae -käsite laajeni vähitellen käsittämään myös yliopistojen opettajat. Yliopistojen tohtoreista muodostui näin paavin ja piispojen rinnalle uusi, toiselta pohjalta nouseva opettajisto, joka vaati opillisen auktoriteetin asemaa.⁵ Yliopistojen tohtoreiden mielipiteet ruvettiin rinnastamaan isien opetukseen.⁶ Oppiin liittyvien kysymysten selvittely jäi yhä enemmän tohtoreiden asiaksi, koska piispojen toiminnan painopiste siirtyi varsinkin Saksassa sananjulistuksesta ja opin valvomisesta yhteiskunnalliseen ja valtiolliseen toimintaan. Myöhäiskeskiajalla yliopistot täyttivät näin paikallisen sananjulistuksen sekä paavin ja konsiilin väliin muodostuneen tyhjiön.⁷

Yliopiston johdossa oli määrääjäksi valittu rehtori sekä maistereiden ja tohtoreiden neuvosto, josta usein käytettiin nimeä senaatti. Joissakin yliopistoissa oli lisäksi suppeampia neuvostoja. Yliopistot jakaantuivat neljään tiedekuntaan: artistiseen, teologiseen, oikeustieteelliseen ja lääketieteelliseen. Tiedekunnan päättävänä elimenä oli tohtoreiden (artistisessa tiedekunnassa maistereiden) neuvosto, joka valitsi tiede-

¹Tästä käsityksestä ja siihen liittyvästä problematiikasta esim. Tierney 1955, 60-61 ja 1972, 50.

²Bäumer 1971, 31. Congar 1971 b, 33-34.

³Ks. esim. Christensen 1969, 207.

⁴Keskiaikaisista käsitteistä "universitas" ja "studium generale" lähemmin Rashdall 1936 1, 4-17.

⁵Congar 1976 a, 104.

⁶Congar 1971 a, 157.

⁷Jedin 1976, 10-12.

kunnan johtoon dekaanin. Oikeustieteellisessä tiedekunnassa opetettiin sekä roomalaista että kanonista oikeutta. Kanonistit nojautuivat Raamatun lisäksi myös sen ulkopuoliseen traditioon.¹ He pyrkivät Gratianuksen kokoelmaa kehittämällä ja täsmentämällä luomaan kirkolle mahdollisimman aukottoman oikeus- ja hallintojärjestelmän. Käytännössä tähän oli mahdollista päästä vain lähteitä harmonisoimalla. Kirkon kannalta tärkein oli teologinen tiedekunta. Skolastinen teologia pyrki johtamaan vulgatan pohjalta yhä uusia dogmeja. Teologian perustana olivat Raamatun kano-niset kirjoitukset. Teologia oli "sacra pagina", Pyhän Raamatun tuntemista ja tutkimista.² Suuresti arvostetun kanonisen oikeuden esimerkki houkutteli kuitenkin myös teologeja perustelemaan näkemyksiään Raamatun ulkopuolisella traditiolla.³ Tämä taas saattoi monet teologit arvostelemaan oikeustieteen väärinkäyttöä, sen tunkeutumista teologian alueelle.⁴

Teologian tohtoreiden ja kirkon perinteisen johdon suhde muodostui monitahoiseksi.

Tohtoreiden skolastisen, tieteellisen sekä paavin ja piispojen pastoraalisen opetuksen välillä alettiin vähitellen tehdä selvä ero.⁵ Niinpä Gratianuksen kokoelman eräänlaisessa fundamentaaliteologisessa osassa (Prima Pars), jossa käsiteltiin magisteriumiin liittyviä periaatekysymyksiä, myönnettiin teologian opet-

¹Oberman 1965, 343. Tierney (1972, 17-33) korostaa kuitenkin, että kanonistitkin pitivät pelkästään Raamattua jumalallisen ilmoituksen lähteenä.

²Tuomas Akvinolaisen Summa Theologiae 1. Pars q. 1 art. 8 ad 2; TA 1, 30-32: Sed tamen sacra doctrina hujusmodi auctoritatibus [ratione humana] utitur quasi extraneis argumentis et probabilibus. Auctoritatibus autem canonicae Scripturae utitur proprie, ex necessitate argumentando. Auctoritatibus autem aliorum doctorum Ecclesiae, quasi arguendo ex propriis, sed probabiliter. Innititur enim fides nostra revelationi apostolis et prophetis factae qui canonicos libros scripserunt, non autem revelationi, si qua fuit, aliis doctoribus factae. Unde dicit Augustinus in epistola ad Hieronymum; Solis eis Scripturarum libris qui canonici appellantur didici hunc honorem deferre, ut nullum auctorem in scribendo errasse aliquid firmissime credam. Kyseinen Augustinuksen kirjeen kohta sisältyy myös Gratianuksen kokoelmaan: Decreti 1. Pars D. 9 c. 5; CIC 1, 17. Myös Oberman 1965, 343.

³Oberman 1965, 345. Ks. myös s. 17.

⁴Lähemmin Bubenheimer 1977, 218-219.

⁵Congar 1976 a, 103.

tajille suurempi auktoriteetti kuin paaville sellaisissa kysymyksissä, jotka edellyttivät Raamatun tuntemista. Tieteelliselle keskustelulle jäi näin tilaa. Lopullinen vallankäyttöä edellyttävä ratkaisu kuului kirkon johdolle.¹ Sen oli kuitenkin ratkaisuja tehdessään kuunneltava tohtoreita. Lisäksi ratkaisujen oli oltava sopusoinnussa Raamatun ja kirkon tradition kanssa.² Tuomas Akvinolainen erotti samoin tohtoreiden ja piispojen tehtävät toisistaan. Hänen mukaansa piispoille kuului saarnaaminen "officium praelationis" eli "magisterium cathedrae pastoralis", tohtoreille taas kouluopetus "officium magisterii" eli "magisterium cathedrae magistralis".³ William Occamin mukaan opillisten kysymysten määrittely ja ratkaiseminen kuului tohtoreille "per modum doctrinae", paaville ja konsiilille "per modum auctoritatis".⁴

Vaikka teologian tohtorin viran olemuksena oli tieteellinen pätevyys⁵, vasta paavin myöntämä opetuslupa "licentia docendi" antoi tarpeellisen auktoriteetin.⁶ Teologian tohtorin arvon myöntäminen oli periaatteessa paavin asia; tämän arvon saattoi saada paavilta myös suoraan yliopistot sivuuttaen.⁷ Tohtorin arvoja myöntäessään paavit samalla tunnustivat tohtorien opillisen arvovallan ja ilmaisivat arvostavansa heidän tehtävänsä.⁸

¹Decreti 1. Pars Gratiani Dictum ad D. 20 ante c. 1; CIC 1, 65: Sed aliud est causis terminum imponere aliud scripturas sacras diligenter exponere. Negotiis diffiniendis non solum est necessaria scientia, sed etiam potestas ... diuinarum scripturarum tractatores, etsi scientia pontificibus premineant, tamen, quia dignitatis eorum apicem non sunt adepti, in sacrarum scripturarum expositionibus eis preponuntur, in causis uero diffiniendis secundum post eos locum merentur. Feld 1977, 27-29.

²Selge 1968, 11-12.

³Congar 1971 a, 157.

⁴Oberman 1965, 348.

⁵Congar 1976 a, 103.

⁶Congar 1971 a, 157.

⁷Negwer 1909, 81.

⁸Esim. paavi Honorius II:n Super specula -bulla vuodelta 1219 (Decretal. Gregor. IX. lib. 5 tit. 5 c. 5; CIC 2, 771): copia enim possit haberi doctorum qui, velut stellae, in perpetuas aeternitates mansuri ad iustitiam valeant plurimos erudire... Congar 1971 a, 157.

Toisaalta paavit koettivat säilyttää yliopistot valvonnassaan. Keski-Euroopan yliopistoissa oppiarvojen myöntäminen ja opetuksen valvominen kuului periaatteessa kanslerille. Tavallisesti paavi nimitti tähän virkaan jonkun lähiseudun piispoista. Käytännössä kanslerin tehtäviä hoiti hänen yliopiston opettajien joukosta valitsemansa varakansleri. Kanslerin asema oli vakiintunut eri yliopistoissa varsin erilaiseksi. Tarkempia säännöksiä opin valvonnasta ei ollut.¹ Paavi saattoi myös käyttää hyväkseen inkvisitiota ja sensuuria säilyttääkseen otteensa yliopistoista.² Lisäksi kuuria pyrki sijoittamaan yliopistojen keskeisiin virkoihin kerjäläismunkistoihin kuuluvia, papalismia kannattavia tohtoreita.³ Heresiasta epäillyt teologit saattoivat taas puolustautua selittämällä, että he halusivat alistaa kirjoituksensa Rooman kirkon tutkittavaksi tai että he halusivat vain väitellä eivätkä määritellä oppia.⁴

Tohtoreiden ja kirkon johdon välille syntyi kuitenkin jo 1200-luvulta lähtien magisteriumia koskevia kiistoja. Teologian arvovaltaisimmaksi keskuukseksi kohonnut Pariisin yliopisto otti jo 1200-luvun alussa itselleen oikeuden arvioida tohtoriensa opetusta.⁵ Godefroid de Fontaines ryhtyi vuonna 1277 vastustamaan Pariisissa piispan päätöksiä selittäen, että teologian opettajilla oli oikeus olla noudattamatta piispojen päätöksiä ja määritellä myös paavin ratkaisultaan kuuluvia asioita. Tätä hän perusteli sillä, että paavi saattoi tehdä epäilyttäviä päätöksiä.⁶ Vuonna 1322 Perugiassa kokoontunut fransiskaanien kenraalikapituli vetosi Raamattuun perehtyneiden yliopistojen opettajien arvoaltaan paavia vastaan ⁷ ja visio beatifica -kiistassa Pariisin yliopiston onnistui pakottaa paavi peruuttamaan väitteensä.⁸

Myöhäiskeskiajalla tohtoreiden merkitys lisääntyi jo senkin vuoksi, että yliopistojen lukumäärä kasvoi nopeasti. Sen sijaan että vanhimmat yliopistot olivat

¹Kanslerin virasta lähemmin Mayer 1935, 158-160.

²Congar 1976 a, 104.

³Christensen 1969, 394.

⁴Congar 1976 a, 105.

⁵Lähemmin Kausch 1977, 135.

⁶Congar 1971 a, 157-158 ja 1976 a, 104.

⁷Feld 1977, 25-27.

⁸Ks. s.18. Bäumer 1976, 34.

sijainneet Etelä- tai Länsi-Euroopassa (esimerkiksi Pariisi, Oxford ja Cambridge), uusia yliopistoja perustettiin nyt myös Saksan valtakunnan alueelle Alppien pohjoispuolelle: Prahaan (1348), Wieniin (1365), Heidelbergiin (1386), Kölniin (1388), Erfurtiin (1392), Leipzigiin (1409), Rostockiin (1419), Döleen (1422), Louvainiin (1425), Greifswaldiin (1456), Freiburgiin (1457), Baseliin (1460), Ingolstadtin (1472), Trieriin (1473), Mainziin (1476) ja Tübingeniin (1477).¹ Puola sai yliopistonsa Krakovaan (1364), Ruotsi Uppsalaan (1477) ja Tanska Kööpenhaminaan (1478).² Pohjois-Ranskan ja Skotlannin pienet yliopistot jäivät vanhempien yliopistojen varjoon.

Tohtoreiden merkityksen ja riippumattomuuden lisäntyminen näkyi siinä, että yliopistojen piirissä alettiin entistä useammin arvostella kirkon johdon toimia.³ Merkittävimmät protestiliikkeet olivat lähtöisin juuri yliopistojen piiristä. Pisimmälle menivät Böömin hussilaiset, jotka tunnustivat Jan Husin kuoleman (1415) jälkeen Prahan yliopiston ylimmäksi hengelliseksi auktoriteetiksi; sen tehtävänä oli tutkia, mitkä opit oli hyväksyttävä, mitkä taas Raamatun vastaisina hylättävä.⁴ Yliopisto menetteli näin tekemällä päätöksiä riidanalaisista kysymyksistä.⁵ Konstanzin konsiili koetti vastavetona hussilaisuuden nousulle lakkauttaa Prahan yliopiston peruuttamalla sen promootio-oikeuden, mutta yliopiston toimintaa ei onnistuttu kuitenkaan lopettamaan kokonaan.⁶

Yliopistot olivat näkyvästi esillä myös 1400-luvun alun reformikonsiileissa. Jo Konstanzin konsiilissa äänestettiin samoin kuin yliopistoissa kansakunnittain ja sen päätöksissä heijastuivat kauttaaltaan Pariisin yliopiston näkemykset.⁷ Baselin konsiilin loppuvaiheessa enemmistö osanottajista oli yliopistojen tohtoreita, jotka muovasivat konsiilin mieleiseksi.⁸ Tunnetuimmista konsiliaristeista etenkin

¹ Vuosiluvut Petryn (1962) ja Goldmannin (1967) mukaan.

² Vuosiluvut Rashdallin (1936 2) mukaan.

³ Congar 1971 a, 158.

⁴ Tomek 1849, 104-105.

⁵ Tomek 1849, 106, 197, 111, 113, 121, 133.

⁶ Tomek 1849, 105, 126.

⁷ Bäumer 1976, 34-35.

⁸ Jedin 1976, 13.

Jean Gerson korosti tohtoreiden oikeutta määritellä tieteellisesti oppia koskevat asiat.¹

Yliopistojen kristikunnan piirissä saavuttama johtosema ilmeni kuitenkin ennen muuta siinä, että skolas-tinen teologia levisi niistä entistä nopeammin koko kirkkoon, joka teologisoitui yhä enemmän. Myös paavit ryhtyivät käyttämään opetuksessaan skolastiikan kehittämiä käsitteitä.²

2.4. Asia-auktoriteettinäkemysten muotoutuminen

Kaikkien edellä selostettujen käsitysten mukaan magisterium liittyi tiettyyn virkaan. Keskiajalla eli kuitenkin myös traditio, jonka mukaan auktoriteetti ei viime kädessä riippunut siitä, kuka jotakin sanoi, vaan siitä, mitä sanottiin. Toisin sanoen: siinä tapauksessa, että kirkon johto oli langennut ilmeiseen heresiaan, oli kuunneltava virka-asemaa huomioiden ottamatta sitä opettajaa, joka pystyi vakuuttavimmin perustelemaan väitteensä. Tällaisen opettajan takana oli katolisen kirkon koko auktoriteetti. Myös kirkko-oikeus tunsu mahdollisuuden, että kaikkia koskeva oikeus tai totuus säilyisi ainoastaan yhdessä ihmisessä. Kenties osuvimmin voimme nimittää tällaista käsitystä Ulrich Bubenheimeria seuraten asia-auktoriteettinäkemukseksi.³

Kirkon opettajat olivat vanhastaan tähdentäneet Raamatun kanonisten kirjoitusten asemaa oikean opin normina ja selittäneet, että myöhempien opettajien auktoriteetti riippui siitä, oliko heidän opetuksensa Raamatun mukaista.⁴ Raamatun ja kirkon opetuksen yhdenmukaisuutta oli kuitenkin pidetty itsestään selvänä. Vasta 1200-luvun lopulta lähtien teologit ja kanonistit ryhtyivät tarkemmin pohtimaan kysymystä, oliko uskottava Raamattua vai kirkkoa, mikäli niiden opetus olisi ristiriidassa keskenään.⁵

¹Congar 1976 a, 104.

²Lähemmin Congar 1976 a, 105.

³Erityisesti Bubenheimer 1977, 96-97, 99-101.

⁴Lähemmin Congar 1967, 94-101.

⁵Tierney 1972, 16-17.

Pariisin yliopiston opettaja Hendrik van Gent (n. 1217-1293) käsitteli tätä ongelmaa fransiskaaneja vastaan käymänsä polemiikin yhteydessä 1280-luvulla. Hän liittyi Augustinuksen lausumaan: "En uskoisi evankeliumia, ellei katolisen kirkon auktoriteetti saisi minua tekemään niin."¹ Hendrik van Gentin mukaan tämä toteamus tarkoitti kuitenkin vain kirkkoon liittymässä olevaa ihmistä. Sen sijaan kristityksi jo tulleen oli pidettävä kiinni pelkästään Raamatusta, vaikka nekin, joiden välityksellä hän oli tullut kirkon jäseneksi, tai jopa koko muu kirkko, opettaisivat toisin ja luopuisivat uskosta.² Itse asiassa tällaisessa opetuksessa oli kysymys teologian keskeisen raamattuperiaatteen radikaalista soveltamisesta tarvittaessa myös kirkon johtoa vastaan. Parhaiten Raamattuun perehtyneiden teologian tohtoreiden kanta "per modum doctrinae" jäi kirkon ylimmäksi auktoriteetiksi.³

Myöhäiskeskiaikaisessa muodossaan asia-auktoriteettinäkemys perustui lähinnä William Occamin ajatteluun. Occam lähti kirkko-opissaan liikkeelle yksilöstä käsin. Kirkko ei ollut hänelle enää niinkään sakramenttaalisesti käsitetty Kristuksen ruumis, vaan yksityisistä samoin ajattelevista jäsenistä koostuva yhteisö. Occam piti kiinni siitä, että kokonaiskirkko ei voisi milloinkaan luopua oikeasta uskosta. Sen sijaan hän selitti tunnetussa *Dialogus*-teoksessaan paavin ja konsiilin voivan langeta heresiaan. Kirkko saattoi periaatteessa supistua jopa yhteen ainoaan naiseen tai kastettuun pikkulapseen.⁴ Näin oli tapahtunutkin Kristuksen kuollessa, jolloin oikea usko oli säilynyt vain hänen äidissään.⁵ Eräässä toisessa kohdassa Occam ilmaisi asia-auktoriteettiteorian keskeisen periaatteen kirjoittamalla, että ei ollut tarkettava si-

¹ *Contra epistolam Manichaei quam vocant fundamenti*; PL 42, 176: *Ego vero Evangelio non crederem, nisi me catholicae Ecclesiae commoveret auctoritas.*

² Tierneyn (1972, 136-137 alav. 2) mukaan: *quo ad primam notitiam eorum quae credenda sunt plus ecclesiae quam scripturae credendum est... Ad fidem autem iam genitam confirmandam... maxime valet auctoritas intellecta sacrae scripturae; cui fidelis adhaeret etsi videret illos per quod fidem acceperat a fide resilire et per impossibile totam ecclesiam in aliis a fide discedere.* Lähemmin Tierney 1972, 133-140. Taustasta myös Feld 1977, 21-22.

³ Ks. myös Oberman 1965, 346.

⁴ Congar 1971 a, 190-191. Tierney 1972, 230-232.

⁵ Nörr 1964, 132. Kysymyksessä oli vanha traditio. Tierney 1972, 36.

tä, kuka jotakin sanoi, vaan sitä, mitä sanottiin.¹ Occam erosi kuitenkin Hendrik van Gentistä siinä, että hän piti myös Raamatun ulkopuolista opillista traditiota Raamatun vertaisena ilmoituksen lähteenä.²

Jo Occamin teologiassa asia-auktoriteettinäkemys yhdyi konsiliaristiseen traditioon.³ Pierre d'Ailly korosti vielä selvemmin sanoin kuin Occam, että oikein opettavaa opettajaa oli kuunneltava enemmän kuin erehtyvää paavia tai konsiilia.⁴ Periaatteessa asia-auktoriteettinäkemys saattoi kuitenkin liittyä myös papalistiseen perinteeseen, joka piti paavia konsiilin yläpuolella olevana auktoriteettina. Koska useimmat papalistitkin myönsivät paavin voivan erehtyä, he saattoivat tulla varsin lähelle asia-auktoriteettinäkemystä. Niinpä esimerkiksi Gabriel Biel puolusti vuonna 1462 ilmestyneessä *Defensorium obedientiae apostolice* -teoksessaan paavin auktoriteettia, mutta selitti kuitenkin, että paavi saattoi käyttää valtaansa vain kirkon rakentamiseksi, ei sen tuhoamiseksi.⁵ Paavin kirkon oppia koskevat määrittelyt ja käskyt eivät sitoneet ketään, jos ne olivat vastoin Raamattua ja jumalallista tai luonnollista lakia.⁶ Mikäli paavin käskyjen ja Raamatun sekä jumalallisen tai luonnollisen lain ristiriitaisuus oli kuitenkin epäselvä, oli paavin käskyjä toteltava.⁷

¹Bubenheimerin (1977, 100 alav. 125) mukaan: *non quist est alicuius sententiae auctor, sed quid dicitur attendentes...* Tämän Senecan esittämäksi oletetun sanonnan alkuperästä Bubenheimer 1977, 100 alav. 126.

²Oberman 1965, 350-354. Tierney 1972, 220-221.

³Tierney 1972, 230-231.

⁴Oberman 1966, 406.

⁵DOA, 90.

⁶DOA, 114: *Summi pontificis diffinitiones et praecepta, si contra scripturam canonicam, legem divinam, aut naturalem emanarent, neminem ad sui observantiam obligarent.* Ks. myös Bielin perustelua (s. 114-116). Oberman 1965, 369.

⁷DOA, 118.

Suurten reformikonsiilien jälkeen asia-auktoriteettinäkemys liittyi ennen muuta Baselin konsiiliin osaa ottaneen Palermon arkkipiispan Nicolaus de Tudeschin (Panormitanus, 1386-1445) nimeen, koska tämän kirjoitukset olivat hyvin arvostettuja ja suosittuja.¹ Panormitanus esitti näkemyksensä dekretaalikommentaarissaan selittäessään erästä paavi Gregorius IX:n koelmaan sisältyvää dekretaalia.² Hänen mukaansa konsiili oli kirkon ylin auktoriteetti. Paavia oli kuitenkin kuunneltava enemmän kuin konsiilia, jos paavi pystyi perustelemaan kantansa paremmin kuin konsiili. Vastaavasti kenen tahansa yksityisen kristityn auktoriteetti oli suurempi kuin paavin, mikäli hänen väitteidensä tueksi esittämät järkisyyt ja Raamatun kohdat olivat vakuuttavammat kuin ne, joihin paavi nojautui. Koko kirkko saattoi nimittäin luopua oikeasta uskosta yhtä ainoaa kristittyä lukuunottamatta, kuten Jeesuksen kärsimyshistoria oli osoittanut.³ Käytännössä Panormitanus lienee tarkoittanut yksityisellä kristityllä, jota oli kuunneltava, lähinnä Raamattuun perehtyneitä tohtoreita.⁴

¹Bubenheimer 1977, 96, 98. Panormitanuksesta lähemmin Nörr 1964, 3-11.

²Decretal. Gregor. IX. lib. 1 tit. 6 c. 4; CIC 2, 49-50.

³Nörrin (1964, 105) mukaan: *puto tamen quod si papa moveretur melioribus rationibus et autoritatibus quam concilium, quod standum esset sententiae suae, nam et concilium potest errare, sicut alias erravit super matrimonio contrahendo inter raptorem et raptam... Nam in concernentibus fidem, etiam dictum unius privati esset praeferendum dicto papae, si ille moveretur melioribus rationibus et autoritatibus novi et veteris testamenti quam papa... unde possibile est, quod vera fides Christi remaneret in uno solo, ita quod verum est dicere, quod fides non deficit in ecclesia, sicut ius universitatis potest residere in uno solo aliis peccantibus... Hoc patuit post passionem Christi, nam fides remansit dumtaxat in Beata Virgine; quia omnes alii scandalizati sunt, et tamen Christus ante passionem oraverat pro Petro, ut non deficeret fides sua, ergo non dicitur deficere, nec etiam errare si remaneret vera fides in uno solo.* Nörr (1964, 132) toteaa, että Panormitanuksen käsitys muistuttaa voimakkaasti Occamin näkemystä; Panormitanus ei kuitenkaan siteerannut Occamia eikä maininnut tämän nimeä. Käsitteellä "meliores rationes" Panormitanus ei tarkoittanut Raamatusta riippumatonta järkisyyhin vetoamista, vaan juuri Raamattuun nojautumista. Bubenheimer 1977, 101 alav. 128.

⁴Bubenheimer 1977, 98.

Monet asia-auktoriteettinäkemystä edustaneista teologeista, esimerkiksi Pierre d'Ailly, pitivät Occamin tavoin kirkon opillista traditiota Raamatun vertaisena ilmoituksen lähteenä.¹ Toiset taas katsoivat perinteiseen tapaan, että Raamattu oli kirkon opin ainoa perusta. Monet näin opettaneista teologeista ajautuivat John Wycliffistä (n. 1329-1384) alkaen kiistaan kirkon johdon kanssa. Niinpä Erfurtin yliopiston entinen rehtori Johannes von Wesel tuomittiin Mainzissa vuonna 1479 elinkaudeksi vankeuteen, koska hän tunnusti ainoastaan Raamatun auktoriteetin ja arvosteli sen pohjalta kirkon johtajia ja oppeja. Mielenkiintoista on se, että Wesel säilytti tuomiosta huolimatta arvovaltansa Erfurtissa: yliopisto asettui hänen puolelleen eikä polttanut hänen kirjoituksiaan.²

2.5. Magisteriumia koskevat näkemykset 1500-luvun alussa

Papalistit pyrkivät 1500-luvun alussa esittämään teoriaansa eräänlaisena kirkon virallisena oppina. Itse asiassa papalismi ei kuitenkaan ollut yhtenäinen oppijärjestelmä. Se sisälsi päinvastoin hyvinkin erivivahteisia käsityksiä, joille oli yhteistä se, että kirkollisen vallan katsottiin kuuluvan viime kädessä paaville.

Papalismin monivivahteisuus ilmeni myös 1500-luvun alun johtavan papalistisen teologin Thomas de Vion (Cardinalis Cajetanus) kirjoituksissa. Cajetanuksen näkemys ilmenee selvimmin hänen paavin pyynnöstä syksyllä 1511 Pisan konsiilia vastaan julkaisemastaan kirjoituksesta "De comparatione auctoritatis papae et concilii".³ Cajetanuksen mukaan paavia ja konsiilia ei saanut asettaa vastakkain, vaan paavi oli konsiilin ja samalla koko kirkon johtaja. Kirkon johtajana paavi ei kuitenkaan edustanut kirkkoa, vaan Kristusta. Paavi oli "vicarius Christi" ja "episcopus universalis", johon kaikki valta kirkossa perustui. Ratkaisuisissaan paavi oli erehtymätön. Paavin infallibiliteettia Cajetanus perusteli paavinvirkaan liittyvällä erityisellä armolla. Toisaalta Cajetanus ainakin teoriassa myönsi, että paavi saattoi langeta heresiaan.⁴ Hän erotti kuitenkin paaviuden ja paavin

¹Tierney 1972, 270.

²Lähemmin Kleineidam 1969, 21-23, 110-115.

³Oakley 1965, 674.

⁴Walz 1967, 346-350, 352-353. Congar 1971 b, 38-39.

persoonan. Valitessaan paavin kirkko yhdisti nämä kaksi elementtiä. Hereettisen paavin erottamisessa oli kysymys tämän yhteyden purkamisesta. Konsiilin valta ulottui vain siihen, ei paaviuteen sinänsä.¹ Konsiili saattoi kokoontua ilman paavia vain, mikäli paavi piti kiinni ilmeisestä heresiastaan tai mikäli kiistattoman selvästi valittua paavia ei ollut.²

Käytännössä paavin valta perustui kuitenkin lähinnä Länsi-Euroopan ruhtinaiden kanssa solmittuihin konkordaatteihin. Paras esimerkki tästä on Ranskan kanssa vuonna 1516 tehty konkordatti, jossa paavi myönsi kuninkaalle suuren vallan Ranskan kirkkoon nähden, mutta sai tämän vastaavasti luopumaan konsiliarismista.³ Vaikka papalismia kannattavat teologit ja etenkin dominikaanimunkisto koettivat korostaa paavin auktoriteettia, eivät paavit huonon elämänsä ja Italian-politiikkansa vuoksi pystyneet saavuttamaan entistä arvovaltaansa. Kuurian nimitys- ja rahapolitiikka herätti nimenomaan Saksassa suurta tyytymättömyyttä. Laajat alueet vähensivät lopulta omavaltaisesti kymmenysten maksamista; ruhtinaat estivät myös aneiden myynnin, milloin se näytti heistä edullisemmalta, ja pyrkivät rajoittamaan oman alueensa ulkopuolelta tapahtuvaa kirkollisen vallan käyttöä. Aivan erityisesti näin menettelivät Saksin Wettinit. Niinpä vaaliruhtinas Fredrik Viisas hyväksyi kuurian päätökset yleensä vain, mikäli ne olivat sopusoinnussa hänen omien etujensa kanssa.⁴

Koska papalistit pitivät omaa magisterium-näkemystään kirkon virallisena dogmina, oli siitä väittelemisen heidän mukaansa kiellettyä.⁵ Teoriassa paavi oli näin akateemisen keskustelun tavoittamattomissa oleva auktoriteetti. Käytännössä paavi oli kuitenkin menettänyt myös suuren osan opillista arvovaltaansa. Kuurian ja hiippakuntahallinnon ote teologiasta heikkeni edelleen, ja kirkko sietäi yhä moniselitteisempää teologiaa.⁶

¹Oakley 1965, 675-676. Walz 1967, 350.

²Congar 1971 b, 39.

³Feine 1954, 431-432.

⁴Andreas 1943, 72-79. Borth 1970, 16-17, 46.

⁵Tästä myös Tierney 1955, 161.

⁶Lortz 1949, 137-138.

Tohtoreiden mielipiteiden valvominen vaikeutui myös käytännössä, sillä yliopistot vapautuivat yhä enemmän piispojen jurisdiktiosta. Sensuuri ja joskus myös inkvisitio joutuivat niiden huostaan.¹ Yliopistot sen sijaan alkoivat toimia yhä itsetietoisemmin kirkon oppia koskevien kiistojen tuomareina. Varsin tunnettu on yliopistojen osuus niin sanottuun Reuchlinin riitaan. Yliopistot ottivat kantaa myös munkikuntien välisiin oppikiistoihin ja vaativat päätöstensä noudattamista. Kirkon hajaannus ilmeni nimittäin myös siinä, että munkistot pyrkivät esittämään omat erityiskorostuksensa kirkon katolisena opin.² Niinpä Mainzin yliopisto päätti vuonna 1501, että kaikkien opiskelijoidenkin oli valallisesti hyväksyttävä kiistanalainen immaculata conceptio Mariae-oppi³, jota etenkin dominikaanit vastustivat siitä huolimatta, että Konstanzin konsiili ja käytännössä myös paavit olivat hyväksyneet sen.⁴ Myös Pariisiin, Kölnin ja Louvainin yliopistot hyväksyivät tämän opin.⁵ Yliopistojen itsetietoisuuden lisääntyminen ilmeni myös siinä, että eri yliopistojen professorit ryhtyivät ratkomaan opillisia kiistojaan uudentyyppisten väittelyjen avulla. Väittelyn jälkeen tavallisesti yliopistojen piiristä sovitut tuomarit arvioivat, kumpi osapuoli oli voittaja. Etenkin Ingolstadtin yliopiston professori Johannes Eck tuli tunnetuksi tällaisista väittelyistään.⁶

Yliopistojen suuresta vaikutusvallasta huolimatta uudet voimat olivat kuitenkin jo uhkaamassa niiden vapautta ja johtoasemaa.

Paavin ja piispojen otteen heikentyessä ruhtinaat pyrkivät ottamaan alueellaan olevat yliopistot entistä tiukemmin valvontaansa. Ruhtinaiden aseman vahvistuminen ilmeni näin tässäkin suhteessa. Tarkempia säädöksiä heidän vallastaan yliopistoihin nähden ei ollut. Eri yliopistojen suhde ruhtinasiin oli hyvin erilainen. Suuret, vaikutusvaltaiset yliopistot säilyttivät yleensä

¹Sensuurista lähemmin Kapp 1886, 525-535 ja Plöchl 1955, 455-457. Jurisdiktio ja inkvisitio osalta ks. esim. paavin Wienin yliopistolle antamia bullia (Kink 1854 2, 269-271, 295-297).

²Ks. myös Congar 1971 a, 158.

³Just 1957, 9.

⁴Lähemmin Söhl 1978, 177-191.

⁵Söhl 1978, 183.

⁶Hammer 1979, 96-97. Eckistä myös Oberman 1977, 161-163, 176-189, 194-195.

varsin itsenäisen aseman. Sen sijaan pienet, ruhtinaiden tuen varassa toimivat yliopistot olivat heistä varsin riippuvaisia. Ruhtinaat saattoivat puuttua jopa opetuksen sisältöä koskeviin kysymyksiin. Pariisin yliopisto vastustikin vuoden 1516 konkordaattia, koska se pelkäsi kuninkaan vallan lisääntymisen johtavan vapautensa kaventumiseen.¹ Kehitys kulki samaan suuntaan myös Saksassa. Sen jälkeen kun Saksin vaaliruhtinas Fredrik Viisas oli perustanut Wittenbergin yliopiston vuonna 1502 ja Brandenburg oli saanut neljä vuotta myöhemmin yliopistonsa Frankfurt an der Oderiin, Saksan kaikilla vaaliruhtinailla oli oma yliopistonsa.²

Yliopistoissa harjoitettu skolastinen teologia sai lisäksi vaarallisen haastajan raamattuhumanismista, jonka arvovaltaisin edustaja oli vuodesta 1517 lähtien Louvainin yliopistossa opettanut Erasmus Rotterdamlainen. Raamattuhumanistit selittivät, että skolastinen metodi ei ainakaan yksin riittänyt. He katsoivat skolastisen teologian rappeutuneen elämälle vie-raaksi älylliseksi saivarteluksi. Sen tilalle oli luotava uudenlaista teologiaa. Vulgata lukuisine kommentaareineen oli hylättävä. Sen sijaan oli palattava alkulähteille ja otettava kirkon uudistuksen pohjaksi alkukielinen Raamattu ja kirkkoisät. Nämä olivat yksi kokonaisuus, sillä juuri isät olivat tulkinneet Raamattua oikein. Teologian tärkeimpänä apuvälineenä oli logiikan sijasta käytettävä kielitiedettä. Oikean teologian oli oltava ennen muuta käytännöllistä "elämän teologiaa".³

Yhtenä kreikankielisen Uuden testamentin esipuheista keväällä 1516 julkaisemassaan Paraclesis-nimisessä kirjoituksessa Erasmus kärjisti skolastiikan kritiikin selväpiirteiseksi maallikkoteologian ohjelmaksi.⁴ Kristuksen oppi (Christiana philosophia) ei ollut tarkoitettu vain joillekin harvoille, vaan se koski kasteesta lähtien kaikkia kristittyjä.⁵ Raamattu ei ollut niin hämärä, että vain muutamat teologit - jos hekään - ymmärsivät sitä. Se oli päinvastoin käännettävä kansankielelle, niin että kaikki pystyisivät lukemaan

¹Feine 1954, 432.

²Benrath 1966, 33.

³Moeller 1959, 53. Maurer 1969, 60. Blockx 1975, 254-255. Selge 1976, 595. Erasmuksen osalta myös Padberg 1967 ja Hentze 1974, 181-184.

⁴Ks. tästä myös Kohls 1966, 138-139, 166-167.

⁵EW 3, 14-16.

sitä.¹ Raamatusta löytyi vastaus kaikkiin elämän kysymyksiin.² Kuka tahansa, joka opetti Raamatun sanaa ja eli itse sen mukaan, oli suuri tohtori.³ Raamattuhumanismin hakeutuminen alkulähteille oli näin radikalisoitumassa väitteeksi, että tavalliset maallikot saattoivat käsittää Raamatun sanoman ilman mitään apuneuvoja.

Tällaisena raamattuhumanismi näytti asettavan kyseenalaiseksi lännen kirkon koko skolastis-kirkko-oikeudellisen perustan.⁴ On kuitenkin huomattava, että Erasmus tarkasteli Raamatun käyttämistä etupäässä käytännön ja kokemuksen näkökulmasta. Hän ei selittänyt teoreettisesti Raamatun ja kirkon johtajien magisteriumin suhdetta. Humanistit eivät esittäneet uutta teoriaa magisteriumista, vaan heidän näkemyksensä hajosivat tässä suhteessa. Jotkut tunnustivat paavin kirkon johtajaksi. Monet pitivät ihanteenaan vanhaa kirkkoa, jota keisari oli johtanut. Siksi he tukivat ruhtinaiden valtavaatimuksia kirkkoon nähden. Myös konsiliaristimilla oli kannattajia humanistien joukossa.⁵

Yliopistojen piirissä humanistiset virtaukset saivat yleensä jalansijaa lähinnä vain artistisissa tiedekunnissa. Useimmat teologiset tiedekunnat koettivat torjua raamattuhumanismin. Vanhaan pitäytyvät yliopistot olivat kuitenkin menettämässä henkisen johtoaseman.⁶ Saksassa Reuchlinin riita syvensi skolastiikan ja humanismin välistä vastakohtaisuutta. Yleinen mie-

¹EW 3, 14: Vehementer enim ab istis dissentio, qui nolint ab idiotis legi divinas litteras in vulgi linguam transfusas, sive quasi Christus tam involuta docuerit, ut vix a pauculis theologis possint intelligi, sive quasi religionis Christianae praesidium in hoc situm sit, si nesciatur.

²EW 3, 26.

³EW 3, 16: Haec inquam et huiusmodi si quis afflatus spiritu Christi praedicet, inculcet, ad haec hortetur, invitet, animet, is demum vere theologus est, etiamsi fossor fuerit aut textor. Haec si quis et ipsis praestet moribus, is denique magnus est doctor.

⁴Selge 1976, 601.

⁵Saksan humanistien käsityksistä lähemmin Spitz 1963, 53.

⁶Moeller 1959, 49.

lipide kääntyi humanistien johdolla skolastisia yliopistoja vastaan, ja niiden uudistamista alettiin vaatia yhä äänekkäämmin.

Konsiliarismista ei 1400-luvun lopulla juuri keskusteltu. Paavin ja konsiilin vastakohtaisuuden sijasta korostettiin taas niiden yhteistoimintaa: paavin asiana oli kutsua koolle konsiili ja vahvistaa sen päätökset. Silti konsiliarismi eli edelleen.¹ Erityisen laajaa kannatusta sai maltillinen konsiliarismi: monet teologit ajattelivat, että konsiililla oli poikkeustilanteen vallitessa enemmän valtaa kuin paavilla.² Itse asiassa maltillisella konsiliarismilla ja maltillisella papalismilla ei ollut juuri mitään eroa. Niinpä konsiliarismilla oli kannattajia jopa paavin korkeimpien virkamiesten joukossa.³

Konsiliarismin keskuksena oli Ranska ja siellä erityisesti Pariisin yliopisto, johon papalismin vastustajat vetosivat.⁴ Pariisin yliopisto edusti näin Ranskan kirkon gallikaanista riippumattomuuspyrkimystä Roomaan nähden. Sen sijaan Saksassa konsiliaristinen traditio oli heikempi.⁵ Konsiililta odotettiin ennen muuta kirkkoreformia, jota paavit eivät olleet pystyneet toteuttamaan.⁶ Selvin esimerkki konsiliarismin kannatuksesta oli eräiden kardinaalien Ranskan kuninkaan tuella vuonna 1511 koolle kutsuma Pisan konsiili. Se toisti ennen hajaantumistaan Konstanzin kirkolliskokouksen konsiliaristiset dekreetit.⁷ Vastoin paavin tahtoa kokoontunut kirkolliskokous nosti konsiliarismin uudelleen teologisen keskustelun polttopisteeseen.⁸ Pariisin yliopiston tohtori Jacques Almain puolusti konsiliarismia ja koetti kumota Cajetanuksen Pisan konsiilia vastaan esittämät väitteet vuonna 1512 ilmestyneessä teoksessaan "Tractatus de auctoritate ecclesiae et conciliorum generalium".⁹ Paavi Julius II kutsui vastavetona Pisan konsiilille jo vuonna 1512 koolle Lateraanin viidennen konsiilin

¹Oberman 1965, 387-388.

²Congar 1971 b, 35.

³Bäumer 1971, 7.

⁴Jedin 1951, 16-18. Bäumer 1972 b, 549-550.

⁵Jedin 1951, 26-29.

⁶Congar 1971 b, 36.

⁷Jedin 1951, 85, 88-89.

⁸Oakley 1965, 674.

⁹Oakley 1965, 675-681.

ja kielsi (useiden edeltäjiensä tavoin) vetoamasta paavista konsiiliin.¹ Hänen seuraajansa Leo X julisti konsiilin yhä jatkuessa syksyllä 1516 Pastor aeternus -bullan, jossa selitettiin jälleen paavin olevan oppia koskeissa ratkaisuisissa konsiilin yläpuolella.²

Panormitanuksen nimeen liittynyttä asia-auktoriteettinäkemystä vastaan hyökkäsivät 1500-luvun alussa sekä johtavat papalisticit että konsiliaristit. Papalisteista näin teki esimerkiksi Rooman yliopiston professori Silvester Prierias. Tohtori Almain taas torjui Panormitanuksen näkemyksen, koska Cajetanus oli vedonnut siihen väittäessään konsiilin voivan erehtyä.³

2.6. Wittenbergin teologien näkemysten muotoutuminen

Perustaessaan Wittenbergin yliopiston vaaliruhtinas • Fredrik Viisas halusi luoda ruhtinaskuntansa tarpeita varten juridisesti pätevän, perusrakenteeltaan vanhempien yliopistojen kaltaisen oppilaitoksen, jossa myös humanismin uudet sivistysihanteet saisivat sijansa.⁴ Paavi Julius II myönsi 20.6.1507 antamallaan bullalla uudelle yliopistolle oikeuden jakaa kanonisesti päteviä oppiarvoja.⁵ Samalla bullalla yliopistolle luotiin myös kestävä taloudellinen perusta siten, että se liitettiin Wittenbergin Kaikkien pyhien alttarisäätiön yhteyteen.⁶ Alttarisäätiö ja yliopisto sulautuivat näin miltei yhdeksi organisaatioksi.⁷ Linnan kirkon jumalanpalveluselämästä huolehtiva alttarisää-

¹ Johns 1966, 117-118. Bäumer 1972 b, 552-553.

² COD, 618: cum etiam solum Romanum pontificem pro tempore existentem, tamquam auctoritatem super omnia concilia habentem, conciliorum indicendorum, transferendorum, ac dissolvendorum plenum ius et potestatem habere...

³ Bubenheimer 1977, 101-102.

⁴ Benrath 1966, 36. Borth 1970, 172-175.

⁵ Tämä bulla on tärkeimmiltä osiltaan painettuna Grohmann 1801, 48-50.

⁶ Tämä oli yleinen käytäntö monien muidenkin yliopistojen kohdalla. Tällaisen järjestelyn taustasta erityisesti Sieber 1960, 22.

⁷ Paavin bulla 20.6.1507; Grohmann 1801, 50: Ut sic per omnem modum unum corpus ex studio et collegio praedictis fiat et constituatur.

tiö oli jo vuonna 1346 irrotettu Brandenburgin piispan jurisdiktiosta suoraan paavin alaiseksi yhteisöksi.¹ Nyt siihen inkorporoitiin paavin suostumuksella uusia seurakuntia. Samalla kaniikkien lukumäärää lisättiin ja heidän velvollisuudekseen määrättiin myös yliopiston virkojen hoitaminen. Yliopistoon saatiin näin kaksitoista vakinaisen opettajan (ordinariuksen eli professorin) virkaa.² Teologisen tiedekunnan vakinaisina opettajina toimivat alttarisäätiön arkkidiakoni, kanttori ja kustos, joilta edellytettiin teologian tohtorin arvoa. Alttarisäätiön lisäksi myös Wittenbergissä toimivat munkistot asettivat yliopistoon vakinaisia opettajia; augustinolaiset yhden professorin sekä teologiseen että artistiseen tiedekuntaan, fransiskaanit vain teologiseen tiedekuntaan.³ Yliopiston hallinto muodostui vaaliruhtinaan vuonna 1508 antamien statuuttien mukaan vanhempien yliopistojen mallin mukaiseksi siten, että yliopistoa johtivat rehtori ja senaatti. Kirkon johtoa edustavan kanslerin merkitys oli Wittenbergissä kuitenkin paljon vähäisempi kuin vanhemmissa yliopistoissa. Määräysvalta yliopiston suhteen jäi vaaliruhtinaalle.⁴ Myös taloudellisesti yliopisto oli riippuvainen vaaliruhtinaasta, joka huolehti etenkin tilapäisten dosenttien palkkauksesta.⁵

Vaaliruhtinas tuki pontevasti omaa yliopistoaan, pyrki raivaamaan sen menestymisen tiellä olevat esteet ja koetti näin kohottaa uuden yliopiston vanhempien yliopistojen rinnalle. Wittenbergin yliopisto tunnettiin alusta lähtien augustinolais-eremiittien johtamana yliopistona. Tämä lisäsi vastakohtaisuutta dominikaanien johtamiin Keski-Saksan vanhempiin yliopistoihin nähden.⁶ Teologisista suuntauksista hallitsi via antiqua aluksi uutta yliopistoa. Vuoden 1507 jälkeen alkoi myös via modernan vaikutus tuntua. Yliopistossa oli alusta lähtien myös humanisteja, vaikka Wittenbergiä ei tässä suhteessa voikaan verrata esimerkiksi Erfurttiin.⁷

¹ Friedensburg 1917, 5.

² Paavin bulla 20.6.1507; Grohmann 1801, 49-50. Friedensburg 1917, 22. Aland 1960, 294.

³ Friedensburg 1917, 22.

⁴ Lähemmin Friedensburg 1917, 28-29.

⁵ Friedensburg 1917, 32.

⁶ Borth 1970, 26.

⁷ Aland 1960, 297-304. Wittenbergin humanismista lähemmin Steinmetz 1952, 112-131, Junghans 1970, 94-101 ja Grossmann 1972, 18-29.

Teologisessa tiedekunnassa tapahtui syksyllä 1512 opettajan vaihdos: augustinolais-eremiittien Wittenbergin luostarin subpriori Martti Luther tuli järjestönsä ylivikaarin Johann von Staupitzin jälkeen Pyhän Raamatun professoriksi. Luther sai lokakuussa teologian tohtorin arvon ja lupasi tällöin vannomassaan vallassa pysyä kuuliaisena Rooman kirkolle.¹ Uusi professori luennoi aluksi vuoteen 1515 saakka psalmeista ja sen jälkeen vuosina 1515-1516 Roomalaiskirjeestä. Lutherin näitä luentoja varten tekemät laajat muistiinpanot ovat säilyneet. Käytettävissämme on lisäksi muitakin vuotta 1517 varhaisempia kirjoituksia.

Mitä Luther opetti kirkon opin määräytymisestä näissä kirjoituksissa? Vastausta tähän kysymykseen etsittäessä on ensinnäkin otettava huomioon, että kirkkopillista aineistoa löytyy miltei yksinomaan psalmiluentojen muistiinpanoista.² Vastaus on siksi rakennettava niiden varaan. Toiseksi eri lähteiden vertailu osoittaa, että Lutherin käsityksissä ei voi magisteriumin suhteen havaita kehitystä radikaalimpaan suuntaan. Muista lähteistä saatavia tietoja voidaan siksi käyttää täydentämään psalmiluentojen tarjoamaa kuvaa.

Monien tutkijoiden keskenään ristiriitaisten tulkin-
tayritysten jälkeen tuntuu selvältä, että psalmiluentojen muistiinpanoista ei voida löytää yhtä ainoaa, valmiiksi ajateltua ja selväpiirteistä oppia magisteriumista. Pikemminkin on niin, että Lutherin näkemykset heijastavat tältä osin myöhäiskeskiajan teologian monimuotoisuutta. Psalmiluentojen muistiinpanoista voi löytää useita erilaisia ajatuskokonaisuuksia, jotka osittain liikkui-
vat eri tasoilla, mutta osittain saattoivat sisältää toistensa kanssa ristiriitaisia-
kin näkemyksiä. Tutkimuksen vaarana on ollut kaikkien

¹Promovoitavien vala teologisen tiedekunnan vuonna 1508 annettujen statuuttien mukaan; *Friendensburg* 1926, 35-36: ego N. juro... peregrinas doctrinas ab ecclesia damnatas et piarum aurium offensivas non dogmatisabo, sed dogmatisantem domino decano denunciabo infra octendium... juro eciam Romane ecclesie obedientiam... Lähemmin Borth 1970, 96.

²Stein 1974, 36.

kirkkoa koskevien lausumien selittäminen yhden ainoan näkökohdan avulla. Näin on päädytty yksipuolisiin ja keinotekoisiiin ajatusrakennelmiin.¹

Muistiinpanoissaan Luther selitti Augustinuksen tavoin kirkon koostuvan kahdesta osasta: näkyvän katolisen kirkon (*congregatio iustorum et iniustorum*) sisällä eli Jumalan sanan luoma kirkko (*concilium iustorum*), jonka yksin Jumala tunsii.² Tämä näkemys oli Lutherille hyvin tärkeä ja keskeinen.³ Todellinen kirkko oli maailmalta kätkössä; se voitiin ymmärtää vain uskon kautta.⁴ Kätketyn kirkon (*ecclesia abscondita*) jäsenet, todella uskovat, hengelliset ihmiset (*fideles*) elivät yksinomaan Jumalan sanan ja sen antaman toivon varassa.⁵ Kristus oli uskon kautta jo nyt läsnä heidän hallitsijanaan.⁶

Ecclesia abscondita saattoi kuitenkin elää vain näkyvässä katolisessa kirkossa ja sen julistamasta sanasta.⁷ Hierarkkisesti järjestetty Rooman kirkko, siinä eläminen ja sen kuunteleminen oli Lutherille itsessään selvä asia.⁸ Hän tähdensi useissa kohdissa pe-

¹Hyviä esimerkkejä tällaisista tutkimuksista ovat Karl Hollin (1927) ja häntä seuranneiden protestanttisten tutkijoiden (uudemmissa kenties parhaana esimerkkinä Johannes Heckel) yritykset nähdä myöhemmän protestanttisen kirkko-opin perusrakenne jo psalmiluentojen muistiinpanoissa sekä toisaalta Hartmann Grisarin (1924) ja häntä seuranneiden katolisten tutkijoiden tulkinta, jonka mukaan Luther esitti psalmiluennoissaan täysin perinteisen käsityksen kirkosta (viimeksi tätä selitystä on päättäväisimmin puolustanut Remigius Bäumer). Katsaus tutkimukseen: Hendrix 1974, 143-154.

²Dictata; WA 3, 547 r.5 ja WA 4, 239r.36 - 240r.25. Ks. myös Hollin (1927, 294-299) ja Heckelin (1964, 141-142) esityksiä.

³Vercruysse 1968, 209-210.

⁴Lähemmin Hendrix 1974, 193-196.

⁵Lähemmin Hendrix 1974, 160-169, 195-197, 208-211, 216-225.

⁶Lähemmin Hendrix 1974, 227-232.

⁷Holl 1927, 304-305, 308-309 ja Heckel 1964, 143 sekä niissä mainitut lähteet. Ks. myös Vercruysse 1968, 205-206, 209.

⁸Lortz 1967, 953. Vercruysse 1968, 132, 142, 149.

rinteiseen tapaan kirkon johdon arvovaltaa. Kristus hallitsi kirkkoaan sijaistensa, piispojen ja pappien välityksellä.¹ Auktoriteetti sisältyi heidän virkaansa.² Viranhaltijoiden tehtävänä oli säilyttää usko puhtaana ja puolustaa kristittyjä heresioita vastaan. Virka ja siihen sisältyvä auktoriteetti olivat välttämättömyys, koska kristityt olisivat muuten heikkoudestaan asettaneet omat mielipiteensä totuuden tilalle.³ Viranhaltijoiden ei tarvinnut perustella kaikkea opetustaan.⁴ Pyhä Henki johti nimittäin kirkkoa yhä täydellisempään totuuteen ja kirkasti sille sen, mitä Raamatussa ei ollut suoraan ilmoitettu.⁵ Siksi kristittyjen tuli kuunnella viranhaltijoita kuin Jumalaa itseään⁶ ja seurata kirkon johtajia silloinkin, kun he näyttivät erehtyvän.⁷

Teologian tohtoreiden magisteriumiin Luther ei kiinnittänyt erityistä huomiota. Sen sijaan hän puhui yleisemmin kirkon opettajista.⁸ Heidän tehtävänään oli Jumalan lain tutkiminen ja toisten kristittyjen opettaminen sen perusteella.⁹ Näin he olivat ikäänkuin Kristuksen silmiä¹⁰ tai kirkon kieli.¹¹ Tässä tehtävässään he olivat kirkon johdon alaisia.¹² Luther joutui kuitenkin valittamaan, että monet kirkon opettajista olivat kääntyneet Jumalan lain ja filosofian puoleen; Kristuksen silmät olivat siksi heikentyneet.¹³

¹Dictata; WA 4, 403r.27 - 404r.3. Myös Vercruysse 1968, 169-173 ja Bäumer 1976, 38.

²Ad Romanos; WA 56, 6 r.21.

³Lähemmin Aarts 1972, 63-65. Virka-käsitettä Luther ei kuitenkaan tarkemmin eritellyt. Aarts 1972, 61, 63.

⁴Ad Romanos; WA 56, 4 r.17-18, 6 r.20-22. Aarts 1972, 62.

⁵Dictata; WA 4, 345 r.11-25, 365 r.5-29. Selge 1968, 21.

⁶Ad Romanos; WA 56, 4 r.15-18. Stein 1974, 10-11.

⁷Dictata; WA 4, 211r.9 - 212r.3. Aarts 1972, 62-63 ja 1977, 41.

⁸Vercruysse 1968, 179. Myös Aarts 1972, 63.

⁹Dictata; WA 4, 353 r.11-13. Vercruysse 1968, 175-179.

¹⁰Dictata; WA 3, 170: Allegorice 'Oculus' Christi est ordo doctorum et rectorum: quorum est superintendere et dirigere et oculum esse aliorum.

¹¹Dictata; WA 3, 403 r.5-6.

¹²Dictata; WA 4, 169 r.18-19. Vercruysse 1968, 180.

¹³Dictata; WA 3, 422 r.35 - 423 r.4. Vercruysse 1968, 176.

Rooman kirkon Luther mainitsi parissa kohdassa. Hän hyväksyi Rooman kirkon Raamattuun perustuvan erityis-
 aseman¹ ja uskoi tämän kirkon säilyttävän aina oikean
 uskon.² Vastaavasti hän kritisoi Rooman kirkosta
 eronneita böömiläisiä.³ Myös paaviin Luther suhtau-
 tui myönteisesti ja hyväksyi tämän aseman kirkon joh-
 tajana.⁴ Toisaalta hän arvosteli paaviuden vääristy-
 miä samoin kuin monet muutkin.⁵ Paavin vallan perus-
 teet, etenkin Mt 16:18:n oikea tulkinta, näyttävät
 askarruttaneen Lutheria.⁶ Hän ei kuitenkaan esittä-
 nyt tätä kohtaa sen paremmin kuin muitakaan papalastien
 tavallisesti teoriansa tueksi esittämiä raamatunkoh-
 tia paaviuden perusteluina.⁷ Tämä saattaa viitata
 siihen, että Luther katsoi jo psalmiluentojen aikoihin

¹Dictata; WA 4, 26: Quia Ecce ubique Christus oblitus videtur Ecclesiarum per mundum preterquam Romane, cui dixit in Petro: 'Non deficiat fides tua'. Ideo licet alias Ecclesias quidem respexerit, sed non ita fuit memor sicut huius. Vercruysse 1968, 151-152.

²Dictata; WA 4, 65: Proinde credo, quod ex spiritu sancto Ecclesia Romana sic frequentat ps. 118. in horis, quia in recta fide permanet, que ibidem per singulos versus expetitur, ut dixi. Bäumer 1976, 37-38.

³Lähemmin Vercruysse 1968, 151 alav. 7.

⁴Esim. Lutherin 27.7.1516 aneista pitämä saarna; WA 1, 65-69, erit. s. 67: omnia opera et merita Christi et Ecclesiae sunt in manu Papae... Vercruysse 1968, 153. Bäumer 1970, 7-14.

⁵Lähemmin Vercruysse 1968, 153 ja Bäumer 1970, 13-14.

⁶Saarna 23.8.1517; WA 4, 658: Torsit diu animum meum haec auctoritas: 'Quodcunque ligaveris super etc.' et meditabar semper: Ey sso mag der Bapst mit uns thuenn, was ehr will. Et hoc iam verum est, quia solum utuntur clavibus, ut nos vexent, trutzen, treyben und schinden dy leutt.

⁷Ks. Saarna 2.2.1517; WA 4, 637: Quicquid Christus Petro cum suis dixit, et nobis dictum est, ad nos potissimum concernit, praecipue qui mundandi sumus. Tantum autem mundamur in confessione, quantum credimus verbis sacerdotis et Christi potius, qui dixit: 'Quodcunque solveris etc'. Ks. myös alaviitteessä 1 siteeratua kohtaa, jossa Luther tulkitsi Lk 22:32:n tarkoit-
 tavan Rooman kirkkoa, ei pelkästään paavia. Myös Vercruysse 1968, 135, 153, 158-161, 164. Bäumerin (1970, 13) mukaan esim. Nicolaus de Lyra (n. 1270-1349), Nicolaus Cusanus (1401-1464) ja Panormitanus olivat tulkinneet Mt 16:18:n samoin kuin Luther. Ks. myös Vercruysse 151-152 alav. 7. Erasmus katsoi samoin, että paaviutta ei voitu perustella Mt 16:18:lla ja Jh 21:15-17:11ä. Hentze 1974, 120-121.

mahdottomaksi perustella paaviutta Raamatun avulla.¹ Tämä ei suinkaan välttämättä merkinnyt paavin auktoriteetin horjuttamista.² Pisan konsiilin sekä Cajetanuksen ja Almainin kiistan uudelleen virittämä keskustelu paavin ja konsiilin suhteesta ei näytä kiinnostaneen Lutheria, koska hän ei ottanut siihen kantaa.³

Sen sijaan Luther torjui selvin sanoin keskiaikaisen käsityksen, jonka mukaan taisteleva katolinen kirkko oli voittaneen, taivaallisen kirkon kuva (imago), toisin sanoen Jumalan säätämällä tavalla rakenteeltaan samanlainen kuin se. Taisteleva kirkko oli Lutherin mukaan vain todistus (testimonium) voittaneesta kirkosta. Tästä voisi päätellä, että Luther katsoi katolisen kirkon koko hierarkian olevan olemassa

¹ Tätä väitetä suoraan tukevia kohtia lähteissä ei näytä olevan. Ainoa peruste on "argumentum e silentio". Heckel (1964, 144-145) selittää WA 4, 81 r.11-17:ään vedoten, että Lutherin mukaan Raamattuun sisältyvä ius divinum koski pelkästään salattua kirkkoa eikä näkyvän kirkon organisaatiota voitu perustella sillä, vaan ainoastaan inhimillisellä oikeudella. Kyseisessä kohdassa Luther kuitenkin pelkästään tähdensi (Ps 92:7:ää selittäessään), että järjetön, epäuskoinen ihminen ei voinut itsestään ymmärtää uskoa, koska hän ei voinut nähdä todellista kirkkoa ja sen elämää luonnollisilla silmillään; vain uskova ihminen saattoi nähdä ne hengellisillä silmillään. Luther ei siis pohtinut ollenkaan ulkonaista, katolistä kirkkoa ja sen organisaation perusteita. Luther piti myöhemminkin kiinni siitä, että ainakin eräs kaikille näkyvä katolisen kirkon osa, pappisvirka, oli olemassa de iure divino. Ks. myös Selgen (1968, 25) Heckelin väitteisiin kohdistamaa kritiikkiä. Marsilius Padovalainen oli kenties tunnetuin niistä myöhäiskeskiajan teologeista, jotka katsoivat paaviuden perustuvan yksinomaan inhimilliseen oikeuteen.

² Ks. s.41 alav. 1.

³ Seils 1961, 335. Bäumer 1972 b, 553-554. Koska lähteissä ei ole merkkejä siitä, että Luther olisi pohtinut tätä kysymystä, ja koska hän talvella 1518 piti aivan kuin itsestään selvänä, että konsiili oli paavin yläpuolella, tuntuu luonnolliselta ajatella, että tämä oli Lutherin kanta jo aikaisemminkin. Ks. myös s. 108 alav. 1. Grane (1968, 33) katsoo Lutherin olleen papalisti. Hänen perusteenaan on kuitenkin pelkästään se, että augustinolaiset yleensä olivat omaksuneet papalismin. Myös Bäumer (1970, 44-45 ja 1972 b, 553-554) selittää Lutherin myöhempiin lausumiin viittaten, että tämä alunperin torjui konsiilin asettamisen paavin yläpuolelle.

pelkästään inhimillisen oikeuden nojalla. Ainakaan eksplisiittisesti hän itse ei kuitenkaan tehnyt tällaista johtopäätöstä.¹

Joka tapauksessa lähteistä voi löytää myös kriittisemmän näkemyksen kirkon johtajien auktoriteetin suhteen. Sen perusteet Luther lienee omaksunut opiskeluaikanaan Erfurtissa. Hänen merkittävimmät opettajansa Jodocus Trutvetter ja Bartholomäus Arnoldi (Usingen) suhtautuivat hyvin kriittisesti keskiajan opilliseen traditioon.² Etenkin Usingen oli saanut voimakkaita vaikutteita myös humanismista.³ Näiltä opettajiltaan Luther oppi teologian keskeisen periaatteen, jonka mukaan teologin tuli uskoa varauksitta yksinomaan Raamattua ja arvostella kaikkea muuta sen avulla.⁴ Tämän mukaisesti hän erotti jo varhain oikean ja väärän, filosofisen teologian.⁵ Vastaavasti Luther oli jo Erfurtissa valmis vastustamaan skolastikkojen yleistä mielipidettä Raamattuun nojautuen.⁶ Periaatteessa

¹Lähemmin Hendrix 1974, 225-232. On huomattava, että näkemys paavin tai konsiilin olemassaolosta de iure divino ei välttämättä merkinnyt näiden auktoriteettien infallibiliteetin hyväksymistä. Esimerkiksi konsiliaristit olivat yleensä myöntäneet paaviuden olevan olemassa de iure divino, mutta selittäneet paavin voivan silti langeta heresiaan. Vastaavasti voitiin toki ajatella paavilla olevan inhimillisenkin oikeuden nojalla suuren auktoriteetin lännen kirkon tunnustettuna johtajana. Kenties parhaiten tunnettu 1400-luvun teologi, joka oli selittänyt kirkon hierarkian olevan olemassa pelkästään de iure humano, oli alankomaalainen Wessel Gansfort (1419-1489). Ks. esim. Jedin 1966, 10.

²Lähemmin Kleineidam 1969, 146-151. Usingenin osalta myös Häring 1939, 10-11.

³Kleineidam 1969, 219-220, 244.

⁴Lähemmin s. 75. Myös Bauer 1928, 14 ja Kleineidam 1969, 227.

⁵Luther Johann Braunille 17.3.1509; WA Br 1, 17 r.40-44. Weier 1976, 141-143.

⁶Lutherin reunahuomautukset Petrus Lombarduksen sentensseihin vuosilta 1510-1511; WA 9, 46: Ego autem, licet multi incluyti doctores sic sentiant, tamen quia non habent pro se scripturam, sed solum humanas rationes et ego in ista opinione habeo scripturam, quod anima sit imago dei, ideo dico cum Apostolo 'Si Angelus de celo' i.e. doctor in ecclesia 'aliud docuerit, anathema sit'.

hän ei antanut kirkkoisillekään mitään erityisasemaa, vaikka myönsikin näiden käytännössä olevan useimmiten lähempänä Raamattua kuin myöhempien teologien.¹

Tapahtumien myöhemmän kehityksen kannalta katsottuna tärkein kohta oli siinä, että Luther näyttää jo psalmluentojen aikana olleen valmis soveltamaan teologian raamattuperiaatetta asia-auktoriteettinäkemysten mukaisesti myös oman aikansa kirkon johtajien opillisiin ratkaisuihin.² Niinpä hän valitti, että monet piispat toimivat Kristusta vastaan eivätkä olleet todellisia piispoja.³ Uskovat kristityt saattoivat ymmärtää evankeliumin paremmin kuin kirkon johtajat, piispat ja tohtorit; kirkon johtajatkin voivat nimittäin tulla kirkon vihollisiksi, mikäli he nojautuivat inhimillisiin traditioihin todella uskovia kristittyjä vastaan.⁴ Luther korosti kuitenkin, että hän ei halunnut asettaa tällä toteamuksellaan kirkon johtajia ja uskovia kristittyjä toistensa vastakohdiksi.⁵ Sen

¹Selge 1968, 31. Grane 1975, 63-66, 112.

²Lähteiden puuttuessa emme tiedä, miten hyvin Luther tunsi varhaisvaiheessaan asia-auktoriteettinäkemystä. Esimerkiksi Panormitanuksen kirjoituksiin hän oli perehtynyt jo oikeustieteen opintojensa yhteydessä ja käytti niitä myöhemminkin. Johns 1966, 130.

³Dictata; WA 4, 138: Ergo fideles sunt Episcopi Christi, qui cum eo sedent, licet multi nunc extra eum et contra eum sedeant in sua tamen sede, idola scilicet et non Episcopi. Item Doctores & c.

⁴Dictata; WA 4, 353: Sed quia humanas traditiones exercent contra spirituales vel preter: ideo omnes sunt inimici et infra sapiunt quam Ecclesia. Quia 'Spiritualis omnes iudicat et ipse a nemine iudicatur'. Et hec intelligentia de Iudeis ad literam, de hereticis allegorice. Moraliter autem nunc quoque multi, quos unctio docet, sapiunt super pontifices et doctores et literales Christianos, eo quod illi in fide mortui, pereunt et non student in spiritum proficere, intellectu quidem illustrissimi, sed affectu frigidissimi. Luther tulkitsi tällöin 1 Kor 2:15:ssä mainitun hengellisen ihmisen tarkoitavan uskovaa kristittyä eikä paavia, kuten papallinen traditio tämän kohdan selitti. Hendrix 1974, 184-186. Myös Aarts 1977, 42. Vrt. Stein 1974, 20-21.

⁵Dictata; WA 4, 352 r.19-24. Stein 1974, 14.

pohjalta on toisaalta ymmärrettävissä, että Lutherin mukaan konsiilikin saattoi erehtyä.¹

Pelkkään Raamattuun nojautumisen edellytyksenä oli käytännössä se, että Luther pyrki tulkitsemaan Raamattua siitä itsestään käsin.² Keskiajan augustinolais-traditioon ja Berhard Clairvauxlaiseen liittyen hän katsoi, että Pyhä Henki kirkasti Raamatun lukijalle sen sanoman.³ Ei ole kuitenkaan mitään syytä olettaa, että Luther olisi kehittelnyt muodollisia, esimerkiksi Raamatun selvyttä ja riittävyyttä koskevia oppeja;⁴ eihän pelkästään Raamattuun nojautuminen ollut hänen keksintönsä, jota olisi pitänyt perustella, vaan teologian perinteinen lähtökohta.

Lutherin näkemyksiä arvioitaessa on pidettävä mielessä myös hänen kokemansa voimakas uskonnollinen elämys. Luther oli Paavalin avulla oivaltanut, että Kristus oli Raamatun varsinainen sisällys, armollisen Jumalan vastaus ihmisen hätätilaan; Jumalan vanhurskaus ei ollut tuomitsevaa, vaan armahtavaa vanhurskautta. Monet tutkijat ovat selittäneet Lutherin esiintymisen tästä hänen löydöstään käsin.⁵ On kuitenkin kyseenalaista, perusteliko Luther itse toimintaansa vanhurskauttamisopilla.⁶ Koska tutkimuksemme tarkoituksena on

¹Dictata; WA 3, 624: Hec synagoga est Conventus et Concilium maiorum in Ecclesia: ubi sepius pro falsitate et iniustitia diffinitur et contra veritatem concluditur. Heckel 1964, 198 alav. 331. Bäumer (1967, 991-992) väittää, että Lutherin mukaan yleinen kirkolliskokous oli uskoa koskevissa asioissa erehtymätön, koska Luther ei nimenomaan kumonnut tätä käsitystä. On kuitenkin huomattava, että Lutherin teksteiltä ei voi vaatia tällaista juridisen tarkkaa kielenkäyttöä.

²Grane 1975, 63-64. Ranskalaisen humanistin Lefèvre d'Etaplesin mahdollisesta vaikutuksesta Lutheriin tässä suhteessa Weier 1976, 292-296.

³Lähemmin Weier 1976, 29, 157-158 ja siinä mainitut lähteet.

⁴Grane 1975, 63.

⁵Karl Hollin (1927, 289) mukaan Lutherin käsitys kirkosta muovautui välittömästi hänen vanhurskauttamisopistaan käsin. Karl Bauerin (1928, 44) mukaan Luther vain piti kiinni siitä, minkä hän teologian tohtorina oli löytänyt Raamatun keskuksiksi ja minkä hänen omatuntonsa todisti oikeaksi. Myös Müller 1965, 100.

⁶Niinpä esim. Vercruysse (1968, 203) toteaa, ettei Lutherin kirkko-oppi ole pelkkä johdonmukainen seuraus hänen vanhurskauttamisopistaan. Myös Selge (1976, 606-607) tähdentää, ettei reformaatiota voida selittää Lutherin vanhurskauttamisopin avulla.

juuri selvittää Lutherin perustelut, voimme jättää kysymyksen tässä vaiheessa avoimeksi. Samoin voimme jättää pohtimatta kiistellyn kysymyksen Lutherin kokemuksen ajankohdasta ja jäädä odottamaan, onko Lutherilla itsellään tämän kysymyksen suhteen jotakin sellaista sanottavaa, jonka merkitys ulottuisi magisterium-oppiin saakka. Liikkeelle voimme lähteä olettaen useimpien tutkijoiden tavoin tämän niin sanotun tornikokemuksen tapahtuneen viimeistään Roomalaiskirjeen luentojen aikana.¹ Mikäli lähteistä löytyy sellaista aiheemme kannalta huomionarvoista materiaalia, joka asettaa tämän käsityksen kyseenalaiseksi, voimme luopua siitä.

Vaikka Lutherin kokemuksella ei olisikaan ollut välitöntä vaikutusta hänen magisterium-näkemykseensä, voimme olettaa sen heijastuneen siihen ainakin välillisesti, toisin sanoen vaikuttamalla Lutherin koko toimintaan teologina. Ensinnäkin on hyvä pitää mielessä, että Lutherin teologia säilytti murroksen jälkeenkin persoonallisen luonteensa: siinä oli sanan syvimässä mielessä kysymys juuri hänen asiastaan Jumalan edessä.² Armollisen Jumalan löytäminen teki Lutherista lisäksi julistajan: hänen teologiassaan ei pohjimmaltaan ollut enää kysymys disputaatiosta, epävarmojen näkemysten selvittämisestä väittelyn avulla, vaan assertiosta, jo ehdottoman oikeaksi koetun jumalallisen totuuden julistamisesta toisille kristityille.³ Raamatun Luther epäilemättä koki löytönsä jälkeen entistäkin selvemmin luovuttamattomaksi ja horjumattomaksi auktoriteetiksi, johon viime kädessä oli nojauttava.

Lisätuen näkemykselleen Luther löysi Roomalaiskirjeen luentojen aikana kirkkoisä Augustinuksen antipelagiolaisista kirjoituksista, jotka näyttivät opettavan vanhurskauttamisesta samoin kuin Paavali.⁴ Augustinuksen kirjoitukset taas vaikuttivat siihen, että

¹Olen seurannut erityisesti Leif Granea (1975, erityisesti s. 84-85), joka katsoo Lutherin teologisen murroksen tapahtuneen Roomalaiskirjeen luentojen yhteydessä. Ernst Bizer (1961) sijoittaa Lutherin murroksen vasta syksyyn 1518.

²Tästä myös Grane 1975, 85 ja Weier 1976, 175-177.

³Ks. erityisesti Kerlenin (1976, 291-296) lähinnä Roomalaiskirjeen luentaon perustuvaa analyysiä.

⁴Grane 1975, 26-27. Weier 1976, 210-211. Myöhäiskeskiajan augustinolaisrenessanssista lähemmin Oberman 1975, 349-359.

Luther alkoi suhtautua entistä torjuvammin vallitsevaan Aristoteleen filosofiaan perustuvaan skolastiseen teologiaan. Jo sen lähtökohdat olivat hänen mielestään virheelliset.¹ Aluksi Lutherin hyökkäyksen kohteena oli skotismi ja sitten nimenomaan occamismi, jonka perinteeseen hänet oli Erfurtissa kasvatettu.² Käytännössä Lutherin pyrkimyksellä syrjäyttää skolastiikka oikeaksi kokemansa teologian tieltä oli paljon yhteistä Reuchlinin ja hänen kannattajiensa perinteistä teologiaa kohtaan esittämän kritiikin kanssa.³ Silti Luther suhtautui kriittisesti myös humanisteihin.⁴

Vuodesta 1516 lähtien Lutherin vaikutusvalta Wittenbergin yliopiston teologisessa tiedekunnassa kasvoi nopeasti ja hänen ympärilleen alkoi muodostua samoin ajattelevien oppineiden ryhmä.⁵ Tiedekunnan opettajista merkittävin oli alttarisäätiön arkkidiakoni, Frankenin Karlstadtista kotoisin ollut Andreas Bodenstein, josta ajan tavan mukaisesti käytettiin hänen kotikaupunkinsa nimeä.⁶ Karlstadtin teologinen tausta oli erilainen kuin Lutherin. Hän oli nimittäin alunperin Johannes Capreoluksen (k. 1444) edustaman tomistisen tradition ja sittemmin lähinnä skotismin kannattaja.⁷ Karlstadt oli hyvin kiinnostunut oikeustieteestä ja halusi kohottaa sen teologian aputieteeksi filosofian tilalle. Siksi hän yritti harmonisoida teologiaa ja oikeustiedettä sopusointuun keskenään.⁸ Elokuusta 1515 kevääseen 1516 Karlstadt oleskeli Roomassa.⁹ Hän hankki Rooman yliopistossa kanonisen ja roomalaisen oikeuden tohtorin (doctor utriusque iuris) arvon ja näyttää ajatelleen myös virkauraa kuurian piirissä. Siksi hän pyrki luomaan hyvät suhteet kuuriaan ja todennäköisesti myös työskenteli siellä. Lisäksi Karlstadt hankki paavillisen vice comes palatinus -arvon. Tämän arvonimen vuoksi hän lieenee tuntenut olevansa sidottu erityiseen kuuliaisuuteen Pietarin istuinta kohtaan.¹⁰

¹Grane 1975, 26, 84-86.

²Grane 1970, 241-244.

³Benrath 1966, 33-38.

⁴Grane 1975, 106-119. Weier 1976, 287-289.

⁵Lähemmin Bauer 1928, 44-46.

⁶Karlstadtia koskevasta tutkimuksesta Bubenheimer 1977, 4-7.

⁷Bubenheimer 1977, 18.

⁸Bubenheimer 1977, 14-23, 217-218, 220-230.

⁹Bubenheimer 1977, 25,30.

¹⁰Bubenheimer 1977, 33-58.

Karlstadtia voi luonnehtia maltilliseksi papalistiksi.¹ Juridisesti mielenkiintoinen magisterium-kysymys näyttää kiinnostaneen häntä. Keväällä 1516 Karlstadt osallistui erääseen Rooman yliopistossa pidettyyn väittelyyn. Mielenkiintoista on erityisesti se, että hän lähti väittelyä varten laatimissaan teeseissä liikkeelle asia-auktoriteettinäkemyksestä ja selitti Gersonia siteeraten, että varhaisen tradition perusteella oikein opettavaa opettajaa tuli kuunnella enemmän kuin konsiilia. Sen sijaan tällaista opettajaa tuli kuunnella enemmän kuin paavia vain siinä äärimmäisessä tapauksessa, että paavi oli langennut heresiaan. Syntyneessä kiivaassa väittelyssä Karlstadt puolustautui vetoamalla kirkkoisä Augustinukseen. Hänen vastustajanaan oli todennäköisesti Rooman yliopiston professori ja paavin hovikappalainen (Magister Sacri Palatii) Silvester Mazzolini (Prierias), joka torjui asia-auktoriteettinäkemysten kirkolle vaarallisenä.²

Lutherin armo- ja katumusoppia koskevat näkemykset Karlstadt aluksi torjui. Vuoden 1517 alkupuolella hän tutustui kuitenkin tarkemmin Augustinuksen kirjoituksiin. Niiden vaikutuksesta hänestä tuli innokas Lutherin augustinolaisen teologian kannattaja. Lutherin ohella myös hänen edeltäjänsä Johann von Staupitz näyttää vaikuttaneen Karlstadtin kokemaan murrokseen.³ Karlstadt ryhtyi nyt tukemaan Lutherin pyrkimyksiä syrjäyttää skolastinen teologia. Kesälukaudella 1517 hän ryhtyi luennoimaan Augustinuksen *De spiritu et litera* -teosta hyökäten erityisesti Prieriaan vuonna 1508 ilmestynyttä *Distinctiones Thomistarum* -teosta vastaan.⁴ Lutherin tavoin Karlstadt kritisoi siis lähinnä sitä skolastista suuntausta, johon hän oli itse aikaisemmin lukeutunut. Lisäksi Karlstadt julkaisi 26.4.1517 pidettyä väittelyä varten teesejä skolastiikkaa vastaan.⁵

¹Bubenheimer 1977, 116-117, 158.

²Karlstadtin teeseistä lähemmin s. 84-92. Karlstadt kuvasi väittelyä kahdessa vuonna 1520 ilmestyneessä teoksessaan: "*De canonicis scripturis libellus*" (Gredner 1847, 328-334) ja "*Von Bepstlicher heylickeit*" (Karlstadt [1520] e, Eib). Bubenheimer 1977, 59-71.

³Kähler 1952, 3-8. Sider 1974, 17-20, 43-44.

⁴Kähler 1952, 48. Bubenheimer 1977, 64.

⁵Teesit ovat painettuina Kolde 1890, 450-456 ja Kähler 1952, 11-36.

Erittäin tärkeää oli, että Luther voitti puolelleen Saksin vaaliruhtinaan hovisaarnaajan ja neuvonantajan Georg Spalatinin.¹ Toinen Lutherin menestyksen edellytys oli se, että hän onnistui saamaan yliopiston humanistit taakseen saumattomaan rintamaan skolastiikka vastaan. Wittenbergissä humanistiset kieliopinnot eivät olleet itsetarkoitus kuten monissa muissa yliopistoissa, vaan ne tähtäsivät Raamatun ymmärtämiseen. Siksi Luther halusi edistää niitä. Humanistit puolestaan olivat valmiit tukemaan hänen pyrkimyksiään.² Niinpä yliopiston tunnetuin humanisti, alttarisäätiön syndikus Otto Beckmann tuki Lutheria jo vuoden 1517 alusta lähtien.³ Skolastinen teologia olikin käytännössä syrjäytymässä jo keväällä 1517.⁴

¹Lähemmin Friedensburg 1917, 101-103.

²Gess 1895, 59.

³Honselmann 1964, 247-250.

⁴Luther Johannes Langille 18.5.1517; WA Br 1, 99 r. 8-13.

3. WITTENBERGIN TEOLOGIT JOUTUVAT NOJAUTUMAAN ASIA-AUKTORITEETTINÄKEMYKSEEN

3.1. Lutherin hyökkäys skolastiikkaa vastaan kääntyy kritiikiksi piispojen opetusta kohtaan

Elokuun lopulla 1517 Luther julkaisi skolastista teologiaa vastaan uuden teesikokoelman "*Disputatio contra scholasticam theologiam*", jota käsiteltiin 4.9. järjestetyssä promootioväittelyssä.¹ Luther toivoi voivansa antaa sen avulla skolastiikalle ratkaisevan iskun ainakin Wittenbergissä.² Hän hyökkäsi erityisesti Erfurtissa arvostettuja occamistisia auktoriteetteja (Occam, d'Ailly, Biel) vastaan³ ja tähdensi kirkkoisien (*doctores ecclesiastici*) arvovaltaa.⁴ Teesien lopussa Luther selitti perinteiseen tapaan, että hän ei halunnut opettaa mitään, mikä oli vastoin katolisen kirkon ja kirkkoisien kantaa.⁵

Jo helmikuussa 1517 Luther oli koettanut kirjeitse taivuttaa erfurtilaisia opettajiaan Jodocus Trutvetteria ja Bartholomäus Usingenia luopumaan kokonaan skolastiikasta.⁶ Hän ei näytä kuitenkaan saaneen mitään vastausta. Syksyllä Luther lähetti uudet teesinsä Erfurtiin ja tarjoutui tulemaan sinne väittelemään niistä.⁷ Mahdollisesti teesit lähetettiin Erfurtista myös Ingolstadtin, Heidelbergiin ja Kölniin.⁸ Erfurtin johtavat professorit syyttivät oppilastaan toisten mielipiteiden harkitsemattomasta ja ajattelemattomasta tuomitsemisesta⁹, mutta eivät ryhtyneet nytkään

¹Knaake 1883, 221.

²Grane 1973, 134.

³Teesit ovat painettuina WA 1, 224-228. Kleineidam 1969, 226.

⁴Teesi 3; WA 1, 224.

⁵WA 1, 228: *In his nihil dicere volumus nec dixisse nos credimus, quod non sit catholicae ecclesiae et ecclesiasticis doctoribus consentaneum.*

⁶Luther Johannes Langille 8.2.1517; WA Br 1, 88-89. Grane 1975, 127.

⁷Luther Langille 4.9.1517; WA Br 1, 103.

⁸Kleineidam 1969, 228.

⁹Luther Langille 11.11.1517; WA Br 1, 121 r.5-7. Myös Kleineidam 1969, 228-229.

väittelyyn hänen kanssaan. Lutherin hyökkäys skolas-tiikkaa vastaan oli näin jäänyt ilman vastausta.

Sen sijaan aneopista syntyneellä väittelyllä tuli ole-maan käänteentekevä merkitys. Paavi oli uudistanut maaliskuussa 1515 antamallaan bullalla Pietarin kirkon uudelleen rakentamiseksi myönnetyn juhla-aneen sekä määrännyt Mainzin ja Magdeburgin arkkipiispan Albrekt Brandenburgilaisen hiippakuntiansa anekomissaariksi. Tämä määräsi tammikuussa 1517 dominikaanimunkki Jo-hannes Tetzelin Magdeburgin hiippakunnan anekomissaa-riksi. Tetzelin tuli hoitaa saamansa tehtävä arkki-piispan antaman ohjeen "Instructio summaria pro sub-commissariis" mukaisesti. Tässä ohjeessä mitätöitiin ruhtinaskuntien omien aneiden vaikutus kahdeksaksi vuodeksi ja uhattiin anekaupan mahdollisia vastusta-jia ankarilla rangaistuksilla. Nämä määräykset uhka-sivat etenkin Brandenburgin kanssa kilpailevan Saksin vaaliruhtinaskunnan etuja. Vaaliruhtinas Fredrik Viis-as kielsikin jo maaliskuussa 1517 Pietarin aneen myynnin vaaliruhtinaskunnan alueella.¹

Luther piti skolastista aneoppia epäilyttävänä. Hän oli jo aikaisemmin saarnannut virheellistä anekäytän-töä vastaan, mutta pidättäytynyt sittemmin kritiikis-tä, koska Wittenbergin linnankirkon anekokoelman suo-sion vähenemistä pelkäävä vaaliruhtinas ei ollut pi-tänyt siitä. Tetzelin aneiden vaikutusta liioittele-vien puheiden² vuoksi Luther katsoi nyt välttämättö-mäksi puuttua uudelleen anekysymykseen. Kohdistamal-la kritiikkinsä pelkästään Pietarin aneeseen hän us-koi voivansa välttyä ärsyttämästä vaaliruhtinasta.³ Loka-marraskuun vaihteessa⁴ Luther laati 95 aneteesi-ään. Nämä teesit hän liitti 31.10. kirkollisille esimiehilleen Brandenburgin piispalle ja Mainzin ark-kipiispalle lähettämiinsä kirjeisiinsä.⁵ Aneteesit

¹Borth 1970, 16-20.

²Pauluksen (1903, 6-7) mukaan myös kardinaali Cajeta-nus paheksui myöhemmin Tetzelin esiintymistä ja pu-heita. Ks. myös s. 125-126.

³Borth 1970, 21.

⁴Ajoituksesta Volz 1959, 28-37.

⁵Brandenburgin piispa oli anekaupan suhteen vain muo-dollinen esimies. Volz 1962, 214-215. Hyvä yleiskat-saus teesien julkaisemisesta käytyyn keskusteluun on Bornkamm 1966 a. Myös Oberman 1969, 331. alav. 2.

eivät siis liittyneet niin suoraan Wittenbergin teologien skolastiikan vastaiseen hyökkäykseen kuin Lutherin aikaisemmat teesit, vaan ne olivat pikemminkin satunnaisen tilanteen aiheuttama reaktio.¹

Aneteesit Luther esitti nimenomaan teologian tohtorina.² Hän toi niissä julki oman näkemyksensä ja väitti Tetzelin opetusta virhelliseksi.³ Tämän lisäksi hän syytti piispoja huonosta viranhoidosta: väärät opit olivat päässeet leviämään heidän laiminlyöntiensä vuoksi.⁴ Teesissä 25 Luther torjui anekaupan perustana olleen käsityksen paaville kuuluvasta avainvallasta.⁵ Näin hän puuttui kysymykseen paavin vallasta, vaikka sen käsitteleminen oli papalistisen teorian mukaan kiellettyä. Myöhempien todistustensa mukaan Luther oli jo teesit julkaistessaan tietoinen siitä, että 58. teesi oli ristiriidassa paavi Klemens VI:n vuonna 1343 julkaiseman Unigenitus-dekretaalin kanssa.⁶ Tarkasti ottaen hän siis väitti paavin erehtyneen ja vaati teologian tohtorina asian selvittämistä.⁷ Myös Wittenbergin yliopiston roomalaisen oikeuden professori Hieronymus Schürpf näyttää ymmärtäneen

¹Grane 1970, 244-245. Liian pitkälle menevä on Borthin (1970, 25-29) esitys, jonka mukaan teesit olivat hyökkäys nimenomaan dominikaaneja ja heidän hallitsemiaan yliopistoja vastaan. Lutherin kiista dominikaanien kanssa oli pikemminkin aneteesien seuraus, ei niiden tarkoitus.

²WA 1, 233: Amore et studio elucidande veritatis hec subscripta disputabuntur Wittenberge, Presidente R.P. Martino Lutther, Artium et S. Theologie Magistro eiusdemque ibidem lectore Ordinario. Wittenbergissä käytettiin magister-sanaa hyvin usein myös tohtoreista. Teologisen tiedekunnan dekaanin kirja 1512-1517; LD, 21b - 28 a. Steinlein 1912, 36 alav. 1.

³Etenkin teesi 21; WA 1, 234.

⁴Teesi 11; WA 1, 233.

⁵Teesi 25; WA 1, 234. Myös Bäumer 1970, 15 ja Delius 1972, 35.

⁶Lutherin kardinaali Cajetanukselle Augsburgin kuulus-
telun aikana 14.10.1518 jättämä lausunto; WA 2, 9 r.
25-29. Vrt. teesi 58; WA 1, 236 ja extravag. commun.
lib. 5 tit. 9 c. 2; CIC 2, 1304-1306.

⁷Tästä syystä esim. Borthin (1970, 24-25) väite, että Luther tunnusti vielä tällöin varauksitta paavin magisteriumin, on virheellinen.

teesit juuri tästä näkökulmasta, koska hän katsoi asiakseen varoittaa Lutheria paavin vastustamisesta.¹

Lutherin lähettämistä kirjeistä on vain Mainzin arkkipiispalle osoitettu säilynyt. Se on säilyttänyt hyvin nöyrä, mutta asiasisällöltään tinkimätön. Luther vetosi velvollisuuteensa astua teologian tohtorina esiin ja saattaa kysymys arkkipiispan tietoon.² Hän selitti, että maassa opetettiin piispojen tietämättä väärää, epäilyttäviä oppeja. Aneteesien oli määrä osoittaa se. Koska piispojen tehtävänä oli opettaa evankeliumia, Luther pyysi arkkipiispaa puuttumaan asiaan, peruuttamaan anekomissaareille antamansa ohjeen ja käskemään anekapppiaita saarnaamaan oikein. Muussa tapauksessa ohjeen virheet osoitettaisiin hänen häpeäkseen julkisesti. Kysymyksessä oli siis alusta lähtien tohtori Lutherin ja arkkipiispa Albrektin välinen kiista magisteriumista.³ Luther koetti kuitenkin peittää tämän kiistan ja lieventää vaatimustaan selittämällä, että hän ei uskonut ohjetta arkkipiispan antamaksi. Hän ei myöskään suoraan siteerannut ohjetta.⁴ Brandenburgin piispalle Hieronymus Schulzille lähettämässään kirjeessä Luther lienee kehottanut tätä vaikuttamaan Mainzin arkkipiispaan, jotta anesaarnaajien virheelliset opit olisi torjuttu.⁵

¹Tischrede (1538; A. Lauterbach); WA TR 3, 564: Et D[occtor] Hiero[nymus] Sch[ürpf] restitit mihi: Vultis scribere contra papam. Was wolt ir machen? Man wirdts nicht leiden!

²Luther käytti poikkeuksellisesti itsestään nimeä "Doctor S Theologie vocatus" (WA Br 1, 112). Steinlein 1912, 37-38. Volz 1959, 16, 77-78 alaviite 16.

³Borth 1970, 23.

⁴WA Br 1, 111-112.

⁵Lutherin teosten Wittenbergin laitoksen julkaisemisessa avustanut Georg Römer tiedusteli kirjettä keväällä 1544 Zwickaun kaupunginkirjurilta Volzin (1959, 87 alav. 89) mukaan: Item scripsit eius paternitas [Luther] duas Epistulas ad Episcopum Brandenburgensem, quibus hortatur eum ut diecesanum, ut, quantum possit, operam det et laboret apud Moguntinum, ut os obduretur insanis clamatoribus et praeconibus Indulgentiarum. Volz 1959, 25.

Lutherin mukaan kirkko ei ollut vahvistanut oikeaa oppia aneiden osalta. Unigenitus-dekretaali ei yksin riittänyt selventämään asiaa.¹ Siksi akateeminen väittely aneista oli luvallista. Koska aneiden myyjät olivat arkkikiispan ohjeen perusteella kuitenkin levittäneet käsityksiään kirkon oppina, oli arkkikiispan peruutettava ohje ja tunnustettava näin ainakin skolastisen aneopin vahvistamattomuus ja oman menettelynsä virheellisyys. Itse asiassa Luther vaati näin arkkikiispaa ryhtymään vahvistamatonta aneoppia koskevaan tieteelliseen väittelyyn tai ainakin odottamaan sen tulosta ja opin virallista vahvistamista. Vallitsevaa käytäntöä ja skolastista, perinteistä käsitystä sen paremmin kuin arkkikiispan magisteriumiakaan ei tarvinnut ottaa mitenkään huomioon.²

Teesien pohjalta Luther toivoi väittelyä kysymykseen perehtyneiden oppineiden piirissä.³ Tästä väittelystä ei tullut mitään. Sen sijaan teesit levisivät nopeasti kaikkialle Saksaan.⁴ Nimenomaan humanistit ottivat ne innostuneesti vastaan, levittivät niitä ja tekivät näin asiasta Reuchlinin riidan kaltaisen kiistakysymyksen.⁵ Teesien suosio aiheutui lähinnä kahdesta seikasta. Ensinnäkin niissä puututtiin - päinvastoin kuin Lutherin aikaisemmissa teeseissä - kirkon käytäntöön, monia oppineita suuresti askarruttaneeseen anakysymykseen.⁶ Toiseksi suosioon vaikutti teesien julistuksenomainen sävy.⁷ Lutherin kannalta katsottuna tässä piili myös vaara: teesien lukijoiden oli vaikea uskoa, että kysymyksessä oli vielä akateeminen disputaatio eikä jo ehdottoman varmasti oikean opin julistaminen eli skolastiikan kielellä sanottuna assertio.

¹Ks. Granen (1968, 103-104) käsitystä tästä dekretaalista. Myös Kerlen (1976, 94) luonnehtii sitä joksinkin epäselväksi.

²Borth 1970, 23-25.

³Luther Christoph Scheurlille 5.3.1518; WA Br 1, 152 r.7-10. Kerlen 1976, 50.

⁴Volz 1959, 46-47.

⁵Moeller 1959, 50-53. Kittelson 1975, 38.

⁶Selge 1976, 611.

⁷Jo teesien alut ovat tästä hyvä osoitus: teesi 32: Damnabuntur..., teesi 35: Non christiana predicant..., teesit 42-43, 45-51: Docendi sunt christiani,... ; WA 1, 234-235. Preuss 1933, 132-133.

3.2. Piispojen ja yliopistojen reaktiot

Saatuaan tiedon Lutherin teeseistä Aschaffenburgissa oleskellut Mainzin arkkipiispa ryhtyi heti toimiin. Hän kääntyi 1.12. oman yliopistonsa puoleen ja pyysi siltä neuvoa.¹ Joulukuun 11. päivänä arkkipiispa kiirehti lausuntoa uudella Mainziin lähettämällään kirjeellä. Mänen tarkoituksensa käytöstä kirjeestä selvästi ilmi: yliopiston tuli analysoida teesit kirkon opin kannalta.² Lausunnon kuitenkin viipyessä arkkipiispa ei jäänyt odottamaan sitä, vaan käski 13.12. Hallessa olevia neuvoksiaan³ ryhtymään harkintansa mukaan anekomissareille annetun kirjeen edellyttämään oikeudenkäyntiin Lutheria vastaan. Sitä ennen hän oli jo ilmoittanut asiasta Roomaan.⁴

Arkkipiispan toimet noudattivat varsin yhtenäistä linjaa: teologiaan perehtymättömänä hän vältti ratkaisujen tekemistä ja pyrki siirtämään vastuun ensin Mainzin yliopistolle ja sitten toisaalta Hallessa oleville neuvoksilleen, toisaalta kuurialle.⁵ Ilmeisesti samasta syystä hän ei myöskään halunnut vastata Wittenbergin kapinalliselle tohtorille edes kehottaen tätä luopumaan asian käsittelystä, kuten Brandenburgin piispa Lutherin myöhempien kertomusten mukaan teki.⁶ Arkkipiispan menettely herätti Lutherissa katkeruutta⁷ ja oli siten omiaan jyrkentämään hänen näkemyksiään.⁸

¹Herrmann 1902, 265: uns als babstlichen commissarien begegen des ablass halber, so wir itzo auf ir heiligkeit bevel allenthalben ufrichten lassen, sachen, darin wir euers rats, wes uns dagegen furzunemen und zu thun, begirig sein. Arkkipiispan Mainzin yliopistolle lähettämät kirjeet samoin kuin yliopiston lausunto ovat valitettavasti säilyneet vain 1700-luvun lopusta peräisin olevina jäljennöksinä, joiden tekijä on muuten tunnettu lähteiden väärentäjänä. Herrmann 1902, 265 ja Bäumer 1976, 45. Niiden sisällössä ei kuitenkaan ole mitään sellaista, joka antaisi aiheutta epäilyyn.

²Herrmann 1902, 266: mit gnediger begere, die zu besichtigen, die bücher daruber zu consulirn... Myös Borth 1970, 31.

³Magdeburgin arkkihiippakuntaa johdettiin Hallesta käsin. Herrmann 1907, 58, 171.

⁴Borth 1970, 29-30. Bäumer 1972 a, 22-23.

⁵Volz 1962, 222-223.

⁶Wider Hans Worst; WA 51, 540 r.19-24. Tischrede (J. Aurifaber); WA TR 6, 238-239. Volz 1959, 27.

⁷Luther Mainzin arkkipiispalle 1.12.1521; WA Br 2, 406.

⁸Wider Hans Worst; WA 51, 540. Volz 1962, 222.

Mainzin yliopisto lähetti vasta 17.12. lausuntonsa arkkipiispalle. Siinä todettiin, että muutamat Lutherin teeseistä poikkesivat kirkon tunnustettujen opettajien yleisestä mielipiteestä. Kirkon vahvistetun opin loukkaamisesta lausunnossa sen sijaan ei puhuttu. Asiallisesti mainzilaiset hyväksyivät siis Lutherin käsityksen, jonka mukaan väittely aneopista oli luvallista. He totesivat kuitenkin, että samalla oli kysymys paavin vallan rajoittamisesta. Paavin vallasta väittelemineen taas oli papalistisen magisteriumnäkemyksen mukaan kiellettyä. Siksi teesien arvosteleminen ei kuulunut yliopiston toimivallan piiriin. Tätä kantaansa yliopisto koetti perustella paavi Nikolaus I:n *Nemini est* -dekreetillä.¹ Tieteellinen väittely Lutherin teeseistä ei siis kuitenkaan ollut Mainzin yliopiston mielestä luvallista. Siksi se neuvoi arkkipiispaa alistamaan asian paavin ratkaistavaksi. Myös tätä neuvoa yliopisto koetti perustella kanonisella oikeudella.²

Lähteiden puuttuessa emme tiedä, ketkä olivat laatineet lausunnon. Tämä kysymys on mielenkiintoinen erityisesti siitä syystä, että lausunnossa hyväksyttiin varauksitta papalistinen näkemys magisteriumista, vaikka toisaalta tiedämme humanismin saaneen Mainzin yliopistossa (samoin kuin tuomiokapitulin ja Mainzin papiston piirissä) hyvin laajaa kannatusta.³ Lähin-

¹Herrmann 1902, 267: *easdem vero conclusiones seu propositiones damnare nostrum non est, illasve approbare nusquam expedit. obstat enim prohibitio Nicolai papae in canone: neminis XVII q. IV sonans, quod non licet alicui de summi pontificis potestate vel iudicio iudicare vel disputare.* Mainzilaiset siteerasivat kuitenkin epätarkasti kyseistä dekreettiä, joka ei kieltänyt paavin asemasta väittelemistä (Decreti 2. Pars C. 17 q. 1 c. 30; CIC 1, 823): *Nemini est de sedis apostolicae iudicio iudicare, aut illius sententiam retractare permissum, uidelicet propter Romanae ecclesiae primatum, Christi munere in beato Petro apostolo diuinitus collocatum.* Myös Herrmann 1907, 107.

²Herrmann 1902, 267: *quare vestrae paternitati reverentissimae consulimus, praedictas positiones auctoritate ordinaria et metropolitana sanctae sedi apostolicae transmittendas atque alibi apud fontem potestatis et sapientiae examinandas, attenta constitutione in canone: sic omnes XIX. distinctione, ubi cavetur, statutum papae reputandum acsi ab ore dei vel sancti Petri prolatum esset.* Ks. Decreti 1. Pars D. 19 c. 2; CIC 1, 6

³Lähemmin Bauch 1907, Herrmann 1907, 62-65 ja Just 1957, 8-10.

nä kysymykseen tulevassa teologisessa tiedekunnassa oli vain kaksi vakinaista professoria.¹ Humanismi oli levinnyt myös teologien piiriin.² Mainzin humanismi oli kuitenkin yleensä maltillista ja pitäytyi kirkollisiin traditioihin.³

Koska arkkikiispa oli jo tehnyt ratkaisunsa, Mainzin yliopiston lausunto jäi irralliseksi kannanotoksi, joka ei vaikuttanut tapahtumien kulkuun. Myöskään arkkikiispan käskemästä oikeudenkäynnistä Lutheria vastaan ei tullut mitään - todennäköisesti Saksin vaaliruhtinaan kielteisen kannan vuoksi.⁴

Sen sijaan Tetzeli katsoi välttämättömäksi vastata Lutherin teeseihin akateemisen väittelyn avulla. Hän kirjoittautui siksi Frankfurt an der Oderin yliopistoon.⁵ Tämän pienen yliopiston teologisen tiedekunnan ainoa merkittävä opettaja oli sen dekaani, tomistina tunnettu Konrad Wimpina.⁶ Todennäköisesti Tetzelin aloitteesta⁷ Wimpina laati vuodenvaihteen tienoilla 122 teesiä Lutherin käsityksiä vastaan.⁸ Teeseissä esitettiin uudelleen skolastinen aneoppi, jonka vastustajien väitettiin erehtyvän. Kysymyksessä ei ollut tavallinen akateeminen väittely, vaan katolisen uskon puolustaminen heresiaa vastaan.⁹ Mielenkiintoisinta on se, että Wimpina selitti alistavansa teesinsä paitsi paavin, piispojen ja inkvisiittoreiden myös yli-

¹Just & Mathy 1965, 17. Tiedekunnan opettajista Praetorius 1952, 93.

²Niinpä esim. vuonna 1516 tiedekunnan opettajaksi tullut Adam Weiss hyökkäsi heti ensimmäisellä talvilukukaudella 1517-1518 pitämillään luennoilla skolastiikkaa vastaan. Herrmann 1907, 107. Vrt. s. 225.

³Just & Mathy 1965, 9-13.

⁴Kalkoff 1910, 51. Borth 1970, 30-31.

⁵Negwer 1909, 147.

⁶Negwer 1909, 106, 109-113, 137. Wimpinasta myös Bauch 1900, 48-56.

⁷Negwer 1909, 147.

⁸Nämä Tetzelin julkaisemat teesit ovat painettuina Paulus 1899, 171-180. Myös Paulus 1899, 49-50.

⁹Selge 1968, 4. Delius 1972, 34.

opistojen tarkastettavaksi ja lupasi alistua niiden tuomioon. Epäluulonalaiset yliopistot (lähinnä Wittenberg) eivät kuitenkaan tulleet kysymykseen.¹ Wimpina vetosi siis myös yleiseen tieteelliseen mielipiteeseen ja uskoi sen olevan puolellaan. Näin hän tavallaan esitti jo ajatuksen kiistan ratkaisemisesta puolueettomien, tieteellisesti pätevien tuomareiden avulla.

Tetzel puolusti näitä teesejä dominikaanien Saksin provinssin Frankfurtissa kokoontuneen konventin yhteydessä tavan mukaisesti pidetyssä väittelyssä.² Minäkäänlaisia tietoja tämän väittelyn kulusta ei ole säilynyt.³

Myös Ingolstadtin yliopiston professori Johannes Eck kirjoitti tammi-helmikuussa esimiehensä Eichstädtin piispan kehotuksesta lausunnon Lutherin teeseistä.⁴ Eck oli solminut keväällä 1517 Wittenbergin yliopiston entisen professorin Christoph Scheurlin välityksellä ystävyysuhteen Lutherin, Karlstadtin ja Beckmannin kanssa.⁵ Hän ei aikonut ryhtyä julkiseen kiistaan Wittenbergin tohtoreita vastaan, vaan tarkoitti lausuntonsa yksinomaan piispan käyttöön.⁶ Myös lausunnon kreikkalainen nimi (Obelisci) osoittaa, että hän

¹Paulus 1899, 180: Confisus denique de veritate subiicit cuncta prescripta sancte sedi apostolice in causis fidei supreme discriminatrici, ordinariis locorum et heretice pravitatis inquisitoribus. Et ne subiectio suspecta existat, submittit ea quoque iudicanda quatuor Achademiis primoribus Italie, Gallie et Germanie, immo quibuslicet Germanice Nationis non suspectis Achademiis, paratus illarum iudicium in omnem eventum et perferre ac subire. Jo vuonna 1503 Wimpina oli professori Mellerstadia vastaan käymänsä kiistan yhteydessä vedonnut samalla tavalla yliopistoihin. Negwer 1909, 66.

²Paulus 1899, 49. Kerjäläismunkistojen kokousten yhteydessä järjestetyistä väittelyistä lähemmin Hammer 1979, 97-98.

³Löscherin (1723, 8-9) tieto, jonka mukaan myöhempi pommerilainen reformaattori Johannes Knipstro olisi vastustanut Tetzeliä on perätön. Kawerau 1901, 594.

⁴Knaake 1883, 278-279. Eekin kirjoitus on painettuna WA 1, 281-314.

⁵Tästä lähemmin Scheurlin kirjeenvaihto SBr:ssä sekä Selge 1973, 172-174.

⁶Eck Karlstadtille 28.5.1518; SA 7, 310. Eck Saksin vaaliruhtinaalle 8.11.1519; WA Br 1, 479r.25 - 480r.1. Hiltbrunner 1952/1953, 312, 319.

halusi rajoittaa asian käsittelyn periaatteessa oppineiden pariin. Toisaalta se osoittaa, että Eck katsoi voivansa syyttää Lutheria hereettisyydestä.¹ Magisterium-kysymykseen hän ei varsinaisesti puuttunut², vaan ainoastaan arvioi - haluamatta takertua skolas-tisiin riitakysymyksiin³ - Lutherin näkemykset perinteisen opin ja käytännön kannalta katsottuna virheel-lisiksi.

Sekä Wimpina että Eck väittivät siis Lutherin erehtyvän ja opettavan väärin aneista. He eivät kuitenkaan - päin vastoin kuin Mainzin yliopiston teologit - kiinnittäneet huomiota siihen, että teeseissä puututtiin paavin valtaan. He eivät myöskään halunneet periaatteessa torjua tieteellistä väittelyä asiasta selittämällä, että sellainen olisi papalistisen opin mukaan kiellettyä. Wimpina jopa nimenomaan vetosi yliopistoihin.⁴ Näin hän rikkoi paavin asemaa koskevaa väitel-lykieltoa vastaan.⁵ Eckin ja Wimpinan menettely oli kuitenkin heidän omasta näkökulmastaan katsottuna varsin ymmärrettävää. Molempia voi nimittäin luonnehtia lähinnä konsiliaristeiksi.⁶ Tetzeli taas ei liene malt- tanut olla puuttumatta asiaan, koska vaikeneminen olisi helposti tulkittu tappion myöntämiseksi.

¹Hiltbrunner 1952/1953, 319-320. Myös Wittenbergin tohtorit ymmärsivät asian näin. Luther Johann Sylvius Egranukselle 24.3.1518; WA Br 1, 158 r.18-20. Karlstadt Eckille 11.6.1518; Olearius 1671, 32.

²Oberman 1969, 335. Bäumerin (1970, 16-17) esitykses- tä saa helposti harhaanjohtavan kuvan. Eck (samo- in kuin myös Wimpina) selitti Lutherin opettavan väärin paavin vallasta aneiden myöntäjänä. Sen sijaan hän ei käsitellyt kysymystä, mihin paavin valta tältä osin perustui.

³WA 1, 281.

⁴Vrt. Borth 1970, 34.

⁵Toisaalta on huomattava, että tätä kieltoa oli käytännössä rikottu jatkuvasti. Tierney 1955, 161.

⁶Eckin teologisesta kehityksestä lähemmin Oberman 1969, 343-346. Wimpina esitti myös 1520-luvulla reformaatio- ta vastaan kirjoittamissaan teoksissa selväpiirteisen konsiliaristisen näkemyksen. Ks. esim. Wimpina 1528 1, 50 b, 51 b, 54 a, 66 b, 86 b, 104 b, 105 b, 107 a.

3.3. Luther täsmentää väitteitään aneteesien selityksissä

Helmikuun 13. päivänä 1518 Luther lähetti uuden kirjeen lähimmälle kirkolliselle esimiehelleen Brandenburgin piispalle.¹ Hän koetti vierittää syyn kiistasta skolastisille vastustajilleen. Nämä olivat opettaneet uusia, aikaisemmin tuntemattomia mielipiteitä antaen ymmärtää, että ne olisivat olleet kirkon virallisesti hyväksymiä dogmeja. Piispojen arvovalta kirkon opista päättäjänä ja sen valvojina oli tämän seurauksena vaarantunut.² Tässä tilanteessa Luther teologian tohtorina oli katsonut parhaaksi ryhtyä akateemisen väittelyn avulla selventämään asiaa. Teologian tohtorina hänellä oli siihen oikeus, etenkin kun skolastikot väittelivät (yliopistojen opetuksen yhteydessä) kirkon vahvistamista ja arvossapidetyimmistä dogmeistakin.³

Väittelyssä oli nojaututtava Raamattuun, kaanoneihin ja kirkkoisiin.⁴ Lisäksi Luther korosti toistuvasti ja voimakkaasti, että väittelyyn osallistuvilla tohtoreilla ei ollut oikeutta päättää kirkon opista.⁵ Tästä syystä hänkin oli halunnut vain väitellä, ei esittää mielipiteitään kirkon oppina. Samoin hän alis-

¹Kirjeen ajoituksesta käydystä keskustelusta Clemens 1930, 135-138.

²WA Br 1, 138: tandem urgebant disputationibus acribus usque ad periculum pontificalis reverentiae. Disputatio-sana ei tässä yhteydessä tarkoita (yksinomaan) tieteellistä väittelyä.

³WA Br 1, 139: Proinde mihi visum rem hanc esse mei studii et officii, disputare s[cilicet] de rebus omnium dubiosissimis, sed simul, si falsae sint, periculosissimis assertu, quando hucusque licitum est scholasticis, de iis etiam rebus sacratissimis reverendisque disputare, quas per tot secula nullus dubitavit christianus. Steinlein 1912, 38.

⁴WA Br 1, 139: Non Aristotelis dico, Nam hunc plus, valde, nimis, satis loquuntur, sed nostro, id est sacrae scripturae, Canonum, Ecclesiasticorum patrum.

⁵WA Br 1, 138: Non erat meum in hac re quicquam statuere, ... visum est id optimum consilium utrisque neque consentire neque dissentire, sed interim de tanta re disputare, donec ecclesia sancta statueret, quid sciendum foret. Myös Bäumer 1976, 38-39.

tuisi kirkon ratkaisuun.¹ Myöskään skolastisiin tohtoreihin ei saanut vedota, etenkin kun nämä eivät voineet perustella mielipiteitään varhaisemmalla traditiolla.² Lutherin näkemys tohtoreiden magisteriumista oli siis perinteisen käsityksen mukainen. Hän ei liioin nähnyt ristiriitaa itsensä ja kirkon johdon välillä, vaan ainoastaan suhteessa skolastisiin vastustajiinsa. Sen sijaan Luther suhtautui kielteisesti papalistiseen magisterium-teoriaan ja katsoi teologian tohtoreille kuuluvan oikeuden väitellä myös siitä.³

Luther valitti, että hänen toivomastaan väittelystä ei ollut tullut mitään, vaan hänen teesinsä oli päinvastoin käsitetty assertioksi. Nyt hän halusi korjata asian julkaisemalla aneteeseihin laatimansa selitykset (resoluutiot) ja lähetti ne totuttuun tapaan nöyrin sanakääntein piispa Schulzin tarkastettavaksi.⁴ Piispa katsoi kuitenkin parhaaksi kieltää toistaiseksi resoluutioiden julkaisemisen.⁵ Vasta toukokuun 30. päivänä Luther lähetti selityksensä ylivikaari Johann von Staupitzin välityksellä suoraan paaville. Painosta resoluutiot ilmestyivät elokuussa.⁶

¹WA Br 1, 138: Nulla vero pertinaciter assero. Tamen omnia Ecclesiae sanctae suoque iudicio submitto. 139: Disputo, Inquam, non assero, ac disputo cum timore,... Myös Kerlen 1976, 50. Kerlen (1976, 54-55) on kiinnittänyt huomiota myös siihen, että Luther ei enää esittänyt väitteitään yhtä varmasti kuin edellisenä syksynä, vaan korosti nyt niiden kyseenalaisuutta ja disputaatioluonnetta. Vrt. WA Br 1, 122 r. 38-51 ja WA Br 1, 139 r.46-54, 140 r.69-72.

²WA Br 1, 138 r.19-23, 139 r.27-32.

³WA Br 1, 139: Quam vero humilis et deiecta sit eorum religio seu reverentia, qui de potestate ecclesiastica seu summi pontificis putent non disputandum, sed tacendum et gracias agendum, quis non vel palpet, quae so?

⁴WA Br 1, 139 r.46 - 140 r.1.

⁵Luther Christoph Scheurlille 5.3.1518; WA Br 1, 152. Luther Spalatinille 4.4.1518; WA Br 1, 164.

⁶Knaake 1883, 522. Lutherin resoluutioissa esittämä materiaali lienee ollut jossakin muodossa koossa jo edellisenä syksynä, tarvitsihan Luther aineistoa teisien pohjalta toivomaansa väittelyä varten. Lutherin Brandenburgin piispalle lähettämästä kirjeestä ilmenee, että resoluutiot olivat valmiit helmikuun alussa. Sen sijaan on mahdotonta sanoa, missä määrin Luther on tehnyt niihin muutoksia vielä helmikuun jälkeen. Ks. myös Grane 1975, 178.

Itse asiassa jo resoluutioissa nousi magisterium-kysymys voimakkaasti esille.¹ Vaikka resoluutioiden tarkoitus olikin aneopin selvittely, Luther joutui samalla esittämään entistä perusteellisemmin myös näkemyksensä kirkon opin määräytymisestä. Kurt-Victor Selge on todennut, että Luther määrittellessään kirkon dogmaa ja akateemisen disputaation rajoja nojautui siihen teologiseen perinteeseen, joka oli saanut ilmauksensa Gratianuksen dekreettikokoelman fundamentaaliteologisessa osassa ja joka tunnusti teologian tohtoreille merkittävän roolin kirkon opin määrittelyssä. Lutherin mielipiteet pohjautuivat näin vanhaan, mutta elävään traditioon.²

Lutherin lähtökohtana oli tohtoreiden oikeus väitellä sellaisista opillisista kysymyksistä, joihin kirkko ei ollut määritellyt vielä kantaansa. Tällaisen väittelyn perustana olivat Raamatun pyhät kirjoitukset. Kysymyksessä ei kuitenkaan ollut minkäänlainen teoreettinen sola scriptura -oppi.³ Luther korosti päinvastoin, että Raamattua oli tulkittava kirkollisesti, toisin sanoen tradition avulla.⁴ Käytännössä hän mainitsi aina Raamatun rinnalla myös tradition, kirkkoisät ja kaanonit.⁵ Vastaavasti Luther oli keväällä 1518 valmis rajoittamaan tällaisen väittelyn oppineiden pariin.⁶ Samoin hän tunnusti perinteiseen tapaan, että ratkaisuvalta oli viime kädessä jätettävä kirkon johdolle; tohtorit eivät voineet päättää opista.⁷ Vaikka Luther olikin niin varma oikeassa olemisestaan, että hän saattoi esittää väitteensä (esimerkiksi Raamattuun tai kirkon yleiseen mielipi-

¹Grane 1970, 247.

²Selge 1968, 11-12. Ks. myös s. 20-21.

³Selge 1968, 13.

⁴WA 1, 625 r.25-35.

⁵Selge, 1968, 30.

⁶Luther Scheurlille 5.3.1518; WA Br 1, 152 r.10-15.

⁷WA 1, 530 r.3, 568 r.19-23. Erityisesti Bäumer (1976, 40) korostaa tätä. Luther joutui soveltamaan periaatettaan keväällä 1518 myös käytäntöön neuvoessaan zwickaulaista ystäväänsä Johann Sylvius Egranusta jättämään Pyhää Annaa koskevan kiistan piispan ratkaistavaksi. Lutherin esipuhe Egranuksen leipzigilaisesta tohtori Hieronymus Dungersheimia vastaan julkaisemaan kirjoitukseen (WA 1, 316): Primum placet quod omnia sub iudicium ecclesiae, imprimis ordinarii tui (ut dicitur) submittis. Nam vera etiam loqui cum timore oportet in Ecclesia dei. Negwer 1909, 133-136.

teeseen vedoten) assertiona ja jopa korostaa 58. teesiä selittäessään olevansa valmis marttyyrikuolemaan sen vuoksi¹, hän vakuutti toisaalta yhä uudelleen, että hänen tarkoituksenaan periaatteessa oli disputaatio, ei assertioiden esittäminen.² Lisäksi Luther korosti tradition mukaisesti, että hän saattoi erehtyä, mutta se ei vielä tehnyt häntä hereetikoksi, koska hän ei halunnut pitää kiinni selvästi hereettisiksi osoitetuista opeista.³ Keskeiseksi ongelmaksi jäi näin kysymys, mistä ilmeni kirkon määriteltä oppi, jota tohtoreiden ei ollut enää lupa saattaa kyseenalaiseksi.

Lutherin vastustajat olivat nojautuneet Wimpinasta alkaen suuriin skolastikkoihin, etenkin Tuomas Akvinalaiseen. Jotkut skolastiset opettajat väittivät, että paavi oli julistanut kaikki Tuomaan mielipiteet kirkon opiksi. Luther torjui tuohtuneena tällaiset väitteet. Hän viittasi siihen, että skolastikot itsekin syyttivät Tuomasta monista erehdyksistä.⁴ Vaikka suuria skolastikkoja tulikin pitää arvossa, oli kuitenkin vääristelyä esittää heidän mielipiteitään assertioina; ne oli päinvastoin apostolien ohjeen (1 Tess 5:21 ja 1 Jh 4:1) mukaisesti aina koeteltava.⁵ Juuri tähän Luther oli haluamallaan disputaatiolla tähdännyt. Hän pyrki osoittamaan sydänkeskiajalta lähtien muodostuneen skolastisen teologian kestäättömyyden, toisin sanoen sen, että hänen vastustajansa väittivät todeksi sellaista, mistä ei varmasti tiedetty, oliko se totta.⁶ Keskenään kiisteleviin suuntauksiin jakaantuneilla skolastikoilla ei nimittäin ollut mielipiteidensä tueksi mitään muuta kuin omat riittämättömät skolastiset auktoriteettinsa.⁷ Siksi skolastikkojen

¹WA 1, 667: Et ut aliquando audax sim, ea, quae iam dixi, protestor me non dubitare, sed paratus sum ignem et mortem suscipere pro illis et haereticum asseram omnem, qui contra sapuerit. Myös WA 1, 530 r.18-24, 539 r.14-16. Kerlen 1976, 70-76.

²Esim. WA 1, 567: Hanc disputo, nondum pertinaciter assero. Samoin WA 1, 574 r.18-21, 605 r.17-21. Selge 1968, 58.

³WA 1, 530 r.10-12.

⁴WA 1, 611 r.25-26.

⁵WA 1, 530 r.1-12, 568 r.13-24, 612 r.14-17. Selge 1968, 16, 30-31. Grane 1970, 244-246.

⁶WA 1, 578: sine iudicio asserunt. Kerlen 1976, 20-22.

⁷Erityisesti WA 1, 612 r.5-9, 620 r.8-14 sekä Kerlenin (1976, 34-39 ja 60-66) lukuisat alaviitteet.

väitteet olivat teologeille esitettyinä röyhkeyttä, kansalle opetettuina sen harhaanjohtamista ja paavin edessä hänen imarteluaan.¹ Lutherin hyökkäyksen kohteena oli siis edelleen nimenomaan yliopistoissa harjoitettu hänen mielestään virheellinen teologia.²

Paavi ei ollut ottanut vielä kantaa aneteeseihin. Luther antoi paavi Leo X:stä hyvän kuvan.³ Hän toivoi paavin ja sitä mukaa koko kirkon asettuvan skolastiikkaa vastaan ja antoi ymmärtää, että paavien opetus aneesta itse asiassa vastasi jopa 58. teesin kohdallakin hänen käsitystään.⁴ Ajan tavan mukaisesti resoluutioiden alkuun liittämässään protestaatiossa Luther mainitsi kirkon opin lähteenä pyhien kirjoitusten, Rooman kirkon hyväksymien kirkkoisien ja kaanonien lisäksi myös paavien dekretaalit.⁵ Joskus Luther taas käytti kaanon-käsitettä paitsi konsiilien myös paavien päätöksistä. Lisäksi hän korosti, että huomioon oli otettava vain paavin viralliset kannanotot, ei hänen yksityisiä mielipiteitään.⁶

Sen sijaan Luther polemisoi paavin vallan väärinkäyttöä ja liioittelua vastaan.⁷ Juristit, paavin imartelijat, syyllistyivät siihen.⁸ Paavius oli nimittäin olemassa vain historiallisen kehityksen tuloksena,

¹ Lähemmin Kerlen 1976, 40-44.

² Ks. myös WA 1, 611 r.21 - 612 r.4.

³ WA 1, 573 r.17-21. Selge 1968, 35.

⁴ WA 1, 611 r. 14-20. Myös Bäumer 1970, 18-19.

⁵ WA 1, 529-530: *Primum protestor, me prorsus nihil dicere aut tenere velle, nisi quod in et ex Sacris literis primo, deinde Ecclesiasticis patribus ab Ecclesia Romana receptis, hucusque servatis et ex Canonibus ac decretalibus Pontificiis habetur et haberi potest.*

⁶ WA 1, 582: *Ego audio Papam ut papam, id est ut in Canonibus loquitur et secundum Canones loquitur aut cum concilio determinat, Non autem, quando secundum suum caput loquitur. Samoin s. 599: Papam intelligo, ut supra dixi, prout sonat, personam publicam, id est ut per Canones nobis loquitur. Ks. Decreti l. Pars Gratiani Dictum ad D. 19 ante c.6; CIC 1, 61: Inter canonicas scripturas decretales epistolae connumerantur. Myös Selge 1968, 42 alav. 2. Heckel (1964, 196) erehtyy selittäessään, että Luther tarkoitti kaanoneilla pelkästään konsiilien päätöksiä.*

⁷ Selge 1968, 27.

⁸ WA 1, 543 r.3-7, 601 r.19-25, 624 r.10-15. Selge 1968, 37. Myös Bäumer 1970, 18.

de iure humano. Ennen Gregorius I:n aikaa paavilla ei ollut primaattia muihin kirkkoihin, ainakaan Kreikan kirkkoon nähden.¹ Paavin tottelemisen ainoana raamatullisena perusteena Luther esitti Rm 13:n yleisen kehoituksen olla kuuliainen esivallalle.² Paavi ei näin ollen voinut muuttaa Raamatussa ilmoitettua jumalallista oikeutta³ eikä julistaa oman valtansa nojalla

¹WA 1, 571: immo finge (ut latius suademus), Romanam ecclesiam esse, qualis erat etiam adhuc tempore B. Gregorii, quando non erat super alias ecclesias, saltem Graeciae... Selge (1968, 23-24) vähättelee tämän toteamuksen merkitystä selittäen sen olevan vain itsestään selvä reunahuomautus, jota Luther ei ajatellut enempää, koska Rooman kirkon primaattivaatimus ei tullut hänen mieleensä. Kyseisessä kohdassa Luther kuitenkin joka tapauksessa selvästi kiisti papalistisen teorian keskeisen historiallisen perusteen. Myös Bäumer (1970, 19-20) väittää, että Luther ei kiistänyt paaviuden perustumista jumalalliseen oikeuteen, pystymättä kuitenkaan perustelemaan väitettään.

²WA 1, 618: Quia auctoritati papali in omnibus cum reverentia cedendum est. Qui enim potestati resistit, resistit dei ordinationi, qui autem deo resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt. Tällä kohdalla ei voida perustella väitettä, että Luther olisi tunnustanut paavin auktoriteetin papalistisessa mielessä (ks. esim. Bäumer 1970, 18, 20). Luther ainoastaan perusteli sillä väitettään, että paavin oli sallittava levittää hänen selittämällään tavalla oikein ymmärrettyjä aneita. Lisäksi Rm 13:een, jossa alunperin oli kysymys suhtautumisesta maalliseen esivaltaan, oli perinteisesti liitetty rajoitus: Jumalaa on kuitenkin toteltava enemmän kuin (erehtyvää) ihmistä. Hyvin haetulta tuntuu Selgen (1968, 25) selitys, jonka mukaan Lutherin menettelyssä ei ollut mitään epätavallista eikä se sulkenut pois primaatin tarkempaa määrittelyä. Myöskään ekskommunikaatiota koskevia kohtia (WA 1, 618 r.24 - 619 r.12, 621 r.4-7, 626 r.30-32, 627 r.23-27) ei voi käyttää paavin jumalallisen primaatin perusteluna kuten Selge (1968, 28) on tehnyt. Niissä oli kysymys siitä, että avainten valtaa yleensä oli toteltava jopa enemmän kuin muuta valtaa (esim. maallista esivaltaa), eikä siitä, että paavilla olisi ollut enemmän valtaa kuin muilla viranhaltijoilla.

³WA 1, 536: respondeo, impiissimum esse sentire, quod Papa habeat potestatem mutandi ius divinum et id relaxare, quod iusticia divina infligit.

uusia dogmeja (esimerkiksi dogmia aneesta). Sen sijaan hänellä oli valta arvostella, oliko jokin opillinen käsitys kirkon dogman mukainen.¹ Tässä mielessä Luther halusi siis alistaa teesinsä paavin tutkittavaksi. Sen sijaan hän vastusti tiukasti sitä, että inkvisiittorit paavin nimessä ja perustelematta menettelyään tukahduttivat vapaan keskustelun ja vetivät ihmisiä heidän mielipiteidensä vuoksi oikeuteen.² Luther selitti 1 Pt 3:15:een ja Tiit 1:9:ään vedoten, että kirkon oli opetettava vain sitä, minkä se pystyi perustelemaan.³ Perusteluksi taas eivät riittäneet paavin tai Rooman kirkon päätökset, vaan ainoastaan varhaisemman kirkon auktoriteetit ja järkisyys.⁴ Paavi oli periaatteessa vain erehtyvä ihminen eikä uskoa saanut perustaa hänen varaansa.⁵ Luther tunnusti näin sen mahdollisuuden, että paavi menettelisi virheellisesti ja julistaisi perustelemattomia mielipiteitä kirkon opiksi. Paavin opilliset ratkaisut eivät välttämättä olleet oikeita.

Miten tohtoreiden sitten oli suhtauduttava paavin virheelliseen opetukseen? Perinteisen käsityksen mukaan opin määrittely "per modum auctoritatis" oli

¹WA 1, 582-583: solius papae non sit novos fidei statuere articulos, Sed secundum statutos iudicare et rescindere quaestiones fidei.

²Luther mainitsi esimerkkeinä paavin vallan väärinkäytön kohteista lukuisia humanisteja. WA 1, 574 r.18-26.

³WA 1, 608: Dixi autem prius, quod in ecclesia aliquid asserere, cuius nulla potest ratio vel auctoritas reddi, est ecclesiam hostibus et haereticis irrisioni exponere, cum secundum Apostolum Petrum teneamur rationem reddere de ea, quae in nobis est, fide et spe, Et Paulus, ut sit Episcopus potens in doctrina sana etiam contradicentes redarguere.

⁴WA 1, 608: Hii [haeretici] non voluntatem Papae et Romanae Ecclesiae, sed vel auctoritatem vel rationem probabilem quaerent, Et certe iste est mihi vel unicus scopus in ista materia tota. Myös Selge 1968, 15-16.

⁵WA 1, 582: Me nihil movet, quid placeat vel displiceat summo Pontifici. Homo est, sicut et caeteri: multi fuerunt summi pontifices, quibus non solum errores et vicia, sed etiam portenta placuerunt. S. 583: Alioquin, cum Papa sit unus homo, qui errare potest in fide et moribus, periculo assidue laboraret totius Ecclesiae fide, si quicquid sibi visum fuerit necesse sit verum credi.

jätettävä kirkon johdolle eli papalistien mielestä viime kädessä juuri paaville. Luther ajatteli kuitenkin toisin. Hän korosti, että totuudesta oli pidettävä kiinni ekskommunikoinnin uhalla ja ekskommunikoitunakin.¹ Paavia oli lupa vastustaa konsiiliin päätökseen saakka etenkin sellaisissa asioissa, jotka eivät olleet pelastuksen kannalta välttämättömiä.² Juuri tässä oli ratkaiseva kohta, jossa Lutherin ja esimerkiksi hänen erfurtilaisen opettajansa Bartholomäus Usingenin tiet erosivat.³ Luther perusteli kantaansa aivan yksinkertaisesti lännen kirkon käytännöllä. Hän vetosi nimittäin siihen, että pelastuksen kannalta toisarvoista immaculata conceptio Mariae -oppia vastustavia dominikaaneja ei pidetty paavin ja jopa Baselin konsiiliin kannasta huolimatta hereetikkoina, koska asiasta odotettiin vielä kirkon (eli toisin sanoen kiistattomasti hyväksytyn konsiiliin) päätöstä. Siksi Luther katsoi voivansa vastaavasti kiistää erään Sixtus IV:n dekretaalin auktoriteetin.⁴

¹WA 1, 621: Quantumcunque enim potestas honoranda est, non ideo tam ignavi esse debemus, ut abusum eius non reprobemus aut non resistamus... Ita si Ecclesia vel Pontifex aliquem privaverit communione fidelium sine causa, debet id sustinere et potestatem non damnare, Sed non debet ita timere, ut approbet quasi bene factum sit, sed potius mori in excommunicatione. Non est enim excommunicatus nisi errante clave, cuius errorem si approbet petens absolvi, iam peius errat: Clavem honoret et ferat, errorem non probet. Virheelinen oppi oli ekskommunikaation eräs peruste. Luther nojautui tässäkin kohdassa kanoniseen oikeuteen. Ks. Decreti 2. Pars C. 11 q. 3 c. 46-62, 87-90; CIC 1, 656-660, 667-668. Selge 1968, 28 alav. 3.

²WA 1, 583: Etiam si Papa cum magna parte Ecclesiae sic vel sic sentiret nec etiam erraret, adhuc non est peccatum aut haeresis, contrarium sentire, presertim in re non necessaria ad salutem, donec fuerit per Concilium universale alterum reprobatum, alterum approbatum.

³Usingen myönsi vielä myöhemminkin Lutherin tavoin, että Raamatun auktoriteetti oli suurempi kuin paavin tai konsiiliin. Toisaalta hän selitti kuitenkin, että kirkon (käytännössä paavin) opillisia ratkaisuja (vaikka ne olisivat tuntuneet virheellisiltäkin) oli pidettävä Raamatun veroisina (ja siis toteltava), joskaan ei auktoriteetin, vaan kuuliaisuuden vuoksi (non quidem per auctoritatem, sed quoad observantiam). Usingen 1523, C a-b.

⁴WA 1, 583 r.5-11.

Jo tästä kohdasta ilmenee, että Luther hyväksyi konsiliaristien käsityksen, jonka mukaan konsiili oli paavin yläpuolella oleva kirkon korkein auktoriteetti.¹ Samaa osoittaa myös se, että Luther valitti Pisan konsiiliin epäonnistumista² eikä pitänyt juuri päättynyttä paavin hallitsemaa Lateraanin konsiilia oikeana konsiilina.³ Laillisen ja yleisen kirkolliskokouksen olemassaolo oli hänen mielestään välttämätön.⁴ Paavin osanottoa konsiiliin Luther näyttää pitäneen itsestään selvänä, vaikka hän ei esittänytkaan sitä oikean konsiilin ehtona.⁵ Konsiili saattoi -pääinvastoin kuin paavi - määrittellä uusia dogmeja. Varsinkin pelastuksen kannalta välttämättömien oppien määrittely kuului sille eikä paaville.⁶

On ilmeistä, että kysymys konsiilin asemasta tuli Lutherille ajankohtaiseksi vasta aneteesien myötä. Luther tiesi opettavansa vastoin paavien päätöksiä. Siksi hänen oli torjuttava jyrkän papalistinen näkemys paavin magisteriumista. Konsiliarismi tarjosi papalismille laajasti hyväksytyn vaihtoehdon. Juuri tästä syystä Luther vetosi konsiiliin ja korosti voimakkaasti sen arvovaltaa. Sen sijaan kysymys konsiilin erehtymisestä ei ollut Lutherille mitenkään ajankohtainen eikä hän puuttunutkaan siihen. Voimme vain todeta,

¹Myös Selge (1968, 32) myöntää, että Luther oli taipuvainen konsiliaristiseen näkemykseen. Samoin Bäumer (1976, 40) selittää (WA 1, 568:aan vedoten), että Lutherin mukaan korkein opillinen auktoriteetti kuului yhdessä paavin kanssa päätöksensä tekeväälle konsiilille.

²WA 1, 573 r.11-14.

³WA 1, 584 r.16-19.

⁴WA 1, 584: Et iderum vides, quanta sit necessitas legitimi et universalis Concilii.

⁵WA 1, 582 r.21-23. Selge 1968, 32.

⁶WA 1, 568: quod etiam ad solum concilii universalis iudicium sit suspendendus nec summus Pontifex quid temere in iis habeat statuere quae sunt fidei,... S. 582-583: maxime cum solius Papae non sit novos fidei statuere articulos, Sed secundum statutos iudicare et rescindere quaestiones fidei. Hic autem erit articulus novus: ideo ad universale concilium pertinebit eius determinatio, multo magis quam conceptio B. Virginis, praesertim cum hic nullum, illic multum et magnum sit animarum periculum.

että resoluutiot viittaavat tässä kohden kahteen suuntaan. Toisaalta Luther saattoi selittää, että kirkon opista oli pidettävä kiinni, vaikka sitä ei voitaisikaan todistaa Raamatun ja varhaisen tradition avulla.¹ Taustalla oli ilmeisesti perinteinen näkemys, jonka mukaan Pyhä Henki voi kirkkoa johtaessaan opettaa sille myös sellaista, mikä ei sisältynyt Raamattuun.² Toisaalta Luther korosti Raamatun asemaa oikean opin lopullisena kriteerinä. Tämä ilmeni jo protestaatien vastakohtaisasettelusta "ensiksi... sitten".³ Raamattuun perustumattomien oppien esittäminen oli luvaton⁴, eikä mikään mahti voinut muuttaa siihen sisältyvää jumalallista oikeutta.⁵ Käsitellessään suhtautumista kirkon tai paavin virheellisesti toimittamaan ekskommunikointiin Luther todennäköisesti tarkoitti kirkko-sanalla juuri konsiilia. Tällaista ekskommunikointia ei tarvinnut myöntää oikeaksi.⁶

3.4. Kiista syvenee keuhällä 1518

Tieto kiistan siirtymisestä kuurian käsiteltäväksi saapui ennen pitkää myös Wittenbergiin. Luther pelkäsi jo maaliskuussa, että Saksin vaaliruhtinasta vaadittaisiin luovuttamaan hänet Roomaan paavin tuomittavaksi.⁷ Luther ei liene tiennyt Mainzin arkkipiispan Roomaan lähettämästä ilmiannosta⁸, vaan oletti

¹WA 1, 555 r. 36 - 556 r. 5. Selge 1968, 13, 20, 30.

²Selge 1968, 21. Esim. Ebner (1962, 3-4) selittää tällaisten kohtien perusteella Köhleriin (1900, 114) vedoten, että konsiili oli Lutherille ylin auktoriteetti, jonka yläpuolella ei ollut enää mitään.

³Ks. s. 62 alav. 5. Grane 1975, 167.

⁴WA 1, 572: *Deinde adversarios meos etiam rogo, ut ferant dolorem meum, quo crucior, dum audio ea predicari in Ecclesia Christi, quae nunquam scripta et statuta sunt. Quando sanctis olim patribus legimus visum esse periculosissimum, aliquid ultra praescriptum caeleste doceri, ut inquit Hilarius, et sanctus Spiridon, Cypri Episcopus, huius disciplinae... rigidus observator fuit,...*

⁵WA 1, 533: *Christus sine dubio legislator divinus est et doctrina eius ius divinum, id est quod nulla potestas mutare aut dispensare potest.*

⁶Ks. s. 65 alav. 1.

⁷Luther Johannes Langille 21.3.1518; WA Br 1, 155.

⁸Bäumer 1972 a, 19-20.

inkvisiittorina esiintyvän Tetzelin johtamien dominiikaanien tehneen ilmiannon.¹ Piispa Schulzin resoluutioille antamasta julkaisukiellosta huolimatta Luther ei katsonut voivansa pidättäytyä näkemystensä tuomisesta julkisuuteen. Maaliskuun puolivälissä hän julkaisi piispan lupaa enää kysymättä Ein Sermon von Ablass und Gnade -nimisen traktaatin², josta tuli suuri julkaisumenestys.³ Luther toivoi sen selvittävän vaikeaselkoisten aneteesien aiheuttamia väärinkäsityksiä.⁴

Traktaatissaan Luther vaati jälleen, että kaikki dogmit oli todistettava oikeiksi nimenomaan Raamatulla ja kirkkoisien kirjoituksilla.⁵ Lisäksi hän selitti, että vaikka kirkko julistaisikin esimerkiksi anetta koskevan (Raamatun ja kirkkoisien perusteella arvioituna) virheellisen dogmin, sitä ei tarvitsisi hyväk-

¹Esim. kirjeessään Spalatinille 8.8.1518 (WA Br 1, 188) samoin kuin myös vedotessaan syksyllä 1518 paa-viin ja konsiiliin Luther puhui vain dominikaanivas-tustajistaan Rooman toimenpiteiden aiheuttajina. Alunperin Kalkoffin (1911, 218-224) tämän perusteella oletama dominikaanien ilmianto on kuitenkin tar-peeton hypoteesi. Ks. erityisesti Bäumer 1972 a, 19-20, 23 alav. 21 ja 26. Myös Tetzl kamariherra Karl von Miltitzille 31.12.1518; Cyprian 1718 1, 375.

²Varhaisemman tutkimuksen (esim. vielä Knaake 1883, 239) mukaan Luther kirjoitti tämän traktaatin jo syksyllä 1517. Tämä ei kuitenkaan voi pitää paikkaansa, kuten jo Brieger (1890, 112-125) on teoksen synnystä säilyneitä lähteitä analysoimalla osoittanut. Samaan tulokseen voidaan tulla myös kirjoituksen sisällön perusteella. Ilmestymisajankohta käy selville siitä, että Brandenburgin piispa vaati jo maaliskuun lopulla Lutheria estämään kirjoituksen levittämisen. Luther Spalatinille maaliskuun loppupuolella 1518; WA Br 1, 162. Myös jotkut varhaisemmat tutkijat ovat ajoittaneet teoksen näin, mutta selittäneet sen olevan Lutherin vastaus Wimpinan teeseihin (Werner 1865, 7 ja Paulus 1903, 4). Teoksesta itsestään tämä ei kuitenkaan käy ilmi.

³Lukuisista painoksista ks. Knaake 1883, 240-243. Selge 1968, 5.

⁴Luther Christoph Scheurlille 5.3.1518; WA Br 1, 152.

⁵WA 1, 243 r.4-11.

syä.¹ Sekä resoluutioiden että Lutherin myöhempien teosten valossa tulkittuna "kirch" voi tässä tarkoittaa vain konsiilia.

Lutherin toteamus viittaa siihen, että hän nojautui jo tällöin - vaikkakin todennäköisesti kantaansa loppuun saakka punnitsematta - viime kädessä asia-auktoriteettinäkemykseen. Tämän kanssa sopii hyvin yhteen se, että Luther vetosi näihin aikoihin muissakin yhteyksissä Panormitanukseen.² Toisaalta on huomattava, että Lutherilla ei ollut mitään syytä ryhtyä laajemmalti esittelemään tämän suuntaisia teoreettisia ajatuksia, eihän hänen kritiikkinsä kärki kohdistunut kirkkoa ja sen mahdollisia päätöksiä, vaan skolastiikkaa vastaan. Siksi Lutherille oli paljon tähdellisempää ja taktisesti edullisempaa kiistää jälleen skolasitikkojen auktoriteettiä³ ja tähdentää, että heidän oppinsa aneesta ei sitonut ketään, koska kirkko ei ollut vahvistanut sitä.⁴

Vaikka Eck ei ollut aikonut saattaa aneteeseihin laatimiaan huomautuksia julkisuuteen, näin kuitenkin tapahtui hänen tietämättään. Ystävänä pidetyn Eckin kirjoitus koettiin Wittenbergissä kavaluudeksi ja se herätti katkeruutta.⁵ Lutherin Eckille kirjoittama vastine "Asterisci Lutheri adversus Obeliscos Eckii" valmistui maaliskuussa.⁶ Luther ei painattanut sitä.⁷ Lähettäessään kirjoituksen toukokuussa Nürnbergin augustinolaisluostarin saarnaajan Wenzeslaus Linkin vä-

¹WA 1, 244: Czum Neunden Sag ich, ob die Christenliche kirch noch heut beschluss unnd auss ercleret, dass der ablas mehr, dann die werck der gnugthuung hyn neme, sso were es dennoch tausentmal besser, das keyn Christen mensch den ablas lossett adder begeret, sundernn dass sie lieber die werck theten unnd die peyn litten...

²Esim. Resolutiones; WA 1, 568 r.24, Asterisci; WA 1, 288 r.37-38.

³WA 1, 246: In dissen puncten hab ich nit tzweyffel, und sind gnugsam yn der schrifft gegrund. Darumb solt yr auch keynn tzweyfell haben, unnd last doctores Scholasticos scholasticos seyn, sie seyn allsamt nit gnug mit yhren opinien, das sie eine prediget befestigenn solten. Samoin Luther Johann Sylvius Egranuk-selle 24.3.1518; WA Br 1, 158 r. 42-45.

⁴WA 1, 246 r.21-26.

⁵Luther Eckille 19.5.1519; WA Br 1, 178.

⁶Luther Johannes Langille 21.3.1518; WA Br 1, 155.

⁷Knaake 1883, 279-280.

lityksellä Ingolstadtin Luther selitti, että hän ei ollut tarkoittanut sitä julkaistavaksi. Eckin ratkais-tavaksi jäisi, aloittaisiko hän julkisen polemiikin. Omasta puolestaan Luther oli valmis jättämään asian silleen.¹ Hän halusi siis vielä keväällä 1518 pitää syntyneen väittelyn tohtoreiden välisenä akateemisena asiana ja rajoittaa sen laajuutta.

Tässä Lutherin ensimmäisessä tiettyä teologista vastustajaa vastaan kirjoitetussa teoksessa kiinnittää huomiota myös se, että kirjoituksen sävy oli Eckiä henkilökohtaisesti loukkaava. Niinpä Luther esimerkiksi kirjoitti, että Eck oli laatinut kirjoituksen ollessaan juovuksissa karnevaalien aikana.² Näin hän leimasi Eckin alusta lähtien kelvottomaksi vastustajaksi ja kieltäytyi ottamasta vakavasti tämän esittämää kritiikkiä. Tämä taas vaikutti siihen, että asenteet molemmiin puolin jähmettyivät ja lopputuloksena oli disputaation sijasta pelkkä omiin näkökohtiin tarrautuminen.³

Tohtoreiden väittelyoikeuden Luther rajasi jälleen perinteiseen tapaan. Hän selitti opettavansa katolisisessa, kuuluisassa yliopistossa ja haluavansa olla katolilainen. Tohtorina hänellä oli oikeus väitellä oppia koskevista kysymyksistä. Vain kirkon opista poikkeavista mielipiteistä kiinnipitäminen teki jonkun hereetikoksi, ei väittelemine sinänsä.⁴ Kirkon opin

¹Luther Eckille 19.5.1518; WA Br 1, 178.

²WA 1, 281r. 27-28.

³Erityisesti Kerlen (1976,137) korostaa tätä. Kirjoituksen sävy selittyy osaltaan Lutherin Eckin suhteen kokemasta pettymyksestä.

⁴WA 1, 302: Tamen quia in insigni Academia, in approbata religione, in illustrissimo ducatu Saxoniae, in amplissimo Episcopatu, et his omnibus Catholicis, Deinde ego ipse nihil asserens, sed disputans ac Catholicus esse querens, cum haereticum non faciat nisi pertinacia erroris in fide (Hic autem error solus est, si tamen est error, Deinde non in fide, sed in opinionibus scholasticis)... Myös Lutherin terminologia osoittaa, että hän katsoi puolustavansa aitoa katolista oppia vääristynyttä skolastiikkaa vastaan. Esim. WA 1, 284: non scholastice, sed ecclesiastice... ja 286: Sic enim non Scholastici, sed Ecclesiastici, imo coelestis Paulus loquitur.

Luther määritteli jälleen papalisticesta teoriasta poiketen. Hänen mielipiteissään voi tässä suhteessa havaita jopa jyrkkenemistä: Luther ei enää maininnut dekretaaleja oikean katolisen opin kriteereinä, vaan puhui yleisemmin pelkästään kaanoneista.¹ Lisäksi hän täsmensi muutenkin käsitystään paavin magisteriumista. Eck oli nimittäin huomannut, että Lutherin 58. teesi oli ristiriidassa Klemens VI:n Unigenitus-dekretaalin kanssa, vaikka hän ei ollutkaan sanonut sitä aivan suoraan.² Luther myönsi Unigenitus-dekretaalin olemassaolon. Hän erotti kuitenkin paavin opetuksessa kaksi osaa "narrare" ja "statuere", joista edellinen tarkoitti lähinnä Raamatulla, isillä tai kaanoneilla perustelemattomien mielipiteiden esittämistä.³ Kyseisen dekretaalin Luther luki tähän kategoriaan. Myöskään paavin "statuere" ei kuitenkaan yksin riittänyt. Vasta konsiilin hyväksymänä se oli kirkon oppi. Lisäksi Luther vetosi Unigenitus-dekretaalin tulkinvaraisuuteen. Dekretaalin selventäminen taas ei ollut tohtoreiden, vaan paavin itsensä asia. Ensin oli siis odotettava paavin selvennystä.⁴

Tämän kirjoituksen mukaan oikean opin kriteereiksi jäivät siis Raamattu, isät ja kaanonit eli käytännössä konsiilin päätökset.⁵ Skolastikkojen opit taas eivät perustuneet niihin. Vedotessaan toisten skolastikkojen mielipiteisiin he esittivät perusteeksi selkeää, mikä oli vasta todistettava. Siksi Luther hyökkäsi jälleen jyrkässä sävyssä skolastikkoja vastaan, syytti heitä unien sepittäjiksi⁶ ja suhtautui

¹Ks. alav. 5.

²WA 1, 307 r.35-36. Selge 1968, 42.

³Juuri ennen kyseistä kohtaa Luther korosti, että kaikki kirkon oppia koskevat assertiot oli perusteltava näillä auktoriteeteilla. WA 1, 308 r.7-16.

⁴WA 1, 308: Fateor quidem in Extravagante Clementis quinti narrationem fieri de Thesauro meritorum Christi per Indulgentias distribuendorum, sed nunquam lego illud esse approbatum. Aliud est, Papam narrare, aliud statuere, Imo longe aliud Papam statuere, et Concilium approbare. Denique non sum ego, neque Eckius, neque Magistri nostri apostolicae sedis declaratores, nisi frivoli esse velimus, ut Eckius dixit non frivolus. Luther piti siis virheellisesti kyseisen dekretaalin antajana Klemens V:tä.

⁵WA 1, 281 r.29-30. Samoin 282: Sperabam enim quod ex Bibliis vel ecclesiasticis Patribus aut Canonibus contra me pugnaret. Samoin 283 r.33-34.

⁶WA 1, 281 r.28 - 282 r.4.

heihin hyvin halveksivasti.¹ Hän ei hyväksynyt myöskään skolastikkojen tapaa käyttää Raamattua, vaan selitti sen olevan irrallisten sitaattien sijoittamista mielivaltaisiin yhteyksiin.²

Kuuria ei aluksi pitänyt Lutherin ympärille syntyntä kohua vakavana asiana. Itse asiassa koko myöhäiskeskiajan teologis-kirkko-oikeudellinen rakennelma, johon myös kirkon käytäntö perustui, oli kuitenkin joutumassa vaaraan. Tämä vaara uhkasi sekä anekdootia että paavin uudelleen lujittumassa olevaa auktoriteettia. On ilmeistä, että kuuria kiinnitti huomionsa lähinnä näihin kirkon käytäntöön liittyviin asioihin ja rinnasti Lutherin esiintymisen gravamina-valitusten kaltaiseen kirkkokritiikkiin. Sen sijaan Lutherin vaatimuksia ei pidetty teologista analyysia vaativana ongelmana.³ Tämän vuoksi kuuria olettti voivansa vaientaa Lutherin augustinolais-eremiittien järjestökurin avulla. Ylivikaari Johann von Staupitz käskikin helmi-maaliskuussa Lutheria saapumaan veljeskunnan huhtikuussa Heidelbergissa pidettävään kapituliin, jossa hänen asiaansa oli tarkoitus käsitellä.⁴

Maaliskuun 31. päivänä esimiehelleen kirjoittamassaan vastauskirjeessä Luther kieltäytyi peruuttamasta väitteitään ja hyväksymästä skolastikkojen oppeja vertaamatta niitä ensin (mielestään tieteellisesti pätevällä tavalla) Raamattuun ja kirkkoisien teoksiin. Apostolien kehoituksen (1 Tess 5:21) mukaisesti kaikki oli tutkittava.⁵ Luther tähdensi jälleen myös sitä, että skolastikojakaan ei julistettu hereetikoiksi,

¹Ks. lähemmin Steinlein 1912, 51 alav. 2:ssa mainitut kohdat.

²WA 1, 293 r.15-21.

³Selge 1968, 7.

⁴Saksin vaaliruhtinas Staupitzille 8.4.1518; Kolde 1879, 314 alav. 1: Nachdem Ir vnd ander oberste des ordens Sancti Augustini doctor Martinum Luder zu eynem Capittel geyn haydelberg erforderth,... Myös Bäumer 1972 a, 25. Taustasta Bäumer 1970, 36-37.

⁵WA Br 1, 160: Ego scholasticos cum iudicio, non clausis oculis (id est illorum more) lego. Sic praecepit Apostolus: 'omnia probate, quod bonum est, tenete'.

vaikka eri koulukuntien välillä olikin oppia koskevia erimielisyyksiä.¹

Lisäksi Luther vetosi Saksan oppineiden yleiseen mielipiteeseen maaliskuun lopulla tai huhtikuun alussa julkaisemallaan saksankielisellä protestaatiolla.² Hän korosti jälleen, että hänen tarkoituksenaan oli ollut pelkästään väitteleminen³, vetosi tohtorin arvoonsa⁴ ja torjui syytteet hereettisyydestä viittaa-malla siihen, että Wittenbergin yliopisto sekä maalliset ja hengelliset esimiehet eivät olleet tuominneet häntä.⁵ Hengellisillä esimiehillään Luther ilmeisesti tarkoitti Brandenburgin piispaa, joka ei ollut vielä antanut lopullista vastausta Lutherin 13.2. lähettämään vetoomukseen.⁶ Asioiden näin ollessa Luther kehotti vastustajiaan joko todistamaan väitteensä oikeiksi tai odottamaan kirkon ratkaisua.⁷ Luther vetosi siis edelleen perinteiseen tapaan kirkon päätökseen. Toisaalta hän korosti kuitenkin varovasti sitä, että (Wittenbergin periaatteiden mukaisesti tulkitun) Raamatun oli oltava ylin auktoriteetti.⁸

Lutherin peräänantamattomien kannanottojen jälkeen Saksin vaaliruhtinaan oli ratkaistava kantansa oman

¹WA Br 1, 160: Sic licuit Scoto, Gabriel et similibus dissentire S. Thomae, rursum Thomistis licet toti mundo contradicere, denique tot fere sint inter scholasticos sectae, quot capita, immo quot crines cuiusque capitis, cur mihi non permittunt idem contra eos, quod sibiipsis ius arrogant contra seipsos?

²Lähemmin Clemen 1905, 247. Kalkoff (1911, 574) on ajoittanut protestaation vasta toukokuuhun.

³Clemen 1905, 246: das ich hab auss lassengehn ettlich artickel, yn disputation weyss:...

⁴Clemen 1905, 246 (protestaation alku): Ich Doctor Martinus Luther... Steinlein 1912, 41.

⁵Clemen 1905, 246: vnd wie wol mich eyn loblich berumpte Vniuersitet, dartzu weltlich vnnd geystlich meyn vbirsten, nach nit vordampt.

⁶Clemen 1905, 247.

⁷Clemen 1905, 246: wolt noch mich bessers vnderweysen, adder doch sein vrteyl hynder gottis, vnd seynerkirchen vrteyl setzen.

⁸Clemen 1905, 246: Ich byn nit sso freuel, das ich meyne synne, vor allenn erhebe, Auch nit sso vergessen, das ich gottis wort hynder menschen fabeln setzen wolle.

yliopistonsa ja kirkon johdon välille syntyneeseen kiistaan. Vaaliruhtinas ryhtyi yliopistopolitiikkansa mukaisesti tukemaan "omana tohtorinaan" pitämäänsä Lutheria¹ maaliskuussa entistä selvemmin.² Hänen toimiensa vuoksi kiistan ratkaiseminen Heidelbergissa epäonnistui: Luther ei peruuttanut mitään, mutta häntä ei voitu myöskään vangita ja lähettää Roomaan.³

Lutherille Heidelbergin matkalla oli merkitystä myös sikäli, että hän saattoi esitellä teologiaansa kappelulin yhteydessä perinteiseen tapaan järjestetyssä väittelyssä.⁴ Väittelystä säilyneiden lähteiden valossa on selvää, että opponentteina toimineet Heidelbergin yliopiston teologit eivät hyväksyneet Lutherin esittämiä näkemyksiä, vaan pitivät niitä suorastaan hereettisinä. Vain jotkut nuoremmat opettajat ja opiskelijat ovat mahdollisesti tunteneet kiinnostusta Lutherin käsityksiä kohtaan.⁵

Erityisen läheiset suhteet Lutherilla ja useilla hänen tukijoistaan oli Erfurtin yliopistoon. Siksi heille oli tärkeää koettaa saada Erfurtin tohtorit puolelleen tai ainakin säilyttää kosketus heihin.⁶

¹Vaaliruhtinas Staupitzille 8.4.1518; Kolde 1879, 314 alav. 1: Weyl Ir vns doch hievor angetzeigt, dass Ir vnns einen aigen doctor an diesem man [Luther] zciehenn wolt an dem wir dan fast gut gefallen...

²Luther Langille 21.3.1518; WA Br 1, 155. Vaaliruhtinaan toimista ja motiiveista lähemmin Kolde 1881, 16 ja Borth 1970, 39-41.

³Lähemmin Borth 1970, 39-41.

⁴Grane 1975, 146.

⁵Luther Spalatinille 18.5.1518; WA Br 1, 173, 23-29. Martin Bucer Beatus Rhenanukselle Heidelbergista 1.5.1518; BRBr, 107: Qui [Luther] in suorum fratrum apud nos celebrata synodo, literariae pugnae solemni more praefectus, ea disputavit *παράδοξα*, quae non modo opinionem omnium superarent, verum plerisque etiam visa sunt haeretica. Näin myös Stocker 1886, 6 ja viimeksi Oberman 1977, 333. Hautzin (1862, 383-384) päinvastainen väite on virheellinen.

⁶Tästä osoituksena on myös se, että Karlstadt lähetti keväällä 1518 omat teesinsä Trutvetterille, joka oli hänen edeltäjänsä arkkidiakonin virassa. Bubenheimer 1977, 72 alav. 15.

Tohtori Trutvetter kirjoitti Lutherille maaliskuussa, että hän pelkäsi välirikkoa tämän taholta. Trutvetter valitti samalla, että Luther ei ollut perehtynyt riittävästi dialektiikkaan. Kriittisyydestään huolimatta hän ei halunnut luopua skolastisesta teologiasta, vaan torjui Lutherin radikaalin hyökkäyksen sitä vastaan.¹ Palatessaan Erfurtin kautta Heidelbergista Luther halusi keskustella asiasta opettajansa kanssa. Trutvetterin sairauden vuoksi hänen oli kuitenkin aluksi tyydyttävä esittämään näkökohtansa kirjeitse.² Luther selitti, että kirkon reformoiminen vaati kanonisen oikeuden (*canones, decretales*), skolastisen teologian ja filosofian syrjäyttämistä sekä palaamista Raamatun ja kirkkoisien opetukseen.³ Hän vetosi Trutvetteriin ja selitti oppineensa tältä itseltään, että oli uskottava yksinomaan Raamatun kanonisia kirjoituksia ja suhtauduttava kaikkiin muihin kriittisesti, kuten myös Augustinus, Paavali ja Johannes opettivat.⁴ Tältä pohjalta käsin Luther vaati itselleen tohtoreille perinteisesti tunnustettua opetusvapautta suhteessaan skolastikkoihin. Hän lupasi seurata heitä, mikäli he perustelisivat väitteensä Raamattuun ja kirkkoisiin nojautuen. Vieläkin pidemmälle Trutvetteria vastaan Luther tuli luvatesaan kuunnella skolastikkoja vielä siinäkin tapauksessa, että he pystyisivät vetoamaan kirkon päätök-

¹ Trutvetterin kirje on kadonnut. Sitä koskevat tiedot perustuvat Lutherin 9.5. lähettämään vastauskirjeeseen. Myös Kleineidam 1969, 230-231.

² Luther Trutvetterille 9.5.1518; WA Br 1, 169 r.4-10.

³ Luther Trutvetterille 9.5.1518; WA Br 1, 170 r.33-38. Myös Bubenheimer 1977, 219.

⁴ Luther Trutvetterille 9.5.1518; WA Br 1, 171: Ex te primo omnium didici, solis canonicis libris deberi fidem, caeteris omnibus iudicium, ut B. Augustinus, imo Paulus et Iohannes praecipiant. Lutherin käyttämä sanamuoto osoittaa, että hänen mielestään oli lähinnä eräs Augustinuksen kirje, johon hän vetosi myöhemminkin. Ks. s. 148. Lutherin hyökkäys kaanoneja ja dekretaaleja vastaan sekä Augustinuksen kirjeen perinteinen tulkinta (ks. s. 20 alav. 2) sulkevat pois sen mahdollisuuden, että Luther olisi sisällyttänyt Augustinuksen käsitteeseen "libri canonici" Raamatun ohella myös konsiilien ja paavien päätökset sekä kirkon hyväksymät kirkkoisien lausumat. Kanonistiikassa käsitettä "scripturae canonicae" käytettiin sekä suppeammassa että laajemmassa mielessä, pelkästään Raamatusta tai Raamatusta ja sen lisäksi myös muusta kirkon hyväksymästä oppitraditiosta. Bubenheimer 1977, 139 alav. 268.

siin.¹ Tämä kohta osoittaa havainnollisesti, miten Luther koetti yhdistää totuudeksi kokemastaan Raamatun kannasta kiinnipitämisen ja kuuliaisuuden kirkkoa kohtaan sekä saada näin opettajansa tuen puolelleen.² Otettuaan Lutherin lopulta vastaan Trutvetter torjui jälleen tämän skolastiseen teologiaan kohdistaman kritiikin. Lutherin ei onnistunut vakuuttaa myöskään tohtori Usingenia, jonka kanssa hän oli palannut Heidelbergista. Usingen ei kuitenkaan torjunut Lutherin näkemyksiä yhtä jyrkästi kuin Trutvetter.³ Luther koki siis erfurtilaisten opettajiensa suhteen samanlaisen pettymyksen kuin Heidelbergissaakin.

Tetzel puuttui huhtikuussa uudelleen Lutherin ympärille syntyneeseen kiistaan vastaamalla Ein Sermon von Ablass und Gnade -traktaattiin.⁴ Hän kiinnitti huomiota siihen, että kirkon päätösketkään eivät Lutherin mukaan välttämättä sitoneet kristittyjä. Tämän vuoksi Tetzel katsoi, että kirkon auktoriteetti joutuisi Lutherin traktaatin vuoksi vaaraan kirkkokansan keskuudessa: kukaan ei uskoisi enää saarnaajia ja tohtoreita, vaan kaikki ryhtyisivät tulkitsemaan Raamattua oman mielensä mukaan. Jokainen voisi näin uskoa sitä, mikä häntä miellyttäisi. Loppujen lopuk-

¹Luther Trutvetterille 9.5.1518; WA Br 1, 171: Sine ergo mihi licere id idem in Scholasticos, quod tibi et omnibus licitum fuit hucusque: volo sequi, si per Scripturas aut ecclesiasticos Patres meliora fuero doctus, sine quibus volo Scholasticos audire, quoad sua firmaverint ecclesiasticis dictis,...

²Selge (1968, 7-8) ei ota Lutherin peruslähtökohtaa ja kirjeen tarkoitusta ollenkaan huomioon, vaan selittää yksipuolisesti tämän kirjeen osoittavan, että Luther piti vielä kiinni traditiosta ja odotti kirkon päätöstä asiassaan. On myös huomattava, että tarkasti ottaen Luther lupasi seurata vain Raamatun ja kirkkoisien todistuksia; kirkon päätöksiä hän lupasi vain kuunnella.

³Luther Spälatinille 18.5.1518; WA Br 1, 173 r. 29 - 174 r. 43. Kampschulte 1860, 19. Kleineidam 1969, 231.

⁴Tetzelin teos "Vorlegung gemacht von Bruder Johan Tetzel Prediger-Ordens Ketzermeister: wyder eynen vormessen Sermon von tzwentzig irrigen Artickeln Bebstlichen ablass und gnade belangende allen cristglaubigen menschen tzuwissen von notten" on painettuna Löscher 1720, 484-503. Teoksesta myös Paulus 1899, 54 ja Selge 1968, 5-6.

si kirkon olemassaolo vaarantuisi.¹ Lutherin näkemystä Tetzeli ei hyväksynyt myöskään oman argumentaation-
sa ja samalla Lutherin kanssa käymänsä disputaation
pohjaksi, vaan selitti nojautuvansa Raamatun lisäksi
myös kirkon tohtoreihin. Tetzeli ei siis hyväksynyt
teologian vanhaa periaatetta viime kädessä yksinomaan
Raamattuun nojautumisesta. Perusteluksi hän esitti
Augustinuksen näkemyksen, jonka mukaan kerettiläisiä
oli vastustettava nimenomaan Raamattuun ja kirkon
tohtoreihin vedoten; hereetikot nimittäin pyrkivät
aina ensimmäiseksi saattamaan tohtorit halveksunnan
alaisiksi.² Päinvastoin kuin Luther Tetzeli puhui
siis tohtoreista yhtenä joukkona eikä erottanut skolas-
tastikkoja kirkon varhaisemmista opettajista. Tuomas
Akvinolaisen ja Hieronymuksen osalta Tetzeli vetosi
lisäksi siihen, että paavit olivat hyväksyneet nämä
auktoritatiivisiksi kirkon opettajiksi.³ Käytännössä
hän nojautui etupäässä paavien ja konsiilien päätök-
siin sekä skolastikkoihin. Papalastina Tetzeli koros-
ti erityisesti paavin auktoriteettia ja selitti, et-
tä hänen edustamansa käsitys aneista oli oikea, kos-
ka paavi Kristuksen käskynhaltijana⁴ oli uskoa kos-
keissa asioissa erehtymätön, ja ane taas oli uskoa
koskeva asia.⁵ Merkittävää oli myös se, että Tetzeli

¹Löscher 1720, 501: Idoch solte dz gros ergernis das
sie erwecken, tzuuor bedacht worden seyn, wen vil
menschen werden der artickel halben vorachten die
oberkeit, vnd gewalt Bebstlicher heyligkeith vnd des
heiligen Romischen stuls... Man wirdt den predigern
vnd Doctoribus nymmer glawben. Iderman wirdt die
heylige schrifft seines gefallen wollen ausslegen.
Derhalben die heylige gemeyne Christenheit in grosse
der selen ferligkeit kommen muss, wen es wirdt ein
iglicher glawben was ym wol gefelth.

²Löscher 1720, 485. Myös Grane 1970, 245. Tetzeliin kä-
sitys opin kriteereistä ilmenee myös Löscherin (1720)
sivulta 502: kristittyjen ei tule huolestua Lutherin
vuoksi, mikäli tämä esittää jotakin "ane behertung
der heiligen schrifft, der heiligen Recht vnd Doctorn,
ader an antzeygunge naturlicher genungssamer vrsachen
vnnd ration".

³Löscher 1720, 499-500. Grane 1970, 245.

⁴Löscher 1720, 490.

⁵Löscher 1720, 499: Dysse erlossunge der sselen lyde
der Babst, vnd die Romische kirche dergestalth tzu
Rome nicht, wen sye nicht wol ergrundt were, wen der
Babst vnd der Stul der Romischen Kirchen, auch das
Bebstliche ampt, irren nicht in den dingen, dy den
glawben belangen, Nun belangeth der ablas auch den
glawben,...

vetosi Wimpinan tavoin paitsi kirkon johdon arvovaltaan myös tohtoreiden yleiseen tieteelliseen mieliteeseen¹ ja halusi saattaa vastineensa paitsi paavin myös yliopistojen ja tohtoreiden tietoon.² Lutherin opit hän leimasi hereettisiksi³ ja ilmoitti julkaisevansa vielä uudet teesit, joita hän puolustaisi Frankfurt an der Oderin yliopistossa.⁴

Tetzelin lupaamat teesit ilmestyivät jo huhtikuun lopulla tai toukokuun alussa.⁵ Ne osoittavat vielä selvemmin kuin edellinen kirjoitus, että Tetzel tarkasteli syntynyttä kiistaa kokeneena inkvisiittorina. Teesien tarkoitus oli tukea väitettä, että Luther oli hereetikko. Teesit 47 ja 48 oli osoitettu Saksin vaaliruhtinaalle ja Wittenbergin yliopistolle, joita Tetzel varoitti heresian suojelemisesta ja puolustamisesta, teesi 46 vastaavasti Lutherin kirkollisille esimiehille Brandenburgin piispalle ja ylivikaari Staupitzille.⁶ Lutherin yksityisiin väitteisiin Tetzel ei enää syventynyt, vaan keskittyi kokonaan kysymykseen kirkon opin määräytymisestä. Näin Tetzel jatkamalla kiistelyä paavin vallasta rikkoi toistuvasti väittelykieltoa, josta papalisticit yleensä koettivat pitää kiinni, ja nosti magisterium-kysymyksen kiistan varsinaiseksi aiheeksi; anekdootti jäi tämän jälkeen yhä enemmän sivuun.

¹Löscher 1720, 486, 489, 491, 495, 499, 500.

²Tetzel selitti Lutherin traktaatin jokaisen kohdan käsittelyn jälkeen haluavansa saattaa huomautuksensa paavin sekä yliopistojen ja tohtoreiden tietoon. Esim. Löscher 1720, 486: Setze das vff erkenthus Bebstlicher heyligkeyth der gantzen Cristlichen kirchen vnd aller Vniuersiteten.

³Löscher 1720, 486: vordechtigk, irrighk, gentzlich vorfurisch seyn, und der heyligen Cristlichen kirchen entgegen,...

⁴Löscher 1720, 501.

⁵Paulus 1899, 54. Bubenheimer 1977, 74 alav. 23. Tetzelillä ei vielä julkaistessaan nämä teesit ollut tohtorin arvoa. Teesien päällekirjoituksessa hän esitteli itsensä teologian bakkalaureukseksi ja inkvisiittoriksi. OL 1, 306. Tohtorin arvon hän sai vasta myöhemmin vuonna 1518 joko dominikaanien kenraalilta tai Frankfurtin yliopiston teologiselta tiedekunnalta. Paulus 1903, 5.

⁶Delius 1972, 38. Ks. myös Karlstadt Spalatinille 14.5. 1518; Olearius 1671, 27: Joan Teczel in conclusionibus suis nedum nos, sed & Principem nostrum clementissimum pungit.

Oikean opin kriteereitä määritellessään Tetzeli nojautui - päinvastoin kuin Luther - Gratianuksen kokoelman toiseen, kerettiläisyydelliseen osaan, jossa korostettiin Rooman kirkon asemaa totuuden mittapuuna.¹ Tämän mukaisesti hän esitti teeseissään selväpiirteisen papalistisen näkemyksen. Katolisen totuuden arvosteluperusteena eivät olleet yksinomaan Raamattu ja kirkkoisät. Paavien päätökset ja kirkon hyväksymien tohtoreiden assertiona esittämä traditio olivat yhtä hyvin katolisia totuuksia, vaikka ne eivät olisi eksplisiittisesti sisältyneetkään Raamattuun.² Myös kirkon käytännön vahvistamia käsityksiä oli pidettävä oikeina, vaikka niitä ei olisi virallisesti julistettukaan dogmeiksi.³ Oppia koskevien kysymysten ratkaiseminen tältä pohjalta kuului paaville; hänellä yksin oli valta tulkita Raamattua ja päättää kirkon opista.⁴ Paavin asema kirkon ylimpänä valvankäyttäjänä perustui yksinomaan Jumalan käskyyn. Siksi kenelläkään muulla kuin Jumalalla ei ollut valtaa puuttua siihen.⁵ Tetzeli täsmensi myös kantaansa paavin infallibiteettiin. Hän selitti, että paavi saattoi uskoa koskevia ja pelastuksen kannalta välttämättömiä asioita ratkaistessaan erehtyä, vaikkakin tämä mahdollisuus oli mitättömän pieni.⁶ Sen sijaan yksityishenkilönä hän saattoi esittää uskoakin koskevia virheellisiä mielipiteitä.⁷ Eräässä toisessa teesis-

¹Ks. s. 16-17.

²Teesit 16-19; OL 1, 307-308. Paulus 1899, 55.

³Teesi 20; OL 1, 308: Docendi sunt Christiani, quod licet certae veritates absolutae catholicae non sint, sunt tamen nihilominus catholicam veritatem sapientes.

⁴Teesi 4; OL 1, 306: Docendi sunt Christiani, quod papa ea, quae fidei sunt, solus habet determinare, quodque sacrae scripturae sensus ipse autoritativus, et nullus alius, pro suo sensu, interpretatur, et quod aliorum omnia dicta vel opera habet vel approbare aut reprobare.

⁵Teesi 1; OL 1, 306: Docendi sunt Christiani, ex quo in ecclesia potestas papae est suprema, et a solo Deo instituta, quod a nullo puro homine, nec a toto simul mundo potest restringi aut ampliari, sed a solo Deo. Myös teesi 26; OL 1, 308.

⁶Teesi 5; OL 1, 306: Docendi sunt Christiani, quod iudicium papae, in his quae sunt fidei, et ad humanam salutem necessaria, errare potest minime.

⁷Teesi 6; OL 1, 306-307.

sä Tetzeli selitti vastaavasti, että paavilla oli välitön valta koko kirkkoon nähden kaikissa uskoa ja opetusvaltaa (cathedra) koskevista kysymyksissä. Siksi häntä oli toteltava tällaisissa asioissa, mikäli se oli jumalallisen ja luonnollisen oikeuden mukaisesti.¹ Nimenomaan Lutheria vastaan Tetzeli selitti, että paavin opillisia ratkaisuja oli kunnioitettava enemmän kuin tohtorien Raamatun perusteella omaksumia mielipiteitä.² Kaikkien kristittyjen oli Ambrosiuksen tavoin pidettävä opettajanaan (magistra) Rooman kirkkoa eikä seurattava omia kuvitelmiaan.³ Yhtä jyrkästi Tetzeli torjui konsiliarismin.⁴ Yliopistoihin ja tohtoreiden yleiseen mielipiteeseen hän ei enää vedonnut.

Lähettyään 30.5. resoluutionsa paaville Luther kirjoitti niiden mukaan kirjeet ylivikaari Johann von Staupitzille ja paavi Leo X:lle. Molemmat kirjeet valaisivat mielenkiintoisella tavalla Lutherin ajatuksia.

Syntyneen kiistan pohjimmaisena syynä Luther piti jälleen virheellistä skolastista teologiaa, joka rakentui Aristoteleen filosofian varaan.⁵ Anesaarnaajat olivat ryhtyneet siihen nojautuen levittämään kansan keskuuteen hereettisiä oppeja.⁶ Vastustajiaan he pelottelivat paavin nimellä sekä hereetikoksi leimauksella ja siitä seuraavilla rangaistuksilla.⁷ Luther selitti kääntyneensä aluksi Saksan kirkon eräiden johtajien puoleen. Paavin nimeä peläten nämä eivät

¹ Teesi 2; OL 1, 307: Docendi sunt Christiani, quod papae in eos omnes immediatam iurisdictionem habenti in his, quae ad religionem Christianam et ad cathedram pertinent, si consona fuerint iuri divino et naturali, simpliciter obedire tenentur.

² Teesi 7; OL 1, 307: Docendi sunt Christiani, quod sententiae papae, quam de his quae fidei sunt profert, in iudicio magis standum est, quam sententiae quorumcunque hominum sapientium in scripturarum opinionibus.

³ Teesi 27; OL 1, 308-309.

⁴ Teesi 3; OL 1, 306: Docendi sunt Christiani, quod papa iurisdictionis autoritate superior tota universali ecclesia et concilio, quodque statutis suis humiliter sit obediendum. Myös teesi 14; OL 1, 307.

⁵ Luther paavi Leo X:lle 30.5.1518; WA 1, 528 r.33-35.

⁶ Sama kirje; WA 1, 527 r.29 - 528 r.6.

⁷ Sama kirje; WA 1, 528 r.11-12.

olleet kuitenkin kuulleet häntä.¹ Siksi ainoaksi mahdollisuudeksi oli jäänyt tieteellisen väittelyn aloittaminen ja vastustajien väitteiden asettaminen kyseenalaiseksi. Luther korosti jälleen erityisesti maltillisuuttaan ja aikomustaan väitellä vain oppineiden pienessä piirissä² sekä sitä, että hänellä oli paavin suoman teologian tohtorin arvon nojalla oikeus väitellä myös kirkolliseen valtaan liittyvistä kysymyksistä. Paavin magisteriumia Luther ei siis tässä yhteydessä suoraan maininnut.³ Väittelyn alkamisen jälkeen Luther ei enää katsonut voivansa peruuttaa väitteitään: tohtorin velvollisuus oli pitää kiinni totuudeksi kokemastaan, kunnes hänen väitteensä olisi tieteellisesti kumottu tai kirkko olisi ratkaisu kysymyksen. Kumpakaan näistä ei Luther katsonut tapahtuneen.⁴ Lisäksi hän vetosi siihen, että Saksin vaaliruhtinas ja Wittenbergin yliopiston valppaat ja väittelyyn valmiit opettajat eivät hyväksyisi hänen menettelyään, jos hän olisi tehnyt jotakin väärää.⁵ Kirkon johdon asiaan puuttumisen syynä Luther piti vastustajiensa kateutta. Koska nämä eivät olleet pysyneet osoittamaan hänen olevan aneopin suhteen väärässä, he olivat ryhtyneet väittämään paavin vallan olevan vaarassa hänen menettelynsä johdosta.⁶ Esiitettyään paaville lähettämässään kirjeessä asiansa tällä tavoin mahdollisimman edullisessa valossa Luther lopuksi vetosi paaviin ja selitti papalistisen tradition mukaisesti nöyrästi ja kohteliaiin sanakäantein tunnustavansa paavin ratkaisun Kristuksen ratkai-

¹ Luther paavi Leo X:lle 30.5.1518; WA 1, 528 r.20-22.

² Sama kirje; WA 1, 528 r.22-26. Luther Staupitzille 30.5.1518; WA 1, 526 r.24-25. Kerlen 1976, 52.

³ Sama kirje; WA 1, 528: Ecce hoc est incendium, quo totum mundum queruntur conflagrari, forte quod indignantur me unum, auctoritate tua Apostolica Magistrum Theologiae, ius habere in publica schola disputandi pro more omnium Universitatum et totius Ecclesiae non modo de indulgentiis, verum etiam de potestate, remissione, indulgentiis divinis, incomparabiliter maioribus rebus. Ks. myös Kerlen 1976, 53.

⁴ Näin lienee tulkittava Lutherin paaville lähettämässä kirjeessä oleva kohta (WA 1, 529) "Revocare non possum" Selgen (1968, 10) tulkintaan liittyen. Tulkinnasta käydystä keskustelusta Bäumer 1970, 23.

⁵ Sama kirje WA 1, 529: nec tolerabilis fuissem viris nostri studii acerrimis et studiosissimis.

⁶ Luther Staupitzille 30.5.1518; WA 1, 526: cum negare non possint ea, quae dixi, fingunt Summi Pontificis potestatem laedi meis disputationibus.

suksi ja alistuvansa siihen.¹ Sen sijaan Lutherin Staupitzille lähettämä kirje oli tässä suhteessa jo paljon varauksellisempi: Luther korosti paavinkin toiminnan riippuvan Kristuksen tahdosta ja kirjoitti toivovansa Kristuksen julistavan tuomion Rooman istuimen kautta.² Lutherin sanonta lieenee tulkittava siten, että hän piti toisen kirjeensä nöyryistä sanoista huolimatta myös väärää tuomiota mahdollisena.³ On huomattava, että näitäkään kirjeitä ei saa tulki-
ta Lutherin myöhemmistä ajatuksista, vaan kevään 1518 tilanteesta käsin: Luther piti kiinni oikeiksi kokemistaan näkemyksistä, mutta koetti silti kaikin keinoin antaa itsestään edullisen kuvan ja päästä vielä yhteisymmärrykseen kirkon johdon kanssa.⁴

Tetzelin teeseihin Luther vastasi kesäkuussa valmistuneella ensimmäisellä varsinaisella taistelukirjoituksellaan "Eine Freiheit des Sermons päpstlichen Ablass und Gnade belangend".⁵ Samoin kuin edellisissä kirjoituksissaan Luther korosti nytkin tohtorin arvoaan⁶ ja hyökkäsi skolastiikkaa vastaan. Hän se-

¹WA 1, 529: Vivifica, occide, voca, revoca, approba, reproba, ut placuerit: vocem tuam vocem Christi in te praesidentis et loquentis agnoscam. Si mortem merui, mori non recusabo. Lutherin traditionaalisuutta korostavat tutkijat (esim. Selge 1968, 8-10) katsovat tähän kohtaan nojautuen Lutherin tunnustaneen vielä tällöin varauksettomasti paavin auktoriteetin.

²WA 1, 527: Christus viderit, sua ne sint an mea, quae dixi, sine cuius nutu nec Summi Pontificis est in lingua eius nec cor regis in manu sua. Hunc enim expecto iudicem e Romana sede pronunciantem.

³Näin Oberman 1975, 388. Sen sijaan Bäumer (1976, 39) katsoo Lutherin tunnustaneen paavin tuomion erehtymättömyyden.

⁴Meissingerin (1952, 162) mukaan Lutherin lausuntojen ristiriitaisuus osoittaa, että hänen paaville lähettämänsä kirjeet olivat vain kirkkopoliittista taktiikkaa, josta ei voi lukea Lutherin todellista käsitystä. Kuten Bäumer (1970, 26) huomauttaa, tätä vastaan puhuu se, että Luther lähetti kirjeiden mukana myös niiden kanssa ristiriitaiset resoluutiot. Bäumerin mukaan ristiriitaisuus on osoitus Lutherin epävarmuudesta paaviin nähden.

⁵Knaake 1883, 380.

⁶WA 1, 383 r.6. Steinlein 1912, 40.

litti, että tohtoreita, joihin Tetzeli oli vedonnut, oli itse asiassa vain kolme: Tuomas Akvinolainen, Bonaventura (1221-1274) ja Aleksanteri Haleslainen (n. 1170-1245). Muut skolastikot olivat vain toistaneet heidän oppejaan.¹ Kyseisten kolmen skolastikon näkemykset taas olivat pelkkiä vahvistamattomia mielipiteitä (opiniones), sillä konsiili ei ollut vahvistanut niitä.² Siksi näistä opeista oli saatava väitellä, mutta sen sijaan niitä ei saanut käyttää väitteiden perusteena. Skolastikkojen oppeja arvioitaessa oli perusteena pidettävä Raamattua. Heidän mielipiteensä eivät merkinneet mitään, jos Raamattu opetti toisin.³ Erityisesti Luther korosti Tetzeliä vastaan, että yliopistoissa kyllä tiedettiin, kuinka pitkälle paavin Tuomaan opille antama vahvistus ulottui, toisin sanoen Tuomaan oppi oli vain yhden kilpailevan koulukunnan vahvistamaton mielipide ja oikea sikäli, kuin se oli perusteltavissa Raamatulla tai järkisyyllä.⁴

Yhtä kriittisesti kuin skolastiikkaan Luther suhtautui myös kirkossa aneiden suhteen vallitsevaan käytäntöön. Periaatteessa kirkon käytäntö oli yhtä sitova kuin sanalliset oppia koskevat ratkaisut. Tämä periaate koski kuitenkin vain hyvää käytäntöä.⁵ Vaikka Luther koettikin selittää paavin menettelyn parhain päin⁶, hän piti kuitenkin kiinni siitä, että paavin hyväksymä käytäntö ei välttämättä sitonut ketään⁷, jos sille ei voitu esittää perusteita.⁸ Perusteiksi Luther selitti hyväksyvänsä Raamatun, hen-

¹WA 1, 384 r.14-22.

²WA 1, 384 r.22-28.

³WA 1, 384; Wan schon sso vil und noch mehr tausent, und sie alle heylige lerer, hetten diss ader das gehalten, sso gelten sie doch nichts gegen eym eynigen spruch der heyligen schrifft... Luther vetosi jälleen Gal 1:8:aan.

⁴WA 1, 390 r.29-32. Grane 1970, 246.

⁵WA 1, 387 r.7-11.

⁶Esim. WA 1, 384 r.2-7.

⁷WA 1, 390: dan was zu Rom ader anderwo geschicht adder bepst dulden, kund auch ein iglicher landferrer ader kertschmer woll schwetzen.

⁸WA 1, 390 r.1-4.

gellisen oikeuden ja järkisyyt.¹ Käsitettä "hengellinen oikeus" hän ei lähemmin määritellyt. Paavin päätöksiä oli joka tapauksessa lupa arvostella. Ei ollut väärin pitää oma kantansa siihen asti, kunnes kirkko (konsiili) päättäisi asiasta. Vaikka Luther toisaalta varsin selvästi nojautuikin asia-auktori-teettinäkemykseen², hän toisaalta lupasi alistua kirkon konsiilissa tekemään päätökseen.³ Yleisellä kirkolliskokouksella oli nimittäin valta päättää kirkon opista, mikäli sitä ei ollut ilmoitettu eksplisiit-
sesti Raamatussa.⁴

3.5. Karlstadt esittää oman näkemyksensä

Lutherin teologisten vastustajien hyökkäykset koettiin Wittenbergissä koko yliopistoa uhkaavaksi vaaraksi.⁵ Andreas Karlstadt katsoi siksi tarpeelliseksi ryhtyä

¹WA 1, 390: Zu solchem grossen ferlichen artickell solt ein Christenlicher vorleger die schrifft, geystlich recht ader redlich vornunfft eynfuren,...

²Tämä ilmenee erityisen selvästi kirjoituksen lopusta (WA 1, 393): Auch zu mehrem scheyn seyns furnehmens will er mich dringen, meyn sermon zu erbitten auff erkentnisse bebstlicher heylickeyt etc. Sag ich, ich darff keyner niessen wortz, hab auch nit sso grosse schnuppen das ich das nicht riche. Doch sall es nit lang weren, ich wil mein materie erbieten, villeycht mehr dann yhn lieb seyn sall. Itzt sey das genug, das nit nott ist bebstliche h. unnd Romischen stul beladen mit unnotigen predigenn, es were dann eyn hultzener stul ledig, vill weniger mit offenbaren texten der schrifft durch die gantz Christenheit eintrechtlich geprediget und vorstanden.

³WA 1, 390: Darumb waness die kirch beschleusst, sso wil ich glauben, das das ablas seelen erlosse, in des will ich den frevel lassen, auff das ich nit mich selb und die armen seelen mit myr betriege.

⁴WA 1, 390: bey gemeynem Concilio die gewalt ist, schlislich die warheit zu vorcleren, die an schrifft geredt wirdt. Bäumer 1975, 165 ja 1976, 40.

⁵Karlstadt Spalatinille 11.4.1518; Olearius 1671, 18: Scripturos etenim nonnullos adversus claram hanc Academiam autumant, & eam ob causam repugnatoribus nos alacribus, aqve turbatione liberos indigere. Karlstadt Spalatinille 21.5.1518; Olearius 1671, 24-25. Borth 1970, 38.

puolustamaan yliopistoa ja sen Raamattuun perustuvaa teologiaa.¹ Karlstadtin toimintahaluun on kenties vaikuttanut myös se, että hän oli pahasti jäämässä nuoremman kollegansa varjoon. Heidelbergin kapitulini aikana (9.5.) Karlstadt julkaisi Lutherin tietämättä² omat teesinsä, joista oli tarkoitus väitellä Wittenbergissä.³

Karlstadtin teesit olivat vastaus sekä Wimpinalle ja Tetzeliille että Eckille.⁴ Augustinolaisessa innossaan Karlstadt hyökkäsi erityisesti pelagiolaisena pitämäänsä Eckiä vastaan.⁵ Eck oli hänen mielestään mustannut Lutheria, Wittenbergin yliopiston etevää opettajaa. Siten hän oli osoittanut haluavansa tuhota koko yliopiston ja erityisesti sen teologisen tiedekunnan. Lisäksi Karlstadt syytti Eckiä siitä, että tämä oli saavuttaakseen tarkoituksensa koettanut kiihottaa kirkon johtajia Wittenbergin yliopistoa vas-

¹Karlstadtin teesien esipuhe; Löscher 1723, 79: Pro-
terea hanc prouinciam & causa tuendarum sanctarum
literarum & gratia nostrae famae curandae, in nomine
Ihesu Christi domini nostri suscipimus.

²Luther Christoph Scheurlille 15.6.1518; WA Br 1,
183 r.11.

³Karlstadtin teesit "D.Andree Carolstatini, Doctoris
& Archidiaconi Wittenburgensis, CCCLXX. [Löscherin
alaviite: pitäisi olla CCCLXXX] & Apologeticae
Conclusiones pro sacris literis & Vuittenburgens.
ita editae ut & lectoribus profuturæ sint" ovat
painettuina Löscher 1723, 78-104, aiheemme kannalta
keskeiset teesit 12-22 alkuperäisen painoksen mukai-
sessa asussa myös Bubenheimer 1977, 72-73. Kaikki
380 teesiä olivat niiden lopussa olevan päiväyksen
(Löscher 1723, 102) mukaan valmiit jo 9.5.1518. Sen
jälkeen Karlstadt lisäsi vielä 26 teesiä. Ne ovat
aiheemme kannalta merkityksettämiä. Teesien painami-
nen edistyi hitaasti. Painettuinkin 380 teesiä oli-
vat kuitenkin jo viimeistään 21.5. Barge 1905, 117.
Bubenheimer 1977, 74-75 alav. 24. Kähler (1952, 50)
erehtyy selittäessään, että teesit syntyivät vasta
kesän kuluessa heinäkuuhun mennessä. Sen sijaan tee-
sejä lienee käsitelty kesän kuluessa monissa väitte-
lyissä. Bubenheimer 1977, 74-75 alav. 24.

⁴Teesien 4. osa (326-343) suuntautui Wimpinaa, 5. osa
(344-380) Tetzeliä sekä 2. ja 3. osa (102-213 ja 214-
325) Eckiä vastaan. Ks. lähemmin Bubenheimer 1977,
73-74.

⁵Sider 1974, 42-43.

taan.¹ Aiheemme kannalta tärkeä teesien alkuosa (teesit 1-101) sen sijaan ei näytä liittyvän suoraan Lutherin ympärille syntyneeseen kiistaan. Tiedämme, että näitä teesejä käsiteltiin 14.5. järjestetyssä promootioväittelyssä. Kirkkoa ja magisteriumia koskevat kysymykset ovat juuri näissä teeseissä keskeisessä asemassa. Ulrich Bubenheimer on analyysissään tullut siihen tulokseen, että todennäköisesti ainakin teesit 12-22 ovat Karlstadtin jo kaksi vuotta aikaisemmin Roomassa esittämiä teesejä; teesit 13-22 ovat nimittäin yhtenäinen kanoninen eksegeesi pohjaksi otettuun 12. teesiin.² Magisteriumiin liittyvien kysymysten noustessa Lutherin ympärille syntyneessä kiistassa yhä keskeisempään asemaan Karlstadt katsoi tarpeelliseksi ottaa nämä entiset teesinsä pohdittaviksi myös Wittenbergissä.

Teeseistä saamme varsin selvän kuvan Karlstadtin mielipiteistä. Perinteen mukaisesti Karlstadt piti kirkon opin normatiivisena perustana käsitteeseen "*canonicae scripturae*" tai "*sacrae scripturae*" sisällytetyjä Raamatun kirjoituksia, Rooman kirkon hyväksymiä kirkkoisien ja tohtoreiden teoksia, konsiilien päätöksiä ja paavien dekretaaleja.³ Niinpä hän saattoi korostaa, että kirkon hyväksymien kirkkoisien näkemyksiä ei ollut lupa saattaa enää kyseenalaisiksi.⁴ Vastaavasti Karlstadt selitti paavi Innocentius IV:n dekretaalikommentaariin nojautuen, että ketään, joka pystyi perustelemaan kantansa kirkkoisilla, ei voitu syyttää heresiasta.⁵

¹Karlstadtin teesien esipuhe; Löscher 1723, 78-79: *Potissimum contra D. Eckium, alioqui doctissimum, qui Vuittenburgensium um amicitias sibi vltro copulavit, & deinde nullo futuri certaminis monitore destinato, etiam ultro dirumpens vnum egregium huius Vniuersitatis membrum nominatim denigrare, adeoque vulnerare ausus est, vt irrogatis ab eo vulneribus (attendite o Vuittenburgenses & optimi Theologiae imitatores) totum litterarium collegium hoc Vuittenburgense, languere, praesertim Theologica facultas perfusa, immo cruentata & demum turbata, ac tristis, videatur... Qvi [Eckius] etiam & caeteros ecclesiarum praepositos, aduersus huius clarae Academiae theologos, excitare conatus est.*

²Lähemmin Bubenheimer 1977, 75-80.

³Lähemmin Bubenheimer 1977, 137-142.

⁴Teesit 5-11, erityisesti 11; Löscher 1723, 80: *De Cypriano, Cassia. Gregorio & Bern. ceterisque campus noster disputationem non patitur.*

⁵Teesit 359 ja 360; Löscher 1723, 100. Bubenheimer 1977, 173.

Opin määrittäminen tältä pohjalta käsin oli normaalisti kirkon johdon asia. Karlstadt selitti lisäksi Augustinuksen tunnettuun sanontaan liittyen, että evankeliumi oli uskottava vain, koska kirkko vahvisti sen arvovallallaan.¹ Kirkko ei tässä tarkoittanut alkukirkkoa, kuten Jean Gerson oli tulkinut tätä kohtaa, vaan maan päällä taistelevaa katolista kirkkoa; näin olivat selittäneet Johannes Duns Scotus ja italialainen kanonisti Giovanni Antonio de San Giorgio (Cardinalis Alexandrinus, k. 1509), jonka tulkintaa Karlstadt piti parhaana.² Karlstadt oli näin hyvin lähellä Lutherin skolastisia vastustajia.³

Toisaalta Karlstadt myönsi Raamatun (Biblia, scriptura sacra, literae sacrae) erityisaseman muuhun traditioon nähden. Raamatulla oli oma kirkosta riippumaton auktoriteettinsa.⁴ Raamatun teksti oli asetettava sitä selittäneiden tohtoreiden mielipiteiden edelle ja tohtoreiden käsitykset oli joko hyväksyttävä tai hylättävä vertaamalla niitä Raamattuun.⁵ Teesien ensimmäisen osan keskeinen kohta oli kuitenkin väite, että Raamatun teksti merkitsi enemmän kuin koko kirkon mielipide. Tätä Karlstadt perusteli vetoamalla

¹ Teesi 68; Löscher 1723, 84: Ad conclusionem XII. revertendo, opponitur hoc, quod iam est frequentatum Aug. dicterium, non crederem euangelio, nisi ecclesiae me commoneret auctoritas. Kyseisestä Augustinuksen lausumasta ks. s. 25 alav. 1. Sen erilaisista tulkinnoista myös Oberman 1965, 343-344, Weier 1976, 213 ja Feld 1977, 34-41, 53-55.

² Teesit 69-73; Löscher 1723, 84. Sider 1974, 52 ja Bubenheimer 1977, 148-151.

³ Bubenheimer 1977, 152-153.

⁴ Näin voi tulkita erityisesti teesin 97; Löscher 1723, 86: Si Dei auctoritas sacris literis non suffragaretur, sufficeret ad convincendum et defendendum ecclesiam, illas ab hac semel receptas atque fuisse adprobatas. Sider 1974, 52-53.

⁵ Teesit 1-4; Löscher 1723, 78: I. Textus Bibliae per ecclesiasticum doctorem allegatus, plus valet, ac vehementius urget, quam dictum allegantis. II. Cum hoc, ex illo, pendeat & inferatur. III. Praeiecta veritatem adeo habet, quod dictum doctoris debet secundum textum adductum prorsus accipi. IV. Et auctoritas vicissim intelligi, & ea quoque doctoris inductio, vel probari vel infirmari, debet.

kolmeen Gratianuksen kokoelman ensimmäiseen osaan sisältyvään Augustinuksen lausumaan, kahteen muuhun dekreettiin ja Gersoniin.¹ Hän meni kuitenkin vieläkin pidemmälle selittäessään, että koko kirkko "Congregatio seu contio omnium fidelium"² saattoi erehtyä.³ Perusteluksi Karlstadt esitti paavi Innocentius III:n A nobis -dekretaalin, jossa oli kuitenkin kysymys kirkon erehtymisestä ainoastaan virheellisen ekskommunikoinnin yhteydessä.⁴ Karlstadtin radikaalin ja jopa Panormitanuksen hylkäämän väitteen taustana saattoi olla italialaisen kanonistin Filippo Decion (1454-n. 1536) edustama traditio, jota Karlstadt vielä jyrkensi.⁵

Miten Raamattua sitten oli tulkittava? Karlstadt selitti, että Wittenbergin teologit eivät hyväksyneet

¹Teesi 12; Löscher 1723, 80: Textus Bibliae non modo uni, pluribusue ecclesiae doctoribus, sed etiam totius ecclesiae auctoritati, prefertur, Per dict. Aug. de bap. con. Dona: Lib. II c. III transumptum ad C. quis nesciat: dis. IX. arg. C. sunt quidam & C. violatores XXV. q. i. & per dict. Aug. epis. XLVIII. quod ponitur in C. noli frater IX. dis. & illud quidem scripsit in epistola XIX. per Graci: transumptum ad C. ego solis e.q. per Gers. de exa. doc. con V. Ks. Decreti 1. Pars D. 9 c. 5, 8-9 sekä 2. Pars C. 25 q. 5-6; CIC 1, 17-18 ja 1008. Kyseinen Gersonin De examinatione doctrinarum -teoksen kohta on GOC 9, 463. Bubenheimer 1977, 72 alav. 18.

²Teesi 13; Löscher 1723, 80: Capiendo ecclesiam pro fidelium omnium congregatione seu contione.

³Teesi 21; Löscher 1723, 80: Immo secundum Canonistas, ecclesia modo quo supra accepto plerumque fallitur & fallit, quia opinionem nonnunquam sequitur. Bubenheimer (1977, 81-96) on kiinnittänyt huomiota siihen, että Karlstadtin väite on ristiriidassa sen Gersonin tekstin kanssa, johon hän vetosi teeseissä 12, 14, 17 ja 20 (ks. alaviite 1). Bubenheimer esittää kaksikin erilaista selitysmallia. Toisen mukaan Karlstadt erotti augustinolaiseen tapaan ulkonaisen ja hengellisen kirkon. Hän käsitti Gersonin erehtymättömyysväitteen tarkoittavan vain hengellistä kirkkoa ja saattoi näin ollen selittää, että ulkonainen kirkko saattoi erehtyä. Toisen selityksen mukaan Karlstadt itse asiassa tarkoitti jo tässä kohdassa kirkosta puhuessaan konsiilia.

⁴Teesi 21. Ks. ed. alav. Vrt. Decretal. Gregor. IX lib. 5 tit. 39 c. 28; CIC 2, 899-900.

⁵Lähemmin Bubenheimer 1977, 83-86.

mielivaltaista skolastista tulkintaa, jossa Raamattua selitettiin jopa pakanallisten auktoriteettien pohjalta. Sen sijaan Raamattua oli koetettava tulkita sen itsensä avulla selittämällä hämmästyttävät kohdat selvillä ja Kristuksesta käsin.¹ Lisäksi Raamattua oli tulkittava kirjaimellisen merkityksen (sententia literalis) pohjalta, jos se vain oli mahdollista.² Kirjaimellisen merkityksen Karlstadt määritteli traditiosta poiketen hyvin ahtaasti: siihen ei kuulunut se, mitä kirjoittajan tarkoitususten ja olosuhteiden perusteella voitiin päätellä, ei myöskään se, mitä tekstistä logiikan avulla voitiin johtaa.³

Kirkon johdon opillisia ratkaisuja oli lupa ryhtyä vastustamaan vain, jos ne olivat selvästi Raamatun kirjaimellisen merkityksen vastaisia.⁴ Tohtoreille jäi näin mahdollisuus vaikuttaa opillisiin ratkaisuihin. Jotta se olisi ollut mahdollista, tohtoreilla tuli olla oikeus väitellä Raamattuun nojautuen myös uskoa koskevista asioista.⁵ Tältä pohjalta käsin Karlstadt määritteli tohtoreiden opetus-oikeuden suhteen konsiiliin ja paavin magisteriumiin.

Mikäli tohtorit saattoivat nojautua täysin yksiselitteisiin Raamatun kohtiin, heidän ei tarvinnut hyväksyä niiden valossa virheellisiä konsiilien päätöksiä. Tätä konsiliaristien kiistämää väitettä Karlstadt koetti perustella näiden omilla aseilla, nimittäin vetoamalla Jean Gersoniin. Karlstadtin mukaan Gerson oli selittänyt teesien 12-22 perusteluna olevassa kohdassa, että Raamatun mukaisesti opettavaa opettajaa tuli uskoa enemmän kuin konsiilia, mikäli konsiili erehtyisi joko tahallaan tai tietämättömyyden

¹Teesien esipuhe; Löscher 1723, 78.

²Teesit 23, 24 ja 357; Löscher 1723, 80, 81 ja 100. Bubenheimer 1977, 134-137.

³Teesit 25, 26 ja 30; Löscher 1723, 81. Ks. myös Ulrich Zasius Zwinglille 13.11.1519; ZSW 7, 220-221. Bubenheimer 1977, 128-134.

⁴Teesi 23; Löscher 1723, 80. Bubenheimer 1977, 128.

⁵Teesi 377; Löscher 1723, 102.

vuoksi.¹ Karlstadtin mielipidettä ei muuta se, että hän ymmärsi Gersonin tarkoituksen väärin.² Karlstadt kiisti siis avoimesti konsiilin erehtymättömyyden päinvastoin kuin Luther, joka oli vain peitetysti viitannut siihen.

Teesissä 14 Karlstadt selitti (jälleen Gersoniin vedoten), että kanonisilla kirjoituksilla väitteensä perustelemaa tohtoria oli uskottava enemmän kuin paa-

¹ Teesit 17-20; Löscher 1723, 80: XVII. Bene tamen idem Gerson, sed rursus male tacito imitationis vestigio, affirmavit, quod in sacris literis excellenter erudito & auctoritate nitenti plus est credendum quam generali concilio. XVIII. Quod restringit, si malicia (quod nota) vel ignorantia, ab evangelica auctoritate declinaret concilium... XX. Concilium autem generale, iuxta Gersonem, & ex malicia & ignorantia, fallere ac falli potest. Bubenheimer 1977, 108. Karlstadt lienee itse löytänyt tämän kohdan Gersonin teoksista. Gerson oli vuonna 1516 Roomassa Cajetanuksen ja Almainin kiistan vuoksi ajankohtainen. Bubenheimer 1977, 103-104. Karlstadtin innostusta oikeustiedettä kohtaan kuvaa se, että hän väitti teologi Gersonin "varastaneen" kyseisen mielipiteen 1300- ja 1400-luvun vaihteessa eläneeltä bolognalaiselta kanonistilta Matteo Mattesilanilta. Tämä syytös ei pidä kuitenkaan paikkaansa, sillä Gerson lienee saanut tämän mielipiteen joko Occamilta tai d'Aillylta. Bubenheimer 1977, 106-107.

² Tästä lähemmin Sider 1974, 53-54 alav. 34. Gerson oli tehnyt ennen kyseistä kohtaa täysin selväksi, että konsiili saattoi erehtyä ainoastaan "per modum doctrinae", ei "per modum auctoritatis". Konsiiliin osallistuvalla tohtorilla oli oikeus asettua vastustamaan konsiilia vain ennen lopullisen, kirkkoa sitovan dogmaattisen päätöksen tekemistä. Bubenheimerin (1977, 108) käsitys, jonka mukaan kysymyksessä oli Gersonin muiden kirjoitusten kanssa ristiriidassa oleva kohta, on virheellinen.

via.¹ Hän lievensi kuitenkin jo seuraavassa teesis-
sä tätä väitettä selittämällä, että se piti paikkansa
vain, mikäli paavi olisi ollut täysin vailla ar-
vovaltaa, toisin sanoen ilmeinen hereetikko. Leo X:n
kohdalla asia ei suinkaan ollut näin.² Teesien lop-
pupuolella Karlstadt palasi uudelleen samaan asiaan.
Hän selitti, että paaville kuului Gratianuksen ko-
koelmaan sisältyvän Sunt quidam -dekreetin mukainen
valta johtaa kirkkoa ja tehdä sitä koskevia päätök-
siä.³ Mikäli Raamatun opetus jostakin asiasta oli
kuitenkin täysin selvä, paavilla ei ollut oikeutta
muuttaa sitä. Jos paavi opettaisi vastoin Raamatun
yksiselitteistä kantaa, hän erehtyisi.⁴ Nämä teesit

¹Löscher 1723, 80: Capiendo ecclesiam pro fidelium
omnium congregatione seu contione. XIV. Praemissa
in tantum procedit, quod dicto doctoris auctoritate
canonica communito, plusquam declarationi papae,
credendum est. Gers. de exam. doct. part. I. cons.
V. Teesistä 16 ilmenee, että Gerson oli Karlstadtin
käsitksen mukaan ottanut tämänkin väitteen Matteo
Mattesilanilta. Kuten Sider (1974, 49 alav. 18) on
osoittanut, Gerson myönsi kyseisessä kohdassa paa-
vin voivan erehtyä vain "per modum doctrinae". Toi-
sissa kohdissa hän tunnusti kuitenkin paavin voi-
van erehtyä myös "per modum auctoritatis". Buben-
heimerin (1977, 100) mukaan Karlstadt mahdollises-
ti tarkoitti tohtorilla, samoin kuin teesissä 17
"Raamattuun erinomaisesti perehtyneellä", vain kirk-
koisia. Tohtoreiden olisi siis ollut lupa ryhtyä
vastustamaan paavia tai konsiilia ainoastaan siinä
tapauksessa, että he saattoivat vedota Raamatun li-
säksi myös kirkkoisiin. Bubenheimerin väite jää hy-
poteesiksi, koska käsite "doctores" tarkoitti sekä
kirkkoisia että yliopistoissa promovoituja tohtorei-
ta.

²Teesi 15; Löscher 1723, 80: Qvod non credo verum,
nisi Ro. Pon. omni auctoritate destitutus & vacuus
esset. Bubenheimer 1977, 109-110. Barge (1905, 119)
ja häntä seuranneet tutkijat eivät ole ottaneet huo-
mioon teesiä 15 ja ovat siksi selittäneet tämän koh-
dan virheellisesti.

³Teesi 345; Löscher 1723, 99. Ks. Decreti 2. Pars
C. 25 q. 1 c. 6; CIC 1, 1008. Sider 1974, 49-50.

⁴Teesit 346 ja 348; Löscher 1723, 99: CCCXLVI. Ubi
vero aperte Dominus, vel ejus Apostoli diffinierunt;
ibi Rom. Pont. non novam dare legem, sed potius usque
ad animam & sangvinem confirmare debet. CCCXLVIII.
Si Rom. Pont. quod docuerunt Apostoli et prophetae,
destruere niteretur, non sententiam dare, sed magis
errare convinceretur. Bubenheimer 1977, 112-115.

suuntautuivat etenkin Tetzeliä vastaan.¹ Karlstadtin näkemys oli juridisesti hiotumpi. Hän myönsi, että paavin opillisia ratkaisuja oli lupa ryhtyä vastustamaan, mutta vain tarkoin rajatussa ääritapauksessa. Keväällä 1518 ei Karlstadtin mielestä ollut kuitenkaan kysymys tällaisesta teoriassa mahdollisesta tilanteesta. Siksi hän suhtautui myönteisesti paaviin ja selitti asettuvansa tämän suojelukseseen.² Toisaalta on huomattava, että myös Karlstadt rikkoi papalisticista väittelykieltoa vastaan ryhtymällä käsittelemään paavin valtaa akateemisessa väittelyssä.

Lähimpänä Karlstadtin näkemystä näyttää kaikesta huolimatta olleen hänen roomalainen vastustajansa Silvester Prierias. Tämäkin osoittaa, että Karlstadtin käsitys magisteriumista liittyi lujasti myöhäiskeskiajan traditioon.³ Siihen sisältyi myös mahdollisuus vastarintaan erehtynyttä konsiilia ja paavia kohtaan. Kirkon johdon kannalta vaarallisin piirre oli kuitenkin se assertatiivinen varmuus, jolla Karlstadt esitti teesinsä. Hän oli - Lutherin tavoin - vakuuttunut väitteidensä Raamatun mukaisuudesta. Siksi hän piti Wittenbergin teologien opin arvostelemista hyökkäyksenä Raamattua vastaan.⁴

Saatuaan toukokuussa tietää Karlstadtin aikomuksesta julkaista häntä vastaan laatimansa teesit Eck koetti vielä kirjeitse vaikuttaa Karlstadtiin, jotta tämä ystävyiden vuoksi luopuisi aikeestaan. Eekin mielestä tohtorit saattoivat käsitellä kiistanalaisia kysymyksiä paremmin ja vapaammin omassa keskuudessaan kuin päästämällä ne julkisuuteen.⁵ Lisäksi hän ihmetteli, miksi Wittenbergin tohtorit eivät

¹Bubenheimer 1977, 112.

²Teesin 380 jälkeiset päätössanat; Löscher 1723, 102: Subiiciens se & omnia sua protectioni, tuitioni atque defensionis Sed. Apost. & c.

³Lähemmin Bubenheimer 1977, 110-112. Samaa osoittaa myös se, että Eck ei syyttänyt Karlstadtia ennen vuotta 1520 ekklesiologisista harhaopeista. Bubenheimer 1977, 153-154.

⁴Teesien esipuhe; Löscher 1723, 78: aduersus eos, qui sub titulo & spetie Vuittenburgensium... sacram scripturam pervertere audent,...

⁵Eck Karlstadtille 28.5.1518; SA 7, 310: Et ut nosti, liberiores sumus omnes in scribendis privatim, quam cum quid edimus in publicum.

hyökänneet Frankfurt an der Oderin teologeja, vaan ystäväänsä vastaan.¹ Myös Luther oli halukas lopettamaan Eckin kanssa syntyneen kiistan.² Karlstadt ei kuitenkaan halunnut antaa periksi. Julkaisemalla vielä heinäkuussa uusia teesejä Eckiä vastaan³ hän pakotti tämän vastaamaan elokuun puolivälissä ilmenyneellä kolme teesikokoelmaa sisältäneellä kiistakirjoituksella. Nämä teesit eivät sinänsä sisältäneet aiheemme kannalta mitään uutta.⁴ Mielenkiintoisempi on Eckin jälkilause, jossa tämä selitti kiistakirjoituksin tapahtuvan väittelyn olevan hyödyttömän. Sen sijaan Eck ehdotti kokeneena väittelijänä⁵, että kiistan osapuolet sopisivat väittelystä, jonka molempien hyväksymät tuomarit ratkaisisivat. Saadakseen ratkaisun mahdollisimman arvovaltaiseksi Eck ehdotti väittelyä pidettäväksi joko paavin tai jonkun arvostetun yliopiston edessä. Kysymykseen olisivat tulleet lähinnä Rooman, Pariisin ja Kölnin yliopistot.⁶

Karlstadt vastasi jo syyskuussa Eckin kiistakirjoitukseen.⁷ Hän korosti jälleen toisaalta kuuliaisuutta kirkkoa kohtaan, toisaalta sitä, että teologien oli arvioitava kaikkea Jumalan sanan mittapuulla.⁸ Heidän tehtävänään ei ollut kehitellä monimut-

¹Eck Karlstadtille 28.5.1518; SA 7, 310. Ks. myös Karlstadt Spalatinille 14.6.1518; Olearius 1671, 28: Habes mi doctiss. Georgi. exempla literarum, quas ad me scripsit Eckius, multo, quam credideris humiliorum, & mearum quas rescripsi.

²Luther Christoph Scheurlille 15.6.1518; WA Br 1, 183.

³Nämä 7.7.1518 päivätyt 107 teesiä ovat painettuina Löscher 1723, 66-77. Aiheemme kannalta ne eivät ole tärkeitä.

⁴Barge 1905, 126-127.

⁵Ks. s. 30.

⁶Barge 1905, 127. Selge 1973, 176-177.

⁷Tämä "Defensio Andreae Carolostadii adversus eximii D. Joannis Eckii Theologiae Doctoris & ordinarii Ingol. Monomachiam" on painettuna Löscher 1723, 108-171.

⁸Löscher 1723, 145: At ego impudentissimum putaverim ab Ecclesiae et Dei verborum loquendi regula dissentire, existimavi quippe verbum Dei velut gnomonem et regulam Theologiae datam, ut secundum eam, quicquid legant et audiant, verum vel falsum, proprium vel improprium in sacrarum literarum explicatione iudicarent.

kaisia filosofisia oppirakennelmia, vaan toistaa sitä, mitä Pyhä Henki oli opettanut Raamatun ja isien kautta.¹ Karlstadt korosti Raamatun (*scripta canonica*) ensisijaista auktoriteettia², mutta ei tehnyt kuitenkaan jyrkkää eroa Raamatun ja tradition välillä. Hän saattoi käyttää käsitteitä "*scripturae canonicae*" ja "*scripturae sacrae*" myös traditionista ja sisällyttää niihin niin paavin dekretaalit³ kuin jopa kirkon perinteiset ja yleisesti käytetyt rukoukset, joista katolinen oppi ilmeni. Tätä Karlstadt joutui puolustamaan kriittisempää Eckiä vastaan.⁴ Toisaalta Karlstadt korosti, että katolisen opin määrittelyssä oli otettava huomioon vain kirkon vahvistama ja hyväksymä traditio. Siksi Gratianuksen kokoelma ei kokonaisuudessaan ollut kirkon hyväksymä (kanoninen), koska Gratianuksella ei ollut oikeutta tehdä opillisia ratkaisuja kirkon puolesta; sen sijaan tähän kokoelmaan sisältyvät paavien päätökset olivat kanonisia dekreetteja.⁵

Raamatun ja varhaisen tradition käyttämisen vaikeus ilmeni siinä, että Karlstadt myönsi Eckinkin nojautuneen Raamattuun, mutta väitti hänen käyttäneen Raamattua väärin, siis tieteellisesti pätemättömällä tavalla.⁶ Koska kummankin osapuolen hyväksymiä eksegeettis-hermeneuttisia periaatteita ei ollut, kiista

¹Löscher 1723, 109: neque meam attuli sententiam, sed eam repeto, quam Spiritus sanctus per legem, Prophetas, Agiographos, Euangelistas, Apostolos, Ecclesiasticos patres edidit,...

²Löscher 1723, 117: Inter dicta patrum sanctorum atque scripturam (quam Ecclesiastici appellant canonicam) *δὲ δὲ πατρῶν* fateor distare.

³Löscher 1723, 116. Bubenheimer 1977, 137-138.

⁴Löscher 1723, 166: Si cum Matre Ecclesia toto corde oras, quae causa? quod tam impertinenter ejus preces tractas? quae pietas? quod collectas male excipis? At morsum, in sacris scripturis dissimulare, impietas est. Postremo libenter tecum orabo vt illustremur, vt saluemur, vt & tu ad Ecclesiasticos relictis Scholasticorum argutiis, transueharis. Myös Sider 1974, 56-57 ja Buberheimer 1977, 142-145.

⁵Löscher 1723, 116. Myös Bubenheimer 1977, 139-149.

⁶Löscher 1723, 110.

oli mahdollista ratkaista vain molempien hyväksymien oppineiden tuomareiden avulla. Karlstadt ottikin vastaan Eckin väittelytarjouksen¹ ja oli valmis jatkamaan kiistaa varmana voitostaan.² Tuomareiksi hän hyväksyi Eckin ehdottamat yliopistot tai paavin. Toisaalta Karlstadt kirjoitti alistuvansa myös kaikkien niiden tuomioon, jotka olivat lukeneet ja ymmärtäneet hänen luettelemiensa kirkkoisien kirjoitukset.³ Tämäkin osoittaa myös Karlstadtin ajatteluun sisältyneen jo mahdollisuuden nojautua tarvittaessa maallikkojen tukeen.

3.6. Luther torjuu Prieriaan esittämän kuurian näkemyksen

Sen jälkeen kun Lutherin asian ratkaiseminen Heidelbergissa oli epäonnistunut, kuuria ryhtyi valmistelemaan varsinaista kerettiläisöikeudenkäyntiä kapinalista tohtoria vastaan.⁴ Silvester Prierias sai keväällä 1518 tehtäväkseen laatia teologinen lausunto Lutherin teeseistä. Prierias kuului aikansa johtaviin ja parhaiten tunnettuihin teologeihin.⁵ Oman kertomuksensa mukaan hän kirjoitti lausuntonsa kolmessa päivässä.⁶ Painettuna se ilmestyi viimeistään kesä-

¹Löscher 1723, 110.

²Löscher 1723, 170: Idcirco has adnotationes breuissimas obflexi, ac curatius & copiosius in aliis libellis illi obluctari mihi constitutum est, vt ille propediem intelligat nos plus sedecim pedibus distare ac acre Minervae suffragium vel expetere, vel nihilo pendere.

³Löscher 1723, 108: Patitur Carolostadius non modo sedis Apost. studiique Rom. in Italia, Parisiens. in Gallia, aut Coloniensis in Germania iudicum, sed etiam singulorum & omnium, qui ... legerunt & intellexerunt. Bos (1974, 26) selittää virheellisesti, että Karlstadt torjui Eckin ehdottamat tuomarit.

⁴Bäumer 1972 a, 19, 25.

⁵Prieriaasta lähemmin Scionti 1967, 61-96.

⁶Esipuhe paavi Leo X:lle; OL 1, 345.

kuussa.¹ Lutherille osoittamassaan esipuheessa Prierias selitti vastaavansa vain lyhyesti, koska Lutherkaan ei ollut teeseissään esittänyt teologisia perusteitaan; mikäli näin tapahtuisi, hänkin vastaisi perusteellisemmin.²

Prierias sivuutti Lutherin kirkon käytäntöä vastaan esittämän kritiikin ja keskittyi kysymykseen kirkon opin määräytymisestä.³ Hän esitti papalistisen näkemysensä lausunnon lähtökohdaksi asettamissaan neljässä fundamentissa. Nämä fundamentit osoittavat, miten magisterium kuurian tradition mukaan käsitettiin.⁴ Rooman kirkolla (paavilla) oli Prieriaan mukaan oikeus ratkaista oppia ja oikeaa kristillistä elämää koskevia asioita sekä sanallisesti että käytännön ratkaisuilla. Sanalliset määrittelyt olivat kuitenkin suositeltavampia kuin käytännön teot.⁵ Päättyessään virkaansa hoitaessaan tällaisista kysymyksistä paavi oli erehtymätön. Myös Raamattu sai voimansa ja auktoriteettinsa paavilta. Kaikki ne, jotka vastustivat paavin ja Rooman kirkon päätöksiä, olivat hereetikkoja.⁶ Koska maallinenkin valta kuului periaatteessa paaville, hän saattoi rangaista hereetikkoja myös

¹Tämä "Fratris Sylvestri Prieriatris in praesumtuosas Martini Luther conclusiones de potestate papae dialogus" on painettuna Löscher 1723, 12-39 ja OL 1, 344-477. Ajoituksesta Knaake 1883, 644-645 ja Bäumer 1972 a, 25-26. Toiset tutkijat (esim. Werner 1865, 11 sekä Oberman 1969, 336) ovat ajoittaneet kirjoituksen jo vuodenvaihteeseen 1517-1518. Tämä ajoitus on kuitenkin virheellinen. Sciontin (1967, 100-103) mukaan paavi antoi lausunnon laatimisen Prieriaan tehtäväksi sen jälkeen, kun Lutherin keuhkolla eks-kommunikaatiosta pitämä saarna (ks. s. 122 alav. 5) oli saapunut Roomaan. Kuten Scionti itsekin myöntää, Prieriaan kirjoituksessa ei kuitenkaan viitata tähän saarnaan.

²OL 1, 346. Selge 1968, 50. On huomattava, että Prierias ei tuntenut vielä Lutherin resoluutioita.

³Scionti 1967, 116-117, 125.

⁴Selge 1968, 51.

⁵OL 1, 347: *Ecclesia Romana sicut verbo ita et facto potest circa fidem et mores aliquid decernere.*

⁶OL 1, 347: *Quicumque non innititur doctrinae Romanae ecclesiae, ac Romani Pontificis, tanquam regulae fidei infallibili, a qua etiam sacra Scriptura robur trahit et auctoritatem, haereticus est.*

maallisen vallan piiriin kuuluvain keinoin.¹

Prierias nosti entistä keskeisemmäksi myös kysymyksen konsiilin erehtymättömyydestä määrittelemällä sen.² Hänen mukaansa konsiilin tuli täyttää kaksi ehtoa: sen oli oltava yhteydessä paavin kanssa ja tehtävä parhaansa ymmärtääkseen totuuden. Tällöin konsiili oli erehtymätön.³ Periaatteessa Prierias ei siis pitänyt konsiilia erehtymättömänä; konsiili saattoi erehtyä, mikäli se ei esimerkiksi ottanut tehtävänsä kyllin vakavasti. Käsite "ecclesia repraesentative" ei tarkoittanut konsiilia, vaan kardinaalikollegiota.⁴

Prierias torjui myös Lutherin hyökkäyksen skolastiikkaa vastaan ja selitti Tetzelin tavoin, että paavi oli hyväksynyt Tuomas Akvinolaisen opin;⁵ se oli siis eräs oikean katolisen opin normi. Prieriaan lausunto oli merkittävä myös siinä suhteessa, että hän ei vain syyttänyt Lutherin teesejä hereettisiksi, vaan pyrki myös - vaikkakin etupäässä skolastikkoihin nojautuen - osoittamaan, että ne olivat ristiriidassa kirkon opin kanssa.⁶ Kysymyksessä oli tavallaan perusteellisin Lutherin väittelytarjoukseensa saama vastaus. Lutherin ja Prieriaan näkemysten vertailu osoittaa kuitenkin, että yhteistä pohjaa väittelylle ei enää juuri ollut. Tietenkään Prierias ei myöskään ha-

¹OL 1, 364, 376-377. Prieriaan näkemyksestä paavin magisteriumin suhteen myös Selge 1968, 53-54.

²Selge 1968, 51.

³OL 1, 347: Sic ut ecclesia universalis non potest errare determinando de fide aut moribus, ita et verum concilium, faciens quod in se est (ut intelligat veritatem) errare non potest, quod intelligo incluso Capite, aut tandem ac finaliter. Jälkimmäinen ehto oli vain sovellutus yleisestä skolastisesta periaatteesta, jonka mukaan Jumala ei kieltänyt armoaan parhaansa yrittävältä. Selge 1968, 52. Myös Bäumer 1975, 288.

⁴OL 1, 346: Ecclesia Romana repraesentative est collegium Cardinalium,...

⁵OL 1, 353: Ego vero cum divo Thoma, cuius doctrina, quantum ad fidem et mores attinet, per regulam fidei ecclesiam Romanam et discussa et probata est,...

Selge 1968, 55.

⁶Oberman 1969, 335-336, 338.

lunnut antautua väittelyyn.¹ Toisaalta hän suhtautui lausunnossaan Lutheriin opettajan tavoin kuin harmitomaan vastustajaan, joka oli hetkellisesti erehtynyt, mutta palaisi pian kuuliaisuuteen paavia kohtaan. Siksi hän saattoi puhua Lutherille hyvin tuttavallisesti.² Toisaalta hänen esitystapansa oli kuitenkin välistä Lutheria henkilökohtaisesti loukkaava.³ Siksi lausunto julkisuuteen saatettuna oli omiaan paremmin estämään kuin edistämään kiistan asiallista selvittämistä.

Elokuun alussa Luther sai kutsun saapua 60 vuorokauden kuluessa Roomaan kerettiläisöikeudenkäyntiä varten. Kutsun mukaan oli liitetty Prieriaan kirjoitus. Kutsukirjeen saapuminen kuohutti wittenbergiläisten mieltä.⁴ Kuuria ei kuitenkaan jäänyt edes odottamaan määrääjän kulumista. Se hankki ensin keisari Maksimilianilta 5.8. päivätyn kirjeen, jossa tämä lupasi Saksan valtakunnan tuen Lutherin vastaisille toimille.⁵ Kiista alkoi näin saada myös poliittista väriä. Elokuun aikana kuuria totesi Lutherin ilmeiseksi hereetikoksi (haereticus declaratus). Hereettisyyttä ei siis tarvinnut enää todistaa, ei myöskään odottaa määrääjän kulumista. Luther voitiin nyt periaatteessa vangita niin pian kuin se käytännössä olisi mahdollista.⁶ Elokuun 23. päivänä paavi valtuutti Augsburgin valtiopäiville legaatiksi lähettämänsä kardinaali Cajetanuksen hoitamaan Lutherin asian; mikäli tämä ei alistuisi, hänet oli joko vangittava tai ainakin ekskommunikoitava.⁷ Lisäksi kuuria kääntyi kirjeitse myös Saksin vaaliruhtinaan puoleen ja koetti taivuttaa tätä luovuttamaan Lutherin antamalla vaikutelman, että kapinallisella tohtorilla oli vielä mahdollisuus saada näkökantansa ymmärretyksi Roomassa.⁸

¹Oberman 1969, 338.

²Selge 1969, 56.

³Esim. OL 1, 351. Lauchert 1912, 13. Oberman 1969, 338-339.

⁴Luther Spalatinille 8.8.1518; WA Br 1, 188. Selge 1968, 49. Bäumer 1972 a, 26.

⁵OL 2, 349-350.

⁶Selge 1968, 79. Borth 1970, 48. Kerettiläisöikeudenkäynnin muodoista ja asteista lähemmin Müller 1903, 53-54.

⁷Cajetanuksen saama toimintaohje on painettuna WA 2, 23-25. Selge 1969, 38.

⁸Selge 1969, 39.

Lutherin reaktio kuurian toimiin ilmenee hänen elokuun kuluessa kirjoittamistaan kirjeistä. Luther koetti esittää asian edelleen tieteellisenä kiistakysymyksenä ja korosti, että häntä ei voitu kohdella hereetikkona: vaikka hän olisi väitelleessään erehtynytkin, hän ei halunnut pitää kiinni todistetuista erehdyksistään.¹ Kuuria taas ei Lutherin mielestä voinut eikä halunnut ratkaista asiaa tieteellisesti pätevällä tavalla, sillä se ei ollut puolueeton elin, koska dominikaanit vaikuttivat sen päätöksiin. Ennen muuta Luther yritti saada vaaliruhtinaan tuen puolelleen. Siksi hän kirjoitti Spalatinille, että kuurian toimissa oli itse asiassa kysymys dominikaanien hyökkäyksestä Wittenbergin yliopistoa vastaan. Luther kiisti siis puolueellisuussytyksen nojalla paavin magisteriumin omassa asiassa. Sen sijaan hän tarttui Wimpinan jo edellisenä talvena esiin nostamaan ajatukseen ja pyysi vaaliruhtinasta vaikuttamaan asiaan siten, että sen käsittely siirrettäisiin saksalaisten ratkaistavaksi.² Saksassa asian olisivat ratkaisseet tieteellisesti pätevällä tavalla puolueettomat tuomarit, joiksi olisi määrätty muutamia Saksan piispoja ja yliopistoja (Erfurtin, Leipzigin ja Frankfurt an der Oderin yliopistot eivät olisi kuitenkaan tulleet kysymykseen). Näiden tuomareiden ratkaisuun wittenbergiläiset olisivat tyytyneet.³ Kerettiläisoikeudenkäyntiä ei näin olisi tarvittu. Ehdotuksen takana oli toive, että Saksin vaaliruhtinaasta riippuvien piispojen ja wittenbergiläisille myötämielisten yliopistojen valitseminen tuomareiksi olisi mahdollistanut Lutherille suotuisan ratkaisun.⁴

Prieriaan lausunto pakotti Lutherin syventymään magisterium-kysymykseen. Tämän hän teki elokuun lopulla Prieriaan lausuntoon julkaisemassaan vastineessa "Ad dialogum Silvestri Prieratis de potestate papae responsio".⁵

¹Luther Spalatinille 28.8.1518; WA Br 1, 190: Hereticus nunquam ero. Errare disputando possum, Sed statuere nihil volo, porro nec opinionibus hominum captivus fieri.

²Luther Spalatinille 8.8.1518; WA Br 1, 188 r.4-10.

³Spalatin keisarin neuvokselle Hans Rennerille elokuun puolivälissä 1518; Löscher 1723, 445. Borth 1970, 47-48.

⁴Borth 1970, 48 alav. 26.

⁵Knaake 1883, 646.

Luther yritti tässä teoksessaan erottaa paavin ja kuurian entistä selvemmin toisistaan. Hän kohdisti kritiikkinsä ylipäänä italialaisena tomistina pitämäänsä Prieriaaseen¹ ja selitti, että tämä oli vain paavin imartelija, jolla itse asiassa ei kuitenkaan ollut mitään tekemistä Lutherin kunnioittaman paavin kanssa.² Prieriaan ympäristössä kuuriassa normatiivisena pidetty ei välttämättä ollut koko kirkon hyväksymää. Sillä oli päinvastoin vastustajia jo Roomassa muista maista (esimerkiksi Saksasta) puhumattakaan.³ Prieriaan fundamentteihin Luther ei syventynyt. Sen sijaan hän esitti omat fundamenttinsa: Kaikki oli Paa-valin ohjeen (1 Tess 5:21) mukaisesti koeteltava ja pidettävä vain se, mikä oli hyvää. Jokainen, joka opetti muuta kuin apostolien oppia, oli kirottu (Gal 1:8). Augustinuksen ohjeen mukaisesti oli varauksetta uskottava vain Raamatun kanonisista kirjoituksista ja arvosteltava kaikkea muuta niiden avulla. Kansalle oli opetettava vain sitä, mikä todella oli kirkon oppi, kuten kanonisessa oikeudessaakin opetettiin.⁴

Lutherin fundamentit osoittavat, että hänen kirjoituksensa ydin oli vaatimus kaiken opetuksen perusteleamisesta Raamatun avulla. Luther perusteli tätä juristien perinteisellä säännöllä, jonka mukaan juristin oli häpeällistä puhua ilman tekstiä. Tämä sääntö koski yhtä hyvin myös teologeja ja kirkkoa opettavia piispoja.⁵ Tältä pohjalta käsin Luther arvosteli kuurian toimintaa. Hän selitti, että mikäli hänen fundamenttinsa hyväksyttäisiin, olisi Prieriaan

¹WA 1, 647 r.7-9.

²WA 1, 670: Summi Pontificis potestatem honoro, sicut decet, vestras autem vel opiniones vel adulationes contemno:... Selge 1968, 56, 63-65.

³Selge 1968, 66.

⁴WA 1, 647 r.17-28. Toisen fundamentin osalta ks. s.20 alav. 2. Kolmannen fundamentin osalta ks. Clementinarum lib. 5 tit. 9; CIC 2, 1190-1191.

⁵WA 1, 648: Nam si apud Iureconsultos proverbium recipitur 'Turpe est Iuristam loqui sine textu', tu vide, quam sit honorificum Theologum (qui maxime omnium debet) loqui sine textu, quem Apostolus iubet calceatum esse pedibus in praeparatione Euangelii et Episcopum potentem, non in syllogismis et opinionibus hominum, sed in doctrina sana, nimirum ea, quam alibi divinitus inspiratam vocat. Ebnetter 1962, 5-6.

kirjoitus kumottu jo niillä, sillä Prierias saattoi vedota kantansa tueksi vain skolastikkojen, lähinnä Tuomas Akvinolaisen, perustelemattomiin mielipiteisiin.¹ Sen, että Tuomas olisi ollut kirkon hyväksymä auktoriteetti, Luther jälleen kiisti jyrkin sanoin useaan kertaan.² Kirkon ei tullut hyväksyä skolastikkojen perustelemattomia oppeja, ellei se halunnut menettää arvovaltaansa; maallikotkin nimittäin ymmärsivät tällaisia asioita.³ Kuuria menetteli virheellisesti vaatiessaan peruutusta syventymättä asiaan ja antamatta syytetyille tilaisuutta puolustautua.⁴ Uskon oli oltava Gal 6:16:n mukaisesti niin Rooman kirkon kuin kaikkien muidenkin kirkkojen ohjenuorana.⁵ Luther saattoikin kirjoittaa kiittävänsä Kristusta siitä, että Rooman kirkko ainoana kirkkona ei ollut luopunut oikeasta uskosta yhdessäkään dekreetissään, vaan oli aina pitänyt kiinni Raamatun ja isien auktoriteetista sekä selvästi tunnustanut sen.⁶ Oikealla uskolla Luther siis tarkoitti tässä yhteydessä pelkästään Raamatun ja isien pitämistä ylimpänä auktoriteettina eikä suinkaan sitä, että Rooman kirkko ei olisi koskaan erehtynyt missään yksityisessä opinkohdassa.⁷

Koska Prierias oli nostanut esiin konsiilin auktoriteetin, Lutherin oli otettava siihen kantaa. Hän selitti jälleen väittelevänsä odottaessaan konsiilin

¹WA 1, 647 r.29-33.

²WA 1, 655 r.7-9, 658 r.1-5, 662 r.21, 667 r.25-28.

³WA 1, 684r.38-685r.2. Selge 1968, 67. Kysymyksessä oli jälleen viittaus lähinnä Reuchlinin riitaan.

⁴WA 1, 684: Quod est istud novum Sylvestrinum forum, in quo reo negatur excusatio, sed obtorto collo rapitur ad abiurandam haeresim, sit sive non sit haereticus?

⁵WA 1, 662 r.24-29.

⁶WA 1, 662: Nam et ego gratias ago Christo, quod hanc unam Ecclesiam in terris ita servat ingenti et quod solum possit probare fidem nostram esse veram miraculo, ut nunquam a vera fide ullo suo decreto recesserit nec tot barathris pessimorum morum diabolus tantum efficere potuit, ut penes hanc non maneret ab origine sua Canonice Bibliae librorum et Ecclesiasticorum patrum et interpretum autoritas et autoritatis synaera professio,...

⁷Vrt. Ebneterin (1962, 7) ja Selgen (1968, 60) päinvastaista tulkintaa.

päätöstä.¹ Vain konsiili saattoi puhua kirkon nimissä², sillä kirkko ilmeni "repraesentative" vain konsiilissa.³ Siksi Luther korosti, että häntä ei voitu pitää hereetikkona ennen, kuin konsiili olisi ratkaissut kiistanalaiset määrittelemättömät kysymykset.⁴ Toisaalta Luther tähdensi konsiilin päätösten ja Prieriaan käyttämän *factum ecclesiae* -käsitteen problemattisuutta. Paavin teoista tätä käsitettä ei voitu lainkaan käyttää, koska silloin olisi jouduttu hyväksymään kaikki paavien siveelliset hairahdukset ja rikokset.⁵ Lisäksi Luther viittasi jälleen siihen, että dominikaanit eivät tunnustaneet konsiilin julistamaa ja paavien käytännössä hyväksymää *immaculata conceptio Mariae* -oppia. Silti kukaan ei pitänyt heitä hereetikoina.⁶ Panormitanukseen ja d'Aillyyn vedoten Luther selittikin sekä paavin että konsiilin voivan periaatteessa erehtyä; vain *ecclesia universalis*

¹WA 1, 655 r.28-29, 674 r.29-31, 681: Ego tamen istam conclusionem non asserui, sed et adhuc disputo, expectans concilii determinationem, sicut et omnes alias, quae dubiae sunt aut in controversia haerent.

²WA 1, 658: Et expectemus uterque in hac re sententiam et determinationem Ecclesiae seu concilii. Myös Bäumer 1976, 43.

³WA 1, 656: Ego ecclesiam virtualiter non scio nisi in Christo, repraesentative non nisi in Concilio.

⁴WA 1, 657: Nec sum haereticus, si negativam teneo, donec determinetur a concilio. Samoin 657 r.37-38, 665 r.13.

⁵WA 1, 656 r. 37 - 657 r.5.

⁶WA 1, 655 r.39 - 656 r.2. Selge 1968, 59.

oli erehtymätön.¹ Konsiilin erehtyminen oli Lutherille kuitenkin edelleen pelkkä teoreettinen mahdollisuus. Hän korosti Prieriasta vastaan kirkon kriitistä traditiota ja tähdensi kaikin tavoin - myös

¹WA 1, 656: Nec satis ibi esse credo etiam factum ecclesiae (quamquam hic non sit factum ecclesiae), quia tam Papa quam concilium potest errare, ut habes Panormitanum egregie haec tractantem li. i. de const. c. significasti. 685: Ad quartam mihi pro regula tradis factum et dictum Ecclesiae Romanae. Respondeo: Si de virtuali et repraesentativa tua Ecclesia loqueris, nolo tuam regulam. Quia, ut supra dixi, ex c. significasti, talis Ecclesia potest errare, Universalis autem Ecclesia non potest errare, ut doctissime etiam probat Cardinalis Cameracensis in primo Sententiarum. Pierre d'Aillyn osalta ks. Bubenheimer 1977, 90 alav. 82. Katolisen kirkon erehtymättömyyden osalta ks. myös Heckelin (1964, 152-153) tulkintaa sekä Bubenheimerin (1977, 90-91) perusteltua kritiikkiä. Selgen (1968, 63) mukaan Luther mainitsi konsiilin tässä yhteydessä vain, koska se oli hänen mainitsemassaan Panormitanuksen tekstissä. Kyseinen kohta osoittaa kuitenkin joka tapauksessa, että Luther yhtyi Panormitanuksen näkemykseen myös konsiilin osalta. Bäumer (1970, 25) vähättelee samoin Lutherin toteamusta pitämällä sitä vain irrallisena, merkityksettömänä sitaattina. Kysymyksessä on päinvastoin Lutherin kannalta yhä keskeisemmäksi nouseva näkökoh- ta, johon hänen esiintymisensä perustui. Bäumer (1967, 993, 996 ja 1970, 46) väittää myös, että Luther rajoitti konsiilinerihtymisen factum ecclesiae -tapauk- siin ja ajatteli tällöinkin pelkästään provinsiaali- konsiilien lähinnä kirkkokuria ja oikeaa elämää kos- kevia ratkaisuja. Luther sattui tosin vetoamaan Pa- normitanukseen Prieriaan esiin nostaman factum ecclesiae -käsitteen yhteydessä, mutta hän ei kir- joittanut, että Panormitanuksen näkemys pitäisi paik- kansa vain tällaisessa tapauksessa. Lisäksi on huo- mattava, että factum ecclesiae -tapaus saattoi peri- aatteessa koskea yhtä hyvin kirkon oppia kuin oikeaa elämää (vrt. Prieriaan kirjoitusta). Selvää on myös se, että Panormitanus itse ei kyseisessä tekstissä asettanut konsiilin erehtymiselle mitään rajoituksia. Siinä oli koko ajan puhe (paavin vastakohtana) etu- päässä yleisestä kirkolliskokouksesta, vaikkakin Pa- normitanus mainitsi parhaana tuntemanaan esimerkkinä erehtyneestä kirkolliskokouksesta erään partikulaari- konsiilin, jonka myöhemmin katsottiin erehtyneen vas- toin yksityisen kristityn, kirkkoisä Hieronymuksen kantaa. Samoin johtuu sattumasta, että tämä konsiili oli erehtynyt käsitellessään eettistä ongelmaa. Se, että konsiili saattoi Panormitanuksen mukaan erehtyä

odotettuun konsiiliin vetoamalla - tieteellisen keskustelun vapautta.¹ Sen sijaan Lutherilla ei ollut mitään syytä ryhtyä selvittelemään lähemmin konsiilin erehtymisen mahdollisuutta tai tuoda esiin sitä, että hän ei mahdollisesti alistuisi konsiilinkaan päätöksiin. Kun konsiilin kokoontumisesta ei ollut mitään tietoa, yliopistot ja yleinen tieteellinen mielipide näyttivät jäävän ratkaisevaksi auktoriteetiksi. Luther toivoi sovintoa² ja koetti siksi välttää henkilökohtaista hyökkäystä Prieriasta vastaan³ siinä tosin täysin onnistumatta. Toisaalta hän nojautui määrittämisestä Raamattuun ja korosti, että myös kirkkoisat ja yliopistot olivat hänen puolellaan.⁴

myös uskoa koskeissa asioissa, ilmenee yksiselitteisesti hänen sanonnastaan "in concernentibus fidem" (ks. s. 27 alav. 3). Ebnetter (1962, 6) taas pitää tätä kohtaa merkittävänä askeleena Lutherin opillisessa kehityksessä. On kuitenkin ilmeistä, että kysymyksessä ei ollut uusi väite, vaan Lutherille ennestään tuttu näkemys. Ks. s. 42-43 ja 68-69. Liian pitkälle menee Johns (1966, 133) teoretisoiva päättely. On selvää, että Luther ei suinkaan pyrkinyt Panormitanus-sitaatillaan teoriassa mitätöimään opetusvaltaa ja auktoriteettia. Kirkon auktoriteetti oli hänelle normaalioloissa itsestäänselvyys. Viime kädessä konsiilissa ilmenevää katolista kirkkoa oli lupa ryhtyä vastustamaan ainoastaan tietyyssä äärimäisessä poikkeustilanteessa.

¹Myös Selge 1968, 63.

²Myös Selge 1968, 69.

³WA 1, 648 r.24-25.

⁴WA 1, 649: Omnes Doctores Ecclesiastici sentiunt mecum, nullus autem tecum. S. 658: in qua sententia iam diu contra omnes Universitates et totum fere mundum contenditis. Myös s. 659 r.16-17.

3.7. Luther kieltäytyy Augsburgissa tunnustamasta paavin erehtymättömyyttä

Lutherin vangitseminen ja tuomitseminen olisi ollut kova isku Wittenbergin yliopistolle. Vaaliruhtinas Fredrik Viisas pyrki siksi estämään sen. Hän ei hyväksynyt haereticus declaratus -menettelyn soveltamista Lutherin tapaukseen, vaan pyrki varmistamaan, että Luther tuomittaisiin oikeudenmukaisesti ja vasta sen jälkeen, kun häntä oli kuultu. Roomassa vaaliruhtinas ei uskonut näin meneteltävän. Siksi hän ryhtyi syyskuun alussa neuvottelemaan asiasta Augsburgissa kardinaali Cajetanuksen kanssa. Keisari Maksimilianin sairastumisen vuoksi Cajetanuksen ja kuurian oli otettava vaaliruhtinaan näkökanta huomioon. Neuvottelujen tuloksena sovittiin, että kardinaali ratkaisisi Lutherin asian kuulustelemalla häntä lokakuun puolivälissä Augsburgissa. Vaaliruhtinas lupasi samalla pakottaa Lutherin alistumaan kirkon lopulliseen tuomioon. Hän vaati kuitenkin kardinaalilta lupauksen kuulustella Lutheria isällisesti eikä tuomarina sekä päästää hänet joka tapauksessa kuulustelun jälkeen lähtemään vapaasti Augsburgista. Tällaisen lupauksen antaminen oli itse asiassa vastoin Cajetanuksen 23.8. saamaa toimintaohjetta. Hän nojautui kuitenkin ohjeensa siihen kohtaan, jossa hänelle annettiin oikeus sovittaa Luther kirkon kanssa, mikäli tämä suostuisi peruuttamaan hereettiset näkemyksensä. Cajetanus sai tämän jälkeen Roomasta oikeuden luopua tarvittaessa Lutherin vangitsemisesta. Samalla paavi delegoi hänelle 11.9. ratkaisuvaltansa kysymyksen suhteen. Toisaalta tässä oli taas ristiriita. Cajetanuksen tuli joka tapauksessa ratkaista asia. Vaaliruhtinaan kanssa tekemässään sopimuksessa hän oli taas nimenomaan luopunut siitä lupaamalla, että hän kuulustelisi Lutheria isällisesti, ei tuomarina. Syvennyttyään Lutherin kirjoituksiin Cajetanus havaitsi, vaikkakin ymmärtäen Lutherin väitteet omista teologisista perusteistaan käsin ainakin osittain väärin, että vapauttava tuomio ei ollut mahdollinen. Ratkaisevaksi eroksi näytti jäävän kysymys pyhien ansioista. Cajetanus nojautui tässä kysymyksessä Eekin tavoin paavi Klemens VI:n Unigenitus-dekretaaliin. Papalistina hänen oli mahdotonta luopua tästä jo osaksi kanonista oikeutta vakiintuneesta paavin opillisesta ratkaisusta. Cajetanuksen ainoaksi mahdollisuudeksi jäi näin ollen saada Luther peruuttamaan näkemyksensä.¹

¹Lähemmin Selge 1969, 39-44 ja Borth 1970, 50.

Kuulustelun alettua lokakuun 12. päivänä kardinaali otti Lutherin ystävällisesti vastaan. Hän selitti heti aluksi, että hänen tarkoituksensa ei ollut antautua akateemiseen väittelyyn Lutherin kanssa, vaan ratkaista asia lempeästi ja isällisesti.¹ Siksi hän neuvoi Lutheria peruuttamaan väitteensä sekä lupamaan pidättyä tulevaisuudessa niiden toistamisesta ja kaikesta muusta, mikä voisi aiheuttaa häiriötä kirkossa.² Luther koetti kuitenkin muuttaa kuulustelun akateemiseksi väittelyksi ja vaati kardinaalia osoittamaan väittämänsä erehdykset.³ Cajetanus myöntyi tällöin Lutherin vaatimukseen sen verran, että hän vetosi Unigenitus-dekretaaliin olettaen, että Luther ei tuntenut sitä. Samoin hän selitti Lutherin opettaneen 7. teesin selityksessään uutta ja hereettistä oppia.⁴ Luther joutui nyt ratkaisemaan suhteen sa paavin magisteriumiin sitä käyttävän kardinaalin edessä. Enää ei ollut kysymys teoreettisesta akateemisesta keskustelusta, vaan tarkoin määritellystä käytännön ratkaisusta. Vastauksessaan Luther selitti, että hän ei tuntenut ainoastaan Unigenitus-dekretaalia, vaan myös erään toisen samansisältöisen Sixtus IV:n dekretaalin. Siitä huolimatta hän kieltäytyi peruuttamasta mitään ja tunnustamasta Unigenitus-dekretaalin auktoriteettia, koska Raamatun sanoja ei ollut siinä hänen mielestään käytetty niiden varsinaisessa, kirjaimellisessa merkityksessä. Dekretaalin ainoana perustana oli Tuomas Akvinolaisen oppi. Sik-

¹ Lutherin Augsburgin tapahtumista joulukuun alussa (Knaake 1884, 2) julkaisema kertomus "Acta F. Martini Luther Augustiniani apud D. Legatum Apostolicum Augustae"; WA 2, 7: se nolle mecum disputare dixisset, sed suaviter et paterne rem componere,... Augsburgin väittelyn lähteistä Selge 1968, 87-89 ja ajoituksesta Bäumer 1970, 29. Seuraan Augsburgin tapahtumista parhaan analyysin esittäneen Selgen (1969) ajoitusta.

² Acta Augustana; WA 2, 7 r.24-26.

³ Acta Augustana; WA 2, 7: mox petii doceri, in quibus errassem, menon esse mihi conscium ullius erroris.

⁴ Acta Augustana; WA 2, 7 r.29-40.

si oli parempi seurata Raamattua kuin sitä.¹ Lutherin pari päivää myöhemmin Karlstadtille lähettämästä kirjeestä käy hyvin ilmi, miten kysymyksessä Lutherin kannalta katsottuna oli hänen koko eksistenssinsä kristittynä.²

Lutherin vastaus merkitsi jo itse asiassa tilanteen lukkiintumista. Cajetanus tulkitsti Lutherin kieltäytymisen merkiksi siitä, että tämä oli konsiliaristi.³ Siksi hän koetti vakuuttaa Lutherille, että paavi oli kirkon ylin ja ratkaiseva opillinen auktoriteetti. Cajetanus vetosi erityisesti siihen, että paavi oli hajoittanut Baselin konsiilin.⁴ Ainakin oman todistuksensa mukaan Luther oli hämmästynyt Cajetanuksen väitteestä. Hän oli pitänyt papalistista magisteriumoppia vain eräänä vahvistamattomana teologisena näkemyksenä muiden joukossa eikä ollut osannut odottaa, että paavin magisteriumia käyttävä kardinaali vaatisi häntä hyväksymään Raamatun valossa virheellisen opin pelkästään paavin auktoriteettiin vetoamalla. Siksi hän kiisti Cajetanuksen väitteet ja koetti osoittaa, ettei kirkko ollut hyväksynyt papalistista oppia paavin erehtymättömyydestä. Tämä ilmeni jo siitä, että viimeksi Pariisin yliopisto oli juuri puoli vuotta aikaisemmin vedonnut yleiseen kirkolliskokouk-

¹Acta Augustana; WA 2, 8: Respondi tunc, mihi non solum istam Clementis esse diligenter visam, sed et alteram eius emulam et analogam Sixti quarti..., verum non habuisse eam apud me satis auctoritatis, cum aliis multis tum ea maxime causa, quod scripturis sanctis abutitur et verba (si modo sensus usitatus subsistere debet) audacius torquet in alienum sensum, quem suo loco non habent, immo contrarium habent. Ideo scripturas, quas ego in p[ro]positione mea sequor, esse ei praeferendas omnino, ac nihil inde probari, sed recitari dumtaxat ac narrari opinionem S. Thomae. Myös Selge 1968, 114.

²Luther Karlstadtille 14.10.1518; WA Br 1, 217: Aber ich will nicht zu einem Ketzer werden mit dem Widerspruch der Meinung, durch welchen ich bin zu einem Christen worden; ehe will ich sterben, verbrannt, vertrieben und vermaledeiet werden etc. Myös Bizer 1961, 115-116.

³Johns 1966, 129.

⁴Lutherin lausunto vaaliruhtinaalle 21.11.1518; WA Br 1, 240: potestatem Papae et supra Scripturas et supra Concilia tollere conabatur, allegans, quomodo iam Papa concilium Basiliense abrogasset. Ks. myös lyhyempää esitystä Acta Augustana; WA 2, 8 r.10-13.

seen.¹ Kardinaali torjui Lutherin vastaväitteen selittämällä, että Pariisin yliopisto saisi aikanaan rangaistuksen menettelystään, ja tuomitsemalla gersonistit. Lutherin kysymykseen, mistä gersonisteista oli kysymys, hän ei enää vastannut, vaan päätti keskustelun magisteriumista.² Ristiriita näytti nyt sovittamattomalta eikä katumus- ja armo-opin yksityiskohtiin paneutumisesta ollut mitään hyötyä.³ Luther havaitsi, että vaikka kardinaalilla ei ollut Unigenitus-dekreetalin kaltaisten lisäksi mitään muita argumentteja esitettävänä, tämä ei silti halunnut antaa periksi. Siksi hän pyysi Cajetanukselta miettimisaikaa seuraavaan päivään saakka.⁴

Keskiviikkona 13.10. Luther saapui kardinaalin luo keisarin neuvosten ja suuren seurueen saattamana. Osoittautui, että hän koetti muuttaa kuulustelun jälleen julkiseksi akateemiseksi väittelyksi. Luther esitti nimittäin keskustelun pohjaksi notaarien avulla laatimansa juhlallisen protestaation. Tämä protestaatio oli samankaltainen kuin ne, joita oli tapana julkaista akateemisten väittelyjen alussa.⁵ Protestaatiossa Luther selitti, että hän ei voinut lopettaa totuuden etsimistä, koska hänen ei ollut todistettu olleen väärässä. Siksi hän ei voinut myöskään peruut-

¹Acta Augustana; WA 2, 8: Haec ut erant nova in auri-bus meis, negavi contra, Papam supra Concilium, supra scriptururam esse, Deinde et universitatis Parrhisien-sis appellationem commendavi,... Selge 1969, 46. Vrt. Oberman 1969, 340. Pariisin yliopiston vetoomuk-seenviittaaminen ei suinkaan merkinnyt sitä, että Lut-her olisi hyväksynyt opin konsiiliin erehtymättömyydes-tä. Tästä myös Johns 1966, 128.

²Lutherin lausunto vaaliruhtinaalle 21.11.1518; WA Br 1, 240 r.174-177. Selge 1969, 46. Köhler (1900, 353-354) selittää Lutherin kysymyksen perusteella, että tämä ei tuntenut Gersonin toimintaa konsiliaristina eikä siksi voinut kirjoituksissaan vedota tähän kon-siiliin auktoriteettia puolustaessaan. Myös Johns (1966, 127-130) toteaa, että Luther ei vedonnut kos-kaan Gersoniin korostaessaan papalisteja vastaan kon-siiliin auktoriteettia.

³Acta Augustana; WA 2, 8 r.15-20.

⁴Acta Augustana; WA 2, 8 r.20-23.

⁵Selge 1969, 46.

taa mitään, vaan halusi jatkaa väittelyä.¹ Lutherin menettelyn kanssa ristiriitaista oli se, että hän vakuutti jälleen moneen kertaan alistuvansa erehtyvänä ihmisenä kirkon ratkaisuvaltaan ja tunnusti oikean opin kriteereiksi Raamatun, kirkkoisien ja järjen ohella myös paavin dekretaalit.² Tämä osoittaa, että protestaatio sisälsi Lutherin aikaisempien kirjoitusten tavoin keskenään ristiriitaisia näkemyksiä. Samalla se on osoitus Lutherin tilanteen vaikeudesta. Dekretaalien auktoriteetin hän tunnusti enää vain ehdollisesti, kuten edellisenä päivänä oli selvästi ilmennyt. Lisäksi Luther ehdotti jälleen kiistan jättämistä yliopistojen ratkaistavaksi ja lupasi puolustaa väitteitään Baselin, Freiburgin, Louvainin tai Pariisiin yliopistossa sekä alistua niiden tuomioon.³

Lutherin kanta ilmenee tästä protestaatiosta erittäin selvästi. Ennen muuta hän vastusti kiistanalaisen asian ratkaisemista paavin nimissä yksipuolisesti ja ilman, että siihen oli kunnolla syvennytty. Sen sijaan Luther vaati asian käsitlemistä normaalissa järjestyksessä: akateemista keskustelua olisivat seuranneet yliopistojen lausunnot ja niitä laajan konsensuksen saavuttamisen jälkeen kirkon lopullinen päätös. Pariisiin yliopiston Luther lienee ottanut mukaan taktisista syistä. Hän pyrki näin varmistamaan, että ainakin se vetoaisi konsiiliin, mikäli paavin päätös ei olisi tyydyttävä.⁴

Protestaation luovuttamista seurannut keskustelu osoitautui hyödyttömäksi. Sen sijaan Luther sai luvan esittää kantansa kirjallisesti. Hän kirjoitti lausuntonsa jo samana iltana ja jätti sen seuraavana päivänä Cajetanukselle.⁵ Luther otti lausunnon lähtökohdaksi Gratianuksen kokoelmaan sisältyvän paavi Agatuksen

¹ Acta Augustana; WA 2, 8: ego, qui disputavi et veritatem quesivi, quaerendo delinquere non potui, multo minus ad revocationem compelli non auditus neque convictus,...

² Acta Augustana; WA 2, 8: protestor, me non esse mihi conscius aliquid dixisse, quod sit contra sacram scripturam, Ecclesiasticos patres aut decretales Pontificum aut rectam rationem,...

³ Acta Augustana; WA 2, 8 r.5-10.

⁴ Näin Selge 1969, 46.

⁵ Acta Augustana; WA 2, 9 r.11-14. Selge 1969, 47, 52.

dekreetin, jossa kehoitettiin tottelemaan paavin päätöksiä aivan kuin ne olisivat Pietarin itsensä antamia.¹ Hän selitti kuitenkin Gratianukseen nojautuen kyseisen kohdan koskevan vain niitä paavin päätöksiä, jotka olivat sopusoinnussa Raamatun ja kirkkoisien kanssa. Periaatteessa paavin dekretaalit saattoivat nimittäin olla virheellisiä sekä ristiriidassa Raamatun ja kristillisen rakkauden kanssa.² Siksi oli parempi Apt 5:29:n mukaisesti totella enemmän Jumalaa kuin ihmisiä.³ Tätä selitystään Luther perusteli Pietarin erehtymisellä Antiokiassa, apostolikonsiililla ja vetoamalla jälleen Panormitanukseen. Paavalin kirjeet (Gal 2:14 ja 1 Kor 14:30) taas osoittivat Panormitanuksen olevan oikeassa. Lisäksi Luther selitti, että monia dekretaaleja oli käytännössä aikaisemminkin korjattu. Siksi Unigenitus-dekretalinkaan korjaamisen ei pitänyt olla mahdotonta.⁴ Näistä perusteista käsin Luther koetti osoittaa Raamatun avulla Unigenitus-dekretalin virheellisyyden. Toisaalta hän yritti kuitenkin löytää vielä ratkaisun tulkitsemalla kiusallista dekretaalia keinotekoisesti uudelleen. Mikäli Cajetanus olisi hyväksynyt tämän tulkinnan, Luther olisi puolestaan hyväksynyt dekretalin.⁵ Luther koetti siis yhä edelleen löytää ratkaisun, säilyttää yhteisymmärryksen kirkon johdon kanssa ja pitää paavin erillään skolastikkojen tilille panemastaan magisteriumin väärinkäytöstä.⁶

¹Decreti l. Pars D. 19 c. 2; CIC 1, 60: Sic omnes apostolicae sedis sanctiones accipiendae sunt, tanquam ipsius uoce diuina Petri firmatae.

²WA 2, 10; Vexabat etiam, quod fieri posse constat, decretales aliquando erroneas esse et contra sacras literas et charitatem militare. Nam licet decretales Romani Pontificis tanquam vocem Petri oportet audire, ut dicitur dist. xix., tamen hoc ipsum intelligitur de hiis solum (ut dicitur ibidem), quae consonae sunt sacrae scripturae et a prioribus patrum decretis non dissentiunt. Lutherin tarkoittama kohta oli Decreti l. Pars D. 19 c. 8-9; CIC 1, 63-64. Ks. erityisesti c. 8:n jäljessä olevaa Gratianuksen toteamusta: Quia ergo illicite et non canonice, sed contra decreta Dei, predecessorum et successorum suorum hec rescripta dedit [Acatius, vuonna 365 erotettu Kesarean piispa]... ideo ab ecclesia Romana repudiatur, et a Deo percussus fuisse legitur... Selge 1969, 47.

³WA 2, 16 r.11-12.

⁴WA 2, 10 r.12-25. Myös Grane 1975, 186.

⁵WA 2, 10r.26 - 16 r.21. Selge 1969, 49.

⁶Selge 1968, 112.

Lausunnon luovuttamisen jälkeisessä keskustelussa Cajetanus kieltäytyi kuitenkin hyväksymästä Lutherin esittämää tulkintaa. Sen sijaan hän lupasi osoittaa Lutherin erehtymisen Raamatun ja kaanonien avulla. Tätä Cajetanus ei Lutherin mukaan kuitenkaan pystynyt tekemään.¹ Siksi Luther kieltäytyi peruuttamasta mitään. Tilanne oli nyt täysin lukkiuntunut, ja sovintoon olisi voitu päästä vain, mikäli Cajetanus olisi luopunut jyrkän papalistisesta magisterium-näkemyksestään ja myöntänyt kyseisen dekretaalin mahdollisesti olevan virheellinen tai mikäli Luther olisi kieltänyt asia-auktoriteettinäkömyksen ja hyväksynyt paavin infallibiliteetin. Todettuaan tilanteen Cajetanus tuskastuneena käski lopulta Lutheria poistumaan ja palaamaan vasta sitten, kun hän olisi valmis peruuttamaan väitteensä.²

Staupitzin ja Linkin neuvosta Luther koetti vielä vaihtaa Cajetanukseen 17.10. lähettämälläan kirjeellä.³ Hän myönsi kirjoittaneensa liian kiivaasti ja osoittamatta kunnioitusta paavia kohtaan. Lisäksi hän lupasi pidättäytyä käsittelemästä anekdootista, mikäli hänen vastustajiansakin menettelisivät samoin. Kardinaalin vaatiman peruutuksen Luther kuitenkin omaantuntoonsa vedoten torjui. Samalla hän pyysi kardinaalia ilmoittamaan asiasta paaville, jotta kirkko määrittäisi oppinsa kiistanalaisten kysymysten suhteen. Tällaista päätöstä Luther vakuutti tottelevansa.⁴ Tulosta tämä Lutherin viimeinen sovintoyritys ei tuottanut; mahdollisesti se oli tehtykin vain Staupitzin ja Linkin vuoksi. Vangitsemista peläten Luther poistui 20.10. Cajetanuksen tietämättä Augsburgista.⁵

Spalatinille Augsburgista lähettämissään kirjeissä Luther esitti jälleen koko asian Wittenbergin yliopistoa vastaan suunnatuksi hyökkäykseksi ja koetti näin pitää vaaliruhtinaan myötätunnon puolellaan. Mikäli vaaliruhtinaan ei onnistuisi saada aikaan kysymyksen ratkaisemista tuomareiksi kutsuttavien yliopistojen

¹ Acta Augustana; WA 2, 16 r.31 - 17r. 5. Selge 1968, 138.

² Acta Augustana; WA 2, 16 r.22-27.

³ Acta Augustana; WA 2, 17 r.28-32.

⁴ Acta Augustana; WA Br 1, 221 r.23-49. Selge 1968, 55.

⁵ Acta Augustana; WA 2, 17 r.32-36. Selge 1968, 156. Ks. myös Lutherin viimeistä kirjettä kardinaali Cajetanukselle 18.10.1518; WA Br 1, 222-223.

ja piispojen avulla, joutuisi koko Wittenbergin yliopiston kohtalo vaakalaudalle, sillä raivattuaan Lutherin tieltään yliopiston viholliset voisivat ryhtyä toimiin Karlstadtia ja muita teologeja vastaan sekä tuhota lopulta koko yliopiston.¹ Myös kardinaalin vaatima peruutus olisi johtanut samaan lopputulokseen.² Lutherin käsityksen mukaan kiistassa oli siis kysymys teologisen tutkimuksen merkityksestä kirkon opin määrittelyssä sekä toisaalta tällaisen tutkimuksen vapaudesta ja tulevaisuudesta; totuuden selville saaminen puolestaan välttämättä edellytti vapaata tutkimusta.

Ennen Augsburgista lähtöään Luther vetosi vielä suoraan paavi Leo X:een.³ Hän koetti siis edelleen uskoa hyvää paavista ja pitää kiinni sovinnon mahdollisuudesta.⁴ Vetoomuksessa Luther tähdensi jälleen voimakkaasti tohtorin arvoaan.⁵ Tohtorina hän ei ollut halunnut väitellä kirkon vahvistetusta opista, vaan yksinomaan epäselvästä anakysymyksestä.⁶ Sellaisista asioista, joihin kirkko ei ollut selvästi määritellyt kantaansa, ja erityisesti sellaisista, jotka eivät olleet ihmisen pelastumisen kannalta välttämättömiä, oli saatava väitellä.⁷ Cajetanus ei ollut hyväksynyt tätä, vaan vaatinut peruutusta, vaikka hän

¹Luther Spalatinille heti 14.10.1518 jälkeen; WA Br 1, 219: *Me autem per vim oppresso, aperta est ianua contra D. Andream Carlstadium et totam theologiae professionem, et ita fieri timeo Universitatis nostrae subitam et iam vix nascentis dispersionem...*

²Luther Melanchthonille 11.10.1518; WA Br 1, 213 r.13-15.

³Vetoomus julkaistiin Augsburgissa vasta 22.10. Knaake 1884, 27. Myös Selge 1968, 158.

⁴Ks. myös Selge 1968, 149.

⁵WA 2, 28 r.26-28, 33 r.10. Steinlein 1912, 41.

⁶WA 2, 29: *Et licet ego non de fide, non de moribus, non de praeceptis dei aut ecclesiae, sed de indulgentiis (ut dixi) disputarem...*

⁷WA 2, 29: *Deinde in his quae sunt dubia et opinabilia non solum est licitum disputare et contradicere sapientem sapienti (maxime vero in his, quae non sunt praecepta nec consulta nec necessaria ad salutem), verum etiam alteram contradictionis partem pertinaciter asserere periculosum et per spiritum sanctum prohibitum est... 30: Ac ita res dubias, liberas, opiniosas, non determinatas nec necessarias ad salutem tractavi disputandi gratia, ut nulla prorsus esse possit iusta causa et occasio citandi me aut in ius trahendi...*

ei kyennytäkään perustelemaan kantaansa.¹ Kirkon ja paavin tuomioon Luther vakuutti jälleen alistuvansa.² On kuitenkin ilmeistä, että tämä vakuutus ei vastannut Lutherin todellista kantaa.³ Vetoamus oli nimittäin tehty vaaliruhtinaan neuvosten suosituksesta⁴, eikä Luther näytä itse edes laatineen sitä.⁵ Koska vastustajakin toimivat juridisen prosessin puitteissa, Lutherin oli välttämätöntä esittää omat näkemyksensä vastaavalla tavalla.⁶ Vetoamuksen tarkoituksena oli koettaa palauttaa kiista alkuvaiheeseensa, esittää Lutherin Roomaan kutsuminen ja vaikuttaa siihen, että asia olisi siirretty Saksassa ratkaistavaksi.⁷ Siksi Luther valitti Roomaan matkustamisen vaikeutta sekä siellä oleskelemisen vaarallisuutta⁸ ja syytti kuurian dominikaanituomareita puolueellisuudesta. Prieriaan kaltaiset skolastikot eivät olleet sopivia ratkaisemaan kiistaa, vaan heidän sijaansa tarvittaisiin Raamatun ja kirkkoisien tuntijoita.⁹

Jo ennen Augsburgin kuulustelua Luther oli teoriassa tunnustanut paavin samoin kuin konsiilinkin erehtymisen mahdollisuuden, olihan hän ollut selvillä mielettään virheellisestä Unigenitus-dekretaalista jo julkaistessaan sen kanssa ristiriidassa olevat anteesit. Teoriassa Augsburgin tapahtumat eivät siis merkinneet minkäänlaista muutosta Lutherin näkemyksissä.

¹WA 2, 32 r.14-17.

²WA 2, 30 r.1-5, 32 r.24-30.

³Selge (1968, 153) korostaa liian yksipuolisesti Lutherin avoimuutta paavin tuomiota kohtaan. Muiden samanaikaisten lähteiden valossa on täysin kiistatonta, että Luther piti kiinni oikeudesta olla noudattamatta paavin virheellistä päätöstä. Myös Bäumer (1976, 41-42) korostaa jälleen yksipuolisesti Lutherin alistuvuutta paaviin nähden.

⁴Luther Cajetanukselle 18.10.1518; WA Br 1, 223 r.17-22.

⁵Luther Karlstadtille 14.10.1518; WA Br 1, 216 r.33.

⁶Selge 1968, 153.

⁷WA 2, 31: ut a sede apostolica causa viris aliquibus doctis, probis et honestis committeretur in partibus in loco tuto...

⁸Selgen (1968, 151-152) mukaan tämä oli viittaus juuri paljastuneeseen salaliittoon, jonka tarkoituksena oli ollut paavin myrkyttäminen.

⁹WA 2, 30 r.14 - 31 r.24. Selge 1968, 151.

Oli kuitenkin eri asia kieltäytyä tunnustamasta paavin infallibiliteettia siihen nojautuvan kardinaalin edessä kuin akateemisessa väittelyssä. Luther joutui nyt käytännössä ratkaisemaan kantansa siihen, että kirkon keskusjohdon toiminta oli hänen mielestään kohtalokkaalla tavalla vääristynyt: paavin valtaa käyttävä kardinaali ei halunnut opillisen kiistan perusteellista selvittämistä normaalissa järjestyksessä, vaan piti kritiikkiä kestämatonta dekretaalia juridisesti vääristyneen papalistisen opin mukaisesti oikean katolisen uskon ilmauksena.

3.8. Lutherin asenne Leo X:n paaviuteen muuttuu

Saavuttuaan Nürnbergiin Luther sai Spalatinilta joukon kirjeitä. Niiden joukossa oli myös Cajetanuksen paavilta 23.8. saama toimintaohje, jonka kardinaali oli koettanut pitää salaisena. On tuntematonta, miten Spalatin oli saanut sen käsiinsä.¹ Asiakirja osoitti kiistämättömästi, että Cajetanus oli toiminut paavin ohjeiden mukaisesti vaatiessaan Lutherilta peruutusta ilman asian perinpohjaista selvittämistä ja perustelemista. Näin tämä "saatanallinen kirje" osoitti todeksi Lutherin pahimmatkin pelot paavi Leo X:n suhteen. Spalatinille lähettämässään kirjeessä hän koetti silti vieläkin erottaa paavin ja hänen valtaansa väärin käyttävät imartelijat. Luther selitti, että hän ei voinut uskoa kunnioittamansa paavin lähettäneen sellaista kirjettä.² Kirjeen täytyi siksi olla väärennös.³ Tähän mahdollisuuteen Luther itsekin tuskin enää uskoi.

Saksin vaaliruhtinaalle Augsburgin kuulustelun lopputulos oli pettymys.⁴ Hän näyttää aluksi pitäneen parhaana toimia papalistisen teorian ja vuosien 1447 ja 1448 konkordaattien mukaisesti sekä karkottaa Luther vaaliruhtinaskunnan alueelta. Luther itsekin oli val-

¹Luther Spalatinille 31.10.1518; WA Br 1, 225 r.21-25. Selge 1968, 159.

²WA Br 1, 225: Nam incredibile est tale quid monstri a summo pontifice egredi, praesertim Leone decimo.

³WA Br 1, 225 r.26-30.

⁴Kolde 1881, 17.

mistautunut tähän.¹ Marraskuun 19. päivänä vaaliruh-
tinas sai kardinaali Cajetanuksen 25.10. lähettämän
kirjeen, jossa vaadittiin Lutherin karkottamista tai
luovuttamista Roomaan, jotta oikeudenkäyntiä jatket-
taisiin siellä.² Sen sijaan Cajetanus ei odotetta-
vissa olevan keisarinvaalin vuoksi uskaltanut ärsyt-
tää vaaliruhtinasta ekskommunikoimalla Lutherin vä-
littömästi.³ Vaaliruhtinaan kanta oli kuitenkin täl-
löin jo muuttunut, sillä samana päivänä neuvokselleen
Degenhart Pfeffingerille Augsburgiin lähettämässään
kirjeessä hän kehotti tätä vaikuttamaan keisariin,
jotta Lutherin asia ratkaistaisiin Saksassa.⁴ Niinpä
vaaliruhtinas ei vastoin Cajetanuksen odotuksia kar-
kottanutkaan Lutheria, vaan päinvastoin pyysi tältä
lausuntoa Cajetanukselta saamastaan kirjeestä.⁵

Marraskuun 21. päivänä valmistuneessa lausunnossaan
Luther esitti oman versionsa Augsburgin tapahtumista.
Cajetanus ei ollut lupauksistaan huolimatta pystynyt
osoittamaan hänen väitteitään vääriksi Raamatun ja
kaanonien avulla.⁶ Sen sijaan hän oli vaatinut, että
paavin ihmissanat oli hyväksyttävä sokean kuuliaises-
ti ja kyselemättä, olivatko ne sopusoinnussa Raama-
tun kanssa.⁷ Näin Cajetanus oli menetellyt siitä
huolimatta, että paavit ja tohtorit olivat usein vää-
ristelleet Raamattua.⁸ Kiistan selvittämisen jul-
kisten tai yksityisten väittelyjen, kirjoitusten tai
yliopistojen lausuntojen avulla (siis ryhtymällä kä-
sittelemään sitä normaalissa järjestyksessä) kardinaali

¹Luther Staupitzille 25.11.1518; WA Br 1, 258: Verum
Princeps pro me satis est sollicitus, mallet tamen
me alibi habere locum. Luther Spalatinille 2.12.1518;
WA Br 1, 260 r.5-10.

²WA Br 1, 234 r.75-82. Kirjeestä myös Selge 1968, 162-164.

³Borth 1970, 49 alaviite 36.

⁴Borth 1970, 54.

⁵Selge 1968, 116.

⁶WA Br 1, 238 r.63-65.

⁷WA Br 1, 238: Voluit enim et vult verba humana Ponti-
ficis simpliciter accipi, non habita ratione, an con-
sentiant cum scripturis nec ne.

⁸WA Br 1, 239: Dico itaque, non esse rarum atque novum,
Scripturas sanctas a Pontificibus et Doctoribus sanctis
fuisse tortas et in alienum sensum ductas.

oli kieltänyt.¹ Vaaliruhtinaan oli hyödytöntä luovuttaa alamaistaan Roomaan, jossa paavi itsekään ei ollut hengestään varma; se merkitsi pelkästään kuolemaa kuurian juonien tuloksena. Halutessaan paavi voisi osoittaa erehdykset myös kirjeitse.² Lausunto oli siis sävyiltään hyvin jyrkkä. Augsburgin pettymyksen, Cajetanuksen toimintaohjeen paljastumisen ja tämän esittämien uhkausten vaikutuksesta Lutherin asenne Leo X:n paaviuteen oli jyrkästi muuttunut.³ Hänen luottamuksensa paaviin oli mennyt. Luther joutui nyt mielellään samaistamaan paavin ja tämän virheellisiä ihmisoppeja opettavat imartelijat. Siksi hän ryhtyi asia-auktoriteettinäkömyksen mukaisesti vastustamaan paavin assertiota. Koska Luther katsoi nojautuvansa varmaan ja perusteltuun tietoon eikä perustelemattomiin mielipiteisiin kuten paavi⁴, hän ei aikonut luopua näkemyksistään kuolemankaan edessä.⁵

Koska Roomasta ei ollut kuultu sitä Kristuksen ääntä, jota Luther oli vielä edellisenä keväänä paaville lähettämässään kirjeessä toivonut, hän päätti kääntyä asiassaan koko kristikunnan puoleen ja vedota sen ratkaisuun.⁶ Erityisesti Luther pyrki saamaan humanistien ohjaileman yleisen mielipiteen entistä yhtenäisemmin taakseen.⁷ Siksi hän katsoi parhaaksi julkais-
ta Acta Augustana -nimisenä tunnetun selostuksen

¹WA Br 1, 244 r.332-339.

²WA Br 1, 244 r.345-352.

³Ks. tästä myös Selge 1968, 169, 177. Grane (1975, 194-195) on samaa mieltä: kysymys oli siitä, että Luther teki nyt käytännön johtopäätökset jo aikaisemmin omaksumistaan näkemyksistä. Myös Selge (1968, 170-171) myöntää, että tällainen mahdollisuus sisältyi jo Lutherin aikaisempiin kirjoituksiin. Sen sijaan Borth (1970, 53-54) ja Bäumer (1976, 41) selittävät Lutherin varhaisempia kirjoituksia yksipuolisesti tulkiten, että Augsburgin kuulustelu muutti Lutherin käsityksiä.

⁴WA Br 1, 244: Loquor et ego ex certa scientia, et non ex opinionibus.

⁵WA Br 1, 238: hanc autem sententiam moriens confitebor, et omniapotiùs negabo, quam illam revocabo.

⁶Selge 1968, 166-167.

⁷Tätä osoittaa se, että Luther heti selostuksensa alussa rinnasti itsensä Reuchliniin. WA 2, 6 r.12-14. Kerlen 1976, 93.

Augsburgin kuulustelusta ja vedota konsiiliin.

Augsburgin kuulustelun selostuksessa Luther vältti edelleen arvostelemasta suoraan paavi Leo X:tä. Sen sijaan hän syytti kirkon rappiosta paavin imartelijoita¹ ja juristeja, joita paavi myötäili.² Itse paavin magisteriumista Luther esitti kuitenkin hyvin jyrkän näkemyksen. Hänen Augsburgissa antamansa nöyräsävyinen selitys ei suinkaan merkinnyt sitä, että hän olisi muuttanut mieltään taipäällilyt asiaansa.³ Totuus oli se, että paavin dekreetit olivat monessa kohtaa hämärtäneet Raamatun selvän valon.⁴ Oli yh-dentekevää, oliko joku väite vastoin paavin dekreet-tejä, kunhan se vain oli Raamatun mukainen.⁵ Jumalallinen totuus oli paavinkin herra. Koska Luther katsoi tuntevansa jo jumalallisen tuomion, hän ei tarvinnut enää paavin inhimillistä tuomiota.⁶

¹ Esim. WA 2, 18 r. 22, 22 r. 29.

² WA 2, 19: Sic enim interpretantur iuristae, et Pontifex permittit seu approbat.

³ WA 2, 17-18: Posteriores istam responsionem meam, etsi cum multa reverentia dedi ac velut in arbitrium Summi Pontificis reposui, non tamen id me fecisse credas, quod de re ipsa dubitem aut animi sententiam sim unquam mutaturus.

⁴ WA 2, 18: Unum tamen te latere non volo, hac disputatione nihil quaeri quam synceram scripturae intelligentiam, quam nobis in multis locis sacra illa ut vocant decreta, si non corrumpunt, certe verbis de-tortis ac male tractatis obscurant et velut obducta nube purissimum solem tegunt:...

⁵ WA 2, 21: Igitur an sit ista propositio contra vel Extravagantem vel Intravagantem, non curo: prior est veritas scripturae, et post hoc, si hominis verba vera esse possunt, videndum. Myös Kerlen 1976, 96.

⁶ WA 2, 18: Veritas divina est etiam domina Papae: non enim iudicium hominis expecto, ubi divinum iudicium cognovi:... Selge tähdentää, että Lutherin esittämä näkemys ei ollut uusi, vaan teologiassa (Selge 1969, 52 Tuomas Akvinolaiseen vedoten) ja kanonisessa oikeudessa (Selge 1968, 170) vanhastaan esitetty periaate. Selge on oikeassa, vaikka hän ei yleensä ole-kaan ottanut asia-auktoriteettinäkemystä riittävästi huomioon. Sen sijaan Selgen esimerkkinä mainit-sema Gratianuksen kokoelman kohta (Decreti 2. Pars C. 11 q. 3 c. 92-95) ei ole erityisen hyvä, sillä siinä esitetyissä isien lausumissa ei tule selvästi esiin se, että Lutherin mukaan Jumalan tahto ilmeni viime kädessä vain Raamatusta. Kyseiset kohdat saat-toi yhtä hyvin käsittää myös Lutherin vastustajien tavoin.

Tähän liittyen Luther määritteli heresian käsitteen uudella tavalla: hereetikko oli se, joka kielsi uskon Kristuksen sanaan.¹ Ei ainoastaan konsiili, vaan kuka tahansa uskova, joka saattoi nojautua parempiin auktoriteetteihin ja järkisyihin, oli uskoa koskevilla asioilla paavin yläpuolella kuten Panormitanus oli selittänyt ja kuten Gal 2:14 ja 1 Kor 14:30 todistivat.²

Kirjoituksen lopussa Luther esitti ensimmäisen keran - vaikkakin epämääräisessä muodossa ja mainitsematta tässä yhteydessä suoraan paavia - uuden, eskatologisen näkemyksen kirkon tilasta: aikojen lopulla oli tuleva vääriä kristuksia, jotka pyrkivät ek-syttämään valitutkin (Mk 13:22).³ Magisteriumin käytön vääristymisen syynä oli oikeustieteen tunkeutuminen teologian alueelle. Kirkon oppia koskevia ratkaisuja oli ryhdytty tekemään juridisten sääntöjen ja traditioiden mukaisesti. Oikeustiede sinänsä ei ollut pahasta; sen oli vain pysyttävä omalla alueellaan. Kirkon opista huolehtiminen (Raamatun tulkitseminen) oli siihen perehtyneiden teologien asia.⁴ Lutherin näkemyksen taustana oli kanonisen oikeuden vaikutuksen lisääntyminen ja teologian juridisoituminen myö-

¹WA 2, 18: Non es malus Christianus, sive scias sive ignores Extravagantem: non es autem nisi haereticus, si neges fidei verbi Christi. Ebner 1962, 19.

²WA 2, 10: Panormitanus quoque li: i de elect. c. Significasti, ostendit, in materia fidei non modo generale concilium esse super Papam, sed etiam quemlibet fidelem, si melioribus nitatur auctoritate et ratione quam Papa, sicut Petro Paulus Gal. ij. Quod et illo i. Chorin. xiiij. confirmatur.

³WA 2, 26: Igitur non te fallat nomen Christi: recordare, praedictum esse multos venturos Pseudochristos in nomine Christi tantaque prodigia et signa duros, ut in errorem ducant (si fieri potest) etiam electos. Myös Selge 1968, 184.

⁴WA 2, 22: Sat igitur sit pro hac vice ostendisse, non in omnibus decretis pontificum haberi verum legitimum sensum scripturae, ideoque citra eorum iniuriam posse aliter dici, teneri, sentiri, quam ipsi habent, siquidem ipsimet scripturae interpretandae auctoritatem doctoribus tribuunt, sibi vero iudicium descendendum causarum. Deinde alia est facultas iuridica quam theologica: multa permittuntur in illa quae in hac prohibentur. Elevent iuristae suas traditiones, multo magis nos theologi puritatem scripturae servemus,... Selge 1968, 180.

häiskeskiajalla¹ sekä teologisten ja oikeustieteellisten tiedekuntien kiista pätevyysalueista.² Lutherin esiintyminen voidaankin nähdä teologian puolustustais-teluna kanonista oikeutta ja sitä virheellisesti, vää-
rällä alueella käyttävää Rooman kirkon johtoa vastaan. Lutherin mukaan kirkko oli tämän väärinkäytön seurauk-
sena menettämässä uskottavuutensa. Esimerkkinä hän mai-
nitsi sen, että paavin imartelijat olivat antaneet La-
teraanin konsiilin tuomita reformikonsiilien konsilia-
ristiset päätökset. Toisiaan tuomitsevat konsiilit
menettivät kuitenkin arvovaltaansa, samoin myös paavi,
joka kuitenkin oli saanut auktoriteettinsa konsiililil-
ta. Jäljelle jäisi vain inhimillisiä mielipiteitä ja
lopputuloksena olisi Rooman kirkon tuho.³

Konsiilivetoomuksen Luther laati marraskuun 28. päi-
vänä.⁴ Hänen mukaansa kirjanpainaja julkaisi sen lu-
vatta pian tämän jälkeen.⁵ Vetoomuksessa Luther jät-
ti asiansa tulevan, turvallisessa paikassa laillisesti
kokoontuvan konsiilin ratkaistavaksi.⁶ Peruste-
luksi hän esitti sen, että pyhää katolista kirkkoa
edustava konsiili oli uskoa koskeissa asioissa paa-
vin yläpuolella. Siksi siihen vetoaminen oli luvallis-
ta jumalallisen, luonnollisen ja inhimillisen oikeu-
den perusteella.⁷ Paavi oli vain ihminen, joka saat-

¹Ks. s. 20. Occamistien kritiikistä kanonisteja vas-
taan myös Oberman 1965, 350-351.

²Selge 1968, 180.

³WA 2, 22 r.13-22. Selge 1968, 181. Ks. myös Johns
1966, 158-159.

⁴Vetoomuksen sanamuodosta Bäumer 1970, 37 ja ajoituk-
sesta Bäumer 1972 a, 28.

⁵Luther Wenzeslaus Linkille 18.12.1518; WA Br 1, 270.
Luther Spalatinille 20.12.1518; WA Br 1, 280-281.
Selge (1968, 185) hyväksyy suoraan Lutherin ilmoituk-
sen. Sen sijaan Iserloh (1967, 61) ja Bäumer (1970,
38-39) arvelevat, että Luther itsekin hyväksyi jul-
kaisemisen asettaakseen näin Saksin hovin tapahtuneiden
tosiasioiden eteen. Vaaliruhtinas olisi nimittäin
estänyt mielellään myös Augsburgin kuulustelun selos-
tuksen julkaisemisen. Kolde 1881, 17.

⁶WA 2, 39 r. 39 - 40 r.20.

⁷WA 2, 36 r.26-32. Ebner (1962, 10) selittää, että
vetoamus oli silloisen kanonisen oikeuden mukaan mi-
tätön ja siis prosessioikeudellisesti tehoton. Tämä
pitää paikkansa vain, mikäli kysymystä katsotaan pa-
palistisen teorian pohjalta.

toi erehtyä ja valehdella.¹ Se, että Paavalin oli täytynyt ojentaa Pietaria Antiokiassa, osoitti tämän vastaansanomattomasti.² Virallisessa asiakirjassa ei paavin infallibiliteettia ollut vielä kiistetty näin selvin sanoin Wittenbergissä eikä pitkään aikaan muuallakaan.³

Sen sijaan konsiiliin erehtymiseen Luther ei ottanut kantaa. Sekä aikaisempien että myöhempien lähteiden valossa on selvää, että Luther myönsi konsiiliin voivan erehtyä. Tämän esiintuominen olisi kuitenkin vaarantanut vetoomuksen, jolla Luther tavoitteli yleisen mielipiteen tukea. Konsiilivetoomus oli näin tässä suhteessa osoitus tietynlaisesta laskelmoinnista, mutta ei välttämättä ristiriitaisuudesta.⁴

Vetoomuksellaan Luther liittyi konsiliaristiseen traditioon. Hän rinnasti itsensä Pariisin yliopistoon, joka oli vedonnut 27.3.1518 yleiseen kirkolliskokoukseen protestoidessaan vuoden 1516 konkordaattia vastaan. Pariisin yliopisto oli vetoomuksessaan selittänyt, että se ei ryhtyisi mihinkään toimiin paavinvaltaa vastaan, mutta harjoittaisi omantunnon syistä salalittua vastarintaa.⁵ Vetoomustaan Luther lienee suunnitellut jo kauan, sillä Prieriaalle kirjoittamansa vastineen jälkeen hän oli kirjoituksissaan vaiennut konsiiliin erehtymisen mahdollisuudesta.⁶ Konsiilivetoomuksen yhteydessä käyty keskustelu siitä, oliko

¹WA 2, 37; cum sit [Papa] homo, similis nobis, ex hominibus assumptus et ipse (ut Apostolus dicit) circumdatus infirmitate, potens errare, peccare, mentiri, vanus fieri, nec sit exceptus ab illa prophetæ generalis sententia 'Omnis homo mendax'.

²WA 2, 37 r.12-22.

³Selge 1968, 162, 187.

⁴Vrt. Kolde 1876, 37 ja Bäumer 1970, 38.

⁵Konsiilivetoomus on painettuna Löscher 1720, 554-563. Bäumer 1971, 144-149.

⁶Näin myös Bubenheimer 1977, 157.

Luther konsiliaristi, on noussut osittain vääristä lähtökohdista.¹ Luther tosin hyväksyi konsiliaristien perusväittämän konsiilista paavin yläpuolella olevana auktoriteettina, mutta muuten hän ei perustellut vetoomustaan konsiliaristiseen tapaan, kuten Pariisin yliopisto teki.² Onkin ilmeistä, että vetoomusta on tarkasteltava lähinnä asia-auktoriteettinäkömyksen pohjalta nousseena käytännön kirkkopoliittisena siirtona: Augsburgin tapahtumat olivat osoittaneet, että Luther saattoi ainakin toivoa konsiililta suopeampaa suhtautumista näkemyksiinsä kuin paavilta. Vetoaminen kirkon korkeimpaan auktoriteettiin oli siksi mitä luonnollisinta. On virheellistä ajatella, että konsiilin erehtymättömyyden kiistäminen olisi ollut jotenkin ristiriidassa sen kanssa.

Augsburgin kuulustelun aiheuttaman asennemuutoksen jälkeen Luther syvenyi tutkimaan magisteriumiin liittyviä kysymyksiä. Hän tuli tällöin yhä vakuuttuneemmaksi siitä, että paavius oli joutunut heresian valtaan ja muuttunut kirkon olemassaoloa uhkaavaksi voimaksi. Luther alkoi keskiajan apokalyptisiin odotuksiin liittyen samaistaa yhä selvemmin paaviuden ja antikristuksen vallan.³ Tämä merkitsi paavin magisteriumin entistä jyrkempää kiistämistä.⁴

¹ Aikaisempaa tutkimusta (ks. esim. Bäumer 1971, 987-990) on liikaa hallinnut kaavamaisen yksinkertainen käsitys Lutherin suhteesta konsiiliin. Lutherin on ajateltu pitäneen ensin konsiilia erehtymättömänä auktoriteettina, mutta joutuneen sitten asettamaan Raamatun konsiilin tilalle. Tältä pohjalta on ollut vaikea ymmärtää, että Luther saattoi vedota konsiiliin vielä kiistettyään sen erehtymättömyyden. Esim. Kolde (1876, 34) selittää olettamansa ristiriidan Lutherin luonteella ja sisäisellä epävarmuudella. Jedin (1951, 43, 149-151) taas pitää konsiilivetoamuksia pelkkinä taktisina siirtoina: esiintymällä konsiliaristina Luther saattoi kätkeä todelliset näkemyksensä. Johns (1966, 123, 165-198) on ottanut tulkintansa pohjaksi Heckelin Lutherin kirkko-oppia koskevan teorian, jonka useimmat tutkijat ovat torjuneet, ja katsoo tältä pohjalta, että Luther ei ollut konsiliaristi. Sen sijaan Seils (1961, 333-337) viittaa vetoomusta käsitellessään myös Panormitanukseen ja toteaa aivan oikein, että Luther myös konsiilin suuren arvovallan, mutta ei pitänyt sitä erehtymättömänä.

² Lähemmin Johns 1966, 138-139. Vrt. Bäumer 1970, 38, 41.

³ Bizer 1958, 11-15, Ebner 1962, 9-10 alav. 59 ja Bäumer 1970, 54-59 sekä niissä mainitut lähteet.

⁴ Ks. myös s. 194-195.

3.9. Wittenbergin yliopisto asettuu tukemaan Lutheria

Wittenbergin yliopisto oli Saksin vaaliruhtinaskunnan ohella toinen Lutherin kannalta ratkaisevan tärkeä instituutio. Paljon riippui siitä, minkä kannan yliopisto ottaisi kuuluisaksi tulleeseen tohtoriinsa. Tietoja yliopiston suhtautumisesta Lutherin näkemyksiin on säilynyt vain niukasti. Wimpinan Lutheria vastaan laatimien teesien saavuttua Wittenbergiin talvella 1518 yliopiston opiskelijat polttivat ne.¹ Tapaus osoitti selvästi, kenen puolella opiskelijoiden myötätunto oli. Maaliskuun lopulla Luther kirjoitti, että hänen ystävänsä olivat kannustaneet häntä pitämään puoliaan Eckiä vastaan.² Tohtori Trutvetterille Erfurtissa 9.5. kirjoittamassaan kirjeessä Luther selitti nimeltä mainitsemiensa Wittenbergin yliopiston huomattavimpien teologiien, jopa koko yliopiston lisenasiaatti Sebastian Küchenmeisteria lukuunottamatta olevan hänen puolellaan.³ Samaa osoittaa myös se, että yliopistoa uudistettiin keväällä 1518 Lutherin toivomalla tavalla.⁴ Vaikka kaikki yliopiston opettajat eivät olisikaan hyväksyneet Lutherin näkemystä, he eivät näytä ainakaan ryhtyneen millään tavoin vastustamaan häntä. Syksyllä Luther saattoi kirjoittaa Staupitzille, että kaikki Wittenbergin juristit ja teologit hyväksyivät hänen keväällä ekskommunikaatiosta pitämänsä saarnan, johon sittemmin kiinnitettiin huomiota keisaria myöten.⁵

¹Luther Langille 21.3.1518; WA Br 1, 155 r.24-35. Luther Trutvetterille 9.5.1518; WA Br 1, 170 r.59-60. Kleineidam 1969, 229. Clemen (1930, 154, 169) mainitsee virheellisesti teesien polttajiksi Erfurtin opiskelijat.

²Luther Johann Sylvius Egranukselle 24.3.1518; WA Br 1, 158 r.24-25.

³WA Br 1, 170: Scis ingenia eorum, qui apud nos sunt, puta Carlstadii, Amsdorfii, D. Hieronymi, D. Wolfgangi, utriusque Feldkirchen, denique D. Petri Lupini. At ii omnes constanter mecum sentiunt, imo tota Universitas, excepto uno ferme Licentiate Sebastiano,...

⁴Luther Johannes Langille 21.3.1518; WA Br 1, 155. Myös Weier 1976, 91-94.

⁵Luther Staupitzille 1.9.1518; WA Br 1, 194: Quem cum omnes nostri iuristae et theologi probant maxime,... Saarnan ajoituksesta Scionti 1967, 100-101 ja sen heittämisestä reaktiosta Knaake 1883, 634-635.

Ensimmäisen kerran Wittenbergin yliopisto otti virallisesti kantaa Lutherin asiaan paaville syksyllä 1518 lähettämällään kirjeellä.¹ Yliopisto selitti, että Lutheria syytettiin aiheettomasti. Koska tämä ei sairaalloisuutensa ja matkan vaarallisuuden vuoksi voinut saapua Roomaan vastaamaan väitteistään, vaan oli pyytänyt yliopiston kirjettä todistukseksi opistaan ja maineestaan, yliopisto vetosi akateemiseen arvovaltaansa ja selitti, että se ei ollut havainnut Lutherin opeissa mitään väärää. Luther oli saattanut väitellässään menetellä varomattomasti, mutta hän oli halunnut vain väitellä, ei esittää assertioita.² Lyhyessä kirjeessään yliopisto esitti siis perinteisen käsityksen tohtoreiden väittelyoikeudesta ja hyväksyi Lutherin näkemykset sivuuttaen kokonaan kysymyksen, oliko Lutherin esiintyminen ristiriidassa kuurian virallisenä dogmina pitämän papalistisen magisterium-näkemyksen kanssa. Yliopisto vakuutti uskollisuuttaan paaville, mutta piti silti itseään opin ensisijaisena valvojana omassa piirissään.³ Kanslerina toimivalla Lichtenbergin antoniittaluostarin praeceptorilla oli ollut vain hyvin vähän vaikutusvaltaa yliopiston asioihin nähden. Yliopisto seurasi nytkin lausunnossaan vakiintunutta käytäntöä eikä ottanut mitenkään huomioon kanslerin asemaa yliopiston virallisena valvojana.

Toisen kerran yliopisto puuttui Lutherin asiaan vaaliruhtinaalle Augsburgin kuulustelun jälkeen 23.11. lähettämällään kirjeellä. Lutherin pyynnöstä laatimallaan kirjeellä yliopisto koetti vaikuttaa vaaliruhtinaaseen, jotta tämä torjuisi kardinaali Cajetanuksen Lutherin suhteen vaatiman menettelyn. Kirjeessä toistettiin Lutherin käsitys Augsburgin tapahutumista⁴ ja pyydettiin vaaliruhtinasta kääntymään Cajetanuksen tai paavin puoleen sekä vaatimaan, että Lutherin näkemysten virheellisyys kirkon vanhan tavan ja isien käytännön mukaisesti osoitettaisiin jär-

¹ LW:n (1, 206-207) ja OL:n (2, 364) mukaan kirje on päivätty 25.9.1518. Ks. tästä myös s. 125 alav. 3.

² OL 2, 363-364.

³ OL 2, 364.

⁴ OL 2, 426-427.

kisyyllä tai Raamattuun ja kirkkoisiin nojautuen.¹ Yliopisto piti tätä Lutherin toivomusta oikeudenmukaisena² ja toisti sen uudelleen kirjeensä lopussa.³ Se siis hyväksyi Lutherin näkemyksen, jonka mukaan paavin päätöksiä tuli noudattaa vain, mikäli ne olivat Raamatun ja kirkkoisien mukaisia. Lisäksi yliopisto torjui jälleen kuurian puuttumisen asiaan myös sillä perusteella, että se valvoi itse tohtoreidensa opin virheettömyyttä. Mikäli yliopisto havaitsisi Lutherin opettavan virheellisiä oppeja, se puuttuisi itse ensimmäisenä asiaan.⁴ Oli siis yliopistojen asia valvoa oppia omassa piirissään tieteellisten mitapuidensa mukaan. Näin yliopistojen ratkaisut olisivat omalta osaltaan myös se Rooman kirkon tuomio, jota Wittenbergin yliopisto kirjoitti ennen muuta kunioittavansa.⁵

Saksin vaaliruhtinas hyväksyi yliopistonsa esittämät näkökohdat ja asettui lopullisesti sen puolelle kardinaali Cajetanukselle joulukuussa lähettämässään jyrkkäsävyisessä kirjeessä.⁶ Kuurian oli keisarinvaalin vuoksi noudatettava varovaista politiikkaa Saksia kohtaan. Siksi se koetti ratkaista Lutherin asian saksalaisen kamariherran Karl von Miltitzin avulla. Kardinaali Cajetanuksen yhdysmiehenä toimivan

¹OL 2, 427: ut in scriptis sibi signarentur articuli et puncta errorum suorum, et adderentur vel rationes vel autoritates [Scripturae et Sanctorum Patrum, ks. ed. sivil], quibus cognosceret sese errasse et sic revocaret, nec antea cogeretur damnare sententias, quam cognosceret esse damnandas, quum sic antiqua fuerit ecclesiae consuetudo, et Patrum sic doceant exempla, ut datis rationibus et autoritatibus ad emendationem erroris urgerent, non autem nuda sua assertione et potestate damnarent ullius dicta.

²OL 2, 427: etsi viri huius petitionem repellere non potuimus, ut iustissimam,...

³OL 2, 427-428.

⁴OL 2, 427: Denique id addimus, si repertus fuerit hic homo in aliquo male sensisse, erimus primi, qui eum alienum habebimus...

⁵OL 2, 427: nihil enim antiquius ducimus iudicio sanctae Romanae ecclesiae.

⁶Saksin vaaliruhtinas kardinaali Cajetanukselle joulukuussa 1518; WA Br 1, 250-251. Kirjeestä ja sen ajoituksesta myös Kalkoff 1906, 325-332.

Miltitzin tehtävänä oli erottaa vaaliruhtinas ja he-reettiseksi leimautunut Wittenbergin yliopisto toisis-taan sekä taivuttaa vaaliruhtinas luovuttamaan Luther.¹ Miltitzin kanssa Nürnbergissä neuvotellut Wittenbergin yliopiston entinen rehtori Christoph Scheurl kehotti kui-tenkin Lutherille joulukuun loppupuolella lähettämissään kirjeissa tätä tarttumaan Miltitzin tarjoamaan tilai-suuteen. Taustatuekseen Lutherin oli hankittava Wit-tenbergin yliopiston ja raadin suositus.²

Wittenbergin yliopiston Miltitzille syksyllä 1518 lä-hettämä kirje kuuluu mitä ilmeisimmin tähän yhteyteen.³ Kirjeessä valitettiin sitä, että Lutherin asiaa ei ol-lut siirretty puolueettomien saksalaisten tuomareiden ratkaistavaksi. Yliopisto vakuutti uskollisuuttaan kristinuskoa, paaviutta ja Rooman kirkkoa kohtaan se-kä korosti jälleen valvovansa oppia omassa piirissään ja puuttuvansa asiaan heti väärää opetusta havaite-san.⁴ Lisäksi yliopisto tähdensi, että myöskään Saksin vaaliruhtinas ei suojelisi hereetikkoa, ja ve-tosi Miltitziin saksalaisena, jotta Luther hänen avul-laan saisi toivomansa kotimaiset tuomarit.⁵

Vaaliruhtinaan torjuttua Miltitzin vaatimuksen Luthe-rin luovuttamisesta⁶ tämä koetti saavuttaa päämäärän-sä ovelasti suunnitellun taktikoinnin avulla. Miltitz yritti ensin päästä yhteisymmärryksen Lutherin ja tä-män tukijoiden kanssa työntämällä syyn syntyneestä rii-dasta dominikaaneille.⁷ Siksi hän kutsui kuulustel-

¹ Miltitzin 15.10.1518 paavilta saama toimintaohje; Löscher 1723, 554-555. Borth 1970, 58.

² Christoph Scheurl Lutherille 19. tai 20.12.1518; WA Br 1, 273 r.30 -275r.110 ja 20.12.1518; WA Br 1, 279r. 1-26.

³ LW:n (1, 206) ja OL:n (2, 362) mukaan kirje on päi-vätty 25.9.1518. Tämä ajoitus ei voi mitenkään pitää paikkaansa; se onkin mahdollisesti peräisin vasta LW:n toimittajalta. Clemen 1905, 249. Luonnollisinta on ajoittaa kirje joulukuun loppuun.

⁴ OL 2, 361: ut si certum esset nobis, Doctorem Martinum lapsium in tam foedos et impios errores, primi omnium eum non solum permitteremus legibus, sed etiam exigeremus eiiceremusque, tantum abest, ut favere velimus a via veritatis evangelicae erranti.

⁵ OL 2, 361-362.

⁶ Lähemmin Borth 1970, 59.

⁷ Paulus 1899, 70. Iserloh 1967, 63.

tavaksi myös vuoden 1518 kuluessa tohtorin arvon hankkineen¹, mutta väärinkäytöksistä ja väärästä opista syytetyn Johannes Tetzelin. Tetzeli torjui kuitenkin 31.12. Miltitzille lähettämässään kirjeessä häneen kohdistetut syytökset ja kieltäytyi matkan vaarallisuuteen vedoten saapumasta Saksin vaaliruhtinaskunnan alueelle.² Vaikka Tetzeli oli esittänyt jyrkän papalistisia näkemyksiä vastustaessaan Wittenbergin teologeja, hän ryhtyi siis uhmaamaan paavin edustajaa heti, kun asia oli saanut hänelle epäedullisen käänteen. Tammikuun alussa Lutherin kanssa Altenburgissa käymissään neuvotteluissa Miltitz myöntyi Lutherin yliopistonsa kannan mukaisesti esittämään vaatimukseen, että asia siirrettäisiin jonkun oppineen saksalaisen piispan ratkaistavaksi.³ Luther puolestaan lupasi pidättyä kirjoitusten julkaisemisesta, mikäli vastapuolikin menettelisi samoin.⁴ Lisäksi hän lähetti jo Altenburgista uuden kirjeen paaville. Tämä kirje oli jälleen kirjoitettu nöyrässä ja kunnioittavassa sävyssä, mutta asiallisesti Luther kieltäytyi peruuttamasta oppejaan vedoten siihen, että ne olivat jo levinneet liian laajalle; peruuttaminen ei siksi olisi hyödyttänyt mitään.⁵ Luther lupasi myös julkaista kirjoituksen, jossa hän kehottaisi kansaa tottelemaan Rooman kirkkoa.⁶ Lutherin asia näytti näin saavan uuden käänteen.

¹Ks. s. 78 alav. 5.

²Cyprian 1718 1, 374-377. Miltitz tapasi Tetzelin vasta tammikuun lopulla Leipzigin ja kohteli häntä tällöinkin ankarasti. Miltitz Saksin vaaliruhtinaan neuvokselle Degenhart Pfeffingerille 22.1.1519; Cyprian 1718 1, 380-381. Wittenbergin yliopiston asenteeseen näillä tapahtumilla ei kuitenkaan ollut enää vaikutusta.

³Luther vaaliruhtinaalle 5. tai 6.1.1519; WA Br 1, 290 r.34-43.

⁴Sama kirje; WA Br 1, 290 r.11-19.

⁵Luther paaville 5. tai 6.1.1519; WA Br 1, 292-293.

⁶Luther Saksin vaaliruhtinaalle 5. tai 6.1.1519; WA Br 1, 290, 26-33. Tämä kirjoitus "Unterricht auf etliche Artikel" ilmestyi todennäköisesti helmikuun lopulla. Knaake 1884, 66.

Itse asiassa Miltitzillä ei kuitenkaan ollut aikomustakaan tinkiä paavin infallibiliteetista. Saatuaan myös Saksin vaaliruhtinaan hyväksymisen Lutherin kanssa tekemälleen sopimukselle¹ Miltitz paljasti vaaliruhtinaalle 12.1.1519 jättämässään muistiossa, että paavi oli jo 9.11.1518 julkaissut uuden anetta koskevan dekretaalin, jonka hän oli tuonut mukanaan Saksaan. Samalla hän lähetti kopion tästä dekretaalista Lutherille.²

Anedekretaalissa selitettiin, että eräät munkit olivat johtaneet Saksan kristittyjä harhaan opettamalla aneesta kirkon perinteisen opin vastaisesti. Jotta muodollista dogmittomuutta ei voitaisi käyttää teko-työvälineenä, jolla harhaoppia puolusteltiin, julistettiin skolastinen oppi aneesta kirkon dogmiksi. Tätä oppia dekretaalissa ei mitenkään perusteltu. Lopuksi käsiteltiin Saksan piispoja saattamaan dekretaali tunteiksi hiippakunnissaan.³ Kuuria katsoi siis voivansa ratkaista kysymyksen julistamalla nopeasti dogmin aneesta ilman Lutherin vaatimaa käsittelyjärjestystä, akateemista väittelyä sekä kysymyksen perinpohjaista selvittämistä Raamatun ja vanhan kirkon auktoriteettien valossa. Kuurian mukaan asia oli jo riittävän selvä.

Papalistisen teorian mukaan kiistakysymys oli nyt lopullisesti ratkaistu. Miltitz saattoikin vaaliruhtinaalle jättämässään muistiossa vaatia Lutheria toisaalta tehtyyn sopimukseen ja toisaalta dekretaaliin viitaten lopettamaan julkisen opettamisen, nöyrytmään ja peruuttamaan virheelliset oppinsa.⁴ Koska dekretaali sitoi tuomariksi sovittavan piispan kädet, tämän ainoaksi tehtäväksi jäisi joko ottaa vastaan Lutherin peruutus tai tuomita hänet. Puolueettoman tuomarin käyttämisestä olisi enää se etu, että se tekisi vaaditun peruutuksen Lutherille helpommaksi.⁵

¹Tämän osoittaa vaaliruhtinaan paaville tarkoittaman kirjeen 11.1.1519 päivätyy luonnos (Löscher 1729, 14-16).

²Miltitzin muistio vaaliruhtinaalle 12.1.1519; Cyprian 1718 2, 136-137. Kalkoff 1904, 284-285.

³Dekretaali on painettuna Mirbt & Aland 1967, 503-504.

⁴Cyprian 1718 2, 135.

⁵Borth 1970, 61.

Miltitzin suunnitelmassa oli vain yksi, mutta sitäkin tärkeämpi heikko kohta: Luther ja häntä tukevat Wittenbergin yliopisto ja Saksin vaaliruhtinas eivät hyväksyneet oppia paavin erehtymättömyydestä eivätkä toimineet sen mukaisesti. Tammikuun puolivälissä vaaliruhtinaalle lähettämässään kirjeessä Luther piti muodollisesti kiinni Miltitzin kanssa tekemästään sopimuksesta ja ehdotti tuomariksi Trierin tai Salzburgin arkkipiispaa tai Freisingin piispaa.¹ Itse asiassa hän vei kuitenkin pohjan Miltitzin suunnitelmalta korostamalla, että tuomarin tuli ratkaista kiista tieteellisesti pätevällä tavalla ja perustella ratkaisunsa. Anedekretaali ei kelvannut tuomion perustaksi eikä kirkon opiksi, koska sitä ei ollut perusteltu eikä se kestänyt kritiikkiä. Jumalan sanaa, joka oli suurempi auktoriteetti kuin Rooman kirkko, oli toteltava enemmän kuin sitä.²

Itse asiassa Luther näyttää heti anedekretaalin saatuaan päätyneen käsitykseen, että Miltitzin kanssa tehdystä sopimuksesta ei olisi enää mitään hyötyä: kiistaa ei voitaisi ratkaista sen avulla hänen hyväksymällään tavalla.³ Sen sijaan Leipzigiin suunniteltu väittely tarjosi Lutherille tilaisuuden osoittaa tieteellisesti pätevällä tavalla, että hän oli oikeassa.⁴ Lutherin mielenkiinto suuntautuikin jo helmi-kuun alussa Leipzigin väittelyyn osallistumiseen.

¹ Luther vaaliruhtinaalle 13.1. ja 19.1. välisenä aikana 1519; WA Br 1, 307.

² Sama kirje WA Br 1, 307-308: Und dieweil die Kirche schuldig ist, Ursach ihrer Lehre zu geben, als Sanct Peter gebeut, und verboten manchfältig, dass man nichts annehmen soll, es sei denn probiert, als S. Paulus sagt, so mag ich solche Decretal nicht erkennen als ein rechtschaffen und gnugsame Lehre der heiligen Kirchen und mehr Gottes Geboten und Verboten gehorchen muss.

³ Luther Christoph Scheurlille 13.1.1519; WA Br 1, 300 r. 17-20.

⁴ Luther Miltitzille 17.5.1519; WA Br 1, 402: Denique in hac potest res ista coram tot doctis viris et tam acri disputatione purius et absolutius examinari, quam vel coram Archiepiscopo vel Cardinale. On myös epäselvää, hyväksyikö paavi Miltitzin tekemää sopimusta, sillä 29.3.1519 Lutherille lähettämässään kirjeessä hän vaati tätä tulemaan Roomaan peruuttamaan oppinsa (WA Br 1, 364-365).

Miltitzin kanssa tehty sopimus raukeni lopulta kokonaan. Cajetanus ei nimittäin luottanut tuomariksi sovitettuun Trierin arkkipiispaan Richard von Greiffenklauhun niin paljoa, että olisi antanut tämän ratkaista kiistan itsenäisesti.¹ Luther taas ei suostunut kiistan ratkaisemiseen Cajetanuksen läsnäollessa, koska kardinaali ei halunnut perustella kantaansa.²

Miltitzin käymät neuvottelut eivät näin johtaneet ratkaisuun, vaan pikemminkin asenteiden jähmettymiseen. Lutherille anedekretaali oli entistä varmempi osoitus kuurian toiminnan demonisesta vääristymisestä. Vastavasti hän alkoi nähdä itsensä Jumalan kutsumana profeettana.³ Paavin ja kuurian taas oli anedekretaalien julkaisemisen jälkeen miltei mahdotonta tinkiä enää kannastaan. Kirkon johto ei pystynyt kuitenkaan ratkaisemaan kiistaa papalistisen magisterium-teorian edellyttämällä tavalla, koska Lutherin tukijat olivat kyllin voimakkaita estämään sen poliittisin keinoin.

3.10. Leipzigin teologit puolustavat papalistista magisterium-oppia

Tohtori Eck oli jo syyskesällä tarjoutunut ratkaisemaan Karlstadtin kanssa syntyneen kiistan julkisen väittelyn avulla.⁴ Augsburgin kuulustelun aikana hän neuvotteli asiasta Lutherin kanssa. Väittelypaikaksi sovittiin tällöin Erfurtin tai Leipzigin yliopisto. Karlstadtin jätettyä valinnan Eckille tämä valitsi Leipzigin ja kääntyi 4.12. kirjeitse sekä Leipzigin yliopiston että sen suojelijan Saksin herttuan Yrjön puoleen pyytäen, että yliopisto sallisi väittelyn. Samalla Eck pyysi teologista tiedekuntaa toimimaan

¹Miltitz Spalatinille 3.5.1519; WA Br 1, 376 r.18-21. Miltitz Saksin vaaliruhtinaalle 3.5.1519; WA Br 1, 378 r.25. Myös Borth 1970, 64.

²Luther Miltitzille 17.5.1519; WA Br 1, 402 r.37-40.

³Lähemmin Preuss 1933, 105.

⁴Ks. s. 93. Protestanttinen tutkimus on katsellut Eckiä yksipuolisesti Lutherin silmin ja selittänyt hänen ainoaksi motiivikseen kunnianhimon. Ks. Luther Spalatinille 20.7.1519; WA Br 1, 424 r.145-146. On kuitenkin muistettava, että Eck pyrki aluksi välttämään julkista riitaa. Ks. myös Kerlen 1976, 104.

väittelyn tuomarina.¹ Myös Luther pyysi Karlstadtin puolesta ainakin teologiselta tiedekunnalta väittelyn sallimista.²

Leipzigin aikaisemmin niin maineikas yliopisto ei näyttänyt pystyvän enää vastaamaan uusiin vaatimuksiin. Dominikaanien hallitsema teologinen tiedekunta piti tiukasti kiinni tomistisesta traditiostaan: opeutuksessa keskityttiin Tuomas Akvinolaisen ja Johannes Capreoluksen kirjoitusten selittämiseen.³ Teologisen tiedekunnan ja humanistien välille oli muodostunut syvä vastakohtaisuus. Yliopiston johto ja teologinen tiedekunta pyrkivät määrätietoisesti estämään humanististen vaikutteiden leviämisen yliopistoon. Herttua Yrjön ja Leipzigin raadin tuella kaupunkiin saapuneet humanistit joutuivat useimmiten toimimaan yliopiston ulkopuolella.⁴ Teologisen tiedekunnan suuri vaikutusvalta aiheutti muissa tiedekunnissa katkeruutta ja pitkäällisiä riitoja.⁵ Herttua Yrjön pyrkimykset uudistaa yliopisto olivat epäonnistuneet toinen toisensa jälkeen yliopiston johdon vastarinnan vuoksi.⁶

Teologinen tiedekunta oli jo ennen Eckin kirjeen saapumista joutunut ottamaan kantaa Lutherin esiintymiseen. Koettaessaan kesällä 1518 saada anekaupan uudelleen käyntiin Mainzin arkkipiispa oli pyytänyt Leipzigin yliopistolta lausuntoa syntyneestä kiistasta. Teologinen tiedekunta oli kuitenkin kieltäytynyt antamasta kirjallista lausuntoa, sillä se olisi vain aiheuttanut lisäriitoja. Koska kiista lisäksi koski

¹Luther Eckille 15.11.1518; WA Br 1, 231. Eck herttua Yrjölle 4.12.1518; Gess 1905, 48-49. Eck Leipzigin yliopistolle 4.12.1518; Seidemann 1843, 111-112. Leipzigin yliopisto Lutherille 16.(?). 2.1519; WA Br 1, 338: Doctor Iohannes Eccius literas ad Illustrissimum Principem ac Ducem Georgium et Universitatem ac Theologiae Doctores dedit, quibus Facultatem theologicam suae disceptationis iudicem velut regulam Lesbiam selegit,... Eckin teologiselle tiedekunnalle lähettämä kirje on kadonnut. Clemen 1930, 337. Myös Selge 1973, 176-179.

²Luther Eckille 7.1.1519; WA Br 1, 295 r.3-8.

³Gess 1895, 62. Kirn 1909, 30-33. Helbig 1953, 20.

⁴Gess 1895, 55-62.

⁵Gess 1895, 63-66. Helbig 1953, 13-14.

⁶Lähemmin Helbig 1953, 16-20, 22-25 ja 28-33.

paavin valtaa, tiedekunta ei omaksumansa papalistisen magisterium-opin mukaisesti ollut halunnut puuttua siihen.¹ Sen sijaan tiedekunnan edustajat olivat suullisesti neuvoneet arkkipiispaa ratkaisemaan kiistan synodaalisesti alaistensa piispojen ja yliopistojen avulla.² On kuitenkin ilmeistä, että Leipzigin teologit eivät esityksellään halunneet syrjäyttää kirkon johtoa asian käsittelystä. Kysymys oli vain siitä, miten arkkipiispa olisi parhaiten saanut Wittenbergin teologit tunnustamaan kirkon (ja nimenomaan paavin) auktoriteetin; leipzigilaisten suosittelman synodin tehtävänä ei ollut pohtia, kumpi osapuoli oli oikeassa, vaan osoittaa Wittenbergin teologeille papalistisen magisterium-opin nojalla ja riittävän arvovaltaisesti heidän erehdyksensä sekä välittää peruutus Roomaan.

Eckin ja Lutherin kirjeiden johdosta Leipzigin yliopiston teologit joutuivat ottamaan uudelleen kantaa magisterium-kysymykseen. Tiedekunta ei nytkään halunnut sekaantua paavin asemaa koskevaan riitaan. Kielteistä vastaustaan se perusteli jälleen sillä, että väittelystä aiheutuisi vain lisäkiistoja. Koska riidan lähtökohtana olivat Lutherin esiin nostamat kysymykset, Eckin ja Karlstadtin olisi pitänyt odottaa Lutherin asian ratkaisemista. Se taas oli paavin asia. Tiedekunnan saamien tietojen mukaan paavi aikoi määrätä muutamia arkkipiispoja ja piispoja ratkaisemaan kiistan hänen puolestaan.³ Mikäli nämä

¹Tiedot teologisen tiedekunnan päätöksestä perustuvat tiedekunnan herttua Yrjölle 26.12.1518 lähettämään kirjeeseen; Gess 1905, 50: *Die weil auch die sache den allerheiligsten vater, den babst, seyn und des heiligen stuls zu Rome gewalt berurete, wer uns nicht fuglich, einicherleye in dise sache zu schlahen...* Kalkoff 1910, 53.

²Gess 1905, 50: *Sunder vnser gutdunken were, das s. kf. g. aus obirkeyt sinodaliter vorsammelte s. kf. g. underworfene suffraganeos und bischofe, sunderlich die, under welchen beyde part weren, sampt andern bischofen, prelaten und umligenden universiteten, durch welcher vorstand, obirkeyt und gewalt, dise sache mochte gnugsam vorhort, und sinodaliter geendet und weggeleget werden...* Herrmann 1907, 59-60.

³Leipzigin yliopiston teologinen tiedekunta herttua Yrjölle 26.12.1518; Gess 1905, 50: *nachdem wir bericht, das die erste hauptsache doctoris Martini Luthers von bebtlicher heilickeyt ufs naue etzlichen erzbischofen und bischofen zu vorhoren solle comittirt und entpholen werden,...*

paavin asettamat komissaarit pyytäisivät asiasta yliopistojen lausuntoja, tiedekunta olisi omalta osaltaan valmis antamaan sen.¹

Teologinen tiedekunta joutui kuitenkin kahdelta taholta tulevan painostuksen kohteeksi. Herttua Yrjön mielestä väittely olisi tuonut sekä teologiselle tiedekunnalle että koko yliopistolle mainetta ja kunnia. Lisäksi aneksymys askarrutti herttuaa itseäänkin, ja hän toivoi väittelyn tuovan siihen selvyttä.² Koska Leipzigin teologien ei välttämättä tarvinnut toimia tuomareina ja siten ottaa kantaa asiaan, voitiin väittelyn järjestämiseen herttuan mielestä suostua.³ Teologinen tiedekunta ei silti halunnut vieläkään luopua kannastaan. Se aikoi lähettää herttuan luo lähetystön selittämään päätöksen perusteita.⁴ Tiedekunta piti siis varsin sitkeästi kiinni kannastaan olla sekaantumatta kiellettyihin asioihin. Lisäksi tiedekunta lienee pyytänyt yliopiston kanslerina toimivaa Merseburgin piispaa puuttumaan asiaan.⁵ Mahdollisesti myös Miltitz on tammikuun alussa esittänyt piispalle samansuuntaisen pyynnön ja lähettänyt hänelle Roomasta tuomansa dekretaalin.⁶ Tammikuun 11. päivänä Leipzigin yliopis-

¹Gess 1905, 51: So dise yre sache vor obgemelte bebstliche commissarien gelanget were und wir zimlicher weyse neben andern universiteten doctoribus darzu erfordert wurden, wolden wir uns uf zimliche expens und vorsorgung zu gute der sachen durch unsere geschickten willig darzu vormogen lassen.

²Helbig 1953, 29.

³Herttua Yrjö Leipzigin yliopiston teologiselle tiedekunnalle 30.12.1518; Gess 1905, 52-53.

⁴Leipzigin yliopiston teologinen tiedekunta herttua Yrjölle 4.1.1519; Gess 1905, 53.

⁵Seidemann 1843, 28-29.

⁶Merseburgin piispa herttua Yrjölle 11.1.1519; Gess 1905, 54: Auch als wir kurzlich von Rome schrift ubirkommen und vorwarnet, das unser allerheyligster vater der babst sonderlich grossen misfall dis furnemens tragen, und nicht nach lassen will von der sache zu disputirn, sonder vor einen beslies, der keyns zweyfels ader disputirens wirdig noch zulessig, halden. Samoin Merseburgin piispa Leipzigin yliopistolle 11.1.1519; Seidemann 1843, 118. Borth 1970, 66.

tolle ja herttua Yrjölle lähettämissään kirjeissä piispa varoittikin näitä väittelyn järjestämisestä.¹

Saatuaan piispan kirjeen Leipzigin yliopiston johto (ilmeisesti senaatti) käsitteli asiaa. Yliopisto suhtautui väittelyn järjestämiseen myönteisemmin kuin teologinen tiedekunta. Lopullisen ratkaisun se jätti kuitenkin herttua Yrjölle.² Tämä taas oli erittäin tyytymätön piispan toimiin ja yliopiston kantaan. Piispalle 17.1. lähettämässään varsin suorasukaisessa kirjeessä hän selitti, että professorien palkat maksettiin herttuakunnan kassasta. Piispa ei ollut ruhtinas, eikä häntä niin muodoin tarvinnut totella. Teologien tehtävänä taas oli juuri epäselvien kysymysten ratkaiseminen Raamatun avulla. Papalistiseen magisterium-teoriaan vetoamisen herttua torjui selittämällä, että Eck ei ollut vielä edes ilmoittanut, mistä Leipzigin tultaisiin väittelemään.³ Kaksi päivää myöhemmin yliopistolle lähettämässään kirjeessä herttua muitta mutkitta käski yliopistoa järjestämään väittelyn.⁴ Käskystä huolimatta yliopisto viivytti vielä vastaustaan. Herttua lähetti siksi piispalle 27.1. uuden vielä jyrkempisävyisen kirjeen.⁵ Samoin hän lieenee menetellyt myös teologisen tiedekunnan suhteen.⁶ Yliopisto myöntyi väittelyn järjestämiseen vasta 1.2. - saatuaan ilmeisesti ensin piispan luvan.⁷

¹Merseburgin piispa Leipzigin yliopistolle 11.1.1519; Seidemann 1843, 117-118. Merseburgin piispa herttua Yrjölle 11.1.1519: Gess 1905, 54-55.

²Leipzigin yliopisto herttua Yrjölle 15.1.1519; Gess 1905, 55-56. Myös Brieger 1909, 40.

³Gess 1905, 60-62. Selge 1973, 183.

⁴Gess 1905, 63-64.

⁵Gess 1905, 66.

⁶Briegerin (1909, 42) mukaan tällainen 27.1. lähetetty, painattamattomaksi jäänyt kirje on säilynyt teologisen tiedekunnan arkistossa.

⁷Leipzigin yliopisto herttua Yrjölle 1.2.1519; Seidemann 1843, 124. Merseburgin piispa myöntyi 31.1.1519 yliopistolle lähettämässään kirjeessä väittelyn järjestämiseen. Seidemann 1843, 30. Silti piispa pyysi vielä 5.2. herttualle lähettämässään kirjeessä (Gess 1905, 67-68) tätä estämään väittelyn.

Leipzigin teologiien papalinen näkemys ilmenee myös professori Hermann Rabin Miltitzille tammikuun alussa Johannes Tetzelin puolesta kirjoittamasta kirjeestä. Rab selitti Lutherin johtavan kristittyjä harhaan ja esitti Tetzelin horjumattomana apostolisen istuimen auktoriteetin puolustajana. Tetzeli oli sen vuoksi joutunut Lutherin hyökkäyksen kohteeksi ja kärsinyt paljon. Paavin ja Miltitzin oli otettava hänet suojeluksensa.¹

Eck oli jo joulukuun lopulla julkaissut 12 teesiä väittelyä varten. Teesit suuntautuivat Karlstadtin ohella myös Lutheria vastaan. Eck pyrki näin vetämään Lutherin mukaan väittelyyn, sillä luettuaan tämän Augsburgin kuulustelun jälkeen julkaisemat kirjoitukset hän oli päättänyt aloittaa edellisenä keväänä keskeytyneen polemiikin uudelleen.² Aiheemme kannalta tärkein oli viimeinen teesi, jossa Eck selitti vastoin Lutherin resoluutioissa esittämää väitettä, että Rooman kirkko oli jo ennen paavi Silvester I:n (314-335) aikaa ollut johtoasemassa muihin nähden ja että paavi oli ollut aina Kristuksen käskynhaltija kirkossa.³

Luther pyrki ennen muuta pitämään kiistan akateemisen väittelyn tasolla. Hän oli useaan otteeseen vaatinut kiistanalaisten asioiden perinpohjaista selvittämistä. Ecken esittämä haaste tarjosi tähän mahdollisuuden. Lisäksi Luther sai väittelyyn osallistumisesta perusteen kuurian vaatimusten torjumiseen.⁴ Hän katsoi Miltitzin kanssa tekemänsä sopimuksen rauenneen ja kirjoitti Ecken teeseihin vastateesit heti saatuaan ne helmikuun alussa.⁵ Luther vastasi Ecken viimeiseen teesiin entistä jyrkemmällä hyökkäyksellä papalismia vastaan: Rooman kirkon ylivalta muihin kirkkoihin nähden oli viimeisten 400 vuoden aikana eläneiden paavien keksintö; kirkon vanha traditio, Raamattu

¹Rab Miltitzille 3.1.1519; Cyprian 1718 2, 107.

²Selge 1973, 185, 192.

³Ecken teesit ovat painettuina OL 3, 9-11 (teesi 7 on vasta myöhemmin lisätty). Knaake 1884, 180.

⁴Ks. myös s. 128.

⁵Knaake 1884, 155.

ja Nikaian konsiiliin päätös todistivat sitä vastaan.¹ Magisterium-kysymyksen kannalta Lutherin väite ei sisältänyt mitään uutta. Sen merkitys oli pikemminkin siinä, että Luther kiisti selvin sanoin paavin Konsantinuksen lahjoituksella perustellun aseman läntisen Euroopan johtajana.² Näin hänen hyökkäyksensä paaviutta vastaan sai uutta syvyyttä.

Päätettyään osallistua väittelyyn Luther kääntyi kirjeitse Karlstadtin puoleen. Hän ei ilmeisesti vielä tällöin tiennyt, että Leipzigin yliopisto oli jo hyväksynyt Eckin ja Karlstadtin väittelyn. Siksi Luther pyysi Karlstadtia kirjoittamaan yhdessä hänen kanssaan herttua Yrjölle ja Leipzigin raadille, jotta nämä sallisivat väittelyn järjestämisen yliopiston ulkopuolella. Lisäksi Luther kiitti Leipzigin tohtoreita siitä, että he olivat kieltäytyneet ryhtymästä tuomareiksi, ja selitti, että hän ei halunnut vaivata heitä tuomarina toimimisen vaaroilla.³ Tämä osoittaa, että Luther oli selvillä Leipzigin teologiien mielipiteistä ja piti siksi yliopiston ulkopuolella tapahtuvaa väittelyä itselleen edullisempana.

Lutherin aikomus osallistua väittelyyn näyttää tulleen pian yleisesti tunnetuksi. Karlstadtin jo saaman väittelyluvan vuoksi ei Wittenbergin tohtoreiden yhteinen pyyntö tullut enää kysymykseen. Leipzigin yliopisto ilmoitti lisäksi, että se ei halunnut Lutherin osallistumista väittelyyn, koska tämä oli ilmoittanut siitä neuvottelematta etukäteen yliopiston kanssa.⁴ Sen sijaan herttua Yrjölle lähettämässään kirjeessä Leipzigin yliopisto viittasi siihen, että kuuria oli jo aloittanut oikeudenkäynnin Lutheria vastaan. Siksi hänen mukaantulonsa vaarantaisi myös Eckin ja Karlstadtin välisen väittelyn.⁵ Lutherin käsityksen mu-

¹WA 2, 161.

²Väitteen taustana oli oletetun keisari Konstantinus Suuren paavi Silvesterille antaman lahjoitusasiakirjan paljastuminen 1400-luvulla väärennökseksi.

³Luther Karlstadtille 4. tai 5.2.1519; WA Br 1, 318: Nam egregios Dominos Doctores de Universitate penitus nolo huius periculo iudicii onerari, quod et prudentissime recusarunt.

⁴Leipzigin yliopisto Lutherille 16. (?) 2.1519; WA Br 1, 338 r.13 - 339 r.29.

⁵Gess 1905, 70: Dieweyl der obgemelte doctor Martinus ane bebstlicher heylickeyt richtsgezwang bestricket, wurde dardurch die angereychte disputacion Doctoris Eckij verhindert...

kaan yliopiston kannanoton takana olivat jälleen Merseburgin piispa ja yliopiston teologit, jotka kiihottivat tohtori Hieronymus Dungersheimin johdolla kansaa wittenbergiläisiä vastaan selittäen, että he eivät halunneet olla missään tekemisissä hereetikkojen kanssa.¹ Sen jälkeen kun Luther oli pyytänyt metetelyään anteeksi, Leipzigin yliopisto oli jo taipuvaisempi sallimaan hänen mukaantulonsa. Lopullisen ratkaisun se jätti kuitenkin tälläkin kerralla herttua Yrjölle.² Papalistisen magisterium-teorian mukaan Lutherin suunnittelema väittely oli yksiselitteisesti luvaton, koska siinä oli tarkoitus käsitellä myös paa-
vin valtaa ja asettaa se kyseenalaiseksi. Herttua ei siksi halunnut antautua väittelyn vuoksi oikeudellisiin vaikeuksiin³, vaan lykkäsi suoran vastauksen antamista koko kevään.⁴ Lutherin epäluuloa Leipzigin teologeja kohtaan kuvaa hyvin se, että hän mainitsi 6.6. Johannes Langille kirjoittamassaan kirjeessä herttuan kannasta puhuessaan, että Saksin dominikaanien provinsiaalina toimiva professori Rab oli lähtenyt hänen asiansa vuoksi Roomaan.⁵ Itse asiassa Rabin matkan syynä oli ainoastaan dominikaanien yleiskapituliin osallistuminen.⁶ Vasta kesäkuun 10. päivänä lähettämässään suojeluskirjeessä herttua lupasi suojeluksensa sekä Karlstadtille että niille, jotka tämä toisi mukanaan.⁷ Merseburgin piispa koetti vielä ennen väittelyn alkua kieltää sen, mutta herttua esti hänen käskykirjeensä julkaisemisen Leipzigin. Yliopiston teologien osallisuudesta näihin tapahtumiin ei ole säilynyt tietoja.⁸

¹ Luther Langille 13.4.1519; WA Br 1, 369 r.36-39, 43-46.
Luther Langille 16.5.1519; WA Br 1, 399 r.16-17.

² Leipzigin yliopisto herttua Yrjölle 9.3. ja 26.3. 1519; Gess 1905, 77 ja 79-80.

³ Selge 1973, 196.

⁴ Herttua Yrjö Lutherille 7. ja 23.5.1519; WA Br 1, 380, 406.

⁵ WA Br 1, 415 r.11-13.

⁶ Bäumer 1972 a, 20.

⁷ Lähemmin Köstlin 1903, 238.

⁸ Lähemmin Brieger 1909, 42-43 ja Selge 1973, 198-199.

3.11. Leipzigin väittely osoittaa näkemysten erilaisuuden

Sekä Eck että Luther ja Karlstadt selvensivät näkemyksiään jo ennen väittelyn alkamista.

Eck julkaisi teesikokoelmansa keväällä uudelleen esipuheella varustettuna. Hän toisti jälleen syytöksen-
sä uusien oppien opettamisesta ja totuudesta poikkeamisesta.¹ Väittelyn luvallisuuteen Eck ei puuttunut. Kehottaessaan wittenbergiläisiä alistumaan ja myöntämään virheensä ilman väittelyäkin hän vetosi toisaalta paavin papalistisen opin mukaiseen asemaan kirkon opin määrääjänä sekä toisaalta tohtoreiden yleiseen mielipiteeseen.² Eckille kysymys yleisen tieteellisen mielipiteen ja kirkon opin välisestä suhteesta ei ollut ongelmallinen, sillä hänen mukaansa sekä entisten että nykyisten tohtoreiden yleinen mielipide torjui Lutherin ja Karlstadtin opit samoin kuin kirkon johtokin; näiden välillä ei siis ollut mitään ristiriitaa. Eck saattoi perustellusti odottaa, että väittelyn tuomarit asettuisivat hänen puolelleen. Tuomareiksi Eck suunnitteli edelleen Leipzigin yliopiston teologista tiedekuntaa, jonka hän tiesi vastustavan Wittenbergin tohtoreiden näkemyksiä.³

Luther vastasi Eckin teeseihin julkaisemalla toukokuussa omat teesinsä Eckin esimerkin mukaisesti uudelleen ja esipuheella varustettuna.⁴ Tämä esipuhe on sikäli merkittävä, että Luther vihjaisi siinä Husin tuomineen Konstanzin konsiilin erehtymiseen.⁵ Itse asiassa

¹ Disputatio et excusatio D. Joh. Eccii adversus Criminationes F. Martini Lutter, ordinis Eremitarum; OL 3, 4-5. Eck lisäsi teeseihinsä vielä yhden (7.) teesin, joten niiden lukumääräksi tuli 13. Knaake 1884, 155.

² Eck Lutherille 19.2.1519; WA Br 1, 343: Sed quam vellem, ut hunc animum deponeres et sedi Apostolicae te per omnia obedientem praestares, audires Leonem X., vicarium Christi, non quaereres singularitatem, sed condescenderes communi Doctorum sententiae, certus, quod Christus ecclesiam suam iam CCCC. annis non permisisset in istis (uti tu divinaris) erroribus.

³ Eck Leipzigin yliopiston teologiselle tiedekunnalle 19.2.1519; Gess 1905, 74.

⁴ Disputatio et excusatio F. Martini Luther adversus criminationes D. Iohannis Eckii; WA 2, 158-161. Knaake 1884, 156.

⁵ WA 2, 159: ne cum Eccio cloacam Constantipolitanam denuo recludam...

konstiilin erehtymisen mahdollisuus oli Lutherille itsestään selvä asia. Jüterbogin fransiskaaneille 15.5. lähettämässään kirjeessä hän puolusti Panormitanukseen ja Augustinukseen vedoten kiivain sanoin kannattajiensa Jüterbogissa esittämää teesiä, jossa väitettiin, että Raamattuun nojautuvaa yksinkertaista maallikkoakin oli uskottava enemmän kuin paavia ja konstiilia tai jopa koko kirkkoa.¹ Luther alkoi siis jo keväällä luopua edellisenä syksynä - ilmeisesti konstiilivetoomuksensa vuoksi - omaksumastaan vaitelaisuudesta konstiilin erehtymisen suhteen.

Lisäksi Luther julkaisi hämmennystä herättäneeseen viimeiseen teesiin kesäkuussa laajan selityksen "Resolutio Lutheriana super propositione sua decima tertia de potestate papae (per autorem locupleta)". Tätä kirjoitusta voi luonnehtia Lutherin suureksi tiilinteoksi papalistisen magisterium-teorian kanssa. Hän torjui kummankin niistä perusteista, joiden nojalta Eck oli vaatinut häntä alistumaan.

Luther myönsi tosin Eekin tavoin paavin primaatin, mutta oli tämän kanssa jyrkästi eri mieltä sen perusteista, alkuperästä ja sisällöstä.² Lutherin mukaan kirkon hierarkia oli olemassa ainoastaan inhimillisen oikeuden nojalla.³ Pietarin primaatti oli ollut pelkkä kunniaprimaatti. Valtaa Pietarilla ei ollut enempää kuin muillakaan apostoleilla.⁴ Paavius oli syntynyt vasta pitkän historiallisen kehityksen tuloksena.⁵ Paavit olivat pyrkineet ylivaltaan jo yli tuhannen vuoden ajan.⁶ Varsinaisesti vaarallinen kehitys oli

¹WA Br 1, 391: 'quod laico habenti autoritatem (Scripturae) plus sit credendum, quam papae, quam concilio, imo quam ecclesiae': hoc etiam iuristae docent, ut Panormitanus C. Significasti; et adeo est catholicum, ut Augustinus in multis locis hoc pro regula habeat legendi auctores. Nec fuit ullus tam foedus haereticus, qui hoc negaret, nisi novi isti haeretici omnium temerariissimi Jüterboccenses Observantini, ... Jüterbogissa esitetyistä teeseistä ja Lutherin kiistasta Jüterbogin fransiskaaniin kanssa lähemmin Hammer 1978, 59-62.

²WA 2, 185 r.13-16.

³WA 2, 240: Ergo nec Papa est Episcopis, nec Episcopus est superior presbyteris iure divino.

⁴WA 2, 209 r.25-37.

⁵WA 2, 187: Rhomani pontificis potestatem arbitremur humano decreto statutam...

⁶WA 2, 225 r.32-34.

kuitenkin alkanut lännen kirkon juridisoitumisen ja kanonisen oikeuden kehittymisen myötä sydänkeskiajalla. Erityisen vastuun tästä kehityksestä kantoi Lutherin mielestä kanonisen oikeuden kehittäjänä tunnettu paavi Gregorius IX (1227-1241). Ääripapalistisen magisterium-teorian mukaiseksi vääristynyt paavius taas aiheutti läntisen kirkon koko elämän vääristymisen.¹ Vaikka paaviutta ei näin voitukaan perustella Raamatulla, Luther myönsi kuitenkin, että sen täytyi olla Jumalan tahtoma. Samoin paavin tottelemista saattoi perustella yleisillä kuuliaisuuteen esivaltaa kohtaan neuvovilla raamatunkohdilla ja Rooman kirkkoon kuuluvien kristittyjen yksimielisellä kannalla.² Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että paavi olisi ollut erehtymätön³ ja kristityt olisivat olleet siidottuja hänen raamatuntulkintaansa.⁴ Tältä pohjalta käsin Luther pyrki osoittamaan kohta kohdalta, että papalistien käsityksensä tueksi esittämät Raamatun ja kanonisen oikeuden todistukset sekä järkisyyt eivät kestäneet tarkastelua.⁵ Oppi paavista erehtymättömänä Kristuksen sijaisena osoittautui näin perusteettomaksi assertioksi. Sitä Luther taas selitti vastustansa enemmän kuin mitään muuta, sillä kirkon oli pysyttävä perustelemaan oppinsa, muuten se joutuisi pilkan kohteeksi.⁶ Kyseessä oli jälleen viittaus humanisteihin ja erityisesti Reuchlinin riitaan. Kieltämällä paavin vallan käsittelymisen akateemisissa väittelyissä - ikäänkuin koko asia ei kestäisi kriittistä tarkastelua - paavin imartelijat saattoivat itsensä tyrannin maineeseen; Jumalaa koskevista kysymyksistä sai kyllä väitellä, paavin primaatista ei.⁷

Paitsi virheellisesti käsitettyä paaviutta vastaan Luther hyökkäsi myös Eckin toista perustetta, yliopistoja ja tohtoreiden yleistä mielipidettä vastaan. Paa-

¹WA 2, 226 r.3-37.

²WA 2, 186 r.5 - 187 r. 31.

³WA 2, 205 r.3-5.

⁴WA 2, 216 r.31-33.

⁵WA 2, 187 r.33-35.

⁶WA 2, 185 r.16-18.

⁷WA 2, 185 r.20-24.

vin ohella myös yliopistot olivat syypäitä kirkon juridisoitumiseen.¹ Oikean teologian, Raamatun tunte-
misen, opettaminen oli niissä päinvastaisista väitteis-
tä huolimatta laiminlyöty.² Oli siis jo nähtävissä,
että Luther ei antaisi yliopistojen kannanilmaisuille
suurempaa arvoa kuin paavin päätöksillekään.

Vaikka Wittenbergin yliopisto ei hyväksynytkään Lut-
herin perusteetonta tuomitsemista, on kuitenkin il-
meistä, että monet yliopiston opettajat eivät yhtyneet
myöskään radikaaliin hyökkäykseen paaviutta vastaan.
Lutherin viimeinen teesi aiheutti siksi suurta hämmen-
nystä myös Wittenbergin yliopiston piirissä.

Yliopiston arvostetuin humanisti Otto Beckmann kirjoit-
ti tästä asiasta 24.2.1519 Spalatinille. Beckmann va-
litti, että yliopiston opettajat esiintyivät Lutherin
kannattajina, vaikka he itse asiassa olivat tämän kans-
sa eri mieltä ainakin paaviudesta. Paavin valta oli se,
mikä oli; wittenbergiläisillä ei ollut mahdollisuuksia
vaikuttaa siihen.³ Kansa tosin kuunteli mielellään
prelaattien vastaisia hyökkäyksiä, mutta kirkon refor-
moimiseen oli kuitenkin valittava toisenlainen menette-
ly, sillä se ei ollut wittenbergiläisten vallassa ole-
va asia. Beckmann pyysikin Spalatinia yliopiston kun-
nian vuoksi⁴ kirjoittamaan teologian liseniaatti Ni-
kolaus von Amsdorffille, jotta tämä kehottaisi Lutheria
lopettamaan aiheettomat paavin ja muun papiston vas-
taiset hyökkäykset.⁵

Myös Karlstadt kirjoitti samana päivänä kuin Beckmann
Spalatinille. Hän tähdensi taistelevansa skolastikkoja
eikä paavia vastaan. Siksi hän oli koettanut taivuttaa
Lutheria luopumaan radikaalista viimeisestä teesistään.

¹WA 2, 226 r.5.

²WA 2, 183 r. 35 - 184 r.1.

³Löscher 1729, 91: Scripsi Tibi ante hoc, nostrates,
excepto uno, vel altero, improbanda probare, ut
MARTINIANI videantur; quamquam cum MARTINO minimè con-
sentiant, quantum videlicet attinet ad potestatem sum-
mi Pontificis, quae nec convelli, nec minui potest
nostris latratibus. Honselmann 1964, 250.

⁴Löscher 1729, 91: Haec Tibi ex pectore scribo, cui
res, quam honorem Academiae scio curae esse.

⁵Löscher 1729, 91.

Lisäksi hän oli yrittänyt kahdenkeskisessä keskustelussa saada tämän vakuuttumaan siitä, että kreikkalaiset kirkkoisät olivat tunnustaneet Pyhän Pietarin seuraajien primaatin. Luther ei ollut kuitenkaan antanut taivuttaa itseään.¹

Vielä selvemmin Karlstadtin näkemys ilmenee hänen vuoden 1519 alkupuoliskolla julkaisemistaan kirjoituksista. Tammikuussa ilmestyneessä kirjoituksessa "Epitome Andree Carolostadii De impij iustificatione" Karlstadt hyökkäsi jälleen skolastista teologiaa vastaan², mutta vakuutti alistavansa kaikki kiistakysymykset Rooman kirkon ratkaistavaksi.³ Huhtikuussa valmistuneen teoksen "Auslegung unnd Lewterung etzlicher heyligenn geschrifften" nimiölehdellä Karlstadt vakuutti samoin kuuliaisuuttaan Rooman kirkkoa kohtaan.⁴ Toisaalta Karlstadt korosti (skolastikkoja vastaan) Raamatun merkitystä ja selitti sitoutuneensa tohtorinvalassaan pitämään kiinni Raamatusta.⁵ Hän arvosteli jälleen kovin sanoin Raamattua vääristelevää, pakanallisiin auktoriteetteihin nojautuvaa skolastista teologiaa ja etenkin aikaisempaa suurta auktoriteettiaan Johannes Capreolusta.⁶ Eckille 26.4. lähettämässään kirjeessä Karlstadt selitti kunnioittavansa kirkkoa ja paavia, johon hän erityisesti oli sidottu.⁷ Ilmeisesti tämä oli viittaus Karlstadtin vice comes palatinus -arvoon.⁸ Huhtikuun lopulla väittelyä varten julkaisemissaan teeseissä Karlstadt selitti samaan

¹Olearius 1671, 43-44. Karlstadt huomautti lopuksi ironisesti: putas autem fieri posse, ut crassulus acutissimo suadere queat?

²Karlstadt 1519 a, A i j a.

³Karlstadt 1519 a, D i i i i a: Sacrosanctae Ro. Ecclesiae omnia subiicimus.

⁴Karlstadt [1519] b, A a: Romischer Christlicher kirchen/wil ich in aller gutwilligkeit/alletzeit gewertig/gehorsam/vnd geuoligig sein.

⁵Karlstadt [1519] b, A a: Lasze mich auch/ein kindt weyszenn. Doch lawts vnd inhalts heylicher schriefft. Der ich mich in eydes crafft verbunden/vnd mein pflicht auff gemeindschafft vnd gelupt Christlicher Sacramenten betewrt hab. Ks. myös s. 36 alav. 1.

⁶Karlstadt [1519] b, A b, B b, E i i j a, E i i j b - E v b.

⁷Löscher 1729, 288: Ego quidem Romanum Pontificem, cui peculiariter sum obstrictus, Samctamque Ecclesiam et verbo et re venerabo,...

⁸Bubenheimer 1977, 58, 117.

tapaan, että hän oli ryhtynyt väittelyyn vain kunnioituksesta paavi Leo X:tä ja Kristuksen pyhää kirkkoa kohtaan.¹ Karlstadt tähdensi, että hän oli ollut aina valmis asettamaan väitteensä kenen tahansa oppineen ja jopa Rooman yliopiston arvosteltavaksi.² Siksi hän hyväksyi omalta osaltaan tuomareiksi Leipzigin yliopiston tohtorit (ei siis nimenomaan teologista tiedekuntaa kuten Eck). Karlstadt vaati kuitenkin, että asiaa ei ratkaistaisi, ennen kuin se olisi selvitetty Raamatun valossa perinpohjin.³

Muuten Karlstadt ei puuttunut teeseissään magisteriumkysymykseen. Luther valittikin erfurtilaiselle ystäväelleen Johannes Langille, että Karlstadt ei halunnut käsitellä paavin asemaa. Syyksi hän näki sen, että Karlstadt pelkäsi virkansa menettämistä.⁴ Huolellinen paavin auktoriteetin korostaminen ja magisteriumkysymyksen kiertäminen osoittavat, että Karlstadt ymmärsi tilanteen kriittisyyden. Augsburgin tapahtumat, Lutheria uhkaava vaara ja anedekretaali näyttävät järkyttäneen myös hänen uskoaan teologiaan ja siihen perustuvaan kirkon päätöksentekoon. Karlstadt alkoi tuntea itsensä teologian tohtorina epävarmaksi. Auslegung-teoksessaan hän selittikin, että oppimattomat, yksinkertaiset maallikot ymmärsivät asioita paremmin kuin oppeihinsa sotkeutuneet teologit. Jumala oli valinnut ymmärtämättömät ja halveksitut osoittaakseen

¹Löschner 1729, 284.

²Löschner 1729, 286: Nusquam in meis libellis, contra versipellem editis, quispiam inueniet Rom. studii, aut eruditi cuiusuis iudicium me effucisse. Karlstadt viittasi näin väittelyyn, johon hän oli osallistunut Rooman yliopistossa.

³Löschner 1729, 287.

⁴Luther Langille 13.4.1519; WA Br 1, 368: Nam Carolstadius non congregietur illi in istis positionibus, tum quod meae sint, tum quod subdolos sophista eas res movit de Papa etc., quibus illum vel in periculum traheret offensi Papae (quod praebendatis malum intollerabile est), vel periculo eiusmodi absteritum traderet sine bello sineque victoria. Congredietur tamen aliis rebus, quae de potestate Papae vel indulgentiis silent.

totuutensa heidän kauttaan.¹ Magisterium kuului siis lähinnä tavallisille maallikoille; he olivat kirkon parhaita opettajia. Raamattua oli levitettävä maallikoille kansankielisenä ja kaikkien kristittyjen tuli Johannes Khrysostomoksen neuvon mukaisesti lukea tai kuulla sitä päivittäin kotonaan.² Karlstadtin näkemysten taustana lienee ollut lähinnä myöhäiskeskiajan mystissävyinen maallikkohurskaus (devotio moderna), kenties myös humanistien skolastiikkaa vastaan esittämä kritiikki.³

Väittelijät kokoontuivat Leipzigiin kesäkuun 26. päivään mennessä. Edellisenä vuonna Leipzigin yliopiston kreikan kielen opettajaksi tullut Peter Schade (Mosellanus) piti väittelyn alussa puheen, jossa hän ylisti väittelemistä, mutta arvosteli skolastiikkaa.⁴ Mielenkiintoisinta on se, että Mosellanus siteerasi jo Occamin aikoinaan esittämää asia-auktoriteettinäkemysten keskeistä periaatetta, jonka mukaan ei ollut tarkattava sitä, kuka mitäkin sanoi, vaan sitä, mitä sanottiin.⁵ Mosellanus tunsii sympatiaa Lutheria kohtaan⁶, mutta tämän kohdan perusteella on kuitenkin epävarmaa, miten pitkälle hän oli valmis tukemaan tätä.

Ensimmäinen erimielisyys väittelijöiden kesken syntyi jo tuomareista. Eck toivoi tuomareiksi Leipzigin teoleja. Karlstadt ei hyväksynyt tätä, vaan vaati, että notaarit merkitsisivät väittelijöiden lausunnot muistiin ja näin syntyneet asiakirjat lähetettäisiin tuomareille.⁷ Tällöin Karlstadt olisi voinut toivoa

¹Karlstadt [1519] b, E i i j b: Daraus volget/das die vngelarten ein feltige leyhen/eins hochern verstants seindt/dan dye gelarten vermuschten Theologen. Es ist aber vorordent/dz got dye vnuerstendige vnd vnachtbare ewelet dy hochweysen vnd namhaftigen tzu bescheynen.

²Karlstadt [1519] b, E v b.

³Sider (1974, 55) korostaa erityisesti Erasmusksen merkitystä.

⁴Puhe on painettuna Löscher 1729, 567-578. Ks. myös Eck Georg Hauerille ja Franz Burkhardille 1.7.1519; Schlecht 1922, 90-91. Mosellanuksesta lähemmin Maurer 1969, 11-12.

⁵Löscher 1729, 568: Verum prudentis est interim, quis non dicat, sed quid dicatur attendere,...

⁶Ks. myös s. 175.

⁷Luther Spalatinille 20.7.1519; WA Br 1, 421 r.14-18.

leipzigilaisia suosiollisempia tuomareita. Eck myöntyi Karlstadtin vaatimukseen, ja lopulta päätettiin, että tuomareista sovittaisiin vasta väittelyn jälkeen.¹ Luther sen sijaan ei halunnut tuomariksi mitään yliopistoa, vaan vaati, että väittelyn asiakirjat painettaisiin ja asetettaisiin kaikkien halukkaiden arvosteltavaksi. Herttuan neuvokset ja Leipzigin yliopisto kieltäytyivät kuitenkin järjestämästä väittelyä tällaisilla ehdoilla.² Lutherin tavoitteena oli koettaa tehdä asian käsittely riippumattomaksi mistään määrätystä yliopistosta, koska hän saattoi toivoa oppineiden yleisen mielipiteen, jonka muodostumiseen humanistit ratkaisevasti vaikuttivat, asettuvan ainakin Saksassa hänen taakseen.³ Ystäviensä painostuksesta Luther hyväksyi lopulta väittelyn samoilla ehdoilla kuin Karlstadt edellyttäen, että tuomareiksi valittaisiin vain yliopistoja eikä asiakirjoja lähetettäisi Roomaan.⁴ Eck puolestaan pyrki nimenomaan pitämään asian yliopistojen piirissä vaatimalla sekä Karlstadtia että Lutheria lupaamaan, että he eivät julkistaisi väittelyn asiakirjoja, ennen kuin tuomareiksi valitut yliopistot olisivat julkaisseet tuomionsa.⁵

¹Eckin ja Karlstadtin sopimus 26.6.1519; WA Br 1, 429 r. 15-23. Luther Spalatinille 20.7.1519; WA Br 1, 421 r. 19-23.

²Eck Georg Hauerille ja Franz Burkhardille 1.7.1519: Schlecht 1922, 92-93. Eck tohtori Jacob van Hoogstratenille 24.7.1519; Löscher 1729, 223. Leipzigin yliopiston heprean kielen professori Johannes Cellarius Wolfgang Capitolle Baseliin 31.7.1519; Löscher 1729, 230-231: P. vero Martinus nullum omnino Gymnasium voluit ferre judicem, qvamvis Eckius ei optionem daret, ferme ex omnibus Germaniae, Italiae, Galliae & Angliae Gymnasiis, duobus demptis. At proposuit disputata statim per calcographos diffeminanda, ut suum cuique legenti liberum esset iudicium. Verum Illustrissimi Principis Consiliarii, & Vniversitatis concilium eum sic ad disputationem admittere noluerunt. Luther Spalatinille 20.7.1519; WA Br 1, 421 r.30-33.

³Junghans (1972, 46-48) ei ota Leipzigin väittelyä ol- lenkaan huomioon väittäessään, että Luther ei vielä vuonna 1519 halunnut maallikkojen toimivan opillisten kiistojen ratkaisijoina.

⁴Eckin ja Lutherin sopimus 4.7.1519; WA Br 1, 429 r.26-33. Luther Spalatinille 20.7.1519; WA Br 1, 421 r.35-40. Eck Hauerille ja Burkhardille 1.7.1519; Schlecht 1922, 90-91. Eck Hoogstratenille 24.7.1519; Löscher 1729, 223.

⁵Eckin ja Karlstadtin sopimus 26.6.1519 sekä Eckin ja Lutherin sopimus 4.7.1519; WA Br 1, 429 r.18-21 ja 26-29.

Myös väittelyn alussa esitetyt protestaatiot osoittivat, että osapuolten näkemys oli hyvin erilainen. Eckin mukaan arvosteluperusteena oli oltava Raamattu ja kirkko.¹ Taisteleva kirkko oli voittavan taivaallisen kirkon kaltainen. Koska Kristuksen säätämä, paaviin huipentuva taistelevan kirkon hierarkkinen järjestys vastasi voittavan kirkon Jumalaan huipentuvaa järjestystä, ei ollut mahdollista, että Raamattu ja traditio olisivat olleet ristiriidassa kirkon johdon päätösten kanssa.² Siksi Eck saattoi selittää alistuvansa sekä paavin että tuomareiksi valittavien yliopistojen, samoin kuin kaikkien niiden tuomioon, joille opillisten erehdysten oikaiseminen kuului.³ Eckin mielestä kiistanalaisia teologisia kysymyksiä oli käsiteltävä vain oppineiden omassa keskuudessa eikä tällöin esitettyjä mielipiteitä ollut lupa levittää kirkkokansan keskuuteen.⁴ Tähän liittyi myös ajatus, että oppineiden saavuttamilla tuloksilla oli kirkon opin määrittelyn kannalta oma arvonsa. Karlstadt sen sijaan selitti protestaatioissaan, että kysymyksen

¹Eckin protestaatio 27.6.1519; Le Di, 15: non est animus mihi quicquam dicere vel asserere, quod vel sacrae scripturae vel sanctae matri ecclesiae esset adversum:...

²Eckin protestaatio 4.7.1519; Le Di, 56-57: Monarchia et unus principatus in ecclesia dei est de iure divino et a Christo institutus. Quare textus sacrae scripturae vel historiae approbatae ei non adversantur, quoniam ecclesia illa militans, quae est velut unum corpus iuxta divi Pauli sententiam, est instituta et facta ad imaginem ecclesiae triumphantis; in qua est una monarchia omnibus per ordinem dispositis, usque ad unum caput, scilicet deum. Vrt. Lutherin toisenlaista käsitystä taistelevan ja voittavan kirkon suhteesta s. 40.

³Eckin protestaatio 27.6.1519; Le Di, 14-15: Paratus corrigi et emendari a sede apostolica et ab his, quorum iudicio hanc nostram disceptationem juxta conventionem heri factam sumus subiecturi. Samoin Eckin protestaatio 4.7.1519; Le Di, 56-57. Eckin protestaatio 5.7.1519; Le Di, 56: omnia per me dicenda et dicta... esse subiecta iudicio... quorumlibet aliorum, quorum est errantes corrigere et ad veritatis cognitionem reducere.

⁴Luther Spalatinille 20.7.1519; WA Br 1, 423 r.93-96.

oikean ratkaisun ja siis myös oikean opin arvostelu-
perusteena olivat Raamattu ja epäselvissä kohdissa
sen lisäksi myös kirkkoisät.¹ Tuomareiksi hän ilmoit-
ti hyväksyvänsä tehtävään valittavien yliopistojen li-
säksi kaikki ne, jotka olivat perehtyneet Raamattuun
ja halusivat olla uskollisia sille.² Protestaatiot
osoittavat näin havainnollisesti, miten Eck edusti
virka-auktoriteettinäkemystä, Karlstadt taas oli tai-
puvainen asia-auktoriteettinäkemykseen. Huomiota he-
rättää myös se, että Karlstadt sivuutti - päinvastoin
kuin Eck - protestaatiostaan vaieten paavin magiste-
riumiin, vaikka hän oli muissa yhteyksissä tähdentänyt
sitä. Luther hyväksyi ylimalkaisesti kummankin toisen
väittelijän protestaation ja koetti vierittää vastuun
papalistisen opin kannalta katsottuna luvattomasta
väittelystä Eckille selittämällä, että hän olisi mie-
lellään pidättynyt käsittelemästä paavin primaattia,
jollei Eck olisi pakottanut häntä siihen.³

Molempien osapuolten tunnustamaa ratkaisua ei väitte-
lyn aikana voitu saavuttaa. Eckin ja Karlstadtin vä-
lisissä väittelyissä ei puututtu magisterium-kysymyk-
seen. Sen sijaan Eckin ja Lutherin paavin vallasta
5.-8.7. käymä väittely oli tässä suhteessa tärkeä.
Eck koetti osoittaa Raamatun ja tradition todistus-
ten avulla, että paavi oli kirkon johtaja (monarcha)
de iure divino.⁴ Luther taas esitti paaviudesta uu-
sia, entistä radikaalimpia näkökohtia. Hän selitti,
että kirkon yhteys perustui yksin Kristukseen ja Juma-
lan sanaan. Siksi paaviutta ei olisi välttämättä tar-
vittu ollenkaan, vaan läntinen kristikunta olisi voi-
nut yhtä hyvin elää piispojen johtamina paikalliskirk-
koina. Tätä Luther perusteli poliittisen kehityksen
tarjoamalla esimerkillä: keskiajan valtiollinenkin

¹Karlstadtin protestaatio 27.6.1519; Le Di, 14: *Sacris autem scripturis hunc honorem impendimus: quod nihil sine his aut assere aut praecipere volumus. In ceteris autem, quae non liquide hinc doceri possunt, solis ecclesiasticis primas damus.*

²Karlstadtin protestaatio 27.6.1519; Le Di, 14: *Nec eruditorum iudicio praeimus, nec publicarum scholarum auctoritati praeiudicamus. Maneat incolume suum cuique iudicium, dummodo scripturas non per nebulam, sed ex integro tractat.*

³Lutherin protestaatio 5.7.1519; Le Di, 55-56.

⁴Eckin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 57.

yhteys oli hajonnut. Läntisen Euroopan kansallisvaltiot tulivat toimeen, vaikka niillä ei ollutkaan yhteistä johtajaa.¹ Väittelyn lopussa Luther selitti vieläkin jyrkemmin, että kirkko ei tuhoutuisi, vaikka pelkästään yhteinen usko yhdistäisi seurakuntia toisiinsa.² Heresiaan langenneen Rooman kirkon sijasta Luther piti nyt idän kirkkoa kokonaiskirkon parhaana (eli puhtaimman uskon ja suurimman arvovallan säilyttäneenä) osana.³

Koska Eck oli lähellä konsiliaristista näkemystä, hänelle oli luonnollista vedota kirkolliskokousten päätöksiin.⁴ Kysymys yleisen kirkolliskokouksen auktoriteetista nousi näin jo Eckin ja Lutherin välisen väittelyn ensimmäisenä päivänä ratkaisevaksi kysymykseksi. Eckin onnistui osoittaa, että kaikkien katolilaisten ja erityisesti konsiliaristien suuresti arvostama Konstanzin konsiili oli tuominut hereettisiksi muutamia Husin ja Wycliffin väitteitä, jotka myös Luther oli hyväksynyt.⁵ Luther koetti ensin väistää tämän aiheen käsittelyä.⁶ On huomattava, että hän oli tähän saakka maininnut konsiilin erehtymisen vain Panormitanusta siteeratessaan.⁷ Asia-auktoriteettinäkemysten kannattajillekin konsiilin erehtyminen oli ollut lähinnä vain teoreettinen tulevaisuuden mahdollisuus. Yleisesti jo osaksi kirkon dogmaa tunnustettujen konsiilien päätösten erehtymättömyyttä eivät hekään olleet kiistäneet.⁸ Lopulta Luther astui kuitenkin ratkaisevan askeleen ja myönsi, että Konstanzin konsiilin tuomitsemien Husin artikloiden joukossa oli muutamia mitä kristillisimpiä ja evankelisia väitteitä, joita koko-

¹Lutherin puheenvuoro 8.7.; Le Di, 132-133.

²Lutherin puheenvuoro 13.7.; Le Di, 214: ecclesia non esset ruitura, si idem plebanus episcopus, archiepiscopus et papa esset ac sola concordia cohaerente, ut Cyprianus ait, et sicut usus prioris ecclesiae fuit, iungerentur.

³Lutherin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 88: tantum ego urgeo eum per orientalem ecclesiam, meliorem partem universalis ecclesiae et mille quadringentorum annorum.

⁴Tästä myös Oberman 1969, 345-346.

⁵Eckin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 81-82. Myös Selge 1975, 36.

⁶Lutherin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 82, 86.

⁷Bäumer (1976, 43) selittää edelleen virheellisesti, että Luther tunnusti Leipzigin väittelyyn saakka konsiilin erehtymättömyyden.

⁸Ebneter 1962, 7.

naiskirkko ei voinut torjua.¹ Näin hän sovelsi asia-auktoriteettinäkemystä radikaalisti myös Konstanzin konsiiliin. Luther selitti, että ellei Jumala antanut uutta, perusteltua imoitusta, uskovan kristityn tuli pitäytyä pelkästään Raamattuun, joka yksinomaan oli jumalallinen oikeus.² Tätä hän perusteli vetoamalla Gersoniin³, tunnettuun Augustinuksen kirjeeseen⁴ ja siihen, että jopa juristitkin (toisin sanoen Panormitanus) olivat samaa mieltä hänen kanssaan.⁵

¹Lutherin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 87.

²Lutherin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 87: Nec potest fidelis Christianus cogi ultra sacram scripturam, quae est proprie ius divinum, nisi accesserit nova et probata revelatio.

³Lutherin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 87: Imo ex iure divino prohibemur credere, nisi quod sit probatum, vel per scripturam divinam vel per manifestam revelationem, ut Gerson etiam 'etsi recentior' in multis locis asserit,... Vetoaminen Gersoniin lieenee lainaa Karlstadtin keväällä 1518 julkaisemista teeseistä. Lähemmin Köhler 1900, 358-361. Ks. myös s. 87-88. saalta on huomattava, että juuri Gersoniin vetoaminen oli hyvä ase Eckiä vastaan.

⁴Lutherin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 87: et divus Augustinus antiquior pro singulari canone observat, dicens ad divum Hieronymum: Ego solis eis libris didici hunc honorem deferre, qui canonici appellantur, ceteros autem ita lego, ut, quantalibet doctrina sanctitateque praepolleant, non ideo verum existimem, quia illi sic senserunt, sed si ex libris canonicis vel probabili ratione mihi persuadere potuerunt. Kyseisestä Augustinuksen lausumasta ks. s. 20 alav. 2.

⁵Lutherin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 87: Quin etiam ipsi iuristae, de quibus minus videretur, in can. Significasti, de electione elect. pote. statuunt, praevalere unius privati hominis sententiam tam pontifici Romano quam concilio et ecclesiae, si meliori auctoritate nixus fuerit vel ratione. Bubenheimer (1977, 91) on kiinnittänyt huomiota siihen, että Luther mainitsi nyt paavin ja konsiilin rinnalla myös kirkon. Hän selittää tämän perusteella, että Luther oli omaksunut Karlstadtin keväällä 1518 esittämän näkemyksen, jonka mukaan koko kirkko saattoi erehtyä. Ks. s. 88. Itse asiassa Luther kuitenkin vain korosti paremmin perustein opettavan kristityn oikeutta asettua vastustamaan jopa koko (muuta) kirkkoa. Tällöinkään koko kirkko ei erehtyisi, vaan oikea usko säilyisi ainakin yhdessä kristityssä. Kokonaiskirkon erehtymättömyydestä Luther piti myöhemminkin tiukasti kiinni. Ks. s. 176.

Eck totesi tämän jälkeen, että jos konsiiliin myönnettiin erehtyneen yhdessä kohdassa, voitiin minkä tahansa konsiiliin päätöksen väittää olevan virheellinen; näin konsiiliin arvovalta olisi mennyttä eikä kirkolla olisi enää mitään lujaa perustaa.¹ Lutherin näkemyksensä tueksi esittämän Augustinuksen kirjeen Eck torjui selittämällä, että käsite "libri canonici" sisälisi myös konsiilien ja paavien päätökset. Augustinus oli siis pikemminkin korostanut kuuliaisuutta kirkon johtajia ja traditiota kohtaan. Panormitanukseen vetoamisen Eck sivuutti selittämällä, että hän ei muistanut juristien Significasti-dekretaalista esittämiä arvioita. Heidän asiansa ei kuitenkaan ollut ryhtyä vastustamaan paavin päätöksiä.²

Eck piti tämän jälkeen itseään väittelyn voittajana paavin valtaa koskevan erimielisyyden osalta. On muistettava, että juuri Konstanzin konsiili oli luonut myöhäiskeskiajan kirkollisen ja valtiollisen järjestelmän perustan. Se oli siksi etenkin Saksassa arka asia. Kiistäessään konsiilin erehtymättömyyden Luther antautui vaaraan menettää kirkon uudistusta toivovien ja paavia vastustavien kansallisten piirien tuen.³ Hän näyttää aluksi itsekä kauhistuneen rohkeuttaan.⁴ Monet Lutheriin aluksi suopeasti suhtautuneista väittelyn seuraajista siirtyivätkin jo Leipziginä hänen vastustajiensa puolelle.⁵

¹Eckin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 93: Si concilium erravit in his duobus articulis Christianissimis, ita eius apud nos in aliis articulis vacillabit auctoritas.

²Eckin puheenvuoro 5.7.; Le Di, 93: Ad Augustinum de legendis canonicis scripturis inductum nihil moror, quoniam conciliorum et summorum pontificum decreta non excludit. Quid domini mei iureconsulti in c. Significasti, de electione ponderent, iam non memini. At suae professionis memores velut iusticiae cultores non dabunt, ut arbitror, leges pontificias pessundari.

³Johns 1966, 143-144.

⁴Lutherin välihuomaus Eckin 5.7. käyttämän puheenvuoron aikana (Le Di, 92): non esse verum, quod contra Constantiense concilium dixerit. Köstlin 1903, 248.

⁵Luther Spalatinille 20.7.1519; WA Br 1, 421 r.1-2. Eck Hoogstratenille 24.7.1519; Löscher 1729, 222: De Bohemorum articulis dixit [Luther], Ex articulis condemnatis in Concilio Constantiensi aliquos esse christianissimos & evangelicos, Quo temerario errore multos terruit & discedere fecit, qui prius ei favebant. Myös Saksin vaaliruhtinaalle 22.7. lähettämässään kirjeessä Eck tähdensi erityisesti sitä, että Luther oli väittänyt Konstanzin konsiiliin erehtyneen ja asettunut näin hussilaisten rinnalle (WA Br 1, 460 r.26-29).

Mielipiteestään Luther ei enää luopunut. Päinvastoin hän korosti seuraavana päivänä käyttämässään puheenvuorossa voimakkaasti, että yksin Raamatun erehtymättömyydestä oli pidettävä kiinni. Augustinuksen käsite "libri canonici" saattoi tarkoittaa vain Raamatun. Paavi oli pelkkä ihminen ja konsiili koostui samoin ihmisistä. Paavalin mukaan (1 Tess 5:21) kaikki ihmisten mielipiteet oli ennen hyväksymistä koeteltava. Paavin lakeja taas ei suinkaan mitätöity, vaikka Jumalan lait asetettiin niiden edelle. Jos juristitkin menettelivät näin, teologit tekivät väärin ryhtyessään vastustamaan parhaita heistä (eli lähinnä Paanormitanusta).¹ Sen sijaan Luther koetti kiertää joko-tai -asetelman, johon Eck oli johtanut väittelyn. Hän nimittäin selitti, että muutamat Konstanzin konsiilin tuomitsemista lauseista olivat peräisin horjuttamattomaksi auktoriteetiksi tunnustetulta Augustinukselta, toiset taas Eck itsekin hyväksyi. Lisäksi Luther koetti vielä löytää ratkaisun, jonka avulla hän olisi voinut yhdistää Raamatun sanasta kiinnipitämisen ja konsiilin erehtymättömyyden tunnustamisen. Niinpä hän selitti, että konsiilin päätös saattoi olla väärennetty. Tarkkaan ottaen konsiili ei myöskään ollut tuominut kaikkia Husin artikloja hereettisiksi, vaan ainoastaan virheellisiksi.² Eck torjui kuitenkin Lutherin selitysyrietykset aiheettomina ja väärinä.³ Konsiilin auktoriteetin kieltäjään oli Mt 18:17:n ohjeen mukaisesti suhtauduttava kuin pakanaan ja publikaanin.⁴ Aneesta kolme päivää myöhemmin väiteltäessä Luther esitti vielä kaksi muuta teologisesta traditiosta saamaansa selitystä. Toisen mukaan konsiili ei voinut koskaan erehtyä, sillä erehtyessään se lakkasi olemasta konsiili. Toisen mukaan konsiili oli erehtymätön vain uskoa koskevissa asioissa.⁵ Koska

¹ Lutherin puheenvuoro 6.7.; Le Di, 99-100.

² Lutherin puheenvuoro 6.7.; Le Di, 98-99. Myös Ebnetter 1962, 13-14.

³ Eekin puheenvuoro 6.7.; Le Di, 108-109.

⁴ Eekin puheenvuoro 7.7.; Le Di, 129: Hoc dico vobis, reverende pater, si creditis, concilium legitime congregatum errasse aut errare, estis mihi sicut ethnicus et publicanus.

⁵ Lutherin puheenvuoro 9.7.; Le Di, 165: Satis hodie de concilio dixi, imo, ut ipsemet D.D. dicit: Concilium non errat, si autem errat, non est concilium, et ut meo sensu loquar, credo concilium et ecclesiam nunquam errare in his, quae sunt fidei, in ceteris non est necesse non errare. Lutherin selityksistä myös Bäumer 1967, 994-995 ja Selge 1975, 36-37.

uskon sisältönä oli Lutherin mukaan pelkästään Raamattu eikä konsiilikkaan saanut säätää sen lisäksi uusia dogmeja¹, ne uskon asiat, joita käsitellessään konsiili oli erehtymätön, rajoittuivat itse asiassa pelkkään Raamatun sanan toistamiseen.²

Kiista asia-auktoriteettinäkemyksestä nousi toisessa muodossa esiin vielä aneesta väiteltäessä. Luther selitti nimittäin Mosellanuksen väittelyn avauspuheessa esiin ottamaan lauseeseen liittyen, että väittelyn kohteena olevista asioista puhuttaessa ei tullut tarkata sitä, kuka jotakin sanoi, olipa kysymyksessä konsiili tai paavi, vaan yksinomaan sitä, mitä sanottiin.³ Eck kiisti Lutherin väitteen ja korosti, että uskoa koskevista asioista oli otettava huomioon myös se, kuka jotakin sanoi. Laillisesti kokoontunutta konsiilia oli kaikkien kristittyjen toteltava.⁴ Lähemmäksi toisiaan osapuolet eivät tässäkään kohdassa päässeet. Luther perusteli vielä kantaansa Mt 7:15:11ä ja 24:5:11ä, Jh 10:27:11ä sekä 1 Jh 4:1:11ä⁵, Eck taas Mt 23:2-3:11ä ja 2 Kor 10:5:11ä.⁶ Väittelyn merkittävimmäksi tulokseksi jäi näin se, että Luther joutui tunnustautumaan arvovaltaisen yleisön edessä varauksitta asia-auktoriteettinäkemykseen. Raamattu jäi hänen ainoaksi auktoriteetikseen.

Väittelyn jälkeen (14.7.) sovittiin tuomareista. Eck oli nyt varma siitä, että yliopistot asettuisivat hä-

¹Lutherin puheenvuoro 7.7.; Le Di, 119: nec habet concilium auctoritatem novorum articulorum condendum in fide, alioquin tot tandem habebimus articulos, quot hominum opiniones. Myös Ebner 1962, 15.

²Niinpä Luther kiisti esim. aneiden kuulumisen uskon asioihin, joissa konsiili ei voinut erehtyä. Lutherin puheenvuoro 11.7.; Le Di, 174.

³Lutherin puheenvuoro 11.7.; Le Di, 174: Secundo dico, quod in his rebus non est respicienda persona ullius sive concilii sive papae, sed quid dicatur,...

⁴Eckin puheenvuoro 11.7.; Le Di, 178: quoniam maxime in his quae sunt fidei, attendere oportet etiam, quis dicat, et concilium legitime congregatum est ab omni Christiano audiendum.

⁵Lutherin puheenvuoro 11.7.; Le Di, 183-184.

⁶Eckin puheenvuoro 11.7.; Le Di, 187.

nen puolelleen. Siksi hän saattoi ilmoittaa tyytyvänsä wittenbergiläisten valitsemaan yliopistoihin. Luther ja Karlstadt saattoivat näin valita itselleen yötämielisimmät yliopistot. Heidän aluksi ehdottamistaan Freiburgista ja Baselista ei tosin päästy yksimieliisyyteen¹, mutta sen sijaan Eck hyväksyi Erfurtin ja Pariisin yliopistot. Eekin ja Karlstadtin väittelyn tuomariaksi sovittiin Erfurtin yliopisto yksinään. Tämän yliopiston dominikaaneihin ja augustinolaisiin kuuluvat tohtorit eivät kuitenkaan saaneet osallistua asian käsittelyyn, sillä heidät katsottiin kiistan osapuoliksi.²

Luther tiesi, että yliopistojen artististen tiedekuntien nuoretmaisterit olivat jo Reuchlinin riidan aikana asettuneet humanistien puolelle.³ Siksi hän yritti estää asian jättämisen teologien tiedekuntien ratkaistavaksi ja vaati, että asiakirjat oli annettava koko yliopistojen eikä vain teologien ja kanonistien käsiteltäväksi. Koska tämä kysymys päätettiin jättää Leipzigiin jo poistuneen herttua Yrjön ratkaistavaksi⁴, sekä Eck että Luther esittivät jo samana päivänä perustelunsa herttualle lähetetyissä muistioissa.

Luther vetosi ensiksi siihen, että nuoremmilla opettajilla oli käytettävissään parempia kirjoja kuin vanhemmilla teologeilla, jotka olivat perehtyneet vain skolastisiin kirjoihin. Toinen näkökohta oli se, että Luther puolusti uudelleen löydettyä oppia, joka siksi

¹Tiedot tästä ovat ristiriitaisia. Vrt. Eck Saksin vaaliruhtinaalle 22.7.1519; WA Br 1, 461r.56-58. Luther ja Karlstadt vaaliruhtinaalle 18.8.1519; WA Br 1, 477r.426-428. Eck vaaliruhtinaalle 8.11.1519; WA Br 1, 499r.751-500r.760. Ks. myös Selge 1973, 205.

²Eekin, Karlstadtin ja Lutherin sopimus 14.7.1519; WA Br 1, 429 r.36-41, 44-46.

³Luther ja Karlstadt Saksin vaaliruhtinaalle 18.8.1519; WA Br 1, 477: Dann Doctor Röchlins Sach hat mich gewitzget, wie gelehrt die Theologen sein und wie sie richten. Hätten die Legisten, Ärtzt, Artisten und Laienfürsten geton, die Wahrheit wäre den Theologen wie ein Schaf den Wölfen zu Teil worden. Kleineidam 1969, 235.

⁴Eekin, Karlstadtin ja Lutherin sopimus 14.7.1519; WA Br 1, 429 r. 41-44.

oli ilman muuta vastoin skolastikkojen kantaa. Kolmanneksi Luther vetosi ajan luonteeseen. Hän selitti Karlstadtin tavoin, että maallikot olivat parempia teologeja kuin teologit ja teologit etevämpiä maallikkoja kuin maallikot itse. Neljänneksi hän perusteli kantansa sillä, että Eck oli koettanut tehdä hänen asiansa vihattavaksi erityisesti juuri teologien keskuudessa.¹ Lutherin mukaan skolastikkojen hallitsemat teologiset tiedekunnat eivät pystyneet ratkaisuun oppia koskevia kysymyksiä luotettavasti. Siksi magisterium ei kuulunut niille.

Myös Eckin muistio on valaiseva. Hänen mukaansa syy siihen, että Luther halusi tuomareiksi oikeusoppineita, lääkäreitä tai artistisen tiedekunnan maistereita, oli se, että hän pelkäsi asiansa puolesta. Luther ehkä tiesi, että "nuori, ymmärtämätön joukkio ja kokous" oli hänen puolellaan.² Lisäksi maallikkoja oli usein enemmän kuin teologeja ja kanonisteja; näin ratkaisu olisi itse asiassa siirtynyt kokonaan heidän käsiinsä. Tämän kantansa Luther oli Eckin mielestä paljastanut jo silloin, kun hän oli kieltäytynyt ottamasta huomioon Prieriaan lausuntoa tämän oppineisuudesta ja asemasta huolimatta. Kaikissa asioissa oli ratkaisuvallan kuitenkin kuuluttava niihin perehtyneille.³ Eck luonnehtikin Lutherin suunnitelmaa vaaralliseksi ja epäilyttäväksi. Hänen käsityksensä mukaan Pariisin yliopiston teologit eivät missään tapauksessa hyväksisi sitä.⁴

Herttua ratkaisi asian Eckin hyväksi.⁵ Luther piti väittelyn lopputulosta tämän jälkeen jo selvänä: yliopistot joko eivät puuttuisi ollenkaan asiaan tai tuomitsisivat sen Eckin hyväksi.⁶ Wittenbergiläisten kannalta oli siis parempi, että Pariisin ja Erfurtin yliopistot kieltäytyisivät ryhtymästä tuomareiksi.⁷

¹Lutherin muistio herttua Yrjölle 14.7.1519; WA Br 1, 431.

²Eckin muistio herttua Yrjölle 14.7.1519; Gess 1905, 93 alav. 1: Aber d. Martin fürcht sich; weißt vielleicht, das die iung unverstendig rott und conventicul im wolte anhangen.

³Em. muistio; Gess 1905, 93 alav. 1: Es sollen in allen dingen urteiln der sach verstendig;...

⁴Em. muistio; Gess 1905, 93-94 alav. 1.

⁵Herttua Yrjön vastaus 16.7.1519; Gess 1905, 94.

⁶Luther Spalatinille 20.7.1519; WA Br 1, 421 r.27-29.

⁷Kalkoff 1926, 23.

Saksin herttua lähetti asiakirjat pian väittelyn jälkeen Erfurtiin, mutta ei Pariisiin. Mahdollisesti hän epäili Pariisin yliopiston teologien suhtautuvan liian myötmämielisesti Lutheriin ja Karlstadtin.¹

Eck oli tähdentänyt yliopistojen auktoriteettia. Lisäksi hän oli antanut ymmärtää yliopistojen olevan hänen puolellaan. Tästä huolimatta Eck ei täysin luottanut tuomareiksi valittujen yliopistojen kykyyn hoitaa asia oikein. Siksi hän pyrki varmistamaan itselleen suotuisan ratkaisun. Erfurtin tohtoreihin Eck koetti vaikuttaa vierailemalla Erfurtissa heti väittelyn jälkeen², vaikka hän ei ollut aikaisemmin ollut missään tekemisissä tämän yliopiston kanssa.³ Koska Eck ei tuntenut Pariisin teologeja, hän kääntyi jo heinäkuun lopulla vaikutusvaltaisen kölniläisen dominikaaniteologin Jacob van Hoogstratenin puoleen ja pyysi, että tämä kirjoittaisi Pariisin yliopistossa oleville ystävilleen tai suoraan yliopistolle ja pyytäisi asian selvytyteen vedoten sen ratkaisemista heti, kun Saksin herttua kääntyisi yliopiston puoleen.⁴ On muistettava, että Kölnin yliopisto oli jo Reuchlinin riidan aikana saanut vetoomuksellaan Pariisin yliopiston tuomitsemaan Reuchlinin. Eck yritti käyttää hyväkseen myös yhteyksiään Roomaan. Siksi hän kirjoitti ystävälleen kardinaali Lorenzo Puccin sihteerille Paul de Citadinisille. Tämän tuli koettaa saada paavi tuomitsemaan Luther ja vaikuttamaan siihen, että tuomareiksi valitut yliopistot torjuisivat wittenbergiläisten opit mahdollisimman pian. Citadinis saattoi Eckin pyynnön paavin tietoon.⁵ Lisäksi hän kirjoitti asiasta Sensin arkkipiispalle Etienne Poncherille, jonka alaisuuteen Pariisi kuului.⁶ Näiden painostusyritysten toteutumisesta ei ole kuitenkaan säilynyt lähdetietoja.⁷ Eck kiirehti myös Saksin herttuaa kirjoitta-

¹ Ks. myös s. 158-159.

² Ks. s. 155.

³ Eekin muistio herttua Yrjölle 14.7.1519; Gess 1905, 93 alav. 1.

⁴ Eck Hoogstratenille 24.7.1519; OL 3, 478. Bos 1974, 29.

⁵ Eekin kirje on kadonnut. Bolognassa oleskeleva humanisti Crotus Rubianus tiedotti Lutherille sen sisällystä 31.10.1519; WA Br 1, 546: deinde obnix admonitus summus Pontifex, quo in re periculosa moram tollat atque minis cogat scholam Parisiensem atque nostram Erfurdensem ad pronuntiationem sententiare... Myös Weiss 1917, 37-38.

⁶ Paul de Citadinis arkkipiispa Poncherille 11.9.1519; Weiss 1917, 40.

⁷ Bos 1974, 29-30.

maan asiasta Pariisiin yliopistolle. Lisäksi hän neuvoi herttualle lähettämässään muistiossa tätä lähettämään Pariisiin väittelyn asiakirjojen mukana muitakin raskauttavina pitämiään Lutherin kirjoituksia sekä kirjoittamaan Ranskan kuninkaalle, jotta tämä painostaisi Pariisin yliopistoa ratkaisemaan asian nopeasti.¹ Herttua kirjoittikin asiasta 4.10. Pariisiin yliopistolle, mutta lähetti kirjeen mukana Pariisiin vain väittelyn asiakirjat.² Tämä painostusyritys ei siis tuottanut tulosta. Ratkaisu oli nyt tuomareiksi valittujen yliopistojen kädessä.

3.12. Erfurtin ja Pariisin yliopistot eivät halua ottaa kantaa kiistaan

Erfurtin yliopiston kokeneimmat opettajat olivat sekä syksyllä 1517 että seuraavana keväänä torjuneet Lutherin näkemykset, vaikka yliopisto ei ollutkaan virallisesti ottanut kantaa asiaan. Kesällä 1519 Erfurtin tilanne oli kuitenkin jo monessa suhteessa toisenlainen. Ennen muuta yliopiston sisäiset mielipide-erot vaikeuttivat päätöksentekoa.

Teologisen tiedekunnan opettajista useimmat suhtautuivat edelleen kielteisesti Wittenbergin teologien uusiin oppeihin.³ Tähän viittaa myös se, että Eck otettiin Erfurtissa yliopiston puolesta vastaan suurin kunnianosoituksin.⁴ Teologinen tiedekunta näyttää kuitenkin menettäneen Reuchlinin riidan jälkeen entisen varmuutensa; se ei vuoden 1513 jälkeen ollut enää antanut opillisia kysymyksiä koskevia lausuntoja, vaan koetti pysytellä syrjässä tällaisista kiistoista.⁵

¹Eck Saksin herttualle Yrjölle syksyllä 1519; Seidemann 1843, 151. Kawerau & Müller 1889, 255-256.

²Gess 1905, 100-101. Bos 1974, 30-31. Vrt. Hemsall 1973, 31.

³Kleineidam 1969, 246.

⁴Heinrich Urban Johannes Dracolles [syyskesällä] 1519; EHB, 29. Ks. myös Ecken kirjoitusta "Expurgatio adversus criminationes F. Martini Lutheri"; WA Br 1, 457r.22-23. Yliopiston rehtori Justus Jonas ei ollut paikalla Eckin juhliittaessa. Jonas Langille 19.7.1519; Jo Br, 28. Ks. myös Kleineidam 1969, 247.

⁵Oergel 1892, 40. Yliopiston tilasta myös Scribner 1976, 10-12.

Sen sijaan humanistien vaikutusvalta oli kasvanut yliopiston piirissä erityisesti kesästä 1518 lähtien.¹ Tohtori Usingen suhtautui myönteisesti humanisteihin ja keskittyi itsekin tutkimaan entistä enemmän kirkko-isiä.² Kreikan kielen taitajana arvostettu humanisti, Lutherin ystävä Johannes Lang sai hänen avullaan ja kustannuksellaan³ helmikuussa 1519 teologian tohtorin arvon.⁴ Yliopiston kenties arvostetuin opettaja Jodocus Trutvetter oli kuollut keväällä 1519.⁵ Trutvetterin kuoleman jälkeen Langin vaikutusvalta yliopiston piirissä lisääntyi entisestään.⁶ Erasmus Rotterdami-lainen oli myös Erfurtin humanistien suuri auktoriteetti. Hänen vaikutuksestaan Erfurtin humanismi alkoi muuttua selväpiirteiseksi raamattuhumanismiksi. Esimerkiksi kesälukukaudella 1519 rehtorina toiminut Justus Jonas luopui Erasmuksen neuvosta kokonaan oikeustieteestä ja keskittyi teologiaan.⁷ Juuri Erfurtin humanistit saattoivat Erasmuksen kosketuksiin Lutherin asian kanssa. Erasmus ottikin myönteisen kannan Lutheriin syksyllä 1518 ja uudelleen keväällä 1519.⁸ Erasmusta seuraten Erfurtin humanistit ryhtyivät tukemaan Lutheria, ja muutamat tämän erfurtilaisista kannattajista, esimerkiksi Johannes Lang, olivat olleet mukana Leipzigiissäkin.⁹

Koska dominikaanit ja augustinolaiset oli suljettu pois asian käsittelystä, jäi ratkaisu muutamien harvojen tohtoreiden varaan.¹⁰ Päätöksen viiptyessä myös

¹ Jonas Melchior von Aachenille 24.6.1519; Jo Br, 25. Kleineidam 1969, 234.

² Scheurl Eckille 22.12.1518; SBr, 77. Myös Kleineidam 1975, 409-411.

³ Usingen 1524, Da. Kampschulte 1860, 20. Burgdorf (1911, 26) vaikenee Usingenin antamasta taloudellisesta avusta. Usingenin asemasta tiedekunnassa lähemmin Kunzelmann 1975, 623.

⁴ Kleineidam 1969, 238.

⁵ Luther Langille 6.6.1519; WA Br 1, 415r.5. Kleineidam 1969, 245.

⁶ Kampschulte 1860, 21.

⁷ Erasmus Justus Jonakselle 1.6.1519; OE 3, 610-613. Kleineidam 1969, 240.

⁸ Ks. s. 162.

⁹ Kleineidam 1969, 247. Mielenkiintoista on, että Erfurtin humanistit suhtautuivat Eckiinikin kielteisesti lähinnä siksi, että tämä oli uskaltanut arvostella Erasmusta. Jonas Mosellanukselle ja Langille 1.8.1519; Jo Br, 28-29. Oergel 1892, 62.

¹⁰ Kleineidam 1969, 245-246.

Luther ryhtyi painostamaan tuomareina toimivia tohtoreita. Hän varoitti syksyllä Langin välityksellä Erfurtin teologeja sekaantumasta asiaan, joka ei kuulunut heille; mikäli yliopisto kuitenkin antaisi asiasta päätöksen, hän ryhtyisi polemiikkiin sitä vastaan.¹ Lisäksi Lang, jota Leipzigin tehty sopimus ei muodollisesti sitonut ja joka teologisen tiedekunnan senaatin jäsenenä saattoi tutustua väittelyn asiakirjoihin, järjesti joulukuussa asiakirjojen julkaisemisen odottamatta teologisten tiedekuntien päätöstä.² Wittenbergiläisiä kannattavat Erfurtin yliopiston opiskelijat ja opettajat saattoivat nyt muodostaa oman käsityksensä asiasta ja ryhtyä painostamaan tuomareina toimivia teologian tohtoreita.³

Näissä olosuhteissa Erfurtin teologinen tiedekunta katsoi parhaaksi luopua tuomarin tehtävästä vedoten siihen, että ei ollut sopivaa sulkea osaa tiedekunnan tohtoreista asian käsittelystä.⁴ On kuitenkin ilmeistä, että varsinainen syy oli toinen: Erfurtin teologit katsoivat parhaaksi kieltäytyä henkilökohtaisista näkemyksistään huolimatta toimimasta tuomareina lähinnä välttääkseen päätöksestä seuraavat yliopiston sisäiset ristiriidat; he muistivat Reuchlinin asiasta antamansa lausunnon ja siitä aiheutuneet riidat. Niinmenomaan munkkikuntiin kuulumattomat professorit lievenivät toivoneet tällaista päätöstä säilyttääkseen yliopiston yhtenäisyyden.⁵ Erfurtin yliopistolla ei siis ollut yhtenäistä kantaa asiaan eikä teologisella tiedekunnalla halua puuttua siihen.⁶

Itse asiassa Erfurtin yliopiston päätös oli wittenbergiläisten voitto: heille epäsuotuista ratkaisu oli eh-

¹Luther Langille 3.9.1519; WA Br 1, 506 r.4-6 sekä 16.10.1519; WA Br 1, 539.

²Luther Langille 18.12.1519; WA Br 1, 597 r.14-15.

³Kleineidam 1969, 246.

⁴Erfurtin yliopiston rehtori, maisterit ja tohtorit herttua Yrjölle 29.12.1519; Gess 1905, 113. Kalkoffin (1926, 43) mukaan yliopiston uusi rehtori Jakob Horn (Ceratinus), joka oli Erasmusen kannattaja ja maanmies, vaikutti ratkaisevasti teologisen tiedekunnan päätökseen. Delius (1952, 24) taas katsoo etenkin Johannes Langin vaikuttaneen päätökseen. Nämä ovat pelkkiä arveluita.

⁵Kleineidam 1969, 201-203, 246.

⁶Sen sijaan Kalkoffin (1927, 354) mukaan erfurtilaisten kieltäytymisen syy oli tohtoreiden vähyys, ei haluttomuus tuomita Lutheria.

käisty ainakin yhden yliopiston osalta. Sen sijaan Saksin herttua koetti vielä tammikuussa 1520 taivuttaa Erfurtin yliopistoa muuttamaan kantaansa ja ryhtymään tuomariksi.¹ Tällä kertaa yliopiston salainen neuvosto käsitteli asiaa, mutta päätös pysyi edelleen samana: yliopisto ei halunnut ottaa kantaa kiistaan.²

Ensimmäiset tiedot Pariisin yliopiston suhtautumisesta Lutheriin ovat vuoden 1519 alkupuolelta. Tunnettu baselilainen kirjanpainaja Johann Froben oli julkaissut marraskuussa 1518 kokoomateoksen, johon sisältyivät Lutherin tärkeimmät kirjoitukset sekä yksi Prieriaan ja yksi Karlstadtin kirjoituksista. Tämä teos levisi erityisesti Länsi-Eurooppaan.³ Pariisilaiset oppineet - myös teologit - suhtautuivat siihen aluksi hyvin myönteisesti.⁴ Reuchlinin riita oli johtanut Pariisissakin humanistien ja skolastikkojen rintamien muodostumiseen. Suurin osa teologeista oli kuitenkin skolastiikan kannalla.⁵ Oli luonnollista, että humanistit suhtautuivat myönteisesti Lutheriin. Kuitenkin myös skolastikot saattoivat löytää yhtymäkohtia etenkin Lutherin ennen syksyä 1518 julkaisemiin kirjoituksiin sekä kiistan alkuperäisen aiheen että magisterium-näkemyksen osalta: Pariisin teologinen tiedekunta oli jo keväällä 1518 arvostellut Lutherin tavoin anekaauppaa. Lisäksi se korosti samoin kuin Luther konssiilin merkitystä paavinkin yläpuolella olevana auktoriteettina.⁶

¹Saksin herttua Erfurtin yliopistolle 9.1.1520: Gess 1905, 114-115.

²Kleineidam 1969, 247.

³Lähemmin Bos 1974, 5-6.

⁴Froben Lutherille 14.2.1519; WA Br 1, 332: Sexcentos in Galliam misimus et in Hispaniam, venduntur Parisiis, leguntur etiam a Sorbonicis et probantur, quemadmodum amici nostri nos certiores reddiderunt; dixerunt illic doctissimi quidam, se iam pridem talem libertatem desiderasse in his, qui sacras literas tractant. Peter Tschudi Pariisista Beatus Rhenanukselle 17.5.1519; BRBr, 157: Lutheri opera ab universa eruditorum cohorte obviis ulnis excipi, etiam iis qui minimum sapiunt plausibilia.

⁵Bos 1974, 10, 13. Teologisen tiedekunnan rakenteesta lähemmin Bos 1974, 8-9. Tiedekunnasta käytettiin tunnetuimman collegiuminsa mukaan usein myös nimeä Sorbonne.

⁶Lähemmin Bos 1974, 16-23, 216.

Kevättalvella 1519 Louvainin teologinen tiedekunta pyysi pariisilaisia kollegojaan tutkimaan erästä läheteissä lähemmin mainitsematonta kirjaa. On todennäköistä, että kysymyksessä oli juuri Frobenin julkaisema kokoomateos.¹ Tiedekunta päättikin asettaa komission täyttämään Louvainin teologien pyyntöä.² Tutkimuksen tuloksesta ei ole kuitenkaan säilynyt tietoja. Ilmeisesti Pariisin teologit eivät pitäneet wittenbergiläisten kirjoituksia siinä määrin harhaoppisina, että niihin olisi kannattanut puuttua.³

Saksin herttuan Leipzigin väittelyn tuomitsemista koskeva pyyntö saapui Pariisiin marraskuussa. Rehtori Hieronymus Clichtove esitti kirjeen yliopistolle 22.11. pidetyssä kokouksessa. Yliopisto hyväksyi pyynnön ja asetti 24-miehistön komission, jonka tehtäväksi annettiin tutkia väittelyn asiakirjat mahdollisimman nopeasti. Tähän komissioon kuului kaikkien tiedekuntien edustajia eikä yksinomaan teologeja ja kanonisteja, kuten herttua oli tarkoittanut. Komissio kokoon-tui rehtorin johdolla jo viikkoa myöhemmin aloittamaan työtään. Käytännön kysymysten selvittelyn jälkeen se lupasi suorittaa tehtävänsä pääsiäiseen tai viimeistään helluntaihin mennessä.⁴ Tammikuun alun jälkeen lähteet vaikenivat kuitenkin kokonaan tästä komissios-ta. Paavin tuomion tultua kesällä 1520 julkisuuteen se lienee katsonut parhaaksi lopettaa työskentelynsä. Näyttää siltä, että komissio ei löytänyt Lutherin Leipzigin käytäntöä puheenvuoroista riittävästi

¹Lähemmin Bos 1974, 25. Vrt. s. 165.

²Teologisen tiedekunnan päätösten kirja (regestum conclusionum) 15.3.1520; Clerval 1917, 253. Bos 1974, 25.

³Bos 1974, 25.

⁴Saksin herttuan Alankomaissa oleva edustaja Thomas Gramaye herttualle 26.12.1519; Gess 1905, 109-110. Bos 1974, 32-33. Vrt. Hemptallin (1973, 29-31) puuteellista esitystä.

hereettisiä väitteitä.¹ Toisaalta tämä tuntuu merkittävältä jo yksin siitä syystä, että Pariisin yliopisto oli itse vuonna 1440 julistanut konsiilin infallibiliateetin kiistämisen heresiaksi.² Kenties komission kantaan on vaikuttanut se, että Luther joka tapauksessa oli asettanut konsiilin paavin yläpuolelle. Konsiiliin vedonneen Lutherin tuomitseminen olisi siksi koitunut paavin voitoksi sekä konsiliarismin - ja samalla myös Pariisin yliopiston itsensä - tappioksi. Käytännössä komission menettely merkitsi näin asettumista pikemminkin Lutherin kuin Eekin puolelle.

3.13. Louvainin ja Kölnin teologiset tiedekunnat korostavat auktoriteettiaan

Louvainin yliopiston tohtorit olivat saaneet jo vuoden 1518 kuluessa tietoja Wittenbergin teologien näkemyksistä.³ Tarkemmin he perehtyivät Lutherin ja Karlstadtin mielipiteisiin vasta aivan vuoden lopulla⁴ saatuaan käyttöönsä Frobenin marraskuussa julkaiseman kokoomateoksen.⁵

Heti tutustuttuaan wittenbergiläisten kirjoituksiin Louvainin teologit havaitsivat niiden sisältävän epäillisiä oppeja ja olevan turmiollisia Kristuksen

¹ Erasmus Gerard Geldenhauerille 9.9.1520; OE 4, 340: Expectabatur iudicium Academiae Parisiensis, et ecce res de repente in Bullam et in fumum exitura videtur. Glareanus Zwinglille 1.11.1520; ZSW 7, 362: Universitas Parisiensis, quandoquidem ad eam ipsam disceptatio inter Geckkium et Lutherum delata fuit tanquam ad iudicem, posteaquam audivit damnatum Lutherum a pontifice maximo, ipsa, quae quosdam articulos fortassis vellicatura erat, nunc iudicio supersedit. Nulli libri avidius emuntur. Audivia bibliopola quodam, qui ait sese Francivadi nuperis nundinis vendidisse exemplaria mille et quadringenta, quot nunquam antea alicuius authoris. Passim bene dicitur Luthero. Verum monachorum longa est cathena. Ks. myös Luther Spalatinille 15.12.1520; WA Br 2, 236 r.11-14 ja Melanchthon Johann Hessille 17.4.1520; CR 1, 160. Bos 1974, 33-35. Vrt. taas Hemsall 1973, 32.

² Ebner 1962, 6.

³ Blockx 1958, 12.

⁴ Condemnatio universitatis Lovaniensis; WA 6, 175 r.22. Articulorum Ratio; LaO, 1 a. Blockx 1958, 7.

⁵ Louvainin yliopiston antama tuomio sisältää kuvauksen tästä teoksesta (WA 6, 175 r.31 - 176 r.4).

kirkolle.¹ Aivan erityisesti he kiinnittivät huomiota 58. anateesin selitykseen, jossa Luther oli esittänyt mielipiteensä assertiona ja selittänyt olevansa valmis marttyyrikuolemaan sen tähden.² Louvainin teologit käsittivätkin Lutherin kaikki kirjoitukset assertioksi, josta tämä ei halunnut enää väitellä.³ He päättivät siksi kieltää Frobenin painaman kirjan myynnin yliopiston piirissä.⁴ Jo tämä päätös osoitti varsin suurta itsetietoisuutta. Louvainin teologit eivät näin päättäessään nojautuneet kirkon keskusjohdon arvovaltaan ja toimintaan Lutheria vastaan, vaan pelkästään itse Wittenbergin teologien kirjoituksista tekemiinsä havaintoihin. He tuomitsivat näin Wittenbergin tohtorit hereetikoiksi oman akateemisen arvovaltansa nojalla.

Louvainin teologit eivät kuitenkaan tyytyneet pelkään myyntikieltoon. He päättivät analysoida Frobenin painaman teoksen ja julkaista siitä oman tuomionsa siitäkkin huolimatta, että he tiesivät asiaa jo käsiteltävän Roomassa ja paavin tuomion olevan odotettavissa. Samalla kiista laajeni kuitenkin tiedekunnan sisäiseksi asiaksi. Louvainin teologit olivat perinteisen skolastiikan kannattajia. Alunperin he eivät olleet torjuneet myöskään raamattuhumanismia, vaikka olivatkin suhtautuneet siihen kriittisesti. Vuodenvaihteeseen 1518-1519 tultaessa yliopiston skolastikot ja humanistit suhtautuivat kuitenkin toisiinsa jo hyvin epäluuloisesti. Teologinen tiedekunta ei varauksitta hyväksynyt yliopistoon lahjoitusvaroin raamattuhumanismin hengessä perustettua Collegium trilingue -nimistä kieli-instituuttia. Louvainissa teologisen tiedekunnan jäsenenä vuodesta 1517 lähtien vaikuttanut Erasmus Rotterdamlainen oli jo joutunut teologian lisenssiaatti Jacobus Latomuksen kanssa julkiseen kiistaan raamattuhumanismin keskeisestä kysy-

¹ Condemnatio universitatis Lovaniensis; WA 6, 175: qui prima acie nobis visus fuit scandalosus et Christi ecclesiae noxius,...

² Condemnatio universitatis Lovaniensis; WA 6, 176r.14-17. Ks. myös s. 60-61.

³ Condemnatio universitatis Lovaniensis; WA 6, 175 r. 27, 178 r.4. Myös Kerlen 1976, 194-196 ja siinä mainittu lähteet.

⁴ Condemnatio universitatis Lovaniensis; WA 6, 175 r.21-25.

myksestä, Raamatun alkukielten tuntemisen arvosta. Latomus myönsi periaatteessa kieliopintojen hyödyllisyyden, mutta piti kuitenkin raamattuhumanismia yksipuolisena ja vaarallisena.¹ Myös Wittenbergin tohtoreiden esiintymiseen Erasmus suhtautui eri tavalla kuin useimmat Louvainin teologisen tiedekunnan professoreista. Hän oli ottanut Erfurtin humanistien välityksellä myönteisen pidättyvän kannan Lutheriin jo lokakuussa 1518.² Erasmus oli suhtautunut tällöin kielteisesti Prieriaan edustamaan papalistiseen näkemykseen, selittänyt paavin yksinvallan olevan kristikuntaa uhkaavan ruton ja syyttänyt dominikaaneja paavin imartelusta.³

Vaikka Louvainin teologit eivät tienneetkään Erasmusen Erfurtiin lähettämästä kannanotosta, Frobenin julkaiseman kokoomateoksen saapuminen kohdisti heidän epäluulonsa häneen: Lutherin ajatukset näyttivät olevan yhteydessä raamattuhumanismiin kanssa.⁴ Koska Erasmus oli kesällä 1518 oleskellut Baselissa, Louvainin teologit epäilivät, että hän oli kirjoittanut kokoomateokseen sisältyvien kirjoitusten esipuheita.⁵ Teologinen tiedekunta päätti siksi talvella 1519 analysoida myös Erasmusen kirjoitukset. Mahdollisesti sama komissio sai hoitaakseen molemmat tehtävät.⁶ Selostaessaan seuraavana kesänä Petrus Barbiriukselle lähettämässään kirjeessä asiaa Erasmus väheksyi komis-

¹ Tiedekunnan opettajista lähemmin Pijper 1905, 208 ja De Jongh 1911, 148-186. Tiedekunnassa vallitsevista näkemyksistä ja sen suhtautumisesta raamattuhumanismiin myös Pijper 1905, 201-202, Blockx 1975, 253-256 ja Eijl 1975, 227-228. Erasmusen ja Latomuksen kiistasta Vocht 1934, 195-200.

² Erasmus Johannes Langille 17.10.[1518]; OE 3, 409 r. 12-16. Kleineidam 1969, 235-238.

³ Sama kirje; OE 3, 409-410: Vidi Syluestri insulsissimam responsionem. Video τὴν τοῦ 'Ρομάνου 'Αρχιερέως (vt nunc est ea sedes) μοναρχίαν pestem esse Christianismi; cui per omnia adulantur Praedicatores facie prorsus perfricta. Tästä kohdasta Gebhardt 1966, 270-271. Myös Augustijn 1962, 22-29.

⁴ Blockx 1970, 24.

⁵ Erasmus kardinaali Lorenzo Campeggille 1.5.1519; OE 3, 574 r.23-33. Erasmus kardinaali Thomas Wolseyille 18.5.[1519]; OE 3, 589r.68 - 590 r.88. Erasmus Leonard Priccardille 1.7.1519; OE 4, 2r.44-47. Blockx 1970, 16-18.

⁶ Blockx 1970, 25.

sion työtä ja korosti sen pintapuolisuutta.¹ Kysymys oli kuitenkin vakavasta asiasta. Itse asiassa Erasmus yrittikin kaikin tavoin estää raamattuhumanismin samaistamisen Lutherin oppeihin.² Siksi hän kääntyi - ilmeisesti komission yhteenvedon valmistuttua - tiedekunnan arvovaltaisimpana tohtorina pidetyn Jean Briardin puoleen. Täyteen yksimielisyyteen Erasmus ei päässyt myöskään Briardin ja tämän ohella keskusteluun osallistuneen Maarten van Dorpin (Dorpius) kanssa.³ Teologisen tiedekunnan kantaa valaisevia lähteitä ei ole säilynyt. Ilmeisesti se kuitenkin päätti keväällä jättää Erasmuksen ainakin toistaiseksi rauhaan.⁴

Erasmuksen luottamuksellinen kirjeenvaihto osoittaa, että hän piti Louvainin teologien kanssa syntyneestä kiistasta huolimatta kiinni edellisenä syksynä omaksumastaan kannasta. Sekä Luther itse että Saksin vaaliruhtinas ottivat keväällä erfurtilaisten välityksellä yhteyttä Erasmukseseen saadakseen tämän tuen puolelleen.⁵ Erasmus toivoi kiistan selvittämistä neuvotte-lujen avulla. Siksi hän kehotti vastauskirjeessään vaaliruhtinasta suojelemaan Lutheria⁶ ja torjui jälleen Prieriaan papalistiset fundamentit. Erasmuksen mukaan ne olivat uusia lakeja, joiden avulla vastustajat voitiin mielivaltaisesti leimata hereetikoiksi.⁷

¹ Erasmus Petrus Barbiriukselle 13.8.1521; OE 4, 557 r. 109-112. Blockx 1970, 26.

² Lähemmin Blockx 1970, 18-25.

³ Erasmus Petrus Barbiriukselle 13.8.1521; OE 4, 557: Dum finis nullus esset, extundo ab Atensi vt ipse cum vno aut altero docto notet aliquot locos quibus offenderentur. Notauit perpaucos Atensis, sed haud magni momenti; notauit aliquot Dorpius, minoris etiam momenti. Blockx 1970, 26-28.

⁴ Erasmus Leonard Priccardille 1.7.1519; OE 4, 2r.47-48. Erasmus Petrus Barbiriukselle 13.8.1521; OE 4, 558r.121-123. Blockx 1970, 28.

⁵ Kleineidam 1969, 238-240 sekä siinä mainitut lähteet.

⁶ Erasmus vaaliruhtinaalle 14.4.1519; OE 3, 530 r.66 - 532 r.130.

⁷ Sama kirje; OE 3, 531: Nunc quidam noua comminiscuntur fundamenta, sic enim vocant, hoc est nouas leges condunt, per quas doceant hareticum esse quicquid non placet. Myös Augustijn 1962, 30-31, 34-35 ja Oberman 1969, 336 alav. 15.

Itse asiassa Erasmus hyväksyi näin Lutherin väitteen, että paavin valtaa liioiteltiin ja käytettiin väärin, antamatta tohtoreille perinteiseen tapaan tilaisuutta kiistanalaisten kysymysten perinpohjaiseen selvittämiseen. Sen sijaan Lutherille itselleen 30.5.1519 lähettämässään kirjeessä Erasmus pidättyi asettumasta Lutherin rinnalle, vältti ottamasta kantaa tämän väitteisiin ja neuvoi maltillisuuteen: oli parempi arvostella paavin vallan väärinkäyttäjiä kuin paavia itseään.¹ Myös Erasmuksen muista kirjeistä ilmenee sama näkemys. Hän koetti pitää raamattuhumanismin erossa kiistasta, vältti ottamasta kantaa sen yksityiskohtiin, arvosteli Lutherin vastustajia paavin vallan liioittelusta ja korosti, että riita oli ratkaistava disputaation eikä tuomioiden avulla.²

Talvella 1519 teologisen tiedekunnan opettajat perheityivät myös Lutherin ja Karlstadtin kirjoituksiin sekä pohtivat asiaa kokouksissaan.³ Työn tuloksena valmistui yhteenveto, joka sisälsi yhdeksäntoista Lutherin ja kaksi Karlstadtin kirjoituksista poimitua erheellisinä ja hereettisinä pidettyä lauselmää.⁴

¹Tämä kirje on painettuna OE 3, 605-607. Augustijn 1962, 34. Vrt. Delius 1952, 17.

²Erasmus Melancthonille 22.4.1519; OE 3, 540 r.33-40. Erasmus Thomas Wolseylle 18.5.[1519]; OE 3, 589r.69 - 590 r.104. Erasmus Johannes Langille 30.5.[1519]; OE 3, 609r.5-15. Erasmus Mainzin arkkipiispalle 19.10.1519; OE 4, 100-107. Erasmus tuntemattomalle vastaanottajalle [marraskuussa 1519]; OE 4, 122 r. 16-18.

³Louvainin teologit korostivat myöhemmin voimakkaasti Lutherin ja Karlstadtin kirjoitusten tutkimisen huolellisuutta. *Articulorum Ratio*; LaO, 1 a: diligenter à singulis facultatis magistris priuatim lectus est, & in conuentu omnium saepenumero examinatus,... Gerard Morinck Gerard Ketelerille 10.9.1524 Vochtin (1934, 466-467) mukaan: Memini theologos Louanienses dum eam condemnationem parturent, nescio quoties congetatos consultasse, acriusque singula axiomata pensitasse, ne temere ac praeter causam hominem haereseos carbone notarent.

⁴Tämä "Errores excerpti ex probationibus et declarationibus conclusionum Martini Luther, ordinis fratrum Heremitarum sancti Augustini" on painettuna Blockx 1958, 42-62. Ks. myös *Articulorum Ratio*; LaO, 1 a: sicque ad extremum communi consilio aliquot articuli ad verbum excerpti sunt, qui sufficere videbantur: Nam omnes colligere longum erat, & non necessarium. Blockx 1958, 37-41.

Hereettiseksi tuomitsemista tiedekunta ei useimpien lauseiden kohdalla perustellut mitenkään. Vain muutama kerran vedottiin Raamattuun, kanoniseen oikeuteen ja asian itsestäänselvyyteen. Magisterium-kysymykseen ei kiinnitetty erityistä huomiota. Tämä onkin luonnollista, sillä kysymyksessä oli vain suppea muistio, jota ei ollut tarkoitettu julkisuuteen.

Louvainin teologit katsoivat parhaaksi, että myös Pariisin ja Kölnin yliopistojen teologiset tiedekunnat ottaisivat kantaa asiaan. Olemme jo nähneet, että Pariisin teologit eivät katsoneet aiheelliseksi puuttua Wittenbergin teologien kannanottoihin. Kölnissä Louvainin teologien laatima yhteenveto ja pyyntö tutkia asiaa oli esillä teologisen tiedekunnan 5.3. pitämässä kokouksessa.¹ Tiedekunta halusi kuitenkin ottaa asiaan kantaa vasta saatuaan Frobenin julkaiseman kokoomateoksen Louvainista.²

Saksan suurimpiin ja vaikutusvaltaisimpiin kuuluva Kölnin yliopisto oli säilynyt perinteisen skolastii-kan lujana linnakkeena.³ Jacob van Hoogstratenin⁴ johdolla Kölnin teologinen tiedekunta oli esiintynyt jo Reuchlinin tärkeimpänä vastustajana, ja siitä oli tullut humanistien arvostelun pääkohde. Tälläkin kertaa Kölnin teologit ottivat haasteen vastaan: tiedekunta asetti neljän tohtorin muodostaman komission tutkimaan Frobenin julkaisemaa teosta.⁵ Hoogstraten tuomitsi tämän jälkeen jo erään huhtikuussa 1519 Reuchlinia vastaan julkaisemansa teoksen esipuheessa myös Lutherin (tosin tätä nimeltä mainitsematta) ja

¹Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (jäljennös Hermann Crombachin 1600-luvulla muistiinmerkitsemistä otteista; 5.3.1519), 11.

²Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (22.3.1519), 11. Vocht 1951, 425. Blockx 1958, 67-70.

³Bianco 1855, 383-389.

⁴Hoogstratenista lähemmin Paulus 1903, 87-106. Hoogstraten oli professorinvirkansa ohella myös dominiikaanien Kölnin koulun regens ja inkvisiittori.

⁵Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (22.3.1519), 11. Myös *Condemnatio universitatis Colonien-sis*; WA 6, 179r.17-19. Blockx 1958, 71.

kehotti paavia ryhtymään toimiin kristillisen uskon häiritsijöitä vastaan.¹ Luther vastasi Hoogstratenille lentolehtisellä, jossa hän leimasi kölniläisen professorin verenhimoiseksi inkvisiittoriksi ja ruttotautiseksi hereetikoksi.² Myös Wittenbergin ja Kölnin välille oli näin syntynyt julkinen riita.

Keväällä tai kesällä Louvainin ja Kölnin teologiset tiedekunnat lähettivät edustajansa ilmoittamaan suunnitelmastaan kardinaali Cajetanukselle, joka tällöin oleskeli Koblenzissa. Kardinaali ei kuitenkaan ollut innostunut tiedekuntien aikomuksesta. Hän korosti, että Luther oli erehtynyt, mutta ei ollut hereetikko. Siksi hän ei yhtynyt tiedekuntien suunnittelemaan tuomioon, vaan kehotti niitä varovaisuuteen.³ Cajetanuksen kanta onkin silloisen tilanteen huomioon ottaen varsin ymmärrettävä. Yliopistojen puuttuminen asiaan tuntui kardinaalista kiusalliselta ja tarpeettomalta, koska hän pyrki vielä tällöin ratkaisemaan Lutherin asian Miltitzin käymien neuvottelujen avulla. Yliopistojen menettelyn julkinen hyväksyminen olisi pahimmasa tapauksessa johtanut näiden neuvottelujen katkeamiseen.⁴

Louvainin ja Kölnin teologit eivät kuitenkaan ottaneet paavin legaatia kantaan huomioon. Tämäkin osoittaa, miten itsetietoisesti ja pelkästään oman auktoriteettinsa varassa he toimivat. Myös Leipzigin väittelystä ke-sällä tulleet tiedot ovat mahdollisesti lisänneet ainakin Kölnin teologien intoa ryhtyä vastustamaan yhä ilmeisemmältä hereetikolta näyttävää Lutheria. Johannes Eck nimittäin toimitti heinäkuun lopulla dominikaanien väittelyn kulusta laatiman kuvauksen Jacob van Hoogstratenille ja pyysi tältä apua.⁵ Kölnin

¹Paulus 1903, 102.

²Tämä "Scheda adversus Iacobum Hochstraten" on painettuna WA 2, 386-387. Vrt. Cremansin (1869, 62-65) virheellistä kuvausta Lutherin ja Hoogstratenin kiistan alkuvaiheesta.

³Tiedot kardinaalin kannanotosta perustuvat Martin Bucerin Beatus Rhenanukselle 30.7.1519 lähettämään kirjeeseen (BRBr, 166). Blockx 1958, 65.

⁴Sen sijaan vuotta myöhemmin, kun tilanne oli muuttunut jo toiseksi, Cajetanus hyväksyi Kölniin lähettämässään kirjeessä tiedekuntien menettelyn. Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (23.7.1520), 12.

⁵Ks. s. 154 alav. 4.

yliopiston teologinen tiedekunta tuomitsikin Lutherin opit jo 30.8. pitämässään kokouksessa.¹ Tiedekunta syytti tuomiossaan Lutheria hereettisten, Raamatun ja isien (tohtoreiden) vastaisten oppien levittämisestä.² Lisäksi se valitti, että Luther horjutti Rooman kirkon ylivaltaa ja paavin asemaa.³ Tuomionsa varsinaisia perusteita Kölnin teologit eivät ilmoittaneet. He eivät vedonneet myöskään siihen, että kuuria oli jo todennut Lutherin ilmeiseksi hereetikoksi. Vaikka Kölnin teologit eivät suoraan puuttuneetkaan kysymykseen kirkon opin määrittämisestä ja valvomisesta, heillä oli kuitenkin korkea käsitys omasta tehtävästään: heresian vastustaminen oli aivan erityisesti yliopistoteologien asia. Kirkko oli asettanut heidät julkisiksi opettajiksi tähän tehtävään. Lisäksi heitä arvostettiin pyhän teologian tuntijoina.⁴ Siksi Kölnin teologit katsoivat parhaaksi kieltää tutkimansa kirjan käytön. Kirkon tuli lisäksi huolehtia sen polttamisesta ja vaatia Lutheria peruuttamaan oppinsa.⁵ Kölnin teologit korostivat siis varsin voimakkaasti yliopistojen asemaa. Yliopistojen tehtävänä oli opettaa kirkkoa ja tällöin itse asiassa käyttää magisteriumia. Sen sijaan johtopäätösten tekeminen yliopistojen kannanotoista ja käytännön hallinnollisiin toimiin ryhtyminen kuului kirkolle. Yliopistot voivat estää hereettisten oppien leviämisen vain omassa piirissään.

¹Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (30.8. 1519), 11. *Condemnatio universitatis Coloniensis*; WA 6, 180 r.27-28.

²WA 6, 179 r.18-24.

³WA 6, 180: *Item contra privilegium et privatum Rhomanae ecclesiae supra ecclesias caeteras per orbem erroneas assertiones ab olim pro haereticis condemnatas auribus Christifidelium refricet et ingerat, Sedem Apostolicam irreverenter palam et scandalose taxet,...*

⁴WA 6, 178-179: *Praecipue tamen eos ad id muneris arctius obstrictos constat, qui pro titulo professionis ab ecclesia ad id prae caeteris deputati aestimantur sacrae theologiae magistri, quorum (ut scriptura ait) unusquisque ensis super femur eius esse debet propter timores nocturnos, errores et haereses...* Myös Jedin 1967, 86.

⁵WA 6, 180: *concorditer censuimus et doctrinaliter iudicavimus, praefatum librum... iure de medio tollendum, usum eius inhibendum, supprimendum et per eos ad quos id spectare dinoscitur igni publice cremandum, Autorem etiam eius merito ad revocationem publicam compellendum.*

Louvainin yliopisto joutui samaan aikaan soveltamaan tätä periaatetta käytäntöön. Edellisenä talvena annettusta kiellosta huolimatta Lutherin ja Karlstadtin opeilla oli kannatusta ainakin teologisen tiedekunnan ulkopuolella.¹ Yliopiston oli siksi ryhdyttävä valvomaan kirjakauppaa entistä tarkemmin.² Se siis hyväksyi teologisen tiedekunnan toimet ja yritti soveltaa sen päätöksiä käytäntöön.

Tohtori Hoogstraten toi 12.10. tiedekuntansa antaman tuomion Louvainiin.³ Samalla Hoogstraten kertoi Louvainin teologeille saaneensa tietää, että Liègen piispa Érarde de la Marck, jonka jurisdiktio piiriin Louvainin yliopistokin kuului, suosi Erasmuksen Lutherille 30.5. lähettämän kirjeen mukaan hereettisiä oppeja.⁴ Louvainin teologit päättivät tällöin lähettää piispan luo kolme professoria, joiden muodollisena tehtävänä oli kysyä piispan neuvoa valmisteilla olevan tuomion suhteen. Itse asiassa heidän päätehtävänään oli kuitenkin ottaa selvää piispan mielipiteistä.⁵ Piispa vakuutti kuitenkin professoreille pappissanallaan, että hänellä ei ollut mitään tekemistä Lutherin kanssa.⁶ Lisäksi hän lupasi tukensa louvainilaisten suunnitelmalle ja kehotti näitä lähettämään tuomionsa ennen sen

¹ *Condemnatio universitatis Lovaniensis*; WA 6, 175: Sed librum et autorem eius multos habere fautores et defensores... Blockx 1958, 15.

² Lähemmin De Jongh 1911, 206-207 ja Blockx 1958, 15-17.

³ Louvainin yliopiston teologisen tiedekunnan aktat 12.10.1519 De Jonghin (1911, 43*) mukaan. Blockx 1958, 80.

⁴ Erasmus Lutherille 30.5.1519; OE 3, 606 r.36-37. Erasmus Mainzin arkkipiispalle 19.10.1519; OE 4, 100 r.24-27. Erasmus Martin Lypsiukselle [marraskuussa 1519]; OE 4, 119 r.2-5. Blockx 1958, 82-83, 92-93.

⁵ *Articulatorum Ratio*; LaO, 1 a: Quoniam autem in re tanta nolebat facultas inniti suae prudentiae, simul quia diuulgatum erat, licet falsò, vt postea com-pertum est, quòd Reuerendissimus D. Leodiensis isti doctrinae faueret, misit ad eum tres Magistros,... Professorien käynti piispan luona tapahtui mahdollisesti tämän pysähtyessä Louvainissa matkalla Brysse-liin. Näin Allen & Allen 1922, 111-112.

⁶ *Articulatorum Ratio*; LaO, 1 a.

painattamista tiedekunnan entisen opettajan, vuonna 1515 Toledon arkkipiispaksi siirtyneen ja sittemmin paavi Hadrianus VI:na tunnetun kardinaali Adriaan van Utrechtin hyväksyttäväksi; näin tuomiosta tulisi mahdollisimman arvovaltainen.¹ Tiedekunnan ripeä toiminta ja piispan vakuuttelu osoittavat Louvainin tohtoreiden päättäväisyyttä heresien vastustamisessa ja kirkon opettamisessa.

Myös Louvainin teologien 7.11. valmistunut tuomio Lutherin ja Karlstadtin² kirjoituksista osoittaa samanlaista itsetietoisuutta.³ Tiedekunta totesi kölniläisten kollegojensa tavoin heti tuomion alussa, että uskon puolustaminen kuului aivan erityisesti pyhän teologian opettajille. Heidän oli kumottava vastaväitteet teologian avulla ja seisottava Israelin suojamuurina.⁴ Louvainin teologit kuvasivat siis asemaansa perinteisesti piispoista käytetyillä sanoilla. Heidän mielestään oikean opin valvominen kuului itse asiassa lähinnä yliopistoille.⁵ Hereettiset kirjat oli julkisesti tuhottava ja niiden kirjoittajalta vaadittava peruutusta. Passiivinen sanonta osoittaa, että myös Louvainin teologit katsoivat tämän olevan kirkon tehtävä.⁶ Muuten tuomiossa ei - päinvastoin kuin Kölnin tiedekunnan tuomiossa - puututtu paavin ja piispojen asemaan; Wittenbergin tohtoreita syytettiin ainoastaan Raamatun sekä niin vanhojen kuin uudempienkin tohtoreiden opetuksen vääristelemisestä.⁷ Jo aikalaiset kiinnittivät tähän huo-

¹ Articulorum Ratio; LaO, 1a. Blockx 1958, 97, 99.

² Tuomiossa mainittiin myös Frobenin julkaisemaan kokoomateokseen sisältynyt Karlstadtin teesirivi. WA 6, 176r.3 ja 178r.7-11.

³ Tuomion synnystä ja Hoogstratenin oletetusta osuudesta siinä myös Blockx 1958, 101-102.

⁴ WA 6, 175: Quamvis omnes omnino Christiani ad fidei et sacrae doctrinae defensionem Christo, cui nomen dederunt et cuius sacramento ligantur, sint astricti, ad id tamen obligatiores esse constat, quos sacrae theologiae professio specialius stringit. Istos enim oportet esse potentes in opere et sermone, ut per sacram doctrinam contradicentes redarguant et pro domo Israel se murum opponant.

⁵ Jedinin (1967, 86) mukaan Louvainin teologit eivät korostaneet teologien asemaa samalla tavalla kuin kölniläiset kollegansa. Tällainen johtopäätös ei näytä kuitenkaan perustellulta.

⁶ WA 6, 178: et de medio tollendos censemus ignique cremandos et autorem ipsum ad revocationem et abjuracionem supradictorum cogendum.

⁷ WA 6, 178r.4-6.

miota¹ ja protestanttiset tutkijat, selvimmin Paul Kalkoff, ovat selittäneet, että osa tiedekunnan munkikikuntiin kuulumattomista professoreista oli konsiliaristeina valmis hyväksymään Lutherin papalistiseen magisterium-oppiin kohdistaman kritiikin.² Sen sijaan katoliset tutkijat ovat koettaneet pelastaa Louvainin yliopiston maineen. De Jonghin mukaan kysymys oli pelkästä sattumasta: Louvainin teologit eivät halunneet toistaa Kölnin tuomiota enää joka kohdassa. Paaviuden olemassaolon *de iure divino* he hyväksyivät itsestäänselvyytenä. Paavin erehtymättömyyteen Kölnin teologitkaan taas eivät olleet puuttuneet.³ On myönnettävä, että De Jongh esittää varteenotettavia näkökohtia. Kysymys paavin (ja yleensä kirkon) auktoriteetista oli kuitenkin siksi keskeinen, että sen pois jääminen ei näytä pelkältä sattumalta.⁴ Sen sijaan emme tiedä, miksi Louvainin teologit katsoivat parhaaksi menetellä varovaisesti ja vaieta paavin magisteriumista. On muistettava myös se, että paavin aseman käsittely oli papalistisen käsityksen mukaan kiellettyä. Toisaalta konsiliaristinen traditio eli edelleen Louvainin teologisen tiedekunnan piirissä⁵ eikä paavin infallibiliteetti ollut mikään itsestäänselvyys: esimerkiksi Adriaan van Utrecht oli nimenomaan kiistänyt sen.⁶

Tiedekunnan opettajista tiedämme Erasmuksen ohella ainoastaan Dorpiuksen arvostelleen tuomiota.⁷ Dorpiuksesta oli tullut Erasmuksen ystävä ja tämän toivoman kirkkoreformin kannattaja.⁸ Hän oli lähtenyt loka-

¹Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 313: Nam Lovanienses non damnant id, quod maxime gravat Lutherum, videlicet primatum pontificis non esse iuris divini... Satis igitur declarant se in hoc sentire cum Luthero,... Ecce duae tantum universitates, etiam coniuratae, non consentiunt. Tästä traktaatista ks. lähemmin s.208 alav. 4.

²Kalkoff 1905, 188 ja 1910, 48. Samoin Pijper 1905, 89.

³De Jongh 1911, 217-220. Myös Blockx 1958, 121-122.

⁴Niinpä esimerkiksi Moreau (1927, 408) toteaa, että Louvainin tuomio näyttää huolellisemmin harkitulta kuin Kölnin.

⁵Ks. tästä s.210 alav.2.

⁶Lähemmin Pijper 1905, 87-90.

⁷Vrt. kuitenkin Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 313: Et Lovanii sunt, qui obstiterint ne quaedam damnarentur.

⁸Lähemmin Vocht 1934, 221-225, 228, 233-234, 239.

kakuussa Haagiin eikä siis ollut Louvainissa Lutherin oppeja tuomittaessa.¹ Eräässä Haagista 28.11. lähettämässään kirjeessä Dorpius paheksui tiedekuntansa menettelyä ja vakuutti, ettei hän hyväksyisi sitä.² Dorpius oli kuitenkin eri mieltä vain menettelytavasta. Erasmusen tavoin hän piti pelkkää tuomiota hyödyttömänä ja katsoi, että Lutherin opit oli myös kummottava Raamatun avulla.³ Sen sijaan Lutherin oppien sisältöä hän ei suinkaan varauksitta hyväksynyt.⁴

Saadakseen tuomion mahdollisimman arvovaltaiseksi tiedekunta lähetti sen jo 7.11. Adriaan van Utrechtin hyväksyttäväksi.⁵ Kardinaalin puoleen kääntyminen ei merkinnyt sitä, etteikö tiedekunta olisi periaatteessa katsonut oman valtansa riittävän tuomion antamiseen, eihän se edes kuulunut kardinaalin jurisdiktion piiriin. Adriaan van Utrecht hyväksyi tuomion 4.12. tiedekunnalle lähettämässään kirjeessä.⁶ Tämän jälkeen Kölnin ja Louvainin yliopistojen tuomiot sekä kardinaalin kirje julkaistiin ja painettiin Louvainissa kevättalvella 1520.⁷

Kölnin ja Louvainin teologisten tiedekuntien itsetietoista toimintaa voidaan selittää useista eri tekijöistä käsin. Tiedekunnat olivat ensinnäkin huomattavan

¹Vocht 1934, 222.

²Dorpius [Jacobus Praepositukselle] 28.11.1519 Vocht 1934, 237 mukaan: ita sursum ac deorsum omnia versent, vt eximios aliquot sic de studiis, sic de re Christiana meritos male vexent. Polliceor tibi et Domino Deo, me non habebunt turbae istius consortem.

³Tässä suhteessa valaiseva on Dorpiuksen Erasmuselle Haagista 28.11.1519 lähettämä kirje, jossa hän suhtautui hyvin suopeasti erääseen Lutherin oppien kannattajaan siksi, että tämä perusteli oppinsa pelkällä Raamatulla (OE 4, 128): explicans defendensque vniuersa solidis Scripture locis.

⁴Lähemmin Vocht 1934, 223-224. Ks. myös Gerard Morinck Nicolas de Winghelle [kesällä] 1547; Vocht 1934, 580-581. Vocht 1934, 463.

⁵Blockx 1958, 124-125.

⁶WA 6, 174: Vos certe bene ac laudabiliter facitis, quod pestiferis hominis dogmatibus (quantum in vobis est) obviam itis,... Moreau 1927, 408. Sanonnan "quantum in vobis est" voi kuitenkin käsittää myös rajoittavaksi ilmaukseksi.

⁷Blockx 1958, 133-135.

suuria¹ ja arvovaltaisia: Köln oli Saksan suurin kaupunki "Colonia sacra", jolla oli vanhan kirkon aikoihin asti ulottuvat perinteet suurta kunnioitusta nauttivana kirkollisena keskuksena; Louvain oli taas saanut huomattavan merkityksen Alankomaiden ainoana yliopistokaupunkina. Molemmissa yliopistoissa korostettiin vanhastaan tohtoreiden merkitystä oikean opin määrittelijöinä ja vartijoina.² Sekä Kölnissä että Louvainissa oli lisäksi merkittäviä teologeja, jotka puuttuivat tilaisuuden tullen kärkeästä opillisiin kiistakysymyksiin. On myös otettava huomioon Reuchlinin riita sekä Kölnin ja Louvainin yliopistojen osuus siihen. Monet näkivät Lutherissa Reuchlinin toiminnan jatkajan. Siksi oli luonnollista, että juuri Reuchlinin vastustajat reagoivat hänen esiintymiseensä.

3.14. Leipzigin teologit pitävät kiinni näkemyksestään

Leipzigin yliopisto ei väittelyn aikana eikä sen jälkeen ottanut siihen virallista kantaa. Muutamia lähinnä humanistisesti asennoituneita opettajia lukuunottamatta³ Wittenbergin kanssa kilpailevan yliopiston⁴ ja erityisesti teologisen tiedekunnan myötätunto oli

¹Niinpä esimerkiksi Kölnin teologiseen tiedekuntaan kuului vuonna 1520 20 tohtoria, jotka asuivat vakinaisesti Kölnissä ja olivat oikeutettuja ottamaan osaa tiedekunnan senaatin kokouksiin. Köln StA Univ. 230 Theologisches Dekanatsbuch (jäljennös Nikolaus Brewerin 1790-luvulla muistiin merkitsemistä otteista), 4.

²Niinpä Kölnin yliopisto oli jo vuonna 1479 hankkinut paavilta luvan tarkastaa etukäteen kaikki Kölnissä painettavat kirjat; yliopisto oli näin ryhtynyt ensimmäisenä soveltamaan ennakkosensuuria myös painettuihin teoksiin. Kapp 1886, 525-526.

³Luther mainitsi tällaisina häneen myönteisesti suhtautuneina Leipzigin yliopiston opettajina Spalatinille 20.7.1519 lähettämässään kirjeessä (WA Br 1, 423 r. 113-115) lääketieteen tohtori Heinrich Stromerin (Auerbach) ja oikeustieteen tohtori Simon Pistoriksen. Myös Clemen 1930, 426-427 alaviite 34 ja 35 sekä Bornkamm 1966, 147.

⁴Ks. erityisesti leipzigilaisten Johannes Rubeuksen ja Johannes Cellariuksen sekä wittenbergiläisen Johannes Montanuksen väittelyn jälkeen lukuisin kiistakirjoituksin käymää polemiikkia, jossa kumpikin osapuoli ylisti humanistiseen tapaan omaa yliopistoaan. Löscher 1729, 252-271, 786-804.

Eckin puolella;¹ väittelykiellon rikkomisesta huolimatta Eck oli sentään verrattomasti lähempänä Leipzigin teologien kannattamaa papalistista näkemystä kuin tämän päävastustajaksi noussut Luther.

Teologian professori Hieronymus Dungersheim von Ochsenfurt epäili, että Luther ei tuntenut kaikkia Nikaian konsiilin päätöksiä ja konsiiliin liittyviä lähteitä, jotka hänen mielestään osoittivat tämän horjumattomana auktoriteettina pidetyn konsiilin tunnustaneen paavin auktoriteetin. Lutherille 7.10.1519 lähettämässään kirjeessä hän koetti siksi osoittaa tällaisiin lähteisiin nojautuen, että kaikki suuret kirkossa esiin noussevat riitakysymykset oli jätettävä paavin ratkaistavaksi.² Vastauskirjeessään Luther selitti tunnustavansa paavin primaatin, mutta hyväksyvänsä vain sellaiset paavin päätökset, jotka eivät olleet vastoin Raamattua.³

Dungersheim ei kuitenkaan halunnut luopua kannastaan, vaan koetti osoittaa seuraavan talven ja kevään kuluessa Lutherille lähettämässään kirjeissä olevansa oikeassa. Leipzigin teologisen tiedekunnan puolustaman papalistisen näkemyksen kanssa oli sopusoinnussa se, että hän ei halunnut aloittaa julkista kiistaa paavin asemasta, vaan tyytyi kirjeiden vaihtoon. Dungersheim torjui Lutherin vaatimuksen yksin Raamattuun nojautumisesta toteamalla, että hereetikot olivat aina väittäneet nojautuvansa Raamattuun, mutta vastustaneet kirkkoa.⁴ Oli itsestään selvää, että Raamatun oli oltava kaiken teologian pohjana. Sen tulkinta kuului kirkolle.⁵ Siksi Raamattua oli aina tulkittava kirkon tradition valossa.⁶ Vaikka paavin auktoriteetti

¹Eck Hauerille ja Burkhardille 1.7.1519; Schlecht 1922, 90: ego vltro gessi, quod Lipsienses non judicarent, quamvis sint egregie in meam partem,... Luther Spalatinille 20.7.1519; WA Br 1, 423r.106-110. Ks. myös Leipzigin yliopiston rehtorin Johannes Langiuksen päätöspuhe 15.7.1519; Löscher 1729, 585-587 ja teologisen tiedekunnan Eckille 25.7.1519 väittelystä antama todistus; WA Br 1, 438-439. Myös Gess 1895, 70-71.

²WA Br 1, 518-522, erityisesti 519r.29-33.

³Luther Dungersheimille joulukuun alussa 1519; WA Br 1, 567r.31-36.

⁴Dungersheim Lutherille tammikuun lopulla 1520; WA Br 2, 14r.382-388.

⁵Sama kirje; WA Br 2, 12r.308-324.

⁶Dungersheim Lutherille joulukuun puolivälissä 1519; WA Br 1, 574r.8-9 ja 577r.90-95.

ilmeni Raamatustakin ja perustui Kristuksen käskyyn¹, se olisi ollut myönnettävä ilman Raamatun todistustakin sikäli, kuin kirkko oli konsiilissa paavin johdolla määritellyt sen;² kristittyjen tuli nimittäin noudattaa aina kirkon päätöksiä.³ Paavin ja konsiilin välillä Dungersheim ei nähnyt mitään ristiriitaa. Konsiili saattoi kokoontua vain paavin koolle kutsumana. Paavin läsnäolo konsiilissa ei tosin ollut välttämätön, mutta hänen oli hyväksyttävä ja vahvistettava sen päätökset.⁴ Tällaista paavin johtamaa konsiilia Dungersheim piti kirkon korkeimpana opillisena auktoriteettina.⁵ Sen päätökset kuuluivat jumalallisen oikeuden piiriin.⁶ Tästä syystä konsiilien päätöksiä ei voitu muuttaa eikä kukaan kristitty voinut ryhtyä epäilemään niitä.⁷ Tätä Dungersheim perusteli sillä, että Pyhä Henki vaikutti edelleen kirkossa yhtä paljon kuin aikoinaan Raamatun kirjoittajissa.⁸ Luther erehtyisi paljon enemmän kuin isät, konsiilista puhumattakaan.⁹

¹ Sama kirje; WA Br 1, 577 r.90-95, 579 r.150-162. Ks. myös Dungersheim Lutherille tammikuun lopulla 1520; WA Br 2, 9 r.237-10 r.234.

² Dungersheim Lutherille tammikuun lopulla 1520; WA Br 2, 12 r.323 - 13 r.1. Ks. myös alav. 6.

³ Sama kirje; WA Br 2, 13: *Nam et in illis, quod ecclesiae sentit, sentio, et ipsos cum ecclesia semper sentire voluisse non dubito.*

⁴ Dungersheim Lutherille 7.10.1519; WA Br 1, 520 r.82-85. Dungersheim Lutherille joulukuun puolivälissä 1519; WA Br 1, 576: *utque iuxta regulam ecclesiasticam praeter sententiam Romani Pontificis concilia fieri non debeant,...*

⁵ Dungersheim Lutherille tammikuun lopulla 1520; WA Br 2, 12 r.323-324, 16 r.454-456.

⁶ Dungersheim Lutherille joulukuun puolivälissä 1519; WA Br 1, 578 r.127-133.

⁷ Sama kirje; WA Br 1, 578 r.124-127. Dungersheim Lutherille tammikuun lopulla 1520; WA Br 2, 14 r.388-390 ja 16 r.454-456.

⁸ Dungersheim Lutherille tammikuun lopulla 1520; WA Br 2, 18 r.532-534.

⁹ Sama kirje; WA Br 2, 17 r.516 - 18 r.526.

Koska teologinen tiedekunta ilmeisesti katsoi, että paavin vallasta kirjoittaminen oli kiellettyä, Lutherin oppien julkinen vastustaminen jäi Leipzigin tiedekuntaan kuulumattomien munkkien asiaksi. Fransiskaanimunkki Augustin Alveldin paaviuden puolesta kirjoittama kirja ilmestyi keuhällä 1520.¹ Yliopiston johto pyysi kuitenkin Alveldia selittämään kirjoituksissaan, että yliopistolla ei ollut mitään tekemistä niiden kanssa.² Kesälukukaudeksi 1520 rehtoriksi valittu kreikan kielen opettaja Mosellanus³ lieinee pyrkinyt näin säilyttämään korrektit suhteet Wittenbergin yliopistoon.⁴ Lähteistä ei selvästi ilmene, olivatko myös teologit - kenties omista perusteistaan käsin - pyynnön takana. Toukokuussa Alveld valitti Miltitzille, että "isät" aikoivat kieltää häntä kirjoittamasta enää mitään uskoa koskevista asioista.⁵ Alveldin sanonnasta ei voi varmasti päätellä, lukiko hän myös yliopiston vaientajiensa joukkoon.⁶

3.15. Wittenbergin teologit nojautuvat maallikkoihin

Luther esitti Leipzigin väittelyn jälkeen käsityksensä magisteriumista entistä jyrkemmin ja avoimemmin. Hän kirjoitti elokuussa selitykset Leipzigin puolustamiinsa teeseihin. Näissä selityksissä Luther asetti vastakkain kaikkien katolisten kristittyjen suuressa arvossa pitämien vanhan kirkon konsiilien ja Konstanzin konsiilin päätökset. Koska etenkin Nikaian konsiili

¹Lemmens 1899, 3-5.

²Alveldin oppilaan Johannes Fritzthansin 5.6. valmistunut vastaus "Epistola exhortatoria" wittenbergiläisen Johannes Bernhardin Alveldia vastaan julkaisemaan kirjoitukseen (CR 1, 166-190) Lemmens 1899, 8-9 alav. 3 mukaan: Ob id forsitan moti sunt nonnulli ex nostris senioribus et Rector universitatis alme Lipsice mitentes duos e magistris nostris, qui te Augustinum ex parte consilii adhortarentur, ut eos excusares in scriptis tuis, quod nihil rei tecum haberent in tuis scriptis.

³Leipzigin yliopiston matrikkeli; MUL, 571.

⁴Gess 1895, 75.

⁵Alveld Miltitzille 8.5.1520; Cyprian 1718 2, 161: non te lateat volo; quod patres mihi mandare moliuntur, ne ultra scribam in causa fidei.

⁶Lemmensin (1899, 5) mukaan "patres" tarkoitti fransiskaanimunkiston paikallisia esimiehiä.

oli vanhastaan rinnastettu evankeliumeihin¹, oli ilmeistä, että Konstanzin konsiiliin oli täytynyt erehtyä ainakin joissakin kohdissa.² Lisäksi Luther viittasi jälleen siihen, että Lateraanin viimeinen konsiili oli tuominut Baselin ja siten myös Konstanzin konsiilin konsiliaristiset päätökset.³ Oli siis kiistämätön tosiasia, että konsiilit voivat erehtyä myös uskoa koskevissa asioissa.⁴ Konsiili päätöksineen kuuluikin ius humanumin, ei suinkaan ius divinumin piiriin.⁵ Tästä syystä konsiiliin ei tullut - sen paremmin kuin paavinkaan - luottaa tyhmästi ja itsevarmasti Pyhän Hengen läsnäoloon, vaan tehdä päätöksensä Raamattua pelolla tutkien.⁶ Vastaavasti kristityillä oli oikeus vastustaa konsiilien päätöksiä.⁷ Vain katolisen kokonaiskirkon erehtymättömyydestä oli pidettävä kiinni.⁸

Uudet dogmit oli lupa hyväksyä vain, jos ne voitaisiin perustella uudella varmallalla ilmoituksella.⁹ Dogmien selittäminen taas kuului varsinaisesti niihin perehtyneille, toisin sanoen oppineille ja elämältään moit-

¹WA 2, 399 r.39-400 r.3. Ks. Decreti 1. Pars D. 15 c. 2; CIC 1, 35-36. Lutherin nojautumisesta näihin aikoihin Nikaian konsiiliin lähemmin Ebner 1962, 16-17.

²WA 2, 397 r.15 - 399 r.36. Ebner 1962, 16-17.

³WA 2, 400 r.3-7.

⁴WA 2, 399: Nam cum Concilium potest errare,... 404 r. 6-9, 406 r.2-4. Samoin Luther ja Karlstadt vaaliruhtinaalle 18.8.1519; WA Br 1, 471 r.218-219.

⁵WA 2, 397 r.15-23 ja 434 r.32. Samoin Luther ja Karlstadt vaaliruhtinaalle 18.8.1519; WA Br 1, 469: Concilium ist ius humanum, und mag nit ius divinum machen ex non iure divino. Sinänsä tässä väitteessä ei ollut mitään uutta. Esim. Juan de Torquemada oli kirjoittanut (Heckel 1964, 195 alav. 317a mukaan): Concilia universalis sunt humana institutione introducta.

⁶WA 2, 427 r.21-22. Itse asiassa Luther oli tässä yksityiskohdassa varsin lähellä vastustajaansa Prieriasta, jonka mukaan konsiili oli erehtymätön vain, mikäli se teki parhaansa ymmärtääkseen totuuden. Ks. s. 97.

⁷WA 2, 406: Denique via iam nobis facta est enervandi auctoritatem conciliorum et libere contradicendi eorum gestis ac iudicandi eorum decreta.

⁸WA 2, 427 r.19-20, 429 r.25-26.

⁹WA 2, 429: Nam, ut dixi, novos fidei articulos non recipio, a quocunque statuuntur, nisi assit probata revelatio,...

teettomille teologeille, kuten Gerson oli tähdentänyt. Oikeiden teologien joukosta Luther rajasi jälleen pois vastustajansa, ihmisten traditioihin, mielipiteisiin ja oikeustieteeseen perehtyneet paavin imartelijat, jotka julistivat oppinsa omasta päästään varmoina siitä, että Pyhä Henki hallitsi heitä.¹ Vastaavasti hän katsoi itsellään olevan oikeuden vastustaa skolastisia yliopistoja Raamattuun nojautuen vaikkapa yksinäänkin, kuten myös Johannes Duns Scotus, William Occam ja monet muut olivat omana aikanaan tehneet.²

Lutherin nojautuminen asia-auktoriteettinäkemykseen ilmenee jo edellä olevasta. Hänen mukaansa vain Jumalan evankeliumiin saattoi varauksitta uskoa. Siksi Luther tahtoi olla vapaa kaikista muista auktoriteeteista, toisin sanoen suhtautua niihin kriittisesti. Jäljelle jäi näin pelkästään individualistinen luottamus itse todeksi koettuun Raamatun tulkintaan, olipa se sitten katolilaisten tai hereetikkojen mielipide.³ Tätä kantaansa Luther perusteli vetoamalla jälleen Panormitanukseen.⁴

Wittenbergin yliopisto oli saanut syksyllä 1518 Reuchlinin välityksellä uuden kreikan kielen opettajan. Philipp Melanchthon oli Tübingenistä Wittenbergiin muuttaessaan vasta 21-vuotias, mutta kielitaidostaan jo tunnettu. Hän ei näytä ennen Wittenbergiin tuloaan joutuneen kosketuksiin Lutherin ja Karlstadtin kanssa. Ilmeisesti vasta Leipzigin väittely sai Melanchthonin ottamaan kantaa magisterium-kysymykseen.⁵ Ystävälleen Johannes Oekolampadiukselle Wittenbergistä 21.7. lähettämässään kirjeessä hän asettui Lutherin puolelle. Melanchthon väitti, että Eck ei ollut vedonnut kirkkoisiin oikein.⁶ Sen sijaan kysymykseen konsiilin erehtymättömyydestä hän ei ottanut yhtä selvästi kantaa, vaan yhtyi Lutherin Leipzigin esittämiin

¹WA 2, 427 r.14-19. Ks. myös s. 23-24.

²WA 2, 403.

³WA 2, 404: Proinde volo liber esse et nullius seu Concilii seu potestatis seu universitatum seu pontificis auctoritate captivus fieri: quin confidenter confitear quicquid verum videro, sive hoc sit a Catholico sive haeretico assertum, sive probatum sive reprobatum fuerit a quocunque Concilio.

⁴WA 2, 404 r.26-29. Ebner 1962, 19.

⁵Neuser 1968, 17-19.

⁶MW 1, 8 r.11-20. Fraenkel 1961, 274.

selityksiin. Oli ilmeistä, että konsiili ei voinut säätää uusia dogmeja. Toisaalta väittelyssä ei ollut tarkoitus käsitellä konsiilin valtaa. Melanchthon korosti kuitenkin, että Luther tunnusti konsiilin suuren auktoriteetin.¹

Melanchthonin itsensä painattama kirje joutui Eckin käsiin vielä tämän ollessa Leipzigin.² Eck laati heti vastineen, jossa hän totesi, että Melanchthon oli vain teologiaa ymmärtämätön "grammaticus", joka oli luvatta puuttunut asiaan ja ryhtynyt vääristele-mään sitä.³ Melanchthonin syytöksiin Eck vastasi arvostelemalla Wittenbergin teologeja siitä, että nämä toisaalta väittivät isien olevan heidän puolellaan, toisaalta kielsivät isien arvoa.⁴ Konsiilin osalta hän tähdensi jälleen sitä, että Luther oli Konstanzin konsiilin tuomitsemia Husin väitteitä ylistämällä kiistänyt konsiilin auktoriteetin.⁵

Melanchthon ei halunnut antaa periksi, vaan vastasi Eckille uudella kiistakirjoituksella. Hän toi nyt esiin uuden tärkeän näkökohdan: Raamatun kaikinpuolisen selvyuden. Erasmus oli jo vuonna 1516 kehottanut maallikkoja lukemaan Raamattua vedoten sen selvyyteen.⁶ Nyt ei kysymyksessä kuitenkaan ollut enää myönteisen käytännön neuvon perustelu; Melanchthonille Raamatun selvyys tarjosi pohjan, jolta käsin hän saattoi kiistää teologisten vastustajiensa väitteet ja tarvittaessa myös kirkon opilliset ratkaisut. Melanchthonin mukaan Raamattu oli taivaallisen totuuden tavoin yksinkertaisen selvä ja tulkittavissa vain yhdellä tavalla.⁷ Siksi kaikkia muita (myös isien) kirjoituksia oli tulkittava Raamatun valossa eikä päinvastoin.⁸

¹MW 1, 8 r.32-9 r.9. Neuser 1968, 19. Maurer 1969, 59.

²Stupperich 1951, 12.

³CR 1, 97-103.

⁴CR 1, 99.

⁵CR 1, 100.

⁶Ks. s. 31-32.

⁷MW 1, 18: Quandoquidem unus aliquis et simplex scripturae sensus est, ut et coelestis veritas simplicissima est, quem collatis scripturis e filo ductuque orationis licet assequi. Neuser 1968, 20.

⁸MW 1, 17-18: Deinde puto non temere fieri, sicubi sententiis S. patres variant, quemadmodum solet ut iudice scriptura recipiantur, non ipsorum nempe variantibus iudiciis, scriptura vim patiatur.

Melanchthon myönsi isien suuren arvovallan: heitä oli kunnioitettava kirkon valoina ja Kristuksen opin puolustajina.¹ Hän oli vakuuttunut siitä, että isät olivat wittenbergiläisten takana, ja puolustautui vetoamalla heihin.² Koska isät olivat kuitenkin kirjoittaneet myös ristiriitaisesti ja ihmisinä tulkinneet Raamatua puutteellisesti³, ei ollut oikein luottaa pelkästään heihin, kuten Eck oli Raamatun sivuuttaen tehnyt.⁴ Kenties itsekään ottamansa askeleen merkittävyyttä täysin tajuamatta Melanchthon erosi näin raamattuhumanismista, jonka mukaan Raamattu ja isät olivat erottamaton kokonaisuus, koska oikea raamatuntulkinta löytyi juuri isien kirjoituksista.⁵ Kysymykseen konsiilin erehtymättömyydestä Melanchthon ei nytkään puuttunut.

Syyskuun 9. päivänä Melanchthon sai baccalaureus biblicus -arvon. Tässä yhteydessä puolustamissaan teeseissä hän selitti jälleen, että katolilaisten tuli uskoa vain sellaisia väitteitä, jotka voitiin perustella Raamatulla.⁶ Tämän mukaisesti Melanchthon myönsi nyt Raamatun olevan konsiiliakin suuremman auktoriteetin.⁷

Talvella 1519-1520 Melanchthon koki murrosvaiheen omaksuessaan Lutherin vanhurskauttamisopin ja tämän näkemyksen Jumalan sanasta pelastuksen välikappalee-

¹MW 1, 17: Primum non est cordi mihi cuiusquam auctoritati quidquam derogare, veneror et adoro tot ecclesiae lumina, celeberrimos vindices Christianae doctrinae.

²MW 1, 19 r.10 - 20 r.2. Melanchthonin vetoamisesta isiin myös Fraenkel 1961, 275-277.

³MW 1, 17 r.36 - 18 r.1 ja 18 r. 7-36.

⁴MW 1, 17 r.30-32.

⁵Maurer 1969, 60. Toisaalta on korostettava, että Melanchthon perusteli myöhemminkin Raamatun auktoriteettia juuri isillä ja katsoi, ettei Raamattuun vetoaminen suinkaan sulkenut pois isien todistusta, vaan pikemminkin sisältyi siihen. Fraenkel 1961, 17-18.

⁶MW 1, 24: Catholicum praeter articulos, quorum testis est scriptura, non est necesse alios credere. Teeseistä myös Maurer 1969, 102-103.

⁷MW 1, 24: Conciliorum auctoritas est infra scripturae auctoritatem Neuserin (1968, 19-20) väite, että edes Luther ei ollut sanonut konsiilin erehtyvyyttä näin selvästi julki, ei pidä paikkaansa. Karlstadtin mahdollisesta vaikutuksesta Melanchthoniin tässä suhteessa lähemmin Bubenheimer 1977, 160-161.

na.¹ Tammikuun 25. päivänä 1520 hän piti teologisen tiedekunnan vuotuisessa Paavalin kääntymisen päivän juhlassa puheen Wittenbergin tohtoreiden teologian puolesta skolastiikkaa vastaan.² Kaikki hurskaat ihmiset saattoivat Melanchthonin mukaan ymmärtää Raamatua, koska Pyhä Henki kirkasti sen heille. Hämmäri filosofia ei auttanut Raamatun tulkinnassa; Raamattu ei Augustinuksen mukaan tarvinnut älykkäitä tulkitsijoita, vaan hartaita kuulijoita.³

Myös saatekirje, jonka Melanchthon kirjoitti tähän puheeseen ystävänsä Johann Hessille, on mielenkiintoinen. Melanchthon korosti jälleen, että kristittyjen oli 2 Tm 1:13:n mukaisesti arvioitava uskon liittyviä kysymyksiä yksinomaan Raamatun avulla.⁴ Erityistä huomiota hän kiinnitti konsiilin arvovallan selvittelyyn. Tämä viittaa siihen, että monien humanistien kirkon ylimmäksi auktoriteetiksi tunnustaman yleisen kirkolliskokouksen erehtymättömyyden kiistäminen ei ollut Melanchthonillekaan helppo ratkaisu, vaan hän oli joutunut painiskelemaan sen kanssa. Melanchthon myönsi, että konsiilit saattoivat erehtyä, kuten Augustinus oli Contra Donatistas -teoksessaan selittänyt.⁵ Konsiilin auktoriteetti riippui siitä, olivatko sen päätökset Raamatun mukaisia. Vastoin Raamattua konsiili ei Gal 1:8:n mukaisesti voinut säätää mitään.⁶ Konsiili ei voinut myöskään lisätä mitään Raamattuun. Lisäyksiä oli pidettävä 1 Kor 3:11:n ohjeen mukaisesti pelkästään epävarmoina ja ratkaisemattomina mielipi-

¹Lähemmin Neuser 1968, 24-29, 48.

²Ks. erityisesti MW 1, 27: Diximus enim de Pauli Theologia, adeoque contra perniciosas theologorum aetatibus nostrae scholas, adversus quas non uno nobis, ut ita dicam, Hercule opus est.

³MW 1, 39-40: Neque enim ita prodita est scriptura, ne intelligatur; immo hoc agebat benignus dei spiritus, qui lux est, ut ab omnibus piis communiter intelligeretur. Cedat laus, si qua est, obscuritatis Philosophis; hanc sibi vindicat dei spiritus, quod pariter et teneros rudesque erudit ac oblectat et acerrimum quunque exercet. Divus Augustinus, vir et ingenio singulari et magno sacrarum rerum usu, non desiderat, inquit, intellectorem acutum Apostolus, sed auditorem solum intentum. Ks. myös s. 39 r. 10-12 ja 40 r. 15-16.

⁴MW 1, 48 r. 25 - 49 r. 4.

⁵MW 1, 50 r. 14-26. Kyseisestä Augustinuksen lausumasta ks. s. 88 alav. 1.

⁶MW 1, 49 r. 4-8, 51 r. 19-21.

teinä.¹ Ensimmäiset konsiilit eivät olleetkaan päättäneet mitään ilman Raamatun kantaa.² Sen sijaan myöhemmät konsiilit olivat usein erehtyneet myös uskoa koskevista asioista.³

Tältä perustalta käsin Melanchthon esitti konsiilin erehtymättömyyden puolustajille kriittisiä kysymyksiä. Monet puolustivat konsiilin erehtymättömyyttä vetoamalla siihen, että konsiili kokoontui Pyhän Hengen johtamana. Millä perusteella voitiin ratkaista, oliko konsiili Pyhän Hengen johtama? Eikö ainoa mahdollisuus ollut verrata 2 Tim 3:14:n ja Mt 7:16:n mukaisesti konsiilin päätöksiä siihen, mikä varmasti oli Pyhän Hengen aikaansaamaa, nimittäin Raamattuun?⁴ Jotkut taas selittivät, että konsiili ei voinut erehtyä, koska se erehtyessään lakkasi olemasta konsiili. Eikö konsiilin päätösten arvioiminen Raamatun avulla ollut kuitenkin ainoa keino todeta, oliko kysymyksessä oikea "concilium" vaiiko pelkkä "conciliabulum"?⁵ Jos konsiilin väitettiin olevan erehtymätön, eikö ollut samantekevää, oliko päätöksiä tekemässä oppineita vaiiko oppimattomia?⁶ Eikö paavi itse saattanut konsiilin erehtymättömyyden kyseenalaiseksi kieltäytyessään alistumasta konsiilin tuomioon?⁷

Vastaavasti Melanchthon paheksui sitä, että myös paavia oli alettu pitää erehtymättömänä.⁸ Näin oli tapahtunut jo paavi Sergius I:n aikana (687-701).⁹ Esi-merkkinä paavin dekreettien rinnastamisesta Raamattuun Melanchthon mainitsi erään paavi Leo IV:n (847-

¹MW 1, 49: Qua sententia significat, inter ambigua et, quod aiunt, in medio relinquendum esse, si quid canonicae doctrinae, quae fundamentum est Christianismi, addatur, nempe quod dies domini aliquando declaraturus sit.

²MW 1, 51: Memorabilibus veterum synodis citra scripturae suffragium nihil, quod sciam, decretum est.

³MW 1, 51-52.

⁴MW 1, 49 r.14-27.

⁵MW 1, 50 r.2-14.

⁶MW 1, 51 r.7-10.

⁷MW 1, 51 r.10-12.

⁸MW 1, 50: Nuper eo usque processit audacia, ut et pontificem labi negarent.

⁹MW 1, 50: Sergii temporibus fuisse feruntur, qui nec errare nec damnari posse pontificem Max. voluerunt. Keisari yritti turhaan vangita sittemmin pyhimyksen si julistetun Sergius I:n, koska tämä oli kieltäytynyt allekirjoittamasta vuoden 692 konsiilin päätöksiä.

855) kirjeen.¹ Oppi paavin erehtymättömyydestä oli kuitenkin sekä Raamatun että ihmisten yleisen käsityksen vastainen.² Sen sijaan paavin primaatti voitiin hyväksyä, mikäli sille voitiin löytää perusteita Raamatusta.³

Karlstadtille Leipzigin väittely oli entistä selvempi osoitus oppineiden vastahakoisuudesta raamatullista teologiaa kohtaan sekä heidän halveksivasta suhtautumisestaan oppimattomaan kansaan. Etenkin se, että kirjojen käyttäminen väittelyn aikana kiellettiin Eckin vaatimuksesta, saattoi huonommuistisemman Karlstadtin alakynteen ja samaistamaan itsensä yhä selvemmin maallikkoihin.⁴

Karlstadt käsitteli tätä asiaa vuoden 1520 alussa ilmestyneessä kirjassaan "Verba Dei Quanto candore & quam sincere praedicari, quantaque solitudine universi debeant addiscere". Hän selitti haluavansa nojautua yksin Raamattuun; vaikka taivaan enkeli opettaisi toisin kuin Raamattu, häntä ei olisi kuunneltava.⁵ Karlstadt vetosi nyt myös Melanchthonin edellisenä syksynä esittämään näkemykseen Raamatun selvyyydestä.⁶ Selvään Raamattuun nojautuen hän arvosteli jälleen kirpeästi skolastiikkaa⁷ ja erityisesti sitä, että Eck oli halunnut totuttuun tapaan rajoittaa opillisten kiistakysymysten käsittelyn oppineiden pariin⁸ sekä perustellut tätä sillä, että pyhää ei

¹MW 1, 50 r. 33 - 51 r.4. Ks. Leonis Papae IV epistolae et decreta 8 (ad episcopos Britanniae) c. 6; PL 115, 668-669.

²MW 1, 50: Id quod non modo a scriptura, sed et a communi hominum sensu abhorret.

³MW 1, 51r.28-30.

⁴Lähemmin Sider 1974, 83. Myös Eck Hauerille ja Burkhardille 1.7.1519; Schlecht 1922, 90-91. Luther Spälatinille 20.7.1519; WA Br 1, 421 r.43 - 422 r.50.

⁵Karlstadt 1520 a, Aiiij b.

⁶Karlstadt 1520 a, Ciiij a: Proinde illustriore scripturarum claritudine, ac stylo diuini sermonis syncerioriore, propter Christianorum commodum, aduersus animarum miluum, atque voracissimum accipitrem, prodibo, In primis huiusce authoritatis testimonium obtrudo, quam Christus asseuerate scriptam reliquit, inquiens...

⁷Karlstadt 1520 a, Aiiij b - Ba, Bij b, Ca, Ciiij b.

⁸Karlstadt 1520 a, Aij b, Aiiij b, Ciiij b.

saanut antaa koirille eikä helmiä heittää sioille (Mt 7:6).¹ Karlstadtin mielestä Eckin kannattajat olivat kuitenkin itse sofistisia sikoja.² Koska Jumala oli tehnyt maailman viisauden hullutukseksi, siitä oli apostolin esimerkin mukaisesti luovuttava (1 Kor 1).³ Oppimattomat maallikot olivat paremmin kuin skolastikot perillä Raamatusta.⁴ Karlstadt halusikin tohtorin arvostaan huolimatta samaistua heihin.⁵ Kuten jo keväällä⁶, Karlstadt kehotti jälleen maallikoita tutkimaan Raamattua. Jotta se olisi mahdollista, Raamattua tuli levittää kansan kielellä. Nyt Karlstadt vetosi tämän vaatimuksen tueksi Khrysostomoksen lisäksi myös Erasemukseen.⁷ Karlstadt kiisti siis skolastisten yliopistojen auktoriteetin entistä jyrkemmässä sävyssä. Sen sijaan kysymykseen paavin magisteriumista hän ei nytkään puuttunut.⁸

Vasta pannauhkausbullan tulon näyttäessä syyskesällä 1520 ilmeiseltä Karlstadtin käsitys Leo X:n paaviudesta alkoi muuttua. Elokuun alussa laatimassaan kirjasessa "Von vormugen des Ablas" hän torjui Lutherin vastustajien näkemyksen aneesta ja itse asiassa väitti näin paavin erehtyneen.⁹ Vasta nyt Karlstadt myönsi selvin sanoin, että hän tarkoitti pyhillä kirjoituksilla yksinomaan Raamatun kanonisia kirjoituksia. Muut kirjoitukset sisälsivät periaatteessa vain kristittyjä sitomattomia inhimillisiä tulkintoja.¹⁰ Raamatun lisäksi ei tarvittu muita lakeja, sillä Raamat-

¹Karlstadt 1520 a, Diiij b - E a.

²Karlstadt 1520 a, E a.

³Karlstadt 1520 a, E b.

⁴Karlstadt 1520 a, E a.

⁵Karlstadt 1520 a, E a: aduersus nos simplices, parua memoria, ingenioque despicabili propudiosos, at verbi diuini cupidissimos..., Eij b: in nos simplices & Idiotas..., Fiiij a: quamlibet ineruditus sum, ...

⁶Ks. s. 143.

⁷Karlstadt 1520 a, Da - Dij a.

⁸Sider 1974, 87.

⁹Lähemmin Sider 1974, 97-98.

¹⁰Karlstadt 1520 b, A 2 b: durch die heylige schrifft/ vorstee ich keyn ander/denn die/in der Biblien/als Canonica und Catholica von allen angenommen ist/ darumb darffstu mir keyn menschen gesetz furwerffen/ mich damit zupinden.

tu sisälsi kaiken, mitä kristityn oli tarpeellista tietää.¹

Koska Raamattu näin jäi Karlstadtin ainoaksi auktoriteetiksi, hänelle oli tärkeää esittää oikea näkemys Raamatun laajuudesta, luonteesta ja tulkinnasta. Tämän hän teki elokuun puolivälissä valmiiksi saamassaan teoksessa "De canonicis scripturis libellus".²

Tämä kirja oli pitkän auktoriteettikysymystä koske-
neen pohdinnan tulos.³ Karlstadt selitti Lutherin
tavoit, että Raamattu avautui Kristuksesta käsin.⁴
Tästä huolimatta hänen käsityksensä Raamatusta oli
erilainen kuin Lutherin. Karlstadtille Raamattu si-
näsä oli muodollinen juridinen auktoriteetti, tai-
vaasta tullut erehtymätön Jumalan sana.⁵ Mitään osaa
siitä ei saanut ryhtyä epäilemään tai arvostelemaan.⁶
Luther ymmärsi Raamatun arvoavallan aivan toisin. Hä-
nen mukaansa Raamattu oli yarsinaiselta olemukseltaan
elävä saarna Kristuksesta.⁷ Tämän saarnan välittämä
evankeliumi oli ainoa auktoriteetti. Ymmärtäessään
Pyhän Hengen avulla evankeliumin kristitty tuli sa-
malla vakuuttuneeksi sen arvoavallasta. Siksi evan-
keliumin (ja samalla Kristuksen) auktoriteettia ei saa-
nut sitoa Raamattuun muodollisena lausekokoelmana.

¹Karlstadt 1520 b, B 2 b.

²Tämä teos on painettuna Credner 1847, 316-412. Alus-
sa oleva omistuskirjoitus on päivätty 18.8.1520.

³Sider 1974, 87-88.

⁴Credner 1847, 329. Sider 1974, 91-92.

⁵Credner 1847, 317: *Maiestatem sacrae scripturae divi-
nam esse. Augustino de civitate dei placuit asseveran-
ti: Deum per ora prophetarum locutum atque sanctam
scripturam ab Angelis ministratam de coelo descendisse,
... 318: Constat itaque scripturam sanctam divinum
esse oraculum, a deo ad homines profectum... Quibus
conspicuum est, sanctam scripturam a deo fluxisse
atque tractandam velut munus coeleste.*

⁶Karlstadt vetosi Gersonia puolustaessaan paavi Inno-
centius IV:n (1243-1254) dekretaalikommentaariin
(Credner 1847, 333-334): *Adde quod Innocentius ait,
nullam probationem adversus scripturam admitti debere,
sed omnia citra dubitationem tenenda fore... Dekre-
taalikommentaarin kyseinen kohta on painettuna Buben-
heimer 1977, 69 alav. 9.*

⁷Beisser 1966, 25.

Minkään Raamatun osan tai kohdan auktoriteetti ei ollut itsestäänselvyys, vaan riippui kyseisen kohdan sisällöstä, toisin sanoen siitä, viitattiinko tässä kohdassa Kristukseen vaiko ei.¹ Koska Luther oli Leipzigin puolustamiinsa teeseihinlaatomissaan selityksissä arvostellut Jaakobin kirjeen opetusta vanhurskauttamisesta ja epäillyt koko kirjeen olevan jonkun muun kuin apostolin kirjoittama², Karlstadt katsoi asiakseen puolustaa tämän kanonisen kirjeen aitoutta ja arvovaltaa, vaikkakin välttään mainitsemasta Lutheria tässä yhteydessä.³ Vastaavasti hän alkoi vuoden 1520 alusta lähtien julkaisemisissaan teoksissa - päinvastoin kuin Luther - korostaa Vanhan testamentin lain normatiivisuutta.⁴ Lutherin ja Karlstadtin Raamatun luonnetta koskeva erimielisyys alkoi näin tulla julkiseksi.

Raamatun tulkitseminen ei Karlstadtin mukaan ollut sidottu mihinkään virkaan, vaan kuului kaikille kristityille, joille Jumala oli antanut tulkitsemisen armolahjan.⁵ Karlstadtin näkemyksessä oli siis karismaattinen vivahde. Tällaisen näkemyksen pohjalta oli myös luonnollista, että Karlstadt piti nyt konsiilia kirkon korkeimpana, paavinkin yläpuolella olevana auktoriteettina.⁶ Raamatun auktoriteetti oli kuitenkin vielä suurempi kuin konsiilin. Nyt Karlstadt hyväksyi varauksitta Augustinukseen ja Gersoniin vedoten asia-auktoriteettinä näkemyksen keskeisen väitteen, jonka mukaan ketä tahansa Raamattuun nojautuvaa kristittyä oli uskottava enemmän kuin paavia tai konsiilia.⁷ Paavin lankeaminen heresiaan oli Karlstadtille jo muuttumassa kaukaisesta teoreettisesta mahdollisuudesta tuskalliseksi todellisuudeksi.⁸ Hänen

¹Lähemmin Grane 1968, 114-121.

²WA 2, 425 r.10-13.

³Credner 1847, 402-406. Sider 1974, 96-97.

⁴Lähemmin Sider 1974, 109-112.

⁵Credner 1847, 321, 329: Addidi quoque ad omnes interpretationes scripturae pertinere. Id sic intellectum volo, quod omnes, quibus dominus deus illud muneris interpretandae scripturae largitur, possunt scripturam interpretari, sive sit laicus, sive clerus, sive prophanus, sive sacer.

⁶Credner 1847, 334-335.

⁷Credner 1847, 330-333. Ks. myös s. 89-92.

⁸Tästä myös Bubenheimer 1977, 166.

mukaansa 1 Kor 2:15, jonka papalinen traditio liitti paaviin, tarkoitti ketä tahansa Raamatun avulla oppia arvostelemaa kristittyä, sillä vain Raamattu oli erehtymätön, hengellinen ja kaiken tutkiva.¹

Kölnin ja Louvainin tuomiot olivat Wittenbergin teologeille kova isku. Tämä ilmenee myös vastahyökkäyksen laajuudesta. Luther koetti kumota tuomiot maaliskuussa 1520 ilmestyneellä kirjoituksellaan.² Teologian lisensiaatti Johannes Dölschin vastine ilmestyi huhtikuussa.³ Karlstadt ryhtyi laatimaan peräti kahta kirjoitusta. Ne lienevät kuitenkin jääneet painamatta ja ovat sittemmin kadonneet.⁴

Luther myönsi kirjoituksessaan, että tuomiot koskivat häneen kovasti.⁵ Hän selitti haluavansa mieluummin itkeä kuin kirjoittaa mitään ja piti tuomioita osoituksena Jumalan vihasta, jonka alle Kölnin ja Louvainin teologit olivat joutuneet.⁶ Luther viittasi myös siihen mahdollisuuteen, että kysymyksessä olisivat olleet väärennökset.⁷ Koska tämä ei tuntunut kuitenkaan uskottavalta, hän vastasi Kölnin ja Louvainin teologien assertioon samalla mitalla, toisin sanoen kiistämällä skolastisten yliopistojen auktoriteetin kokonaan. Yliopistot olivat tuominneet perusteettomasti monia kuuluisia oppineita Occamista Erasmusiin, erehtyneet usein ja joutuneet siksi vaihtamaan mielipidettään.⁸ Jumala olikin johtanut asiat niin, että oppimaton kansa ymmärsi opillisia kysymyksiä paremmin kuin teologit.⁹ Erityisesti Louvainin ja Kölnin yliopistot olivat aina menetelleet harkitsemattomasti.¹⁰ Tämä oli ilmennyt etenkin Reuchlinin

¹Credner 1847, 320-321. Bubenheimer 1977, 166.

²Knaake 1888, 171.

³Kropatscheck 1898, 47. Dölschistä lähemmin Kropatscheck 1898 sekä Hammer 1979, 81-84.

⁴Lähemmin Bubenheimer 1977, 194-195.

⁵WA 6, 181r.9-10.

⁶WA 6, 182r.12-18.

⁷WA 6, 182r.22-25, 31-32. Aiheen tähän Luther oli saanut Dorpiuksen 28.11.lähetämästä kirjeestä, jonka jäljennös oli joutunut hänen käsiinsä. Ks. Vocht 1934, 234-237.

⁸WA 6, 183r.3 - 184r.12 sekä 184r.24-25.

⁹WA 6, 184r.15-20.

¹⁰WA 6, 185r.13-14.

riidan aikana. Näin ne olivat saattaneet teologian nimen pilkan kohteeksi ja horjuttaneet kaikkien yliopistojen arvovaltaa.¹ Tällä kertaa asia oli vielä vakavampi, sillä yliopistot olivat Lutherin käsityksen mukaan tuominneet hereettisiksi sekä raamatunlauseita että aikaisemmin itsekin hyväksymiään kannanottoja.² Yliopistojen virhe oli nimenomaan siinä, että ne eivät perustelleet väitteitään Raamatulla, vaan vetosivat ainoastaan omaan auktoriteettiinsa. Koska Luther taas halusi nojautua juuri Raamattuun, joutuivat yliopistot vastustamaan Raamattua ja oikeaa oppia.³ Yliopistojen tuomiot olivat siksi vääriä, hereettisiä, ajattelemattomia ja sokeita.⁴

Luther saattoi nyt nojautua myös perinteiseen käsitykseen tohtoreiden magisteriumista. Hän korosti, että Kölnin ja Louvainin teologit olivat tuomioillaan ylittäneet tohtoreiden opetusoikeuden perinteisen rajan. Yliopistoilla oli ainoastaan oikeus koettaa disputaation avulla päästä entistä suurempaan selvyyteen epäselvistä ja määrittelemättömistä kysymyksistä. Sen sijaan niillä ei ollut oikeutta tehdä kirkkoa koskevia opillisia ratkaisuja. Luther selitti itse toimineensa tämän periaatteen mukaisesti.⁵ Kölnin ja Louvainin teologien olisi pitänyt menetellä samoin ja ottaa Kristuksen käskyn (Mt 18:15) mukaisesti ensin yhteyttä kirjeitse, jotta asiasta olisi voitu keskustella ja se olisi kenties selvinnyt.⁶ Sen sijaan Kölnin ja Louvainin teologit menettelivät juuri päinvastoin: he halusivat kieltää yliopistojen väittelyoikeuden ja ottivat itselleen kirkon johdolle kuuluvan valan ryhtymällä tuomareiksi ennen kuin paavikaan oli tehnyt asiasta päätöstä.⁷

¹WA 6, 181r.10-16.

²WA 6, 181r.17-21.

³WA 6, 181r.26-28.

⁴WA 6, 182r.36 - 183r.2.

⁵WA 6, 191: Extāt liber, nec possunt negare, me hanc rem disputasse et inquisisse, nec in sermone vulgari ausum fuisse quicquam definire et asserere, sicut nec hodie assero...

⁶WA 6, 186r.24-29.

⁷WA 6, 187: Sanctissimus Dominus Leo Papa, quid peccavit in Lovanienses et Colonienses damnatores, ut libellum suo nomini dictum, suis pedibus oblatum, suum iudicium expectantem anhelantes isti Magistri e manibus eius raperent et suo stulto zelo subiicerent?

Myös Dölsch hyökkäsi kirjoituksessaan skolastisia yliopistoja vastaan.¹ Maailman viisaus oli Jumalan silmissä hulluutta.² Vain Jumalan sana pysyi.³ Teologisissa kiistoissa oli siksi nojaututtava pelkästään Raamattuun.⁴ Kristittyjen ei ollut lupa uskoa ketään, joka kerskaillen akateemisilla arvoilla tai vedoten kirkkoisiin ja konsiileihin arvioimatta niitä Raamatun avulla opetti Kristuksen opin vastaisesti.⁵ Huomiota herättää se, että Dölsch ei maininnut isien ja konsiilien rinnalla paavia. Todennäköisesti tämä johtuu siitä, että hän koetti kaikesta huolimatta Karlstadtin tavoin pitää kiinni kuuliaisuudesta paavia kohtaan.⁶ Raamattua pystyivät Dölschin mukaan ymmärtämään oikein vain ne Pyhästä Hengestä uudestisyntyneet, vähäpätöisinä pidetyt, mutta hurskasta elämää viettävät ihmiset, joille Pyhä Henki oli paljastanut Raamatun salaisuudet.⁷ Tältä pohjalta käsin Dölsch ylisti Wittenbergin yliopistoa, jonka kautta

¹ Esim. Dölsch [1520], Aij a, Aij a, Bb.

² Dölsch [1520], Fiiij b.

³ Dölsch [1520], Aij a.

⁴ Dölsch [1520], Aij b: turpissimum certe est, theologum, in diuinis literis, nisi probata scriptura teste, quicquam definire. Aij b: Quod si quid in eius [Lutheri] scriptis aliud offendistis, scripturis canonicis errata conuincite, ac tandem dammate. Myös s. Bb.

⁵ Dölsch [1520], Fiiij b: Nec ideo cuiquam in diuina scriptura credere, quia magno titulo Theologiae, iuris, medicinae, superbiat, aut sanctorum patrum & Conciliorum dicta & statuta sine iudicio contra Christi doctrina proferat. Bb: nec cum solis nominibus sanctorum patrum, qui & ipsi, vt a lectoribus suis petierunt, cum iudicio legendi sunt:... Tämä periaate ei silti estänyt Dölschiä vetoamasta runsaasti kirkkoisiin, etenkin Augustinukseen.

⁶ Dölschin teologinen tausta oli muutenkin samantapainen kuin Karlstadtin. Hän ei luopunut myöskään talvella 1521-1522 kuuliaisuudesta paavia kohtaan ja ajautui siksi eroon reformaatioliikkeestä. Hammer 1979, 81-82.

⁷ Dölsch [1520], Fiiij b: Oportet certe, qui spiritalia vult iudicare, spiritalem, & vita & moribus Theologum, ad inferos deductum & reductum, spiritu sancto regeneratum... Est enim scriptum, Abscondisti a sapientibus, & reuelasti ea paruulis. Quibus spiritus sanctus sacrarum literarum mysteria reuelat, ii soli de illis recte iudicant.

Jumala oli uudelleen osoittanut totuutensa ihmisille.¹ Luther oli kelvottomien teologiain vainoama poikkeuksellisen nerokas ihminen, jonka Jumala oli kasvattanut avaamaan Raamatun salaisuuksia.² Kirjoituksensa lopussa Dölsch esitti mielenkiintoisella tavalla, miten Luther Jumalan johdattamana oli vastustuksesta huolimatta uudistanut teologian ja akateemisten väittelyjen auktoriteetin sekä saanut aluksi harvoja, mutta sitten yhä useampia Wittenbergin yliopiston opettajia ensin kääntymään skolastikoista kirkkoisien tutkimiseen ja lopulta hyväksymään sen, että kaikkia näkemyksiä oli arvioitava pelkästään Raamatun valossa.³ Dölschin magisterium-näkemyistä voi siis luonnehtia lähinnä karismaattiseksi: Lutheria oli kuultava, koska tämä oli Jumalan kutsuma profetta, joka julisti Raamatun sanomaa.⁴

Koska sekä kirkon johto että syntyneeseen kiistaan kantaa ottaneet teologiset tiedekunnat olivat asettuneet vastustamaan Wittenbergin teologeja, nämä voivat toivoa saavansa tukea vain maallikoilta ja erityisesti Saksan maalliselta esivallalta. Pannauhkausbulletan tulon näyttäessä kesällä 1520 varmalta⁵ Luther otti ratkaisevan askeleen. Elokuun alussa ilmestyi painosta hänen Saksan ruhtinaille kirjoittamansa vetoomus "An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung", joka sai valta-

¹Dölsch [1520], Aij a ja myös Fiiij b.

²Dölsch [1520], Ba: Eat nunc, quisquis volet, & miretur Martinum Lutherum, hominem singularem ingenio, ad aperiendam & interpretandam scripturam praeditum, & ad hoc a deo formatum, a theologisticis simulachris, immo larvis, carpi & damnari.

³Dölsch [1520], Fiiij b: [Luther] tandem perfecit, vt primum, vnus & alter, deinde plures, a scholasticis doctoribus ad ecclesiasticos, & ab illis ad bibliacos libros, quasi per gradus, deficerent, ita tamen, vt primum ecclesiasticos omnes in omnibus legerent ac sequerentur. Quod cum saepe admonuisset, non esse faciendum, vix tandem obtinuit, vt omnium hominum dicta, ad sacram scripturam exigerent.

⁴Dölsch [1520], Aiiij b - Aiiij a: Quid enim verius, quam Lutheri institutio? Cuius totum dogma, nihil aliud quam Christum, eius gloriam, beneficia, gratiam, misericordiam, hominis miseriam, spirat... Nos interim sequentia eiusdem prophetae verba attendamus.

⁵Lähemmin Borth 1970, 74.

van julkisuuden.¹ Luther muotoili tässä kirjoituksessa ensimmäisen kerran oppinsa yhteisestä pappeudesta (vaikka itse asiassa jo hänen Leipzigin väittelön yhteydessä esittämänsä vaatimukset myös maallikkojen toimimisesta tuomareina olivat edellyttäneet sitä). Lutherin mukaan Rooman kirkon perinteinen oppi kirkon virasta oli virheellinen. Kirkossa oli itse asiassa olemassa vain sananpalvelijan virka, ministerium, joka ei antanut siinä oleville kristityille mitään erityisoikeuksia magisteriumin suhteen.² Sen sijaan ecclesia abscondita, uskova kirkkokansa, oli kaiken kirkollisen vallan, myös magisteriumin haltija. Kysymyksessä oli siis nimenomaan ecclesia absconditan yhteinen pappeus. Kristityillä oli sen nojalla oikeus arvioida kirkon oppia ja opetusta sekä tarpeen vaatiessa nousta vastustamaan kirkon johtajia kutsumalla konsiili koolle käsittelemään kirkon asioita.³ Ecclesia abscondita ei siis ollut Lutherille pelkkä teoreettinen käsite, vaan se tarkoitti pyhään messuun kokoontuvia uskovia ihmisiä, jotka pystyivät arvioimaan kuulemaansa ja tarvittaessa ajamaan kirkkoreformia. Siksi oli luonnollista, että Luther alkoi korostaa paikallisseurakuntien merkitystä. Jokainen seurakunta oli oikeutettu paavista ja piispoista välittämättä poistamaan kaiken sellaisen, mikä oli vastoin Jumalan sanaa.⁴

Erityisesti Luther vetosi Saksan ruhtinaisiin. Hänen käsityksensä maallisesta esivallasta oli muuttunut hyvin myönteiseksi.⁵ Tämä on varsin ymmärrettävää, kun ottaa huomioon, että kuurian yritykset vaientaa Luther olivat epäonnistuneet vain Saksin vaaliruhtinaan tohtorilleen antaman tuen vuoksi. Lutherin ruhtinaille osoittamien kehotusten kaikupohjana oli Saksan yleinen mielipide, joka oli kääntynyt kuurian

¹ Esim. Beatus Rhenanus Bonifacius Amerbachille 8.11. 1520; AK 2, 262: Tota Germania studet Lutherio.

² WA 6, 407r.9 - 408r.35.

³ W 6, 411r.8 - 412r.38, erityisesti s. 412: Drumb geburt einem yglichen Christen, das er sich des glaubens annehm, zuvorstehen und vorfechten, und alle yrtumb zuvordammen. 413r.27-29: Darumb, wa es die not foddert und der bapst ergerlich der Christenheit ist, sol dartzu thun wer am ersten kan, als ein trew glid des gantzen corpus, das ein recht frey Concilium werde,....

⁴ WA 6, 446r.14-18.

⁵ Lutherin kehityksestä tässä suhteessa lähemmin Loewenich 1966, 54-55.

taloudelliseksi riistoksi koetun toiminnan vuoksi jyrkästi paavin vastaiseksi. Luther saattoi siksi toivoa saavansa ruhtinaat puolelleen kehottamalla niitä tekemään lopun kuurian riistopolitiikasta.¹ Jo kevästä 1520 lähtien Luther kehottikin Saksan ruhtinaita puuttumaan kirkon asioihin ja panemaan kaivatun kirkkoreformin alulle² - tarpeen vaatiessa jopa väkivaltaa käyttäen.³ Erityisesti hän vetosi vastavalittuun uuteen keisariin Kaarle V:een, jolla asemansa puolesta oli parhaat mahdollisuudet panna reformit alulle. Nikaian konsiili tarjosi Lutherille hyvän esimerkin: keisari oli sekä kutsunut sen koolle että vahvistanut sen päätökset.⁴ Luther ei kuitenkaan hyväksynyt keskiaikaista niin sanottua hätätilateoriaa, jonka mukaan maallisen esivallan oli astuttava hengellisen tilalle, mikäli tämä laiminlöi tehtävänsä.⁵ Hänen mukaansa keisarin ei tullut puuttua kirkon asioihin siksi, että hän oli keisari, vaan siksi, että hän oli kristitty, yhteisen pappeuden nojalla.⁶ Keisarilla ei siis ollut kristikunnan toisen johtajan asemansa perusteella erityisoikeutta magisteriumiin missään tilanteessa. Yleensäkin maallisella esivallalla oli oikeus puuttua kirkon asioihin vain tilapäisesti, vallitsevan hätätilanteen vuoksi, toisin sanoen, mikäli paavi herätti pahennusta eikä kyennyt saamaan aikaan parannusta⁷, vain yhdessä

¹ Esim. Von dem Papstthum; WA 6, 289r.1-4. An den christlichen Adel; WA 6, 419r.9-19, 420r.2-4, 427r.35-36, 433r.22-25, 446r.14-18.

² Von den guten Werken; WA 6, 257r.32 - 258r.13. An den christlichen Adel; WA 6, 404: ob got wolt doch durch den leyen standt seiner kirchen helffen, seintemal der geistlich stand, dem es billicher geburt, ist gantz unachtsam worden.

³ Epitoma; WA 6, 347: Mihi vero videtur, si sic pergat furor Romanistarum, nullum reliquum esse remedium quam ut Imperator, reges et principes, vi et armis accincti, aggrediantur has pestes orbis terrarum remque non iam verbis sed ferro decernant.

⁴ WA 6, 413r.20-23. Ebner 1962, 22.

⁵ Loewenich 1966, 54. Johns 1966, 104-105 alav. 223.

⁶ An den christlichen Adel; WA 6, 413r.27-33. Ebner (1962, 22) selittää virheellisesti, että vain keisari saattoi Lutherin mukaan kutsua konsiilin koolle.

⁷ Sermon von dem Wucher; WA 6, 45r.20-23. An den christlichen Adel; WA 6, 404r.12-16, 413r.27 - 414r.3. Vrt. Prieriaan mielipidettä s. 200.

kirkkokansan kanssa ja sen suostumuksella¹ sekä vain panemalla alulle toivotun reformin eli käytännössä kutsumalla konsiilin koolle reformoimaan kirkkoa.² Muutaman kerran Luther tosin halusi sivuuttaa tässä yhteydessä konsiilinkin, koska se oli ennenkin epäonnistunut paavin juonien vuoksi. Sen sijaan maallisen esivallan ja seurakuntien olisi pitänyt ryhtyä tekemään kirkon epäkohdista heti loppua.³ Itse reformin toteuttaminen sen alulle panemisen jälkeen ei tällöinkään ollut ruhtinaiden asia, koska magisterium ei kuulunut heille.⁴

Tällaisena Lutherin oppi yleisestä pappeudesta suuntautui myös skolastisia yliopistoja vastaan: uskovien maallikoiden, kirkkokansan, mielipide painoi enemmän kuin niiden tuomiot. Skolastisilla yliopistoilla ei saanut olla minkäänlaista valtaa kirkossa. Ne olivat itse asiassa pakanallisia oppilaitoksia, koska niissä ei opetettu Raamattua, vaan Aristoteleen teoksia.⁵ Periaatteessa teologisten tiedekuntien varsinainen tehtävä oli piispojen ja pappien kasvattaminen. Siksi ne oli uudistettava samalla tavalla kuin Wittenbergin yliopistokin.⁶ Magisterium

¹ Luther mainitsi usein kirkkokansan maallisen esivallan rinnalla. Esim. An den Christlichen Adel; WA 6, 415: der hauff und das weltlich schwert.

² Sermon von dem Wucher; WA 6, 45: das entweder durch yre eygen befehl odder yn eynem gemeynenn Concilio gesetzt wurd... And den christlichen Adel; WA 6, 413r. 27 - 414r. 3. Linkille 19.7.1520 lähettämässään kirjeessä (WA Br 2, 168) Luther perusteli ruhtinaille osoittamaansa kirjoitusta: nec hoc a me agitur, ut seditionem moveam, sed ut concilio generali libertatem asseram. Johns 1966, 73.

³ Von den guten Werken; WA 6, 258r.14-27. An den christlichen Adel; WA 6, 446r.14-18. Ebnetter 1962, 21.

⁴ Von den guten Werken; WA 6, 258r.24-27. An den christlichen Adel; WA 6, 446r.17-18. Holl 1927, 328-329.

⁵ WA 6, 457: Was sein die Universiteten, wo sie nit anders, dan biszher, vorordnet, den, wie das buch Machabeorum sagt, Gymnasia Epheborum et Grece glorie, darynnen ein frey leben gefuret, wenig der heyiligen schrifft und Christlicher glaub geleret wirt, und allein der blind heydnischer meyster Aristoteles regiert, auch weytter den Christus?

⁶ WA 6, 458-462.

ei kuitenkaan kuulunut uudistetuillekaan yliopistoille. Tämä ilmenee Lutherin teologian tohtorin arvoa koskevista näkemyksistä. Vaikka Luther katsoikin edulliseksi vedota hyvin usein ja voimakkein sanoin tohtorin arvoonsa¹, hän ei näytä antaneen tälle arvolle mitään merkitystä magisteriumin suhteen.² Jo tammikuussa hän selitti eräässä Spalatinille lähettämässään kirjeessä olevansa Jumalan niin halutessa valmis luopumaan tohtorin arvostaan.³ Kesällä 1520 Saksan ruhtinaille osoittamassaan kirjoituksessa Luther selitti tämän arvonimen olevan liian pöyhkeilevä. Samassa yhteydessä hän katsoi ainoan mahdollisuuden saada oikeita tohtoreita skolastisten tohtoreiden sijaan olevan siinä, että Jumala itse antaisi heitä. Vain Pyhä Henki kykeni nimittäin tekemään oikeita Pyhän Raamatun (teologian) tohtoreita. Pyhä Henki taas ei katsonut valitsemiensa ihmisten arvoon eikä asemaan, vaan oli puhunut Raamatun mukaan jopa aasin suulla.⁴

Onkin ilmeistä, että Luther kokiessaan tilanteen muuttuvan kesällä 1520 yhä uhkaavammaksi nojautui entistä selvemmin karismaattiseen magisterium-näkemykseen. Hänen vaaliruhtinaan pyynnöstä elokuussa kirjoittamansa Erbieten-niminen pieni kirjanen, jossa hän korosti haluavansa totella parempia opettajia, on tästä hyvä osoitus. Luther selitti olevansa yksin vihollisten keskellä⁵ ja korosti, että myös Paavali, Athanasios ja Augustinus olivat joutuneet yksinään puolustamaan uskoa. Hän viittasi jälleen Bileamin aasiin ja selitti, että kukaan ei tiennyt, mitä Jumala aikoi tehdä

¹ Steinlein (1912, 39-45) luettelee vuoden 1520 kirjoituksista lukuisia tällaisia kohtia.

² Steinlein 1912, 59-61.

³ Luther Spalatinille 14.1.1520; WA Br 1, 43-45.

⁴ WA 6, 460: ich weysz hie keinen andern radt, den ein demuttig gepet zu got, das uns der selb Doctores Theologie gebe: Doctores der kunst, der Ertzney, der Rechten, der Sententias mugen der bapst, Keyszer und Universiteten machen, aber sey nur gewisz, eynen Doctorn der heyligenn schrifft wirt dir niemandt machenn, denn allein der heylig geyst vom hymel, wie Christus sagt Johan.vi. 'Sie müssen alle von got selber geleret sein'.

⁵ WA 6, 477: Ich bynn alleyn, unnd sso viell widder-sacher mich sso grewlich antasten.

Wittenbergin teologien kautta.¹ Tämä kohta osoittaa havainnollisesti, miten Luther koki olevansa vainottu profeetta, jonka Jumala oli kutsunut puolustamaan oikeaa uskoa. Tohtorin disputaatio alkoi näin väistys sivuun profeetan julistuksen tieltä.²

Paitsi itsensä Luther näki nyt myös vastustajansa profeetallisessa valossa. Hänen reaktionsa Prieriaan opetukseen osoittaa tämän erityisen selvästi. Luther ei katsonut paavin hovikappalaisen myöhempiä kirjoituksia³ enää vastauksen arvoisiksi. Saatuaan kesäkuussa Prieriaan Epitome-teoksen hän painatti sen kommentteilla varustettuna.⁴ Luther selitti esipuheessaan kirjan olevan sellainen, että saatana olisi voinut kirjoittaa sen keskellä helvettiä.⁵ Prierias korotti paavin Jumalaksi väittäessään, että Raamattu sai voimansa ja auktoriteettinsa häneltä, vaikka tosiasiaa paavi itse sai auktoriteettinsa Kristukselta.⁶ Kuka oli antikristus, ellei juuri valtansa Prieriaan opetuksen mukaisesti käsittänyt paavi?⁷ Luther selitti edelleen toivovansa, että paavi ja kardinaalit eivät hyväksyisi Prieriaan opetusta. Mikäli näin kuitenkin tapahtuisi, Luther oli valmis julistamaan paavin Jumalan temppeliin asettuneeksi sekä Babylonia (Roomaa) hal-

¹WA 6, 477-478: Es stund die Christliche warheytt eyne mall alleyn auff sanct Pauel, Aber eyne mal auff Sanct Athanasii, item auff S. Augustini: Ja es hat eyne mal eyne Eselyne widder den propheten geredt. Wer weyss, was Gott durch unss wircken will?

²Hyvä esimerkki on An den christlichen Adel -teoksen alku (WA 6, 404): Die zeit des schweygens ist vorgegangen, und die zeit zureden ist kommen, als Ecclesiastes sagt. Myös De Captivitate Babylonica Ecclesiae praeludium; WA 6, 497-498. Kerlen 1976, 129-132.

³Ks. s. 197-201.

⁴Scionti 1967, 171, 189.

⁵WA 6, 328: ut in medio tartaro ab ipsomet Satana aeditum libellum existimem.

⁶WA 6, 328: Papam quemvis, etiam impium, deum nobis facit et robur divinae scripturae, id est verbi dei vim quod est ipse deus, ex illius hominis, etiam impii, auctoritate pendere statuit, cum tamen omnes simul fateantur, Papae auctoritatem robur habere ex illo Christi.

⁷WA 6, 328: Quid est Antichristus, si talis Papa non est Antichristus?

litsevaksi antikristukseksi ja kuurian saatanan synagogaksi.¹ Siinä tapauksessa olisivat autuaita kreikkalaiset, böömiläiset ja kaikki muut, jotka olivat eronneet Roomasta ja lähteneet pois Babylonin keskeltä, tuomittuja kaikki, jotka olivat sen yhteydessä.² Vastaavasti Luther ei itsekään nähnyt tällaisessa tapauksessa muuta mahdollisuutta kuin kieltää uskosta luopunut ja kauhistukseksi muuttunut Rooman kirkko.³ Elokuussa kirjoittamassaan *De Captivitate Babylonica Ecclesiae praeludium* -teoksessa⁴ Luther samaisti vielä ehdottomammin paaviuden ja antikristuksen vallan. Paavius oli Rooman piispan vallantavoittelua ja Babylonin valtakunta, joka oli saanut kirkon vangikseen.⁵ Lutherin ja kirkon johdon välille revennyt kuilu alkoi näin tuntua ylipääsemättömältä.

¹WA 6, 326: Si Romae sic sentitur et docetur scientibus Pontifice et Cardinalibus (quod non spero) libere pronuntio, Antichristum illum verum sedere in templo dei et regnare in Babylone illa purpurata Roma et curiam Romanam esse synagogam satanae.

²WA 6, 329: Si sic Roma credit, Beata Graecia, beata Boemia, beati omnes, qui sese ab ea separaverunt et de medio istius Babylonis exierunt. Dammati vero omnes, qui ei communicaverint.

³WA 6, 329: Et ego quoque, si Pontifex et Cardinales hoc os Satanae non compescuerint..., his testibus confiteor, me dissentire Romanae Ecclesiae et negare eam cum Papa et Cardinalibus tanquam abominationem in loco sancto.

⁴Painettuna tämä teos ilmestyi vasta lokakuun alussa. Knaake 1888, 487.

⁵WA 6, 498 r.1-9, 508 r.4-5.

4. ASENNOITUMINEN PANNAUHKAUSBULLAAN OSOITTAÄ YLIOPISTOJEN VÄLISEÄ NÄKEMYSEROT

4.1. Prierias, Eck ja Rhadino esittävä bulla perusteet

Yritettyään vielä joulukuussa 1519 turhaan taivuttaa Saksin vaaliruhtinasta suostumaan vaatimuksiinsa kuuria katsoi 9.1.1520 parhaaksi aloittaa lopullisen oikeudenkäynnin Lutherin ekskommunikoimiseksi. Erityisen innokkaasti asiaa ajoi Johannes Eck. Hän oli jo ilmoittaessaan Leipzigin väittelystä lähettänyt lisää materiaalia kuurian käyttöön. Maaliskuussa Eck saapui itekin Roomaan. Oikeudenkäynti saatettiin tämän jälkeen nopeasti päätökseen ja pannauhkausbulla "Exsurge Domine" valmistui kesäkuun 15. päivänä.¹

Bullassa tuomittiin papalisticen näkemyksen pohjalta käsin hereettisiksi 41 Lutherin kirjoituksista otettua väitettä ja hänelle annettiin 60 vuorokautta aikaa peruuttaa ne ja välttyä näin pannalta.² Tuomituista väitteistä 28. oli aneteesiä selityksistä otettu kohta, jossa Luther oli asettanut konsiiliin paavin yläpuolelle, ja 29. Lutherin Leipzigin puolustamiinsa teeseihin kirjoittamista selityksistä otettu kohta, jossa hän hyväksyi konsiiliin päätösten arvoastelemisen ja tarpeen vaatiessa myös vastustamisen.³ Kölnin ja Louvainin teologien tuomioihin vetoaminen⁴ osoittaa, että kuuria hyväksyi - ainakin jälkeänpäin kevään 1520 tilanteessa - näiden kahden tiedekunnan itsenäisen toiminnan ja piti viisaana nojautua myös niiden auktoriteettiin. Bulla koski yliopistoja myös sikäli, että niitä vaadittiin hyväksymään se paavin myöntämien oikeuksien ja privilegioiden menettämisen uhalla.⁵ Bulla oli huolellisesti valmisteltu, mutta pelkästään skolasticen teologian pohjalta.⁶ Itse asiassa Rooma torjui näin teologian perinteisen raamattuperiaatteen, kieltäytyi Lutherin vaatimasta kiistanalaisten kysymysten perinpohjaisesta selvittämisestä Raamatun ja kirkkoisien avulla sekä korotti skolasticen teologian auktoriteetit opinlähdeksi Raamatun rinnalle.

¹Borth 1970, 70-72. Oikeudenkäynnistä myös Bäumer 1972 a, 35-40.

²Bulla on painettuna Mirbt & Aland 1967, 504-513.

³Mirbt & Aland 1967, 507. Ks. s. 65 alav. 2 ja s. 176 alav. 7.

⁴Mirbt & Aland 1967, 505.

⁵Mirbt & Aland 1967, 508-509.

⁶Jedin 1976, 14.

Bullan julkaisemisen lisäksi paavi hyväksyi Prieriaan ja Eekin, Lutherin huomattavimpien teologisten vastustajien, magisteriumia koskevat näkemykset.

Prierias oli laatinut Lutherille lyhyen vastineen "Replica F. Sylvestri Prieriatis, sacri Palatii Apostolici Magistri, ad Martinum Luther Ordinis Eremitarum" jo vuoden 1518 marraskuun alussa, ennen kuin tieto Augsburgin tapahtumista oli saapunut Roomaan.¹ Hän totesi tyytyväisenä, että Luther oli aneteeseihin kirjoittamisissaan resoluutioissa selittänyt tunnustavansa paavin auktoriteetin.² Mikäli Luther todella menettelisi näin, asioista oltaisiin yhtä mieltä ja kysymyksessä olisi ollut vain akateeminen kiista (theorice bellum).³ Prierias korosti jälleen, että Tuomas Akvinolainen oli Rooman kirkon hyväksymä, ei tosin kanoninen, mutta katolisen uskon ja tapojen mukainen opettaja, jota oli pidettävä kanonisten kirjoitusten jälkeen suurimpana auktoriteettina. Kukaan, joka oli pitäytynyt Tuomaan oppeihin, ei ollut koskaan hairahtunut totuudesta.⁴ Siksi Prierias saattoi nimittää Tuomasta maailman valoksi.⁵ Sen sijaan hän kiisti niiden opettajien arvovalan, joihin Luther oli vedonnut. Panormitanus oli sisilialainen apotti, kapinallinen ja skismaatikko, joka oli Baselin konsiilista lähtien opettanut skismaattisia oppejaan ja lorujaan. Siksi Prierias saattoi puhua Panormitanuksen yhteydessä suorastaan saatanan toiminnasta.⁶ Lisäksi hän taittoi Lutherin siteeraaman Panormitanuksen väitteen kärjen tulkitsemalla sen tarkoittavan pelkästään paavin ja konsiilin välistä kiistaa: täl-

¹ Scionti 1967, 171. Selge 1968, 70 alav. 1.

² WA 2, 50r.16-22.

³ WA 2, 51r.10-12. Myös Selge 1968, 70-71.

⁴ WA 2, 52r.39-53r.13. Scionti 1967, 177.

⁵ WA 2, 53 r.32.

⁶ WA 2, 53: Abbati Siculo, viro olim rebellis et scismatico, qui in Basilea, ubi basiliscus pullulavit, pileum iniquitatis emeruerit, qui etiam, quemadmodum Sathanas in omni suo opere suam antiquam superbiam redolet, ita et ipse in omni sua doctrina redolet suum scisma, ex qua re cogitur interdum ineptias docere, cum secum non habeat veritatem,...

laisessa tapauksessa oli asetuttava sen puolelle, joka pystyi perustelemaan kantansa paremmin.¹ Prieriaan mielestä tämäkin oli järjetöntä, koska jonkun oli joka tapauksessa ratkaistava, kumman perusteet olivat paremmat. Siksi joko paavin (tämä oli tietenkin Prieriaan kanta) tai konsiilin oli toimittava tuomarina omassa asiassa tai sitten oli otettava tuomareiksi uskottomia tai (Panormitanuksen ja Lutherin tavoin) koko katolinen kirkko. Kaikkien todella uskovien ihmisten kokoaminen yhteen oli kuitenkin mahdotonta.² Gerson ja muut papalistisen näkemyksen vastustajat olivat samoin erehtyneet ja johtaneet Lutherinkin harhaan.³

Lyhyessä repliikissään Prierias oli keskittynyt torjumaan Lutherin henkilökohtaisia hyökkäyksiä. Itse asiaa koskevat Lutherin väitteet hän lupasi kumota myöhemmin.⁴ Jo kesäkuussa 1519 Prierias jättikin paavin tarkastettavaksi uuden kolme kirjaa käsittävän teoksen. Tästä teoksesta ilmestyi aluksi jo ennen vuoden 1519 loppua nimellä "Silvestri Prieriatis Epitoma responsionis ad Lutherum" vain sen kolmas kirja, joka oli yksityiskohtainen yhteenvedo kahdesta edellisestä.⁵ Prieriaan kirjoitus on erinomainen näyte kuurianteologiasta, joka itse asiassa oli muuttunut huolelliseksi juridiikaksi.

Prierias pyrki osoittamaan papalistisen teorian mukaisesti, että paavi oli taistelevan katolisen kirkon eli Danielin kirjassa ennustetun viidennen maailmanvalan⁶ johtaja *de iure divino* sekä uskoa ja tapoja kos-

¹WA 2, 53: *Nempe ait [Panormitanus], quod Pontifice maximo et concilio de fide dissidentibus ei standum esset, cuius rationes essent meliores.*

²WA 2, 53: *Quis enim inter Pontificem et concilium iudicabit, utrae rationes sint potiores, nisi aut idem sit iudex in causa propria aut infideles vel ecclesiam universalem iudicem cum tuo Siculo facias, ac perinde ab extremis terre omnes vetulas convocemus, ne illae desint apud quas est vera fides.*

³WA 2, 53 r.31-36.

⁴WA 2, 51 r.1-6.

⁵Scionti 1967, 187-188.

⁶WA 6, 330 r.22-24.

kevien asioiden ainoa erehtymätön tuomari.¹ Paavius oli sidottu ainoastaan paavin henkilöön, ei Rooman kaupunkiin.²

Erityisesti Prierias käsitteli paavin ja konsiilin kiistanalaista suhdetta. Periaatteessa kaikki kirkollinen valta oli peräisin paavilta, joka oli konsiilin yläpuolella ja konsiilin pää.³ Prierias korosti lisäksi, että oikein ymmärretyn paavin johtaman konsiilin ja paavin valta oli itse asiassa sama. Uskonasioiden päättäminen kuului konsiilille, ellei paavi sitä kieltänyt.⁴ Tästä peruslähtökohdasta seurasi, että paavista ei voinut vedota konsiiliin.⁵ Konsiili taas saattoi paavin koolle kutsumanakin erehtyä, mikäli se teki päätöksensä erossa paavista tai vastoin paavin tahtoa, mutta oli erehtymätön, jos se päätti asiasta yhteistyössä paavin kanssa.⁶ Prieriaan näkemyksen voi katsoa tässä suhteessa jopa jyrkentyneen, sillä hän ei maininnut enää erehtymättömyyden ehtona konsiilin velvollisuutta tehdä parhaansa ymmärtääkseen totuuden. Kenties Prierias katsoi Lutherin Leipzigin esittämien mielipiteiden vuoksi parhaaksi vaieta tästä asiasta. Konsiilin päätöksistä saattoi vedota konsiilista poissaolevaan, mutta ei siinä läsnäolevaan paaviin.⁷ Prieriaan perusteista käsin oli tietenkin johdonmukaista, että hän leimasi jälleen Panormitanuksen näkemyksen paavin ja konsiilin suhteesta järjettömäksi.⁸ Paavi oli sidottu sellaisiin konsiilien päätöksiin, jotka olivat kirjoitetun tai luonnollisen jumalallisen oikeuden mukaisia. Sen sijaan

¹WA 6, 330: quod in hac hierarchia Romanus presul primus ac summus hierarcha sit autoritate divina, solus supremarum dubitationum resolutivus et solus iudex infallibilis veritatis in spectantibus ad fidem et mores. Scionti 1967, 193.

²WA 6, 331r.4-6.

³WA 6, 331r.26 - 332r.2, 333r.5-8, 334r.13-17 ja 335r.17-24. Prieriaan perusteluista lähemmin Bäumer 1975, 285.

⁴WA 6, 337r.10-13.

⁵WA 6, 336r.25-28.

⁶WA 6, 338: concilium rite celebratum, acceptum sic, ut caput suum, Romanum pontificem, secum intelligatur habere coniunctum, utique decidendo de fide et moribus errare nequit. Myös Bäumer 1975, 289-291.

⁷WA 6, 337r.4-5.

⁸WA 6, 338r.17-29.

muita konsiilien päätöksiä hän saattoi muuttaa tai kumota.¹ Konsiili sai kuitenkin valtansa paavista riippumatta suoraan Jumalalta siinä tapauksessa, että paavi oli langennut heresiaan tai ei ollut paavia, vaan kirkko oli joutunut skismaan.² Tällaisen poikkeustilan vallitessa konsiili saattoi siis kokoontua ilman paaviakin.³ Teoksensa aluksi julkaisematta jääneessä alkuosassa Prierias selitti, että oikeus konsiilin koolle kutsumiseen kuului tällöin ensin kardiinaaleille, jotka muodostivat paavin kanssa yhden ruumiin, sitten patriarkoille (joista ensimmäinen oli Konstantinopolin patriarkka), sen jälkeen keisarille, kuninkaille ja ruhtinaille, kunnes lopulta kristikunnan arvojärjestystä seuraten tultiin tavallisiin uskoviin.⁴ Konstanzin konsiilin Haec sancta -dekreettiä Prierias ei periaatteessa (Juan de Torquemadaan vedoten) pitänyt laillisen konsiilin antamana, mutta myönsi sen olevan kuitenkin sisällöltään oikea, kunhan käsitettiin sen tarkoittavan pelkästään skisman aikaista tilannetta. Lopullisen ratkaisun tämän kysymyksen suhteen Prierias jätti siihen tarkemmin perehtyneille oppineille.⁵

Vaikka Prierias korostikin, että paavi oli oppia ja elämää koskeissa ratkaisuisaan erehtymätön, hän toisaalta myönsi paavin voivan langeta heresiaan. Tämän ristiriidan Prierias ratkaisi kahdellakin tavalla: selittämällä, että paavi saattoi erehtyä ainoastaan yksityishenkilönä⁶, sekä Cajetanuksen tavoin selittämällä, että paavi langetessaan heresiaan lakkasi ole-

¹WA 6, 335r.25 - 336r.5.

²WA 6, 334: quod auctoritas concilii non est a deo, nisi in casu haeresis vel schismatis,... Myös Bäumer 1975, 284-285.

³WA 6, 336r.1-3. Teoksensa alkuosassa Prierias mainitsi tällaisena poikkeustilana skisman ja paavin heresians lisäksi myös paavin mielisairauden ja vangiksi joutumisen. Bäumer 1975, 286.

⁴Bäumer 1975, 286-287.

⁵WA 6, 334: quanquam veri concilii decretum non fuerit, ut probavit do. Io. de tur. Crema., tamen etiam salvatur et ostenditur, verum esse tempore schismatis, per rationes et auctoritates, in qua tamen sententia peritioribus defertur. Bäumer 1975, 296-297.

⁶WA 6, 337: quod Papa, etsi inquantum singularis persona potest male operari et male credere, tamen non potest male dicere ut Papa.

masta paavi.¹ Mikäli paavin heresia pysyi huomaamattomana, tämä saattoi tietenkin hoitaa virkaansa; oli vain uskottava, että Kristus korjaisi tällaisen paavin tekemät virheet. Mikäli heresia oli ilmeinen ja paavi piti siitä tietoisesti kiinni, tuli hänen menettää virkansa.² Tällaisen paavin erottaminen oli konsiilin tehtävä. Itse asiassa konsiili ei tällöin kuitenkaan erottanut paavia, vaan ainoastaan julisti paavin erotetuksi eli toisin sanoen pelkästään totesi, että paavi lankeamalla heresiaan oli lakannut olemasta paavi.³ Mikäli paavin hereettisyys ei ollut ilmeinen, oli konsiilin tutkittava asia ja tehtävä siitä päätös.⁴ Paavilla ei ollut oikeutta puuttua tällaisen konsiilin asioihin.⁵

Prierias puuttui myös Lutherin vaatimukseen kiistan ratkaisemisesta puolueettomien tuomareiden avulla. On huomattava, että tämän vaatimuksen periaatteellisen kiistäminen olisi itse asiassa merkinnyt paavin vallan rajoittamista. Prierias selittikin varovasti, että oli toistaiseksi ratkaisematon kysymys, saattoiko paavi vapaaehtoisesti kiistan toisen osapuolen kanssa tekemänsä sopimuksen nojalla luovuttaa ratkaisuvallan jollekin sovituille tuomarille.⁶

Prieriaan teoksen kaksi muuta kirjaa ilmestyivät maaliskuussa 1520. Paavi selitti 21.7.1520 päivätyssä kirjeessään, että Prieriaan teoksen molemmat osat olivat "kanonisista", siis oikean katolisen uskon mukaisia. Samalla paavi otti teoksen erityiseen suojelukseensa.⁷

Johannes Eck ryhtyi Leipzigin väittelyn jälkeen kirjoittamaan vastinetta selitykseen, jonka Luther oli laatinut Leipziginä puolustamaansa kolmanteentoista

¹WA 6, 336: propter haeresim proprie dictam Papa cadit a papatu:...

²WA 6, 336 r.16-20.

³WA 6, 336: Et ultimo, quod pro haeresi vel notoria vel probata aut confessa concilium potest papam deponere sive potius declarare depositum.

⁴WA 6, 336 r.21-23.

⁵WA 6, 335 r.5-7.

⁶WA 6, 335 r.11-13.

⁷Scionti 1967, 200.

teesiin. Hän selitti tämän De primatu Petri adversus Ludderum -nimisen teoksen¹ alussa tavoitteenaan olevan osoittaa Raamatun, konsiilien päätösten ja isien lausumien avulla, että Pietari oli (ensimmäisenä paavina) ollut Kristuksen maan päälle jälkeensä jättämä sijainen², toisin sanoen, että paavin primaatti oli olemassa de iure divino. Eckin pääargumentteina olivat papalastien klassiset UT:n kohdat etenkin Mt 16 ja Jh 21. Hän selitti Augustinukseen vedoten, että Raamattu oli monimerkityksinen ja hämää. Niinpä "petra" Mt 16:ssa tarkoitti Pietarin lisäksi myös Kristus-ta ja herpaantumaton uskoa. Oikea merkitys ilmeni kuitenkin traditiosta eli konsiilien päätöksistä ja isistä, joihin Eck nojautui.³ Lisäksi hän vetosi siihen, että Kristus asettaessaan Pietarin kirkon johtajaksi menetteli Mooseksen lain ylimmäistä pappia koskevan ohjeen mukaisesti. Myös Vanha testamentti todisti näin, että kirkolla oli oltava johtaja.⁴ Pietari olikin asetettu pitämään kirkkoa koossa.⁵ Kirkko oli näin perustettu hänen varaansa.⁶ Pietarin saamien avainten mukana paavi oli saanut kaiken kirkollisen vallan (plenitudo potestatis).⁷ Tämän vallan paavi sai siis suoraan Kristukselta.⁸ Siksi paavissa olivat - kuten Augustinus oli opettanut - kaikki ne magisteriumin perusteet, mitkä olivat olleet Kristuk-

¹Käytössäni on ollut tämän teoksen Pariisissa vuonna 1521 ilmestynyt painos.

²Eckin esipuhe; Eck 1521, Aij a. Myös 1, 3 b.

³Eck 1521 2, 26 b - 27 a.

⁴Eck 1521 1, 2 a.

⁵Eck 1521 1, 6 a: Ideo enim eum principem Apostolorum constituit, vt ecclesia vnum principalem haberet CHRISTI vicarium, ad quem diuersa membra recurrerent, si forte inter se dissiderent.

⁶Eck 1521 1, 10 a: Petrum constitutum fundamentum omnium fidelium & totius ecclesiae.

⁷Eck 1521 1, 13 a - 13 b. Myös 2, 26 b - 27 a.

⁸Eck 1521 1, 23 b: verus dominus dat vicario suo potestatem, non subditi, sicut Petrus a domino accepit Primatum, non a subditis. Papalis enim potestas non est ab Apostolis, non a concilijs, non ab Imperatoribus, nisi assentiendo, sed ab ipso domino IESV CHRISTO,...

sessakin.¹ Paavin auktoriteetti ei myöskään riippunut hänen henkilökohtaisesta uskostaan tai pyhydestään.²

Eck ei kuitenkaan opettanut paavin infallibiliteettia. Mikäli oikea usko oli paavin heresian vuoksi joutumassa vaaraan, paavia ei ollut kuunneltava, vaan opetettava, kuten Pietarin ja Johannes XXII:n tapauksissa oli menetelty.³ Vaikka Eck myönsikin muutamiin paavien toimineen hereettisten oppien vaikutuksen alaisina, hän selitti, että hän ei muistanut yhtään paavia, joka olisi säättänyt jotakin kirkon uskon vastaista saamatta siitä Jumalalta heti rangaistusta.⁴ Tätä Eck piti vakuuttavana merkinä Jumalan johdatuksesta.⁵ Hänen kannaltaan vaikea kohta oli se, että monet katsoivat paavi Martinus V:n vahvistaneen Konstanzin konsiilin päätökset, jotka paavin ja konsiilin suhdetta käsittelevältä osaltaan olivat paavin samoin vahvistamien Lateraanin konsiilin päätösten vastaiset.⁶ Eck selvisi kuitenkin tästä pulmasta selittämällä, että paavi oli vahvistanut Konstanzin

¹Eck 1521 1, 13 b - 14 a: Hanc nimirum intelligentiam exponit clarissime Aug. in qnoui & veteris testa. q. LXXV. dicens sicut in saluatore erant omnes causae magisterij, ita & Petro post saluatorem omnes continentur, quid expressius dici poterat per sanctum patrem, omnes causas magisterij in Petro contineri post saluatorem, itaque & apostolorum, quod si Apostolorum magisteria in Petro continentur, quando magis aliorum fidelium.

²Eck 1521 1, 16 b - 17 a.

³Eck 1521 3, 46 a: Unde facile admitto superiorem ab inferiori melius sentiente emendari, ubi imminet periculum fidei; indubitatum autem est apud omnes, Paulum fuisse aequalem Petro, quod ad fidei defensionem. Unde et Michael de Zezenna restitit Ioanni XXII. praedicanti animas sanctorum non beari usquequo reunirentur corpori.

⁴Eck 1521 1, 26 a [sivunumerona virheellisesti 30]: Attamen non memini me audivisse vel legisse per Roma. Ponti. diffinitivae & per sententiam aliquid promulgatum fidei nostrae repugnans, nisi mox diuina fuerit subsecuta ultio, non nego tamen aliquando fuisse conspersos haeresi, aliquid erronei attentasse.

⁵Eck 1521 1, 26 a.

⁶Lähemmin Gill 1967, 137-140.

konsiilin päätökset vain "formaliter", sikäli kuin niissä torjuttiin hussilaisten opit, ei sen sijaan "materialiter", sisällön puolesta.¹

Myös konsiilista Eck kirjoitti myönteisesti. Neljä ensimmäistä konsiiliä olivat suorastaan evankeliumeihin rinnastettavia.² Konsiilien päätösten välillä ei ollut ristiriitaisuuksia.³ Konsiliaristi Gersonia Eck arvosti edelleen suuresti.⁴ Hän myönsi kuitenkin paavin olevan Lateraanin konsiilin päätöksen mukaisesti konsiilin yläpuolella. Juan de Torquemadan ja kardinaali Cajetanuksen edustamaan papalistiseen traditioon liittyen Eck katsoi, että Konstanzin konsiilin säätämä Haec sancta -dekreetti ei ollut pätevä, koska konsiili ei ollut vielä sen antaessaan ollut koko kirkon hyväksymä yleinen kirkolliskokous.⁵ Konsiili sai valtansa paavilta⁶ ja saattoi kokoontua periaatteessa vain paavin tahdosta.⁷ Maallikot saattoivat olla konsiilissa mukana vain todistajina, eivät päätöksiä tekemässä.⁸ Myös Eckin mukaan konsiililla oli oikeus erottaa ilmeiseksi hereetikoksi osoittautunut tai heresiasta epäilty paavi.⁹ Eckin mukaan heresiaan langennut paavi ei kuitenkaan samalla lakannut olemasta paavi; näin tapahtui vasta sitten, kun konsiili oli erottanut hänet.¹⁰ Eck oli

¹Eck 1521 3, 61 a - 61 b.

²Eck 1521 1, 41 b.

³Eck 1521 3, 61 b: Non ergo verum est quod assumit frater Ludder, Concilia legitime congregata, se mutuo reprobare.

⁴Eck 1521 1, 16 b.

⁵Eck 1521 3, 60 b - 61 b, 62 b. Samoin Eck oli selittänyt jo 8.11.1519 Saksin vaaliruhtinaalle lähettämässään kirjeessä (WA Br 1, 487-488). Bäumer 1972 b, 558-559.

⁶Eck 1521 3, 23 b - 24 b.

⁷Eck 1521 2, 13 b.

⁸Eck 1521 3, 16 a - 16 b.

⁹Eck 1521 3, 61 b - 63 a.

¹⁰Eck 1521 1, 17 a: Vnde verior apparet mihi sententia, Papam haereticum non esse depositum; sed deponendum.

siis tässä kohdassa eri mieltä kuin Cajetanus ja Prierias. Lisäksi Eck myönsi vastoin papalistista traditiota, että konsiililla oli oikeus erottaa paavi muustakin syystä kuin heresian vuoksi.¹ Konsiliaristisessa perinteessä tällaisena syynä pidettiin paavin huonolla elämällään aiheuttamaa pahennusta.²

Aikaisemmin pikemminkin konsiliarismia edustanut Eck esitti siis tässä teoksessa perusrakenteeltaan papalistisen näkemyksen, vaikkakin konsiliarismiin viittaavia käsityksiä oli edelleen jäljellä.³ Tämäkin osoittaa, miten lähellä toisiaan maltillinen konsiliarismi ja maltillinen papalismi olivat. Leipzigin väittelyn jälkeisestä tilanteesta käsin nähtynä Eekin käsitys on hyvin ymmärrettävä: Luther oli osoittautunut vaaralliseksi hereetikoksi. Tärkeintä oli estää häntä levittämästä oppejaan. Koska konsiilin kokoontumisesta ei ollut mitään tietoa, vain paavi saattoi käytännössä tuomita Lutherin. Siksi Eck katsoi tarpeelliseksi korostaa nyt erityisesti paavin arvovaltaa. Eekin näkemys ei kuitenkaan ollut yhtä jyrkkä eikä juridisesti niin hiottu kuin Prieriaan. Hän saattoi päinvastoin myötäillä Lutherin kritiikkiä teologit syrjäyttäneitä kuurian juristeja kohtaan.⁴

Paavi hyväksyi myös Eekin kirjoituksen Roomassa 11.9. 1520 päivätyllä esipuheella, joka oli määrä liittää kunkin painoksen alkuun.⁵

Rooman yliopiston professori Tommaso Rhadino (Todischi)⁶ julkaisi elokuussa 1520 pannanuhkausbullaan saatteeksi Saksan ruhtinaille osoitetun puheen⁷, jonka Eck painatti myös Saksassa.⁸ Rhadino selitti kirjoituksensa alussa olevansa itsekin saksalaisperäistä

¹Eck 1521 3, 62 b: Dico quando Papa eset indubitatus, & non subesset haeresis, aut alia causa ob quam posset deponi,... Bäumer 1972 b, 559.

²Bäumer 1972 b, 569-570.

³Näin myös Oberman 1969, 346 ja Bäumer 1972 b, 570.

⁴Eck 1521 1, 48 b.

⁵Paavin esipuhe; Eck 1521, Aviii a.

⁶Rhadinosta lähemmin Lauchert 1912, 177-178.

⁷Tämä "Thomae Rhadini. Todischi. Placentini. Or. Prae. Ad Illustriss. & Inuictiss. Principes & Populos Germaniae, In Martinum Luterum Vuittembergensem Or. Here. Nationis gloriam uiolantem Oratio." on painettuna myös CR 1, 213-262.

⁸Stupperich 1951, 56.

sukua. Siksi hänelle oli tärkeää koettaa saada Saksan ruhtinaat ja yleinen mielipide luopumaan Lutherista.¹ Rhadino käytti humanistiseen tapaan runsaasti myös antiikin pakanallisilta kirjailijoilta peräisin olevaa aineistoa. Sen sijaan hän ei edes pyrkinyt osoittamaan Lutherin erehdyksiä Raamatun ja vanhakirkollisten lähteiden avulla. Kovin syvällisesti Rhadino ei paneutunut magisterium-kysymyksenkään.² Hänelle riitti vetoaminen siihen, että Luther papalisticalla magisterium-opilla mitattuna oli väärässä. Rhadinon mukaan paavi oli de iure divino kaikkien kristittyjen johtaja³ sekä koko maanpiirin "magister" ja "doctor".⁴ Hänen johtamansa Rooman kirkko ei voinut erehtyä. Luther oli hereetikko, koska hän vastusti paavin dekreettejä.⁵ Lisäksi hän oli röyhkeä kuvitellessaan olevansa yksin oikeassa.⁶ Rhadino saattoi vedota myös konsiiliin⁷, mutta hän korosti, että paavi oli konsiilin yläpuolella. Paavista ei siksi voinut vedota konsiiliin, kuten Luther oli tehnyt.⁸ Vain paavin koolle kutsuma ja hyväksymä konsiili oli näin ollen erehtymätön. Lutherin konsiilivetoomus oli järjetön, koska hän ei itsekään tunnustanut konsiilin erehtymättömyyttä.⁹

Heinäkuussa 1520 paavi valtuutti Eckin ja vuodesta 1516 kuurian palveluksessa toimineen¹⁰ italialaisen

¹CR 1, 213-214.

²Myös Lauchert (1912, 184) toteaa, että Rhadinon kirjoitus sisälsi enemmän retoriikkaa kuin teologiaa.

³CR 1, 251.

⁴CR 1, 249: Et super Ioannem, Iacobum localiter in loco terminat [Christus], Petrum autem totius orbis ordinat magistrum et doctorem.

⁵CR 1, 251-252.

⁶CR 1, 237.

⁷CR 1, 234, 255.

⁸CR 1, 258: Provocatio nanque omnis quum ad superiorem faciunda sit Pontificisque Maximi potestas in terris suprema existat conciliorumque omnium autoritate maior, quid aliud erit Concilium appellare, quam velle impune turbulentum esse, perniciosum et seditiosum esse?

⁹CR 1, 258: Heus, Martine, quamobrem ad Concilium provocasti, si (ut in illa tua Hectorea disputatione Lypsiae falso ructabas) concilium plenum et integrum errare potest? Myös Lauchert 1912, 183.

¹⁰Iserloh 1967, 74 alav. 3.

humanistin Hieronymus Aleanderin nuntiuksiksi ja erityisinkvisiittoreiksi bullan julkaisemista varten. Aleanderin toiminta-alueeksi tuli Alankomaat ja Reininmaa; muu Saksa jäi Eckin huoleksi.¹ Eckille annettiin myös oikeus lisätä bullaan Saksassa vallitsevan tilanteen mukaan Lutherin tärkeimpien kannattajien nimet.² Eck nimesikin 21.9. sellaisiksi merkittävimmät julkisesti Lutherin puolelle asettuneet Wittenbergin yliopiston opettajat Andreas Karlstadtin ja Johannes Dölschin sekä neljä muuta tämän kannattajaa.³ Nuntius-ten tehtävänä oli ilmoittaa bullasta keisarille sekä Saksan valtakunnan muille ruhtinaille ja julkaista se tarpeen vaatiessa heidän tukeensa nojautuen. Sen sijaan yliopistoja ei ainakaan Aleanderin saamassa toimintaohjeessa erityisesti mainittu.⁴

4.2. Bullan julkaiseminen jää Louvainissa teologien varaan

Aleander saapui syyskuussa Alankomaihin. Hän sai Antverpenissa oleskelevalta keisarilta 28.9. luvan ryhtyä bullan edellyttämiin toimiin Alankomaissa edellyttäen, että Louvainin yliopisto tarkastaisi ja hyväksyisi ensin bullan. Keisari tunnusti siis paavin opillisen ratkaisun vain ehdollisesti; hänen päätöksensä oli näin papalistisen teorian vastainen. Tämä osoittaa, että keisari epäröi vielä Lutherin asian suhteen. Hänen asettamansa ehto on myös osoitus yliopistojen - ja erityisesti Louvainin yliopiston - suuresta arvovalasta.⁵ Aleanderin oli noudatettava keisarin tahtoa, matkustettava tämän seurueen mukana Louvainiin⁶ ja koetettava hankkia yliopiston suostumus bullan julkaisemiseen.

¹Borth 1970, 80 alav. 13.

²Eck siteerasi toimintaohjettaan tältä osin Bambergin piispalle 12.11.1520 ja Baijerin herttualle Vilhelmille 11.12.1520 lähettämässään kirjeissä; Riederer 1762, 79-80 ja 109-110.

³Bubenheimer 1977, 186.

⁴Aleanderin saama toimintaohje; Balan 1884, 8-10. Borth 1970, 80. Ks. myös s. 233.

⁵Keisarin päätöksestä ja sen merkityksestä lähemmin Borth 1970, 80-82. Vrt. De Jongh 1911, 229.

⁶Keisari oleskeli Louvainissa 1.-8.10. Moreau 1927, 417.

Sen jälkeen kun Wittenbergin tohtorit olivat vastaanottaneet Louvainin teologisen tiedekunnan julkaisemaan tuomioon, ei Louvainin ja Wittenbergin teologiien välillä näyttänyt enää olevan sijaa sovinnolle. Louvainissa ei aiottu jättää vastaamatta wittenbergiläisten kirjoituksiin.¹

Teologisen tiedekunnan rintama ei ollut kuitenkaan aivan yhtenäinen. Erasmus oli tosin alkanut jo kesällä 1520 vieraantua Lutherista, koska hän ei hyväksynyt radikaalia hyökkäystä Rooman kirkkoa vastaan.² Hän oli silti edelleenkin varsin pitkälle yhtä mieltä Lutherin kanssa ja esimerkiksi suhtautui myönteisesti tämän Louvainin teologeille kirjoittamaan vastineeseen.³ Ennen kaikkea Erasmus vastusti Lutherin perusteetonta vaientamista ja toivoi kiistan selvittämistä sovinnossa.⁴ Siksi hän toisaalta neuvoi Lutheria toimimaan harkitummin⁵, toisaalta koetti estää tämän vastustajia kärjistävästä kiistasta.⁶ Julkisesti Erasmus ei halunnut sekaantua asiaan.⁷ Hän lupasi olla asettumatta Lutherin puolelle⁸, mutta kieltäytyi myös kirjoitta-

¹ Jacobus Latomuksen ja Eustachius de Zichemin vastineet ilmestyivät vuoden 1521 kuluessa.

² Augustijn 1962, 45-46 ja siinä mainitut lukuisat kirjeet.

³ Erasmus Melanchthonille [n. 21.6.1520]; OE 4, 287 r.33-34.

⁴ Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 311: Cum nunquam miscuerit [Erasmus] se causae illius, sed tantum improbaret modum, quo illum [Lutherum] aggrediebantur,... Louvainin yliopiston tapahtumista syksyllä 1520 kertova "Acta Academiae Lovaniensis contra Lutherum" on pooleminen traktaatti, jonka synnystä Erasmuksella lievä päävastuu. Lähemmin Kalkoff 1903/1904, 23-58, Ferguson 1933, 316-328 ja Augustijn 1962, 53. Vrt. De Jongh 1911, 214-215.

⁵ Erasmus Spalatinille 6.7.1520; OE 4, 298 r.34-36.

⁶ Kirjeittensä mukaan Erasmus esimerkiksi esti Lutherin kirjoitusten polttamisen Englannissa keväällä 1520 kardinaali Wolseylle lähettämällänsä kirjeellä. Erasmus Oekolampadiukselle 15.5.1520; OE 4, 261 r.13-16. Erasmus Melanchthonille [n. 21.6.1520]; OE 4, 287 r.16-22.

⁷ Erasmus Melanchthonille [n. 21.6.1520]; OE 4, 287 r.35-36.

⁸ Tuyn piispa Aloisius Marlianus Erasmukselle 7.4.1521; OE 4, 480 r.7-12, 15-20. Augustijn 1962, 48.

masta tätä vastaan, vaikka hän olisi saanut siitä hyvää piispanviran.¹ Sen jälkeen, kun tieto bullasta oli saapunut, Erasmus katsoi ainoaksi mahdollisuudeksi kirjoittaa suoraan paaville. Hän vakuutti uskollisuuttaan paavia kohtaan, mutta vaati kuitenkin kerettiläisöikeudenkäynnin pysäyttämistä. Tätä vaatimustaan Erasmus perusteli myös sillä, että parhaillaan odotettiin Erfurtin ja Pariisin yliopistojen lausuntoja asiasta.² Erasmus näkemysten vuoksi hänen suhteensa tiedekunnan enemmistöön kärjistyivät uudelleen. Teologian tohtori Nicolaas Baechem (Egmondanus) esitti jo syyskuun alussa luennoillaan Erasmus Lutherin kaltaisena hereetikkona.³

Myös Dorpius näyttää kannattaneen Erasmus tavoin kiistan selvittämistä neuvotellen ja molempia osapuolia kuullen. Silti hän ei hyväksynyt Lutherin näkemyksiä. Dorpiuksen ja teologisen tiedekunnan johdon välit olivat jo hyvin kireät, koska Dorpius oli eräässä kirjoituksessaan yhtynyt Erasmus näkemykseen humanististen kieliopintojen arvosta teologialle.⁴ Heinäkuussa Dorpius oli lisäksi joutunut teologisen tiedekunnan kanssa kiistaan suhtautumisesta Lutheriin. Hänen Haagista 28.11.1519 lähettämänsä kirje⁵ oli joutunut julkisuuteen. Sen pohjalta oli syntynyt huhuja, joiden mukaan koko tiedekunta ei ollutkaan yksimielisesti tuominut Lutheria eikä päätöstä ollut tehty laillisesti. Tiedekunta vaati siksi Dorpiusta useaan otteeseen luento-oikeuden menettämisen uhalla kiistämään julkisesti tällaiset väitteet. Dorpius taas kieltäytyi tästä, koska hän ei ollut sellaisia väitteitä esittänytkään.⁶

¹ Erasmus Gerard Geldenhauerille 9.9.1520; OE 4, 340r. 30-31.

² Erasmus paaville 13.9.1520; OE 4, 345r.35 - 346r.78. Augustijn 1962, 49-50.

³ Erasmus Francesco Chieregiatolle 13.9.1520; OE 4, 348r. 28-33.

⁴ Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 310. De Jongh 1911, 214. Vocht 1934, 226-227.

⁵ Ks. s. 171.

⁶ Teologisen tiedekunnan aktat 28.7.-30.9.1520; De Jonghin (1911, 45*-46*) mukaan. De Jongh 1911, 214. Vocht 1934, 239-241.

Erasmuksen näkemyksillä lienee ollut kannattajia myös muiden tiedekuntien piirissä.¹ Kun myös konsiliarismilla oli yliopistossa kannattajia², Aleanderilla ja yliopiston johdolla oli edessään vaikea tehtävä: heidän oli saatava yliopisto hyväksymään bulla viivytyksittä ja estettävä sitä loukkaamasta paavin magisteriumia ryhtymällä tutkimaan bullan perusteita.

Louvainin yliopiston kannan selvittämistä vaikeuttaa lähteiden puuttuminen. Virallisissa asiakirjoissa ei ole säilynyt tietoja yliopiston suhtautumisesta bullaan.³ Kalkoff on erasmuslaiseen Acta Academiae Lovaniensis -traktaattiin nojautuen selittänyt yliopiston piirissä ilmenneen huomattavaa vastustusta bullaa kohtaan.⁴ Sen sijaan De Jongh on kiistänyt tämän traktaatin lähdearvon ja Kalkoffin väitteet. Mielipidettään hän on perustellut sillä, että Aleander ei 23.10. Roomaan lähettämässään raportissa sen paremmin kuin 1500-luvun historiankirjoittajatkään maininnut mitään vastustuksesta.⁵ Tässä kiistassa on asetuttava Kalkoffin puolelle. Jo pelkkä Louvainissa syntyneen traktaatin olemassaolo osoittaa, että ainakaan erasmuslaiset humanistit eivät hyväksyneet kuurian menettelyä. Toisaalta on aivan luonnollista, että Aleander kaksi viikkoa Louvainin tapahtumien jälkeen aivan toisessa tilanteessa kirjoittamassaan raportissa toteisi vain lyhyesti lopputuloksen, bullan julkaisemisen Louvainissa, eikä ryhtynyt enää kuvailemaan yliopiston piirissä ilmennyt vastustusta. Useita vuosikymmeniä myöhemmin julkaistuilla historioilla taas ei ole tässä suhteessa juuri mitään arvoa.

¹ Ks. esim. Erasmus Francesco Chieregatolle 13.9.1520; OE 4, 348: *Clamoribus ac terroribus fortassis hoc fiet, vt malum ad tempus prematur, sed mox maiore pernicie erupturum. His rationibus efficietur, non vt pauciores Luthero faueant aut melius de Romano Pontifice sentiant, sed vt cautius dissimulent.*

² Esim. Latomuksen tavoin Lutheria vastaan kirjoittanut tohtori Jean Nijs de Turnhout (Driedo) ei humanistien tietojen mukaan halunnut puuttua ollenkaan kysymykseen paavin asemasta. Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 313. Myös Erasmus tuntemattomalle vastaanottajalle [joulu-kuussa 1520]; OE 4, 398 r.60-62. Driedo esitti myöhemmin konsiliarismia läheneviä mielipiteitä. Lähemmin Bäumer 1972 b, 570-571. Sen sijaan Eijlin (1975, 227) mukaan konsiliarismilla oli ollut Louvainissa kannatus-ta vain yliopiston varhaisvaiheessa.

³ Ks. erityisesti De Jongh 1911, 230-231.

⁴ Lähemmin Kalkoff 1903.

⁵ De Jongh 1911, 230-232.

Keisarin Louvainista lähtöä edeltäneenä päivänä (7.10.) rehtori, teologian tohtori Godschalk Rosemond (Rosemandus)¹ kutsui lopulta yliopiston kokouksen koolle omaan asuntoonsa päättämään asiasta. De Jongh lienee oikeassa siinä, että koolle ei kutsuttu yliopiston neuvostoa, vaan ainoastaan suppeampi elin "deputati".² Aleander ei itse saapunut kokoukseen. Eräissä myöhemmissä raportissaan hän valitti, että Erasmus oli yrittänyt leimata bullan väärennökseksi. Siksi Louvainin tohtorit eivät bullan nähtyään osanneet muuta kuin käännettä sitä hämmästyneinä käsissään.³ Bullan vastustajien julkaiseman traktaatin mukaan kokous käsitteli asiaa kaksi tuntia saamatta aikaan muuta päätöstä kuin toteamuksen, että bulla oli luettu.⁴ Pidemmälle menevät päätökset kokous näyttää torjuneen vetoamalla muotoseikkoihin ja siihen, että kaikki eivät hyväksyneet bullaa.⁵ Sen sijaan on vaikea sanoa, missä määrin bullan julkaisemisen vastustajat pitivät paavin menettelyä virheellisenä ja missä määrin päätös oli yritys välttää riitoja ja pitää yliopisto syrjässä kiistelystä

¹ Rosemandus oli professorina tammikuussa 1520 kuolleen Jean Briardin seuraaja. Teologisen tiedekunnan aktat 8.1.1520 De Jonghin (1911, 45*) mukaan.

² De Jongh 1911, 230 alaviite 1 ja 233 alaviite 1. Bullan vastustajat koettivat sen sijaan esittää traktaattissaan kokouksen yliopiston neuvoston kokouksena, joka oli rehtorin sairautta tekosyynä käyttäen kutsuttu liian pieneen huoneistoon. Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 310. Näin myös Kalkoff 1903, 79. Yliopiston kokouksista lähemmin Bouuaert 1956, 21-22.

³ Aleander varakansleri Giulio de Medicille [8.2.1520]; Brieger 1884, 52: o quando accadea alli atti solenni, ad tal che a Loanio li Dottori me dissero esser sta impressa tal opion per Erasmo a tutti, che questa Bulla era falsa, che quando la mostrai loro stavano attoniti et la volgevano su et giù come cosa ancor dubbia. Aleanderin Roomaan lähettämät raportit ovat painettui-na myös Balan 1884:ssä. Kritiikkiä ja korjauksia siihen: Brieger 1884, 303-315.

⁴ Acta Academiae Lovaniensis: OL 4, 310: Bulla lecta est, ibi sedebatur duabus horis, nihil aliud definivit Universitas, quam Bullam haberi pro lecta.

⁵ Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 310: cum nec Aleander docuerit de sua commissione, nec Bulla sit examinata ab iis, a quibus oportuit, nec approbata per omnes, sicut oportuit in re tanta. Muotoseikkoihin vetoamisesta ks. s. 237.

asiasta.¹ Esimerkiksi Acta Academiae Lovaniensis -traktaatista saa sen kuvan, että kysymys suhtautumisesta Lutheriin ja pannauhkausbullaan kietoutui Louvainissa skolastikkojen ja humanistien väliseen ristiiriitaan sekä voimisti sitä.

Kokouksen päätös voitiin tulkita monella tavalla. Aleander tulkitsi sen bullan hyväksymiseksi. Hän järjesti Lutherin teosten julkisen polttamisen Louvainin torille jo seuraavaksi päiväksi², jotta se olisi ehtinyt tapahtua vielä keisarin läsnäollessa ja tavallaan hänen auktoriteettinsa nojalla.³ Humanistien traktaatin mukaan vain teologinen tiedekunta lähetti edustajansa tähän tilaisuuteen, jossa myös bullan vastustajat näyttävät osoittaneen mieltään.⁴

Bullan julkaisemisen jälkeen teologisen tiedekunnan tohtorit koettivat luennoillaan kumota Lutherin opit.⁵ Koska bullan vastustus keskittyi Erasmuksen ympärille⁶, Egmondanus hyökkäsi 9.10. Erasmuksen läsnäollessa pitämässään saarnassa tätä vastaan. Hän syytti Erasmusta Lutherin suosimisesta ja väitti heresian saaneen alkunsa raamattuhumanismista.⁷ Lisäksi hän koetti murtaa vastarinnan vetoamalla bullan aitouteen.⁸ Erasmus kääntyi Egmondanuksen saarnojen johdosta 18.10. kirjeitse rehtori Rosemanduksen puoleen ja selitti kantaansa. Hän ei halunnut hyväksyä mitään oppeja, ennen kuin ne oli osoitettu oikeiksi järkisyillä tai

¹ Ks. myös Moreau 1927, 419.

² Aleander paaville 23.10.1520; Fredericq 1900, 34.

³ Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 310.

⁴ Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 310: Postridie Theologi per deputationem suam procedunt, perinde quasi tota res esset acta per Universitatem, ... Libri aliquot sunt exusti in foro, sed ridentibus omnibus. Myös Moreau 1927, 420-421.

⁵ Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 313. De Jongh 1911, 225 ja siinä mainitut Erasmuksen kirjeet.

⁶ Näin myös Moreau 1927, 420.

⁷ Erasmus rehtori Rosemandukselle 18.10.1520; OE 4r.362-363. Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 310-311. Augustijn 1962, 51.

⁸ Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 311.

Raamatun todistuksilla.¹ Teologien tehtävänä oli kumota Lutherin väitteet tällaisin perustein eikä vetoamalla kansan tunteisiin. Lutheria itseään oli samoin opetettava eikä rangaistava.² Lopuksi Erasmus pyysi, että Egmondanusta kiellettäisiin hyökkäämästä saarnois-
saan häntä vastaan.³ Tämän pyynnön johdosta rehtori yritti sovittaa kiistaa. Kumpikin osapuoli piti kuitenkin kiinni kannastaan. Erasmus kieltäytyi jälleen tuomitsemasta Lutheria⁴, vaikka rehtori pyysi, että hän edes myöntäisi julkisesti louvainilaisten voittaneen Wittenbergin tohtorin.⁵ Rosemanduksen pyyntö osoittaa, miten voimakkaasti Louvainin teologit kokivat Lutherin kanssa aloittamansa kiistan asiana, josta heidän maineensa riippui.

Loka-marraskuun vaihteessa bullan aiheuttama kiista vaimeni Erasmuksen lähdettyä Kölniin. Hänen kannattajiensa levittämän traktaatin mukaan teologit sopivat kuitenkin keskenään, että Erasmusta ei kutsuttaisi enää tiedekunnan istuntoihin.⁶ Näin hänet käytännössä erotettiin tiedekunnasta.⁷

¹OE 4, 365: Nunquam probavi, nec probaturus sum quenquam sic clamoribus apud populum opprimi, priusquam redargutus sit argumentis et sacrae Scripturae testimoniis. Ks. myös Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 314: Facile est Lutherum eximere e bibliothecis, at non facile est illum eximere e pectoribus hominum, nisi refellantur illius insolubilia argumenta, nisi contrarium doceat Pontifex sacrae Scripturae testimoniis.

²OE 4, 365-366.

³OE 4, 367 r.218 - 368 r.226.

⁴Erasmus Thomas Morelle [n. marraskuussa] 1520; OE 4, 389 r.210-228. Kalkoff 1903, 81-82.

⁵Samakirje; OE 4, 389: 'Imo, Hoc ipsum' inquit, 'scribe, Lutherum a nobis victum esse.'

⁶Acta Academiae Lovaniensis; OL 4, 311.

⁷Kalkoff 1903, 79-80. Vrt. Huizinga 1936, 179-180. Teologisen tiedekunnan aktoissa suhtautumisesta Erasmukseen ei ole merkintöjä.

4.3. Erasmus ja Reininmaan humanistit torjuvat bullan vastoin teologisten tiedekuntien kantaa

Saatuaan tehtävänsä suoritetuksi Alankomaissa Aleander yritti hankkia keisarilta käskykirjettä, jonka nojalla hän olisi voinut julkaista bullan myös muualla Saksan valtakunnassa. Keisari epäröi kuitenkin edelleen ja kieltäytyi antamasta tällaista käskykirjettä vedoten sen todennäköisestä aiheuttamaan suuttumukseen.¹ Sen sijaan Aleander sai luvan polttaa Lutherin kirjoitukset Kölnissä, jonne valtakunnan ruhtinaat Aachenissa tapahtuneen keisarin kruunauksen jälkeen siirtyivät.²

Erasmus joutui heti Kölniin saavuttuaan keskelle Lutherin asiasta käytyjä neuvotteluja. Aleander yritti vieläkin saada Erasmusken puolelleen. Hän lupasi Erasmuselle jälleen piispanviran, mikäli tämä suostuisi kirjoittamaan jotakin Lutheria vastaan. Erasmus torjui kuitenkin tarjouksen.³ Saksin vaaliruhtinas ei ollut sairauden vuoksi voinut saapua Aacheeniin, vaan tapasi keisarin vasta Kölnissä. Saatuaan tietää, että Ecken ei ollut onnistunut julkaista bullaa Saksissa⁴, Aleander koetti 4.11. taivuttaa vaaliruhtinasta ryhtymään bullan edellyttämiin toimiin Wittenbergin teologeja vastaan.⁵ Vaaliruhtinas ei halunnut kuitenkaan vastata Aleanderille heti. Seuraavana päivänä hän kutsui Erasmusken luokseen ja pyysi tältä lausuntoa Lutherin asiasta. Erasmus löi ensin asian leikiksi ja selitti Lutherin erehtyneen siinä, että hän oli käynyt käsiksi paavin kruunuun ja munkkien mahoihin.⁶ Spalatinin ansiosta hän suostui kuitenkin antamaan vaaliruhtinaan pyytämän lausunnon.⁷

¹ Aleander varakansleri de Medicille [14. tai 15.12.1520]; Brieger 1884, 19-20. Rotscheidt 1907, 149-151.

² Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (10.11.1520), 14: et cumulus magnus librorum... iussu sedis apostolicae: et Caroli Caesaris... combustus. Ennen 1875, 175.

³ Erasmus Nicholas Everardille [n. maaliskuussa 1521]; OE 4, 448 r.36-39. Augustijn 1962, 56.

⁴ Ks. s. 235-238.

⁵ Saksin vaaliruhtinaan 18.11. Hessenin Hamburgista Wittenbergin yliopistolle lähettämä selostus; Rotscheidt 1907, 100.

⁶ Spalatinin kertomus Erasmusken ja vaaliruhtinaan tapamisesta; Rotscheidt 1907, 115.

⁷ Schmidt 1868, 238-239. Borth 1970, 85. Erasmusken vastaus on painettuna OL 5, 241-242.

Tässä 22 lyhyttä kohtaa sisältävässä luottamuksellisessa kannanotossaan Erasmus suhtautui Lutheriin hyvin myönteisesti: Luther ei ajanut omaa etuaan, vaan näytti haluavan oikeudenmukaista ratkaisua, koska hän oli luvannut alistua puolueettomien tuomareiden päätökseen.¹ Lisäksi yliopistotkaan eivät olleet osoittaneet Lutherin olevan väärässä. Kaksi niistä oli tosin tuominut Lutherin, mutta niidenkään tuomiot eivät pitäneet yhtä. Lisäksi Erasmus korosti humanistiseen tapaan, että yliopistot eivät olleet perustelleet tuomiotaan.² Sitä ankarammin Erasmus arvosteli Lutherin vastustajia. Paavin magisteriumia hän ei halunnut kuitenkaan suoranaisesti kieltää. Erasmus ei myöskään arvostellut suoraan paavia, vaan selitti epämääräisemmin, että paavin suopeutta käytettiin hyväksi väärällä tavalla³ ja bullan ankaruus loukkasi kaikkia kunnollisia ihmisiä Kristuksen sijaiselle arvottomalla tavalla.⁴ Koska asiasta uhkasi koitua suuri vaara, vaaliruhinaan oli vältettävä äkkipikaisia päätöksiä. Kiistaa ei tullut siirtää keisarin käsiteltäväksi, vaan se oli annettava puolueettomien, asiaan perehtyneiden tuomareiden ratkaistavaksi.⁵ Erasmus yhtyi siis wittenbergiläisten vaatimukseen puolueettomista tuomareista. Yliopistojen kannanotoille hän antoi suuremman merkityksen kuin nämä.

Erasmuksen kannanotosta ei voi kuitenkaan tehdä pitkälle meneviä dogmaattisia johtopäätöksiä. Vaikka

¹OL 5, 242.

²OL 5, 242: Duae duntaxat Universitates condemnarunt Lutherum ex tam innumeris, et condemnarunt tantum, non convicerunt, nec hae consentiunt. Maininta tuomioiden ristiriitaisuudesta oli ilmeisesti viittaus siihen, että Louvainin tuomiossa, päinvastoin kuin Kölnin, vaiettiin kokonaan paavin magisteriumista. Ks. s. 169-170.

³OL 5, 241.

⁴OL 5, 242.

⁵OL 5, 242: Videtur in rem Pontificis, ut res per graues et non suspectos viros maturo consilio componatur, ita optime consuletur Pontificis dignitati.

Erasmus suosittelimillaan toimilla käytännössä kiistinkin paavin auktoriteetin, hän saattoi toisaalta käyttää paavista myös papalistista iskusanaa "vicarius Christi". Erasmus pelkäsi, että vaaliruhtinas taipuisi Aleanderin vaatimuksiin. Itse asiassa hän pyrki lausunnollaan vain pitämään vaaliruhtinaan Lutherin takana ja tilanteen näin ennallaan, avoinna neuvottelujen avulla aikaansaatavaa sovintoa varten.¹ Erasmus saavuttikin tavoitteensa: vaaliruhtinas kieltäytyi Aleanderille jättämässään vastauksessa ryhtymästä mihinkään toimiin Lutheria vastaan, ennen kuin puolueettomat tuomarit olisivat tutkineet hänen asiansa.²

Erasmus katsoi vielä Kölnissä ollessaan tarpeelliseksi ryhtyä muutenkin ajamaan Lutherin asiaa. Tavattuun ensin keisarin neuvoksen, augsburgilaisen dominikaaniteologin Johann Faberin, joka oli jo 2.11. julkaissut Lutheria tukevan lausunnon³, hän kääntyi 9.11. toisen keisarin neuvoksen, Nürnbergin kaupunginkirjurin Konrad Peutingerin puoleen. Muodollisesti Erasmus tunnusti jälleen paavin auktoriteetin. Paavin ratkaisua oli kuitenkin pyydetty vain, mikäli se näytti hyödyttävän kirkkoa.⁴ Erasmus yhtyi Faberiin, jonka mukaan kiista tuli selvittää antamalla se oppineiden ja puolueettomien tuomareiden ratkaistavaksi. Tämä ei Faberin ja Erasmuksen mielestä merkinnyt paavin alistamista toisten tekemään ratkaisuun; mikäli paavi tietäisi kirkon näin pääsevän rauhaan, hän itsekin epäilemättä menettelisi samoin.⁵

Marraskuulta on säilynyt vielä eräs samansisältöinen lausunto, niin sanottu "Kölner Ratschlag".⁶ Se on luultavasti Faberin ja Erasmuksen yhdessä laatima,

¹ Holeczek 1973, 90-91.

² Responsio Friderici 6.11.1520; OL 5, 243-248. Vaaliruhtinaan vastauksen juridisesta merkityksestä lähemmin Borth 1970, 86-88.

³ Borth 1970, 101 alav. 14. Faberin ja Erasmuksen yhteistyöstä Paulus 1896, 46-48.

⁴ OE 4, 374: quum nec [negocium] Pontifici sit gerendum, nisi quatenus illius autoritas seruit Christo gregique Christiano.

⁵ OE 4, 375: Censet igitur Faber noster rei summam arbitris doctis, integris et ab omni suspicione alienis delegandam: non quod Romanus Pont. sit cogendus in ordinem et alieno subiiciendus arbitrio, sed quod existimet illius pietatem hoc sponte volentemque facturam, si cognorit ad publicam Christianae religionis tranquillitatem conducere.

⁶ Tämä lausunto on painettuna EOS, 352-361.

sillä siinä on otettu huomioon molempien aikaisemmin esittämät näkökohdat.¹

Tämänkin lausunnon kirjoittajat tunnustivat paavin auktoriteetin perinteisin sanakääntein² eivätkä arvostelleet suoraan paavia. He selittivät kuitenkin, että suurimman vastuun syntyneestä kiistasta kantoivat ne, jotka opettivat väärin aneesta ja paavin vallasta.³ Paavin auktoriteetista oli opetettava vain sellaista, mikä kesti kritiikkiin.⁴ Prieriaan ja Alveldin papalismin perusteluksi julkaisemia teoksia taas eivät hyväksyneet edes kaikki Lutherin vastustajat.⁵ Kuurian toiminta ei tehnyt Lutherille oikeutta, koska hänen tuomareitaan voitiin aiheellisesti pitää kiistan toisena osapuolena. Lisäksi he olivat niin elämänsä kuin oppinsakin suhteen arvottomia tällaiseen tehtävään.⁶ Niinpä bulla antoikin aiheetta epäilyyn, että Lutherin vastustajat käyttivät paavin suopeutta hyväksyen väärällä tavalla.⁷

Yhtä ankarasti kuin kuuriaa kirjoittajat arvostelivat myös Louvainin ja Kölnin yliopistoja. Ne olivat menettelleet väärin rientäessään tuomitsemaan Lutherin perusteluitta, vaikka tämän oppien arvioiminen oli uskottu Pariisiin yliopistolle. Lisäksi Kölnin ja Louvainin tuomiot eivät pitäneet yhtä edes keskeisten kysymysten kohdalla.⁸

¹Perusteluista lähemmin Kalkoff 1903/1904, 12-13. Paulus (1896, 39) pitää Faberia lausunnon laatijana. Myöhemmät tutkijat, esim. Ferguson (1933, 338-340), Augustijn (1962, 54) ja Holeczek (1973, 91) ovat yhtyneet Kalkoffin kantaan.

²EOS, 352: Christianae mentis est ex animo fauere Christi vicario, et huius auctoritatem illibatam esse velle. 359 r.127-128. Ks. myös Erasmus Lorenzo Campeggille 6.12.1520; OE 4, 410.

³EOS, 353: maxima pars huius mali imputanda est illis, qui de indulgentiis et potestate Romani Pontificis ea praedicarunt eaque scripserunt, quae nullae doctae piaequae aures ferre poterant.

⁴EOS, 352 r.5-8.

⁵EOS, 354 r.40-42.

⁶EOS, 355 r.47-50. Ks. myös s. 218 alav. 1.

⁷EOS, 355 r.56 - 356 r.63.

⁸EOS, 354 r.43 - 355 r.47. Ks. myös s. 169-170 ja 215 alav. 2.

Sen sijaan Lutherista lausunnossa annettiin varsin myönteinen kuva. Kirjoittajat korostivat humanistiseen tapaan Lutherin elämän moitteettomuutta: se puhui puolestaan.¹ Luther oli myös valmis puolustamaan oppejaan väittelyssä.²

Erityisesti kirjoittajat tähdensivät kristikunnan viisaimpien ja parhaimpien jäsenten mielipiteen kuuntelemisen tärkeyttä. Myös maallikoilla oli samanlainen luonnollinen arvostelukyky kuin oppineillakin.³ Paavin oli huolellisesti varottava tekemästä sellaisia päätöksiä, joita kristikunnan parhaat jäsenet (boni viri) eivät arvostaneet.⁴ Nyt tilanne oli kuitenkin se, että juuri ne, jotka näkivät asiat selvimmin ja tahtoivat määrätietoisimmin pitää kiinni evankeliumista, suhtautuivat myönteisimmin Lutherin kirjoituksiin.⁵

Koska paavin oli pidettävä kaikessa silmällä Kristuksen kunniaa ja kristikunnan rauhaa eikä omaa etuaan⁶, hänen oli yhteisen hyvän vuoksi suostuttava asian siirtämiseen oppineiden, koeteltujen ja puolueettomien tuomareiden ratkaistavaksi. Tuomareiden valitsemien oli parasta antaa kolmen asiaan sekaantumattoman ruhtinaan, keisarin sekä Englannin ja Unkarin kuninkaiden, tehtäväksi.⁷ Tämä ratkaisu ei olisi vähentänyt paavin auktoriteettia, vaan päinvastoin poistanut epäilyksen, että paavi katsoi kiistassa vain omaa etuaan. Paavia olisi arvostettu entistä enemmän, mikäli hän olisi poikkeuksellisesti luopunut oikeudestaan kristikunnan rauhan ja evankeliumin totuuden vuoksi.⁸

Mikäli tätä neuvoa ei ollut mahdollista seurata, oli kiista jätettävä yleisen kirkolliskokouksen ratkais-

¹EOS, 358 r.97-101. Ks. myös s. 31-32.

²EOS, 354 r. 38-40.

³EOS, 357: Habent et laicorum felicia ingenia suum iudicium, quod potissimum a natura proficiscitur etiam apud doctos.

⁴EOS, 356 r. 63-66.

⁵EOS, 357 r. 87-90.

⁶EOS, 352 r. 2-5.

⁷EOS, 359 r. 129-135.

⁸EOS, 360 r. 149-154.

tavaksi.¹ Lausunnon kirjoittajat kiistivät siis paavin ratkaisun pätevyyden varsin selvin sanoin ja pitivät konsiilia kirkon ylimpänä auktoriteettina.

Keisarin, Saksin vaaliruhtinaan ja Erasmusuksen suhteen kokemastaan pettymyksestä huolimatta Aleanderin oli kuitenkin koetettava julkaista pannauhkausbulla Kölnissä. Arkkipiispa Hermann von Wied hyväksyi ainakin muodollisesti hänen aikomuksensa.² Vaaliruhtinas Fredrik Viisaan poistuttua 7.11. Kölnistä Aleander kutsui 10.11. yliopiston kokouksen koolle hyväksymään bullan julkaisemisen. Kölnin yliopisto joutui nyt päättämään, tunnustaisiko se käytännössä paavin magisteriumin. Kölnin nimeen vanhastaan liittyneen hengellisen arvovallan vuoksi yliopiston kannanoton vaikutus ulottui si yli Saksan.

Yliopiston kokouksesta on säilynyt kaksi virallista, osittain ristiriitaiselta vaikuttavaa lähdettä. Teologisen tiedekunnan dekaanin Arnold Luyden mukaan Aleander esitti notaarin ja todistajien läsnäollessa bullan yliopistolle ja vaati sitä avustamaan Lutherin kirjoitusten polttamisessa. Koska kokouksen osanottajat halusivat kaikissa asioissa totella paavia, he selittivät hyväksyvänsä bullan ja ponnistelevänsä tulevaisuudessaakin mielellään apostolisen istuimen kunniaksi ja uskon parhaaksi.³

Sen sijaan yliopiston rehtorin, kanonisen oikeuden tohtorin Johann Schudherinckin muistiinpanoista saa kokouksesta ja sen päätöksestä aivan toisenlaisen kuvan. Kaikki yliopiston opettajat eivät ensinnäkään olleet mukana kokouksessa.⁴ Tämä tarkoittaa todennäköi-

¹EOS, 360 r. 155-158.

²Aleander varakansleri Giulio de Medicille [n. joulukuun puolivälissä 1520]; Brieger 1884, 28: El Cologniense Elettore è tutto unito con Maguntino, et invero lui si ha portato molto ben, et spero che si porterà meglio. Arkkipiispasta lähemmin Franzen 1971, 12-27.

³Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch, 13: Praesentes ut filii obedientes dixerunt se acceptare bullam: et libenter, ubi opus, ad honorem sedis apostolicae et pro bono fidei laboraturos.

⁴Köln StA Univ. 14 Acta Rectoralia, 20 a: Die Sabbathi 10. Mens nouembris facta convocatione 4 decanorum et nonnullorum ex singulis facultatibus in notabili numero...

sesti sitä, että kokousta ei ollut kutsuttu koolle statuuttien edellyttämällä tavalla, vaan sen osanottajat oli pyritty valikoimaan niin, että saapuvilla olisi ollut mahdollisimman paljon bullan hyväksyviä senaatin jäseniä.¹ Lutheriin myönteisesti suhtautuvat kokouksen osanottajat koettivat siksi bullan lukemisen jälkeen kiistää kokouksen lainmukaisuuden.² Aleander puolestaan selitti bullan esittämisen koolla olevalle kokoukselle riittävän ja pyysi uudelleen yliopistoa toimimaan bullan edellyttämällä tavalla sekä olemaan mukana Lutherin kirjoitusten polttamisessa, kuten hän vakuutti Louvainin yliopistonkin olleen.³ Keskustelun jälkeen kokous asettui kuitenkin Aleanderin vastustajien kannalle. Se vakuutti tosin nuntiukselle tottelevansa paavin kirjettä niin paljon kuin sen vallassa oli, mutta selitti bullan julkaisemisen kuuluvan Kölnin arkkiepiispalle ja valtakunnan ruhtinaille. Näiden kanssa yliopisto lupasi tarpeen vaatiessa neuvotella asiasta ja antaa heille apuaan.⁴ Ilmeisesti vain

¹Näin Kalkoff 1916, 153-154.

²Köln StA Univ. 14 Acta Rectoralia, 20 b: dum inter alia ex parte Universitatis sibi proponeretur, Dominos ibidem congregatos non ut universitas, neque illius nomine, neque per modum universitatis congregatos, neque ad id vocatos, sed ut singulos et ea de re, non inconsultum videri, premissa toti universitati ad hoc ut moris est Legittimè convocandae proponenda.

³Köln StA Univ. 14 Acta Rectoralia, 20 b: Idem Hieronymus Nuntius replicavit, se id non curare, sed sibi satis esse, iam praesentibus insinuassee et insinuare et ulterius inter alia petiit, sibi in et circa mandatum praefati domini nostri Papae de libris hujusmodi comburendis exequendum, et executioni debite demandandum assisti atque assistentiam fieri. prout in universitate Lovaniensi factum affirmavit.

⁴Köln StA Univ. 14 Acta Rectoralia, 20 b: Undè habita desuper deliberatione responsum fuit eidem, D. rectorem ceterosque dominos ibi presentes de huiusmodi erroribus per dictum fratrem Martinum exortis, et praesertim in Germania ex intimis dolere, ac se uti Sedis apostolicae obedientissimos literas huiusmodi habere pro insinuat, illisque, quantum in eis esset, parere et obedire velle; verum executionem hujusmodi de libris ipsis comburendis non ad se, sed ad Reverendissimum Dominum Archiepiscopum Coloniensem ac Principes seculares et superiores ea in re spectare et pertinere. Nihilominus si alicujus ex dominis ibi praesentibus circa executionem hujusmodi consilio aut adjutorio, sive alias opus haberet illum aut illos alloqui, et benevolum seu benevolos reddere posset.

Luyden ja Hoogstratenin johtamat teologit olivat bullan julkaisemisen kannalla.¹

Ei ole mitään syytä epäillä rehtori Schudherinckin muistiinpanojen paikkansapitävyyttä.² Muiden lähtöiden perusteella tiedämme, että Aleander kohtasi Kölnissä alusta alkaen - oletettavasti erityisesti humanistien taholta - yllättävän voimakasta vastustusta.³ Kölnin yliopisto kieltäytyi siis julkaisemasta bullaa ja vetäytyi sivuun koko asiasta.⁴ Vaikka Kölnin oppineet eivät suinkaan hyväksyneet Lutherin näkemyksiä, monet heistä katsoivat, että bulla ei ollut oikea tapa ratkaista kiistaa.⁵ Erityisesti Erasmusuksen kanta ja ehkä myös tieto keisarin epäröinnistä lienevät vaikuttaneet yliopiston päätökseen. Erasmus koetti ilmeisesti vielä yliopiston kannanoton jälkeenkin vaikuttaa Aleanderiin, jotta tämä luopuisi bullan julkaisemisesta tai ainakin lykkäisi asian keisarin lähtöön saakka; soviti-

¹Kalkoff 1916, 153-154.

²Selostuksessaan Schudherinck hyväksyi varauksitta teologisen tiedekunnan myötävaikutuksella tapahtuneen Lutherin kirjoitusten polttamisen. Ks. s. 223 alav. 1.

³Aleander varakansleri de Medicille [n. joulukuun puolivälissä 1520]; Brieger 1884, 28: Li Reuchliniani, Lutherani aut Erasmiste hanno composto dialogi contra di me, et sono impressi, hanno affisso versi appresso il Palazzo di Cesar a Colonia, dove dicono che io son transfuga delle bone lettere, assentator di Coertesani, deffensor di Predicatori, boja, abbruciator de boni et santi libri, cioè di Luther et Hutten, et mille poltronerie, de quali me rido ad honor di Dio, ad tal che son fatto exule di tutta Germania;... Lähettäessään 18.11. selostuksen Kölnin tapahtumista Wittenbergin yliopistolle Saksin vaaliruhtinas liitti sen mukaan erään tällaisen Kölnissä julkaistun kirjoituksen, jossa Aleanderia väitettiin juutalaiseksi. Rotscheidt 1907, 105-106.

⁴Katoliset historiantkirjoittajat, esim. Bianco 1855, 393 ja Franzen 1971, 25-27, vaikenavat kokonaan yliopiston piirissä esiintyneestä vastarinnasta ja antavat sen kuvan, että yliopisto olisi yksimielisesti noudattanut Aleanderin tahtoa.

⁵Erasmus tuntemattomalle vastaanottajalle [joulukuussa 1520]; OE 4, 398: Sed vt Lutheri scripta non probantur omnibus, ita nulli non displicuit rei modus et s[c]aeuitia tam tyrannica.

teluratkaisulle olisi näin jäänyt vielä tilaa.¹
Aleander ei halunnut kuitenkaan ottaa enää Erasmusta vastaan.²

Toisaalta myöskään Luyde ei ole väärässä. Lyhyessä selostuksessaan hän vain esittää teologisen tiedekunnan tulkinnan yliopiston kokouksen päätöksestä. Aleander ei nimittäin tästä päätöksestä huolimatta aikonut luopua bullan julkaisemisesta Kölnissä. Pyhän Kunibertin päivän aamuna (12.11.) hän pyysi myös teologista tiedekuntaa olemaan mukana Lutherin kirjojen polttamisessa. Tiedekunnalla ei ilmeisesti ollut mitään tätä pyyntöä vastaan;³ se nojautui yliopiston päätöksen alkuun ja päätti vastoin sen loppupuolta noudattaa Aleanderin pyyntöä. Muutamaa tuntia myöhemmin Kölnin Domplatzilla toimeenpantua Lutherin kirjoitusten polttamista todistamassa olivat Aleanderin lisäksi koolle kutsuttu teologinen tiedekunta, apulaispiispa, tuomio-rovasti ja joukko tuomiokapitulin kaniikkeja.⁴ Sen sijaan yliopiston rehtori samoin kuin muiden tiedekuntien edustajat jäivät päätöksensä mukaisesti pois tästä tilaisuudesta. Teologian tohtori Johann Venradt piti ennen kirjoitusten polttamista saksankielisen puheen ja vaati lopuksi bullaan vedoten kaikkien

¹ Aleander kuvasi eräässä myöhemmässä raportissaan, miten Erasmus oli koettanut Kölnissäkin estää bullan julkaisemisen. Aleander varakansleri de Medicille [8.2.1521]; Brieger 1884, 52-53.

² Sama kirje; Brieger 1884, 53-54.

³ On muistettava, että Kölnin teologit olivat vain puolisen vuotta aikaisemmin saaneet Lutherin vastineen, jossa tämä arvosteli purevasti tiedekunnan julkaisemaa tuomiota.

⁴ Arkkipiispa Hermann von Wied oli lähtenyt 5.11. Bonniin valmistellakseen siellä keisarin vastaanottamista. Franzen 1971, 27.

Lutherin kirjoitusten luovuttamista.¹ Autodafee herätti kuitenkin - ilmeisesti myös yliopiston piirissä - uuden suuttumuksen aallon Aleanderia kohtaan.² Erasmuksen mukaan vain keisarin oleskelu Kölnissä pelasti bullan julkaisijat levottomuuksilta.³

Bullan julkaisemisen Trierissä Aleander jätti avustajansa Antonio Casulanon huoleksi. Trierin arkkipiispa ja yliopisto tottelivat paavin käskyä.⁴ Tietoja bullan vastustamisesta yliopiston piirissä ei ole säilynyt.

¹Köln StA Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch, 14. Rehtori Schudherinck totesi autodafeen muistiinmerkinnässään, mutta vaikenä kokonaan läsnäolijoista. Sen sijaan hän korosti, että tapaus vahvisti Kölnin yliopiston teologien jo aikaisemmin Lutherin kirjoituksista antaman tuomion. Köln StA Univ. 14 Acta Rectoralia, 20 b: Die Lunae 12. Mens. novembris, quo fuit dies S. Cuniberti, In curia summi siue majoris Ecclesiae Coloniensis vulgariter up dem Doemhof supradictorum Librorum combustio ac incineratio ac concrematio publicè facta fuit. Adeo ut condempnatio sive damnatio doctrinalis supradictorum articulorum atque librorum, tanquam erroneorum et scandalosorum, ac erroribus et heresibus ab olim damnatis refertorum, atque communitati fidelium nociuorum etc. per ven. et eximios magistros nostros de facultate theologica universitatis nostrae Coloniensis iam pridem facta, nunc justificata ac approbata et confirmata existit, de quo benedictus Deus. Myöhempi katolinen historiankirjoitus taas antoi tapahtumalle vähitellen yhä arvovaltaisemmat puitteet, esim. Bianco 1855, 389-390.

²Capito Lutherille 4.12.1520; WA Br 2, 223: Ignominia combustionis multos absterret, rursum multos exacuit in odium Romanensium.

³Erasmus tuntemattomalle vastaanottajalle [joulukuussa 1520]; OE 4, 398: Nec id fecissent impune Coloniae, ni praesentia regis obstitisset.

⁴Aleander varakansleri de Medicille [n. 14. tai 15.12. 1520]; Brieger 1884, 18-19: Di poi giunto a Vormes sei o sette giorni, ritornò Mes. Antonio Casulano, el qual io haveva mandato a Trever, con lettere dal Rmo. Elettore et portò autentico documento della bona executione fatta in quella città... Briegerin käyttämässä Trentossa olevassa käsikirjoituksessa, joka on 1600-luvun jäljennös Aleanderin kirjeistä, on citat-sanan paikalla sana università. Brieger 1884, 19 alav. 2. Myös Balan (1884, 25) käyttää omassa editiossaan università-sanaa. Zenz (1949) ei käsittele Trierin yliopiston suhtautumista bullaan.

Kölnistä Aleander matkusti keisarin seurueen mukana ylös Reiniä Mainziin. Arkkipiispa Albrekt Brandenburgilainen ei kuurian suhteen kokemiansa pettymysten ja humanistien vaikutuksen vuoksi ollut kovinkaan innostunut Aleanderin toimista.¹ Muodollisesti hän antoi kuitenkin suostumuksensa, ja Aleander saattoi järjestää Lutherin kirjoitusten polttamisen marraskuun 28. päiväksi. Keisari oli kuitenkin tällöin jo lähtenyt Mainzista. Arkkipiispan viranomaiset taas eivät antaneet Aleanderille riittävää tukea. Hänen yrityksensä epäonnistuiakin kansan kiihkeän vastarinnan vuoksi täydellisesti.² Aleander saattoi polttaa Lutherin kirjoitukset huomaamattomasti arkkipiispan tuella vasta seuraavana päivänä.³

Mainzin yliopiston osuudesta Lutherin teosten polttamiseen ei lähteissä ole säilynyt tietoja. Tämä ei ole ihmeteltävää, sillä yliopisto vietti muutenkin hiljais-

¹Herrmann 1907, 61-62. Erityisesti arkkipiispan keväällä 1520 Baselista Mainzin tuomiokirkon saarnaajaksi kutsuma ja syksyllä neuvoksekseen korottama Wolfgang Capito vaikutti suuresti esimiehensä päätöksiin. Herrmann 1907, 73-82. Schroe 1928, 613-614. Kittelson 1975, 54.

²Aleander varakansleri de Medicille [n. 14. tai 15.12. 1520]; Brieger 1884, 17: A XI di questo recepi le di tre di V.S.R^{ma}.; responderò alle parti di quelle, poichè harò significato el successo della mia difficilissima impresa poi el dì 28 del passato, che io le scrissi. Haveva scritto in quelle, che per la brevità del tempo che Cesar fù a Maguntia et occupationi del R^{mo}. Maguntino et, ut ingenue fatear, per la perversità de ministri, a chi lui haveva dato la commissione della cosa Lutherana, et per malignità di quella città, que ab antiquo nequam fuit et che fece a me qualche brutto scherzo, fù fatto assai fida executione.

³Sama kirje; Brieger 1884, 17-18. Mainzin tapahtumista myös: Ulrich Hutten Lutherille 9.12.1520; WA Br 2, 232. Kaspar Hedio Zwinglille 21.12.1520; ZSW 7, 376. Ulrich Hutten Martin Bucerille 28.12.1520 jälkeen; HO 1, 428. Beatus Rhenanus Bonifacius Amerbachille 7.1.1521; BRBr, 266. Herrmann 1907, 115-120.

eloa eikä puuttunut aktiivisesti ajankohtaisiin tapah-
tumiin.¹ On kuitenkin ilmeistä, että muutamat teolo-
gisen tiedekunnankin opettajista suhtautuivat myönteis-
esti humanismiin ja Wittenbergin teologiien uusiin nä-
kemyksiin. Tiedekunnan dekaanin tehtäviä hoiti talvi-
lukukaudella 1520-1521 palkkapitäjässään oleskelevan
professori Nikolaus Dürkheimerin sijaisena professori
Johannes Stumpf (Eberbach), joka tunnettiin humanisti-
na ja myöhemmin myös reformaatioliikkeen kannattajana.²
Tästä huolimatta teologinen tiedekunta lienee - Mainzin
maltillisen humanismin perinteiden mukaisesti - muodol-
lisesti hyväksynyt Aleanderin toimet ja tunnustanut näin
paavin auktoriteetin samoin kuin jo syksyllä 1517, sil-
lä Aleander saattoi muutamaa päivää myöhemmin kirjoittaa
(Alankomaiden ja Reininmaan yliopistoja tarkoittaen),
että kaikki teologiset tiedekunnat olivat hänen puolel-
laan.³

Palattuun Louvainiin Erasmus käsitteli vielä Lutherin
asiaa kardinaali Campeggille 6.12. lähettämässään laa-
jassa kirjeessä. Hän tunnusti jälleen paavin auktori-
teetin.⁴ Valtaan liittyi kuitenkin aina vastuu.⁵
Kirkon johtajat eivät olleet käyttäneet aina valtaa
oikein, vaan he olivat joskus suorastaan vastustaneet
kristinuskoa. Siksi kaikki, mitä he auktoriteettinsa
nojalla ja kansan herkkäuskoisuuteen luottaen päätti-
vät, ei välttämättä ollut oikein.⁶ Oikea menettely
Lutherin asiassa oli akateeminen väittely.⁷ Se oli

¹Mainzin tuomiokapitulin pöytäkirja 15.8.1520 MD,
195 mukaan: Item sey die universitet in grosser un-
ordnung und auch von noten, darin zu sehen und die in
besser wesen und ordnung zu bringen.

²Herrmann 1907, 107-110. Schrohe 1928, 612-615, 620.

³Aleander varakansleri de Medicille [jouluukuun puoli-
välissä 1520]; Brieger 1884, 27: La facultà di Theo-
logia ubique se porta bene per noi.

⁴OE 4, 410r.415-426.

⁵OE 4, 408r.343-364.

⁶OE 4, 401r.29-33.

⁷OE 4, 409: Semper hortatus sum vt qui possent di-
sputarent aduersus Lutherum, scriberent aduersus
Lutherum.

ainoa keino ratkaista teologisia kiistakysymyksiä, sillä teologien tehtävänä oli opettaa eikä turvautua väkivaltaan.¹ Väittelyn tulos oli jätettävä oppineiden ja arvovaltaisten tuomareiden kiihottomasti harkittavaksi.² Erityisesti Erasmus korosti jälleen Pariisin yliopiston asemaa teologian ylimpänä auktoriteettina. Sen tuomiota odotettaessa ei ollut väärin hyväksyä joitakin Lutherin opillisia käsityksiä.³ Erasmus kannan voi ymmärtää jopa siten, että paavi oli Pariisin yliopiston yläpuolella vain jurisdiktio, ei välttämättä magisteriumin osalta.

Myös Erasmus 18.12. Bruggen kaupungin neuvokselle tohtori Francis Cranevelttille kirjoittama kirje valaisee hänen ajatuksiaan. Erasmus myönsi paavin bullan suuren merkityksen, mutta selitti kuitenkin, että oppineiden keskuudessa merkitsi Raamatulla hyvin perusteltu tieteellinen mielipide paljon enemmän kuin se.⁴

Erasmus lausunnot osoittavat, että hän tulkitsee perinteistä käsitystä paavin ja tohtoreiden magisteriumin suhteesta vuoden 1520 lopun vaikeassa tilanteessa varsin pitkälle samoin kuin Luther. Erasmus katsoi paavin opettaneen väärin. Kiista oli siksi poikkeuksellisesti ratkaistava puolueettomien tuomareiden avulla asettamatta paavin magisteriumia periaatteessa kyseenalaiseksi. Sen sijaan Erasmus erosi Lutherista

¹OE 4, 406r.258.

²OE 4, 411: Multorum grauium ac prudentum iudicio videbatur res feliciorem exitum habitura, si per graues, doctos ac sedatos viros maiore moderatione, minore saeuitia fuisset acta...

³OE 4, 409: Expectabatur sententia Parisiensis Academiae, quae semper in re theologica non aliter principem tenuit locum quam Romana sedes Christianae religionis principatum. Cum huius expectaretur iudicium, an mihi fraudi esse oportuit, etiam si fauisssem quibusdam Lutheri dogmatis?

⁴OE 4, 421: Plurimum habere ponderis Pontificum bullas, sed apud eruditos viros longe plus valere libellum bonis argumentis ac Scripturae diuinae testimoniis non cogentem sed docentem: generosa ingenia facile duci ratione, non perinde cogi imperio.

siinä, että hän katsoi magisteriumin viime kädessä kuuluvan juuri vanhakirkollisiin lähteisiin perehtyneille asiantuntijoille ja erityisesti Pariisiin yliopistolle sekä viime kädessä konsiiliille. Sen tai sovittujen tuomareiden ratkaisua ei ollut enää lupa vastustaa. Asia-auktoriteettinäkemystä Lutherin esittämässä radikaalissa muodossa Erasmus ei näin hyväksynyt.

4.4. Erfurtin yliopisto sivuuttaa bullan vaikenemalla

Erfurtin yliopiston piirissä oli wittenbergiläisille myönteinen mieliala vahvistunut edellisen talven jälkeenkin. Humanisteina tunnetut Justus Jonas, Johannes Lang, Eobanus Hessus ja Euricius Cordus olivat alkaneet pitää raamattuluentoja, joilla he hyökkäsivät skolastiikkaa vastaan.¹ Heinäkuussa ilmestynyt satiiri "Eccius dedolatus" on hyvä osoitus Erfurtin humanistien mielipiteistä.²

Tieto pannauhkausbullan antamisesta saapui Erfurtiin jo syyskesällä. Elokuun lopulla yliopiston suuren collegiumin ovelle ilmestyi kirjoitus³, jossa arvosteltiin räikein sanoin Lutherin teologisiavastustajia⁴ ja selitettiin heidän olevan bullan julkaisemisen takana.⁵ Lutherin vastustajat eivät kuitenkaan olleet todellisia teologeja⁶, toisin sanoen heidän näkemyksilleen ei tarvinnut antaa mitään arvoa. Kirjoituksen julkaisijat, jotka ilmoittivat itsensä yliopiston virallista tyyliä jäljitellen maistereiksi ja bakkalaureuksik-

¹Lähemmin Kalkoff 1926, 47-48. Ks. myös s. 228 alav. 1.

²Tästä satiirista Scribner 1976, 18.

³Tämä "Intimatio Erphurdiana pro Martino Luther" on painettuna Kalkoff 1926, 92-94.

⁴Kalkoff 1926, 94.

⁵Kalkoff 1926, 92-93.

⁶Kalkoff 1926, 92: qui solo titulo nefario se theologos nominant,...

si sekä teologisen totuuden opettajiksi¹, olivat todenneet Lutherin opettaneen oikein, mikäli Raamattua pidettiin oikean opin arvosteluperusteena.² Tämän vuoksi he vetosivat yliopiston johtoon ja kehottivat sitä nousemaan vastarintaan Lutherin puolesta. Paavin perkeleellinen bulla tuli hävittää niin pian kuin se pantaisiin näkyville.³ Kirjoituksen laatijat kiistivät siis paavin auktoriteetin Wittenbergin teologien magisterium-oppiin nojautuen. Koska kirjoitus oli julkaistu yliopiston opettajien nimissä ja kiinnitetty yliopiston rakennuksen ovelle, oli teologisen tiedekunnan ryhdyttävä tutkimaan asiaa. Kirjoituksen laatijaa ei kuitenkaan löydetty.⁴ Silti näyttää selvältä, että teologisia luentoja pitämään ryhtyneet ja Lutheria kannattavat humanistit olivat sen takana.⁵

Saavuttuaan syyskuun puolivälin jälkeen Keski-Saksaan Johannes Eck lähetti bullan Erfurtiin ja käski yliopistoa julkaisemaan sen. Bullaa ryhdyttiin painamaan eräässä erfurtilaisessa kirjapainossa.⁶ Ainakin teologisen tiedekunnan johto lieene ollut valmis julkaisemaan bullan. Myöskään yliopiston rehtorina toimival-

¹ Kalkoff 1926, 92-93: Nos vero, almae universitatis magistri [et] baccalaurei, theologiae veritatis professores, omnes et singuli tam coniunctim, quam divisim desuper maturo habito consilio unanimes unoque corde,... Vanhempi tutkimus on tämän mukaisesti intimaation löytäjästä Riedereristä (1761, 4) lähtien pitänyt sitä virheellisesti yliopiston virallisena asiakirjana. Näin vielä Kampschulte (1860), 38), jonka kuvaus Erfurtin tapahtumista on muutenkin virheellinen, ja Oergel (1892, 92). Kleineidam 1969, 250.

² Kalkoff 1926, 93: ita decernendo rite docemus et profitemur praesentium tenore, Martinum - si saltem evangelium verum, si recte scripsere prophetae et si non mentitus sit Paulus, immo Spiritus ex Paulo locutus - bene et prorsus christiane hucusque scripsisse.

³ Kalkoff 1926, 93.

⁴ Kleineidam 1969, 251.

⁵ Kalkoffin (1927, 354-358) mukaan nimenomaan Justus Jonas oli kirjoituksen laatija. Kuten Paulus (1927, 734) huomauttaa, ei tätä voida mitenkään todistaa.

⁶ Luther kamariherra Johann von Gräfendorffille 30.10.1520; WA Br 2, 206r.9-10. Kalkoff 1926, 55. Kleineidam 1969, 253.

la teologian lisensiaatti Ludwig Platzilla ei ilmeisesti olisi ollut mitään Eckin vaatimusta vastaan.¹ Sen sijaan opiskelijat asettuivat Lutherin puolelle. He ryhtyivät vartioimaan Weimarista tulevaa tietä estääkseen Eckin tulon Erfurtiin tarvittaessa vaikkapa väkivalloin. Leipzigin saamansa vastaanoton² jälkeen Eck ei kuitenkaan uskaltanut tulla enää Erfurtiin, vaan palasi suoraan Ingolstadtin.³ Lisäksi Lutherin kannattajat varmistivat vielä voittonsa: he tunkeutuivat bullan painaneeseen kirjapainoon ja tuhosivat koko painoksen. Erfurtin raati harkitsi parhaaksi olla puuttumatta asiaan.⁴

On ymmärrettävää, että yliopiston johto päätti tällaisessa tilanteessa luopua bullan julkaisemisesta.⁵ Muodollisesti se perusteli päätöstään vetoamalla kuuliaisuuteen Mainzin arkkipiispaa kohtaan: julkaiseminen olisi ollut laitton, koska arkkipiispa ei ollut kehottanut yliopistoa siihen.⁶ Mahdollisesti tällaisen päätöksen tekemistä helpotti myös se, että erfurtilaiset olivat selvillä Miltitzin uudesta sovitteluyrityksestä. Augustinolaisjärjestön piirivikaari Wenzeslaus Link oli nimittäin tavannut Miltitzin syyskuussa Erfurtissa ja kertonut tällöin, että Luther halusi sovintoa.⁷ Käytännössä yliopiston päätös oli Lutherille ainakin tilapäinen voitto.

¹Näin Kalkoff 1926, 56.

²Ks. s. 232.

³Luther Johann von Gräfendorffille 30.10.1520; WA Br 2, 206: [Eck] Petitus est ibidem ab aliquot studiosis accinctis, sed non comparuit. Luther Spalatinille 4.11.1520; WA Br 2, 211r.59. Kalkoff 1926, 56, 61.

⁴Luther Johann von Gräfendorffille 30.10.1520; WA Br 2, 206r.9 - 207r.1. Luther Spalatinille 4.11.1520; WA Br 2, 211r.59-61. Kleineidam 1969, 253.

⁵Erfurtin tapahtumien aikajärjestys on epäselvä. Lutherin kirjeiden perusteella ei voi varmasti sanoa, tapahtuiko bullan tuhoaminen ennen yliopiston päätöstä vai oliko se vasta päätöksen seuraus. Ks. myös Kleineidam 1969, 253.

⁶Luther Johann von Gräfendorffille 30.10.1520; WA Br 2, 206: Eccius Erfordia Universitati mandavit Bullae executionem, at illi contempserunt, quod non esset legitime insinuata. Luther Spalatinille 4.11.1520; WA Br 2, 211r.11-13. Clemen 1931, 207 alav. 2.

⁷Kleineidam 1969, 253.

Lokakuun 18. päivänä Erfurtin yliopiston rehtoriksi valittiin Fuldan luostarikoulun johtaja Johann Jäger (Crotus Rubianus), joka oli palannut Bolognasta saatuaan siellä teologian tohtorin arvon. Uuden rehtorin voitiin olettaa tulevan toimeen myös Wittenbergin teologeja tukevien opiskelijoiden ja nuorempien opettajien kanssa, sillä humanistina hän kannatti niin kirkollisia kuin kansallisiakin uudistuksia ja oli innostunut Lutherin esiintymisestä.¹ Toisaalta hän ei halunnut vaarantaa näitä pyrkimyksiä levottomuuksien vuoksi, vaan pyrki yliopiston sisäisen rauhan palauttamiseen ja säilyttämiseen.²

Mainzin arkkipiispa puuttui - kenties Eckin vaatimuksesta - asiaan loka-marraskuun vaihteessa.³ Marraskuun 5. päivänä yliopiston salaisessa neuvostossa (concilium secretum)⁴ luettiin arkkipiispan kirje, jossa tämä vaati bullan julkaisemista. Salainen neuvosto siirsi asian samana päivänä kokoontuneelle suurelle neuvostolle (concilium generale). Tämä puolestaan lykkäsi asian käsittelyn marraskuun 8. päivänä pidettävään salaiseen neuvoston kokoukseen. Mitään tietoja sen päätöksestä ei ole säilynyt.⁵ Crotus Rubianus kirjoitti Lutherille joulukuun alussa ihailevassa sävyssä pitkän kirjeen ja ilmoitti rehtoriksi tulostaan, mutta ei tällöinkään maininnut mitään bullan

¹ Crotus Rubianus Lutherille 16.10.1519; WA Br 1, 541-544. Crotus Rubianus Johann Hessille 5.1.1520; Krafft & Krafft [1875], 15. Crotus Rubianus Lutherille 28.4.1520; WA Br 2r.87-91. On kuitenkin korostettava, että Crotus Rubianus oli innostunut Lutherista nimenomaan humanistina. Siksi on liian yksinkertaistettua ja virheellistä selittää esim. Oergelin (1892, 56-59) tavoin, että hän oli jo Italiassa "luterilainen". Scribner (1976, 21) huomauttaa, että erfurtilaiset olivat tuskin uuden rehtorin valitessaan tarkasti selvillä tämän mielipiteistä Lutherin suhteen.

² Rehtorin kertomus matriikkelissa (AEU, 317-318): *Erat igitur oneri improvisus ille magistratus [rectoratus], tamen proprio commodo utilitatem communem praetulit atque statum literarii ordinis, quem perturbatum invenit pro virili studuit pacare [viimeinen sana Kalkoffin (1926, 63) korjaamassa muodossa].* Crotus Rubianuksesta myös Kampschulte 1860, 43-54, 66-72 ja 92-93 sekä Scribner 1976, 22.

³ Arkkipiispan kannasta ks. myös s. 224.

⁴ Yliopiston neuvostoista lähemmin Kalkoff 1926, 56 alav. 2, 65.

⁵ Lähemmin Oergel 1892, 74 alaviite, Kalkoff 1926, 65-66 sekä Kleineidam 1969, 255.

julkaisemisesta.¹ Onkin ilmeistä, että yliopiston johto pyrki ennen muuta välttämään kiistojen kärjistymistä ja piti siksi parhaana sivuuttaa koko asian vaikenemalla.² Vaikka tämä menettely tuskin vastasi ainakaan teologisen tiedekunnan kaikkien opettajien kantaa, näyttävät teologitkin pitäneen parhaana tyytyä siihen. Yliopiston vaikeneminen voitiin kuitenkin käsittää myös papalistista magisterium-oppia vastustavien Wittenbergin teologiien tukemiseksi. Seuraavan kevään tapahtumat osoittivat, ettei Erfurtissa ollut enää puhuttakaan bullan julkaisemisesta.³

4.5. Leipzigin yliopisto jättää ratkaisun Saksin herttualle

Leipzigiin Eck saapui syyskuun lopulla. Hän lähetti bullan siinä erityisesti mainituille Brandenburgin, Meissenin ja Merseburgin piispoille⁴ sekä aikoi julkaista sen Leipzigissa syysmessujen aikana (30.9.-7.10.).⁵

Leipzigin yliopiston ilmapiiri oli edellisen kesän jälkeen muuttunut. Humanistit olivat alkaneet toimia yliopiston piirissä entistä itsetietoisemmin. Leipzigin humanismi oli samalla Erfurtin humanismin tavoin muuttunut selväpiirteiseksi raamattuhumanismiksi. Humanistit ryhtyivät perehtymään teologiaan ja alkoivat selittää Raamattua luennoillaan suurille opiskeli-

¹Crotus Rubianus Lutherille 5.12.1520; WA Br 2, 226-228. Kleineidam 1969, 255.

²Ks. tästä myös Oergel 1892, 75 ja Kalkoff 1927, 354. Kalkoffin (1926, 66) mukaan Mainzin arkkipiispan neuvoksena toimiva Wolfgang Capito vaikutti siihen, että arkkipiispa ei ryhtynyt asiassa enempiin toimiin.

³Ks. Kleineidam 1969, 258-259.

⁴Eck Nürnbergin raadille 15.10.1520; Riederer 1762, 57. Miltitz Saksin vaaliruhtinaalle 3.10.1520; Cyprian 1718 I, 439-440. Ks. myös buflaa (OL 4, 300).

⁵Melanchthon Spalatinille 4.11.1520; CR I, 267-268. Volz 1971, 92 alav. 2.

jajoukoille.¹ Teologinen tiedekunta piti kuitenkin humanistien menettelyä oikeuksiensa loukkaamisena.² Seurauksena oli näin yliopiston sisäisten erimielisyyksien kärjistyminen.

Opiskelijat ryhtyivät pian Eckin saapumisen jälkeen levittämään hänen vastaisiaan lentolehtisiä.³ Lisäksi he esiintyivät Eckiä kohtaan niin uhkaavasti, että tämän oli etsittävä turvaa paikallisesta dominikaaniluostarista. Eckin valitettua asiasta rehtori Mosellanus kielsi opiskelijoita ahdistamasta häntä.⁴ Yliopiston kannasta tämä kieltö ei sinänsä sanonut vielä mitään. Koska kiellosta ei ollut apua, vaan painostus jatkui⁵, Eck katsoi parhaaksi lähteä lokakuun 4. päivän vastaisena yönä Leipziginä uskaltamatta julkais-
ta bullaa.⁶

¹ Mosellanus Mutianus Rufukselle 11.11.1520; Krafft & Krafft [1875], 149: Tota Juventus in sacrarum Literarum studia prona fertur. Ipsum adeo me certe non optimum Praeceptorem, Paulinas Epistolas interpretantem, audiunt plus minus trecenti. Sebastian Fröschelin esipuhe hänen vuonna 1566 ilmestyneeseen teokseensa "Vom Königreich Christi Jhesu" Seideman 1846, 75 mukaan: Nach der Leipziger disputation 1519 sind auch die jungen Magistri etwas kühner worden und haben auch angefangen zu lesen in theologia, dieweil sich die alten Theologi so verdrossen gemacht sind. Gess 1895, 71.

² Mosellanus Mutianukselle 11.11.1520; Krafft & Krafft [1875], 149. Schmidt 1867, 37-39.

³ Clemen 1931, 192 alav. 11.

⁴ Miltitz Saksin vaaliruhtinaalle 3.10.1520; Cyprian 1718 1, 440. Luther Spalatinille 3. ja 11.10.1520; WA Br 2, 191r.31-35 ja 195 r.16-17. Wustmann 1905, 382.

⁵ Melanchthonin 4.11.1520 Spalatinille kirjoittaman kirjeen (CR 1, 268) sanonta viittaa siihen, että herttua Yrjö ja Leipzigin raati katsoivat jo tällöin parhaaksi neuvoa Eckiä pidättämään bullan julkaisemisesta Leipziginä.

⁶ Melanchthon Spalatinille 4.11.1520; CR 1, 268. Volz 1971, 93 alav. 5.

Poistuttuaan Leipzigiin Eck lähetti bullan painettuna yliopistolle ja vaati sen julkaisemista. Leipzigin yliopisto ei halunnut kuitenkaan ottaa kantaa asiaan, vaan jätti (kuten jo talvella ja keväällä 1519 käsiteltyjen asioiden suhteen oli tapahtunut) ratkaisun herttua Yrjölle. Myöskään tämä ei halunnut ryhtyä päättämään asiaa. Hän neuvoi yliopistoa pidättymään toistaiseksi kaikista toimista vedoten siihen, että Eekin tehtävänä oli saattaa bulla vain siinä mainittujen kolmen piispan tietoon.¹ Herttua toivoi, että piispat olisivat julkaisseet bullan viivyttelämättä; näin opiskelijoiden suuttumus olisi kohdistunut heihin. Piispat ymmärsivät kuitenkin herttuan tarkoituksen eivätkä ryhtyneet julkaisemaan bullaa.² Eck kirjoitti siksi lokakuun lopulla herttualle ja vaati bullan julkaisemista. Eck myönsi, että alkuperäinen bulla oli laadittu Brandenburgin, Meissenin ja Merseburgin hiippakuntia varten. Hänen tehtävänään oli kuitenkin saattaa se joko henkilökohtaisesti tai kirjeitse myös muiden piispojen, ruhtinaiden, yliopistojen ja seurakuntien tietoon.³ Herttua Yrjö sen paremmin kuin Leipzigin yliopistokaan ei silti halunnut ryhtyä asiaan mihinkään toimiin. Myös teologinen tiedekunta alistui tähän tilanteeseen, vaikka ainakaan sillä ei ollut aikomustakaan tukea Wittenbergin tohtoreita.⁴

Eekin pako ja bullan jääminen julkaisematta näyttävät lisänneen Wittenbergin teologeihin myönteisesti suhtautuvien opettajien ja opiskelijoiden rohkeutta. Vuodenvaihteessa Leipzigiin levitettiin jo erästä nuorten aatelismiesten, luultavasti opiskelijoiden, Hieronymus Emseriä vastaan laatimaa kiistakirjoitusta.⁵ Myös yli-

¹ Herttua Yrjö Eckille 18.10.1520; Gess 1905, 140-141. Ks. myös alav. 2. Wustmann 1905, 382.

² Spalatin Saksin vaaliruhtinaalle marraskuun alussa 1520; Waltz 1878, 119-120.

³ Eck herttua Yrjölle 30.10.1520; Gess 1905, 143-144.

⁴ Luther herttua Juhana Fredrikille 30.10.1520; WA Br 2, WA Br 2, 205: doch ich wol eynen wahn hab entpfangen, szo die leyptzischen vor mochtenn, mich von Wittenberg treyben wurdenn, durch mithulff hertzog Georgen vnnd bischoffs zcu Merspurgh welch vnsegliche bitter keytt gegen myr geschepfft.

⁵ Lähemmin Bornkamm 1966 b, 150.

opiston heprean kielen professorina kesälukukaudesta 1519 lähtien toiminut¹ Johannes Cellarius liittyi taisteluun Lutherin puolesta vuodenvaihteessa julkaisemallaan lentolehtisellä.² Hän ylisti Lutherin raamatuntulkinnan selvyyttä.³ Tämä rakasti evankeliumin totuutta enemmän kuin kaikki vastustajansa. Cellarius hyökkäsi bullaa vastaan ja selitti Lutherin kirjoituksen vakuuttaneen hänet siinä määrin, etteivät paavi, kardinaalit tai kukaan munkki saisi häntä käännetyksi pois totuudesta.⁴ Lopuksi Cellarius vetosi Lutherin tavoin ruhtinaisiin, jotta nämä ryhtyisivät reformoimaan harhaan kulkevaa kirkkoa.⁵ Sekä Cellarius että lentolehtisen loppuun kaksi Lutheria ylistävää runoa kirjoittanut bakkalaureus Johannes Hornburg katsoivat - ilmeisesti heti traktaatin julkaistuaan - parhaaksi siirtyä Wittenbergiin.⁶

Merseburgin piispa Adolf julkaisi lopulta bullan Merseburgissa 23.1.1521.⁷ Herttua Yrjö katsoi tämän jälkeen bullan julkaisemisen myös Leipzigin välttämättömäksi.⁸ Tammikuun 29. päivänä herttuan käskynhaltija Cäsar Pflug käski Leipzigin yliopistoa noudattamaan piispan esimerkkiä, mutta jättämään levottomuuksien välttämiseksi pois kaikki tavanmukaiset juhlaillisuudet.⁹ Yliopisto noudatti jälleen herttuan

¹Gess 1905, 157 alav. 1.

²Tämä lentolehtinen on painettuna Gess 1905, 157-158 alav. 1 lukuunottamatta toista sen lopussa olevaa Johannes Hornburgin runoa, joka on painettuna L Br, 32. Cellariuksen kirjoitus on päivätty 24.12.1520.

³Gess 1905, 157 alav. 1: Martinus (quod vere fateor) syncerius sacras literas tractat, quam omnes sui vel Italograeci, vel Barbarohebraei.

⁴Gess 1905, 157 alav. 1: Et sua scripta tam vera mihi usque adeo arridere quae legi... ut nec papa nec cardinalis nec aliquis monachus quantumvis superciliosus ab ipsis sit me auersurus.

⁵Gess 1905, 157 alav. 1: et ecclesiam iam dolentem confortate, iam errantem reformate.

⁶Seidemann 1846, 48. Bauch 1898, 406.

⁷Piispa Adolf Cäsar Pflugille 17.1.1521; Seidemann 1844, 9. Piispa Adolf kansleri Johann Kochelille 1.2.1521; Seidemann 1844, 11. Seidemann 1844, 11 alav. 2.

⁸Kansleri Kochel Merseburgin piispalle 31.1.1521; Gess 1905, 150.

⁹Cäsar Pflug kansleri Kochelille 29.1.1521; Gess 1905, 149.

käskyä. Lutherin kannattajat vastasivat kuitenkin yliopiston menettelyyn sottaamalla ja repimällä esille asetetun bullan jäljennöksen.¹ Herttuakunnan hallitus katsoikin parhaaksi neuvoa Merseburgin piispaa siirtämään Leipzigiin suunnitellun Lutherin kirjojen polttamisen Merseburgiin.²

4.6. Wittenbergin yliopisto jättää bullan julkaisematta

Leipzigista Eck lähetti bullan myös Wittenbergiin. Hän käski yliopistoa julkaisemaan sen ja huolehtimaan paavin myöntämien oikeuksien menettämisen uhalla, että hereettisiä oppeja ei enää opetettaisi.³ Lisäksi Eck lähetti bullan Miltitzin välityksellä myös Kölniin lähteneelle Saksin vaaliruhtinaalle⁴ sekä muutamaa päivää myöhemmin tämän viransijaisena toimivalle herttua Juhanalle ja pyysi heidän tukeaan.⁵

Eckin kirjeen saavuttua Wittenbergiin yliopiston rehtori, Ingolstadtista syksyllä 1518 Wittenbergiin siirtynyt lääketieteen tohtori Peter Burkhard katsoi parhaaksi kääntyä ensin juristien puoleen. Neuvottelun tulos oli se, että rehtori päätti jättää bullan julkaisematta ja tiedustella vaaliruhtinaskunnan halli-

¹Luther Wenzeslaus Linkille 7.3.1521; WA Br 2, 282: Bulla Lipsiae affixa stercore contaminata et lacerata est...

²Herttua Fredrik Nuorempi Merseburgin piispalle 10.2. 1521; Gess 1905, 155.

³Eck Wittenbergin yliopistolle 3.10.1520; OL 4, 305: oro et obsecro vos per Salvatorem nostrum, ut huiusmodi fiat apud vos huius Bullae executio, ut articuli damnati et reprobati a nullo vestrae Universitatis subiecto doceantur publice aut affirmentur etc.: alioquin iuxta continentiam Bullae S.D.N. ad privationem omnium privilegiorum a Sede Apostolica indultorum procedere cogetur, cum inhabilitatione studium tenendi etc...

⁴Miltitz vaaliruhtinaalle 3.10.1520; Cyprian 1718 1, 440.

⁵Clemen 1931, 194.

tuksen kantaa.¹ Yliopisto kääntyikin 11.10. sekä vaaliruhtinaan että herttua Juhanan puoleen.² Näistä kirjeistä on vain herttua Juhanalle osoitettu säilynyt. Yliopisto pyysi herttuan neuvoa ja korosti, että kysymyksessä oli kateudesta johtuva yritys vähentää vaaliruhtinaskunnan yliopiston merkitystä.³ Jo ennen kuin herttua sai tämän kirjeen, hän puolestaan kirjoitti vaaliruhtinaan Wittenbergin yliopistossa oleville neuvoksille ja pyysi näiltä neuvoa.⁴ Kyseiset neuvokset, tohtorit Wolfgang Sthelin, Hieronymus Schürpf ja Christian Beyer, vastasivat herttualle 23.10. neuvoen tätä lykkäämään bullan julkaisemista, jotta asia voitaisiin sillä välin selvittää muilla keinoin.⁵

Wittenbergin yliopisto joutui ottamaan bullaan kantaa vielä toistamiseenkin. Vaaliruhtinaskunnan suojeluksessa olevan Naumburgin hiippakunnan piispanapulainen tiedusteli nimittäin Eilenburgin käskynhaltijalta, miten hänen oli piispan poissaollessa suhtau-

¹ Rehtori Burkhard Nürnbergin raadin kirjurille Lazarus Spenglerille 29.10.1520; Riederer 1762, 69: Mir hat Doctor Eck als Rectori auch diebisch vnd mit pubischen listen der wull aine [Bulle] beygebracht, hab pey den Juristen in Radt funden, selichs der Vniuersitet nit zu publiciren, aber des nächsten tag am poten abgefertigt zu unserm gnedigen herrn dem kurfürsten, vnd des noch (so das neulich gehandelt) khain antwurdt entpfangen, aber guter Hofnung, vnser gnediger herr, der Kurfürst, werd in der sach khein vleiss sparen.

² Vaaliruhtinaan Wittenbergin yliopistossa olevat neuvokset herttua Juhanalle 23.10.1520; Cyprian 1718 1, 477.

³ Wittenbergin yliopisto herttua Juhanalle 11.10.1520 Borthin (1970, 84 alav. 46) mukaan: das berurte copien und Ecken Schreiben mehr geschickt zu' vorkleinerung e.f.g. Universität, die von den Gnaden Gottes mercklich zugenommen. Samoin Luther herttua Juhanalle 30.10.1520; WA Br 2, 205-206.

⁴ Vaaliruhtinaan neuvokset herttua Juhanalle 23.10.1520; Cyprian 1718 1, 476.

⁵ Cyprian 1718 1, 476: achten wir das noch ein verkleinerung und declaration nach verscheynung derselbigen zeit, wider gedachten Doctorn ausgehen werde, darzu noch vil zeit, müh und arbeit gehören, der hoffnung das wetter werde sich mittler zeit uff unterredung eüer beider seits gebrüdern Churf1. und f.g. und zuthun der andern, uff andere wege richten mogen.

duttava bullaan, ja pyysi kysymään neuvoa Wittenbergistä. Käskynhaltija välittikin 22.10. tämän pyynnön yliopistolle.¹

Myös Luther ja Karlstadt osallistuivat neuvotteluun, jossa päätettiin käskynhaltijalle annettavasta vastauksesta.² Yliopiston 26.10. antaman lausunnon mukaan vaaliruhtinaskunnan hallituksen ja yliopiston sen paremmin kuin Naumburgin hiippakunnankaan ei tullut ryhtyä asiassa ainakaan toistaiseksi minkäänlaisiin toimiin. Tätä yliopisto perusteli sillä, että Eck ei ollut menetellyt vaadittujen muodollisuuksien mukaisesti: hän ei ollut esittänyt vaaliruhtinaskunnassa valtuuskirjettään eikä bullan alkuperäiskappaletta. Lisäksi tämänlaatuisiin käskyihin oli yleensäkin lupa odottaa tarpeen vaatiessa selvennystä ennen niiden täytäntöön panemista. Koska asia oli aiheuttanut Saksissa levottomuutta, sitä tuli ryhtyä käsittelemään vain harkiten ja vaaliruhtinaskunnan säätyjen suostumuksella. Bullaa ei tullut julkaista myöskään siitä syystä, että asia koski koko valtakuntaa ja keisari sekä koolla olevat vaaliruhtinaat oletettavasti neuvottelisivat siitä; saksilaisten olisi siksi odotettava heidän ratkaisuaan.³ Wittenbergin yliopisto suositteli siis poliittisiin näkökohtiin ja muutoseikkoihin vedoten, että bullaa ei julkaistaisi vaaliruhtinaskunnassa ainakaan heti. Asia voisi näin myöhemmin saada uuden käänteen ja ehkä raueta kokonaan.⁴ Kaikki - ainakaan alttarisäätiöön kuuluvat - professorit eivät liene hyväksyneet Lutherin radikaalia kantaa.⁵ Sen sijaan yliopiston lausunto, jossa paavin auktoriteettia ei suoranaisesti kiistetty, oli Lutherin vastustajienkin helpompi hyväksyä. Toi-

¹Vaaliruhtinaan käskynhaltija ja neuvokset Wittenbergin yliopistolle 22.10.1520; Cyprian 1718 1, 464-466. Burkhard Spenglerille 29.10.1520; Riederer 1762, 69.

²Burkhard Spenglerille 29.10.1520; Riederer 1762, 69: Wie die Vniuersitet gemain versamelt, Martinus, Karlstadt vnd tota Vniuersitas, darinn sy entschlossen haben, den Raeten zu schreiben, schick ich euch hie ein Copey.

³Cyprian 1718 1, 466-470.

⁴Tästä myös Kalkoff 1903/1904, 6-7.

⁵Ks. myös Melanchthon Johann Hessille 20.2.1521; CR 1, 284: Bullam Eccianam apud nos nemo probat praeter eos, qui ventri suo potius quam Evangelio consultum volunt.

saalta yliopisto yhtyi lausunnossaan varsin pitkälle Lutherin kantaan sikäli, että se toisti aikaisemman kantansa, jonka mukaan asia tuli jättää tuomareiksi sovittavien, Raamattuun perehtyneiden saksalaisten oppineiden ratkaistavaksi. Kummankin osapuolen oli alistuttava heidän tuomionsa.¹

Eilenburgiin lähetetty lausunto oli Wittenbergin yliopiston viimeinen kannanotto bullaan. Rehtori Burkhard neuvoi kolme päivää myöhemmin Eckin Lutherin kannattajiksi nimeämiä nürnbergiläisiä humanisteja nojautumaan oman kaupunkinsa raatiin. Sen tuli kirjoittaa paaville ja korostaa pannaan julistettujen viattomuutta sekä Eckin taitamatonta menettelyä. Lisäksi raati saattoi pyytää Baijerin herttuaa Vilhelmiä painostamaan Eckiä, jotta tämä peruuttaisi ekskommunikaation.² Kirje osoittaa, että Burkhard hyväksyi myös henkilökohtaisesti Wittenbergin yliopiston menettelyn.³

4.7. Wittenbergin teologien polemiikki papalismia vastaan

Lutherin ensimmäinen julkinen vastaus bullaan oli lokakuun loppupuolella ilmestynyt kirjanen "Von den neuen Eckischen Bullen und Lügen". Jo tästä nimestä ilmenee, että Luther yritti aluksi mitätöidä bullan väittämällä sitä Eckin laatimaksi väärennökseksi. Luther katsoi kuitenkin pian parhaaksi luopua väitteestään. Sen sijaan hän hyökkäsi avoimesti kuuriaa vastaan Adversus execrabilem Antichristi bullam -nimisellä kirjalla, josta ilmestyi myös saksalainen

¹Cyprian 1718 1, 468: dieweil sich Doctor Martinus Luther uff erkentnis der heiligen schrifft unvordechtigen hochgelartten zihen und erbitten thut bet bestlicher heilikeit der sachen ein anstandt und das die sach erausser in Deutzschland zu gebürlicher volkommener nottürfftiger verhör und erkentnis derselbigen unvordechtigen und nottürfftigen hochgelarten der heiligen schrifft bevohln, und was daselbst erkant, das darob eintrechtiglichen von allen teilen gehalten würde.

²Burkhardin Spenglerille 29.10.1520 lähettämän kirjeen liite; Riederer 1762, 71.

³Erityisen mielenkiintoista on se, että Peter Burkhard oli myöhemmin reformaatioliikkeen vastustajana tunnetun ingolstadtalaisen professorin Franz Burkhardin veli. Wolff 1973, 118. Hän palasi vuonna 1521 Ingolstadtiin ja oli jo syksyllä 1523 mukana reformaatioliikkeen tukahduttamisessa. Prantl 1872 1, 151, 197. Burkhardista myös Schottenloher 1929, 78.

versio "Wider die Bulle des Endchrists". Luther vastasi nyt bullaan julistamalla puolestaan paavi Leo X:n ekskommunikoiduksi. Lisäksi hän vetosi marraskuun 17. päivänä uudelleen yleiseen kirkolliskokoukseen. Joulukuun 10. päivänä Luther kiisti paavin auktoriteetin vieläkin dramaattisemmin polttamalla bullan ja kanoniset lakikirjat. Tekoaan hän perusteli joulukuun lopulla ilmestyneellä kirjasella "Warum des Papstes und seiner Jünger Bücher von D. Martin Luther verbrannt sind". Vuodenvaihteessa Luther julkaisi vaaliruhtinaan toivomuksesta pannauhkausbullassa tuomittujen lauseiden perusteluksi teoksen "Assertio omnium articulorum per bullam Leonis X. novissimam damnatorum", josta ilmestyi hiukan myöhemmin myös saksankielinen versio "Grund und Ursach aller Artikel D. Martin Luthers, so durch römische Bulle unrechtlich verdammt sind". Lutherin magisterium-näkemyksen kannalta merkittäviä ovat myös hänen maaliskuussa Hieronymus Emseriä ja huhtikuussa italialaista Ambrosius Catharinusta vastaan julkaisemansa kiistakirjoitukset.¹

Lutherin reaktiota pannauhkausbullaan voi - samoin kuin jo hänen suhtautumistaan Augsburgin kuulustelun lopputulokseen - luonnehtia parhaiten asennemuutokseksi. Koska kirkon johto ei Lutherin mielestä hänen väittelytarjouksistaan huolimatta ollut kyennyt todistamaan kantaansa oikeaksi, vaan oli turvautunut ekskommunikointiin vaientaakseen vastustajansa, Luther katsoi ainoaksi mahdollisuudekseen asettaa oman, mielestään perustellun assertionsa Rooman kirkon johdon perusteetonta assertiota vastaan.² Assertio nousi nyt disputaation sijaan Lutherin julkista esiinty-

¹ Ks. johdannot Knaake 1888:ssa ja Pietsch 1897:ssä.

² Assertio; WA 7, 110: Quamvis hanc conclusionem saepius testatus sim non assertam sed disputatam, tamen iam non disputo sed assero eam, postquam nihil video contra eam produci ab ullo adversario.

mistä hallitsevaksi piirteeksi.¹ Hän asettui itsevarmasti² erehtymätöntä paavia vastaan erehtymättömänä profeettana ja vaati kristittyjä seuraamaan itseään.³ Erityisen selvästi tämä tulee esiin Lutherin vaaliruh-tinaan pyynnöstä laatimassa teoksessa. Aikaisemmin yliopistojen tohtorit olivat huolellisesti varoneet käyttämästä assertio-käsitettä omasta opetuksestaan. Luther sen sijaan halusi nyt juuri sitä käyttämällä julistaa kaikki paavin tuomitsemat näkemyksensä kirkon dogmaksi. Kärjistäen voidaankin sanoa, että Luther ei tästä lähtien kaivannut enää itseään kohtaan kritiikkiä, vaan kuuliaisuutta; enää ei tarvinnut poh-tia, kenelle magisterium kuului. Koska Luther katsoi edustavansa totuutta, hän ei tarvinnut enää myöskään itsekritiikkiä - olisihan se ollut totuuden itsensä epäilemistä.⁴

¹ Kerlen (1976, 134-135, 140) korostaa, että myös Lutherin kompromissittomuus ja hänen asettamansa ennakoehdot olivat vaikeuttaneet toivotun disputaation syntyä; itse asiassa Luther ei ollut koskaan vakavasti halunnut disputaatiota. Tämä väite on ytimeltään sikäli oikea, että Luther halusi disputaatiota vain omilla, ei vastustajiensa ehdoilla. Muissakaan suhteissa ei Lutherin esiintymisessä aina ollutta assertatiivista piirrettä liene helppo kiistää. Sen sijaan Kerlenin väite, että Luther julisti näkemyksensä kirkon opiksi pelkästään sillä perusteella, että hänen vastustajansa eivät olleet kenneet perusteellemaan väitteitään (via negationis), siis ilman väitte-lyä, on liian kaavamainen. Luther oli toki laajasti perustellut väitteitään ja katsoi, että vastustajat eivät olleet kenneet kumoamaan hänen perusteitaan yrityksistään huolimatta. Lutherin assertio-käsitteestä myös Hermann 1958, 11-13.

² Ks. esim. *Adversus*; WA 6, 600r.37 - 601r.5, 604r.5-18 ja 612r.15-23. Kerlen 1976, 136, 140.

³ *Adversus*; WA 6, 598: *Deinde assero et amplector fiducia tota spiritus mei articulos per eam damnatos, asserendosque pronuncio omnibus Christianis sub poena eternae maledictionis et Antichristos habendos quicunque Bullae consenserint, quos et his scriptis, coniuncto mihi omnium spiritu qui pure Christum cognoscunt et colunt, pro ethnicis habeo et devito secundum praeceptum eiusdem domini nostri Ihesu Christi, Amen. Haec mea revocatio esto, o Bulla, vere bullarum filia.* Kerlen 1976, 133, 137.

⁴ Ks. Kerlenin (1976, 181-193) analyysiä siitä, miten Luther vuodesta 1520 lähtien suojasi itsensä kaikelta itsekritiikiltä.

Lutherin assertio perustui edelleen vakaumukseen, että Raamatun kirjaimellisen merkityksen¹ valossa virheellisiä kirkon johdon opillisia ratkaisuja oli lupa kieltäytyä hyväksymästä. Sen sijaan itse tätä periaatetta Luther perusteli nyt toisin kuin aikaisemmin. Polttamalla julkisesti kanonisen lain Luther kiisti tradition arvovalan ja leimasi sen tutkimisen hyödyttömäksi. Myös asiaauktoriteettitraditio menetti samalla merkityksensä. Siksi Luther ei enää vedonnutkaan esimerkiksi Panormitanukseen, vaan perusteli yksin Raamattuun nojautumista Raamatun luonteella, Jumalan sanan selvyydellä.² Jo Lutherin kesällä esittämän yhteisen pappeuden opin taustana lieene ollut nimenomaan tämä käsitys. Reformatorinen sola scriptura -oppi alkoi näin muotoutua lopulliseen asuunsa. Luther tähdensi nyt, että kristittyjen oli ennen muuta harjoitettava Jumalan sanaa, sillä Pyhä Henki puhui sen kautta ja työnsi syrjään ihmisten omat tulkinnat.³ Siksi Raamattu oli itessään mitä luotettavin ja selvin; se tulkitsi itse itseään⁴ eikä tarvinnut epäluotettavia ulkopuolisia tulkitsijoita, ei edes kirkkoisia.⁵ Ainoastaan ylpeät ja jumalatto-

¹ Lutherin nojautumisesta nimenomaan kirjaimelliseen merkitykseen Beisser 1966, 23.

² Tietenkin voidaan sanoa myös toisinpäin: koska Luther nojautui nyt Raamatun selvyyteen, hän saattoi sanoutua irti traditiosta. On myös huomattava, että asiaauktoriteettinäkemys vetoaminen ja oppi Raamatun selvyydestä eivät sinänsä olleet ristiriidassa keskenään.

³ Assertio; WA 6, 97: primum et solum verbis dei studentum esse, spiritum autem sua sponte venturum et nostrum spiritum expulsurum, ut sine periculo theologicissemus,...

⁴ Assertio; WA 6, 97: Sit ipsa per sese certissima, facillima, apertissima, sui ipsius interpres, omnium omnia probans, iudicans et illuminans, sicut scriptum est psal. c. xviii. Vastoin Beisserin (1966, 27) ja Weierin (1976, 28) kantaa on sanottava, että Luther ei vielä vuonna 1520 käyttänyt käsitteitä "claritas interna" ja "claritas externa" eikä erottanut näitä kahta asiaa toisistaan kuten Erasmus vastaan vuonna 1525 julkaisemassaan De servo arbitrio -teoksessa (WA 18, 609r.4-14). Edellä mainituissa kohdissa Luther puhui lähinnä siitä, mitä hän myöhemmin tarkoitti käsitteellä "claritas interna".

⁵ Assertio; WA 6, 98: verba divina esse apertiora et certiora omnium hominum... Auf das überchristlich; WA 7, 639: Darumb ist zu wissen, das die schrift on alle glose ist die sonne und gantzis licht, von wilcher alle lerer yhr licht empfangen, und nit widderumb.

mat eivät voineet ymmärtää sitä.¹ Lisäksi Luther vetosi siihen, että Raamatun totuutta ei periaatteessa voitu selvittää luotettavasti isien avulla myöskään siitä syystä, että traditiotakin voitiin tulkita väärin: jos joku ei kyennyt ymmärtämään oikein Raamattua, jonka kautta Pyhä Henki puhui, miten hän pystyisi ymmärtämään isien kirjoituksia?²

Koska Luther ei perustellut Raamatun selvyyttä traditiolla³, emme voi lukea suoraan lähteistä, mistä hän mahdollisesti oli saanut vaikutteita tähän näkemykseensä. Jo Lutherin Erfurtissa omaksumaan teologiseen traditioon sisältyi käsityksiä, joiden mukaan Pyhä Henki selvensi Raamatun sanoman sen lukijalle.⁴ Lisäksi Luther itsekin oli kokenut ratkaisevan murroksen juuri Raamattua tutkiessaan. Toisaalta Erasmus Rotterdamilainen oli korostanut voimakkaasti Raamatun selvyyttä.⁵ Ajallisesti reformaation ratkaiseva murros sattuukin juuri niihin vuosiin, jolloin kreikankielisen Uuden testamentin ilmestymistä seurannut raamattuhumanistinen innostus, kreikan ja heprean opiskelu sekä alkukielisen Raamatun tutkiminen, levisi yli oppineen Euroopan. Useat vulgatan ja tradition perusteella vakiintuneet opinkohdat, joihin kirkko oli ainakin käytännössä sitoutunut, joutuivat alkukielisen tekstin valossa kyseenalaisiksi. Myös monet vaikeasti ymmärrettävät kohdat näyttivät nyt avautuvan. Alkukieliseen tekstiin perustuvien käännösten välityksellä Jumalan selväksi koettu sana tuli maallikkojenkin ulottuville. Tässä yhteydessä voimme vain todeta, että Wittenbergissä Raamatun selvyteen vetosi ensin erasmuslaisena raamattuhumanistina tunnettu Melanchthon. Karlstadt ja Luther tekivät sen jälkeen Raamatun selvydestä magisterium-oppinsa perustan.⁶

¹ Assertio; WA 6, 97: Hoc sane certum est, superbis et impiis scripturam sanctam semper esse maioris caecitatis occasionem, sed quae hominum scripta superbis etiam non sunt occasio maiorum tenebrarum?

² Auf das überchristlich; WA 7, 638: Und wer den geyst nit vorsteht yn seyner eygen schrifft, wer wil glauben, das er yhn yn eyniss andern schrifft vorstehe?

³ Ks. myös Weier 1976, 30.

⁴ Ks. s. 43.

⁵ Ks. s. 31-32.

⁶ Myös Haendler (1968, 57 alav. 9) korostaa humanismin osuutta Lutherin raamattuperiaatteiden muotoutumiseen.

Wittenbergin teologit nojautuivat Raamatun selvyyteen vaikeassa tilanteessa, jossa heidän oli joko luovuttava totuudeksi kokemastaan Raamatun sanasta tai puolustauduttava kaikin mahdollisin perustein. Kysymyksessä oli silti hyvin kauaskantoinen ratkaisu. Itse asiassa vasta se erotti myöhemmän protestantismin keskiajan katolisesta uskosta. Tähän saakka kirkko oli käsitetty historian kautta kohti täyttymystä kulkevaksi Jumalan kansaksi. Taisteleva kirkko joutui tekemään vaikeita opillisia ratkaisuja, mutta Pyhä Henki johti sitä piispojen, paavin ja konsiilien kautta tuntemaan totuuden yhä syvemmin. Myös Lutherin ympärille syntyneessä kiistassa oli tähän saakka ollut kysymys vain siitä, saattoiko kirkon johto poikkeuksellisesti kulkea myös harhaan vailla Hengen johtoa ja erehtyä. Sen sijaan Wittenbergin teologien uusi näkemys teki kirkosta ajattoman Raamatun sanoman kuulijoiden ja tutkijoiden yhteisön. Pyhä Henki kirkasti Raamatun sanoman suoraan rukoileville ja evankeliumia janoaville kuulijoille tai lukijoille. Raamatussa oli vastaus kirkon kaikkiin kysymyksiin. Sen rinnalla ei muita opillisia ratkaisuja tekeviä auktoriteetteja enää tarvittu. Kirkon virka menetti näin erityisen arvovaltansa. Sen tehtäväksi jäi vain julistaa Raamatun selvää sanaa. Uskovan seurakunnan asiaksi jäi valvoa, että näin tapahtui.

Raamatun selvyyden kanssa ei ollut ristiriidassa se, että Luther korosti - samoin kuin jo edellisenä kesänä - magisteriumin karismaattista luonnetta. Hän saattoi luonnehtia kirkkoa Jumalan kutsumien profeettojen johtamaksi liikkeeksi. Jumala oli kunakin aikana herättänyt yhden profeetan julistamaan sanaansa. Niinpä Ambrosius, Hieronymus ja Augustinus olivat kukin omana aikanaan olleet tällaisia profeettoja, vaikka he ulkonaiselta asemaltaan kirkossa olivat olleet alhaisia. Luther ei suoraan väittänyt olevansa itse omana aikanaan tällainen profeetta, mutta hän myönsi sen kuitenkin selittäessään (ja pyrkiessään kohta kohdalta osoittamaan), että Jumalan sana oli hänen puolellaan.¹

¹ Grund und Ursach; WA 7, 313: Ich sage nit, das ich einn prophet sey, ich sag aber, das yhnen szo viel mehr zufurchten ist, ich sey einer, szo viel meer sie mich vorachten und sich selb achten... Byn ich nit einn prophet, szo bynn ich yhe doch gewisz fur mich selbs, das das wort gotis bey mir und nit bey yhnen ist, denn ich yhe die schrifft fur mich habe, und sie allein yhre eygene lere. Kerlen (1976, 138) korostaa, että Lutherin profeetallisuuden taustana oli hänen assertionsa. Myös Maurer 1969, 156.

Lutherin vastaus magisterium-kysymykseen oli siis yksinkertainen: kristittyjen oli kuunneltava asemaltaan vähäisiä, mutta profeetallisia Jumalan sanan julistajia (käytännössä erityisesti häntä itseään). Heidän sanomansa oikeudesta saattoi kuka tahansa vakuuttua Raamatun selvän sanan perusteella. Lutherin ajatukset keskittyivät Jumalan sanan ja sen julistamisen ympärille. Käytännöllisiin katolisen kirkon johtamista ja rakennetta koskeviin kysymyksiin hän ei talven 1520-1521 vaarallisessa tilanteessa ymmärrettävästi syventynyt, vaan piti tällaisia kysymyksiä itse ydinongelman rinnalla aivan toisarvoisina.¹ Lutherin huomio alkoi lisäksi kiinnittyä yhä enemmän paikallisseurakuntiin, niiltähän hän saattoi vielä toivoa tukea.² Sen sijaan Rooman kirkon perinteisistä auktoriteeteista Luther puhui vain satunnaisesti ja miltei yksinomaan poleemisessa sävyssä.

Lutherin asenteen muuttuminen ilmeni luonnollisesti nimenomaan hänen näkemyksessään paaviudesta. Samoin kuin jo edellisenä kesänä Luther esitti paaviuden antikristuksen valtakuntana. Tämän julkinen toteaminen merkitsi Lutherille mieltä helpottavaa tilanteen selkenemistä. Hän saattoi nyt esittää käsityksensä vapaasti, tarvitsematta enää ottaa paavia huomioon.³ Kaikki paaviuden reformiyritykset tuntuivat Lutherista toivottomilta; vääristynyt paavius tuhoutuisi vasta Kristuksen tullessa.⁴ Olikin luonnollista, että Luther korosti paaviuden antikristillistä luonnetta sitä enemmän, mitä voimakkaammin hän tähdensi Jumalan sanan selvyyttä: vastustajien menettelyä ei voinut selittää muuten kuin siten, että he saatanan riivaamina eivät halunneet noudattaa Jumalan selvää sanaa. Paavi teki itsensä antikristukseksi juuri väittä-

¹Grund und Ursach; WA 7, 428: Solch thorheyyt vnnd leychtfertigkeyt ists aber, das man vom Ablass. vom Bapstum von stüelen vnd vbirkeytten. leyder ynn allen dissen letzten Conciliis. vnnd sonst nichts das zcur nott dienet. handelt.

²Näin Luther teki erityisesti Catharinusta vastaan kirjoittamassaan kiistakirjoituksessa; WA 7, 628-632.

³Luther Spalatinille 11.10.1520; WA Br 2, 195: Iam multo liberior sum, certus tandem factus papam esse Antichristum & satane sedem manifeste inuentum.

⁴Auf das überchristlich; WA 7, 645 r.19-20, 662: Christus muss selbs abethun durch den jungsten tag, sonst wirt nichts drauss. Ad Librum; WA 7, 777 r.2-6.

essään, että Raamattu sai auktoriteettinsa, voimansa ja kunniansa häneltä, vaikka asia oli juuri päinvastoin. Jumalan selvä sana ei tarvinnut tuekseen muita auktoriteetteja. Paavin auktoriteetti taas riippui kokonaan siitä, opettiko hän Jumalan sanaa vai ei.¹ Toisaalta Lutherin näkemyksestä ei saa lukea liikaa. Hänen analyysinsä koski pelkästään keskiajan paaviutta ja erityisesti Leo X:n viranhoitoa vuosina 1518-1520. Lutherin lausumat eivät olleet teoreettisia kannanottoja paaviuteen yleensä. Kovista sanoistaan huolimatta hän tunnusti edelleen paavin lännen kirkon opettajaksi ehdollisesti, toisin sanoen, mikäli paavi korjaisi magisteriumia, ennen muuta omaa virkaansa ja sen perusteita koskevan väärän opetuksensa sekä ryhtyisi opettamaan evankeliumia.² Luther kehotti siksi kristittyjä sietämään edelleenkin paaviutta omantuntonsa sallimissa rajoissa ja pysymään kirkon johtajien yhteydessä.³ Miltitzin neuvosta hän kirjoitti vielä lokakuussa 1520 uuden nöyräsävyisen kirjeen paaville.⁴ Sama pyrkimys välttää täydellistä väliärikkoa ilmenee myös siitä, että Luther koetti julkisuudessa yhä edelleen erottaa paavilaiset ja paavin sekä välttää arvostelemasta paavia henkilökohtaisesti. Vasta kesällä 1521 hän luopui tästä periaatteesta.⁵

Suhtautuminen konsiiliin oli Lutherille talvella 1520-21 lähes yhtä teoreettinen ja kaukainen kysymys kuin suhtautuminen oikein opettavaan paaviin. Periaatteessa hän tunnusti edelleen yleisen kirkolliskokouksen suuren merkityksen ja arvovallan.⁶ Muutamien Konstanzin konsiilin päätösten leimaaminen virheelliseksi ei Lutherin mukaan suinkaan merkinnyt sitä, että hän olisi tahtonut periaatteessa asettaa itsensä konsii-

¹Warum des Papstes; WA 7, 175-177.

²Auf das überchristlich; WA 7, 645: Hett ich das gewollet zu der zeyt, warumb solt ich denn radt geben Bapststand zureformieren? damit ich yhe beweyset habe datzu mal, ich wolle yhn bleyben und halten, ssonst must ich gesagt haben, man solt yhn nit reformirnn sondern vortilgen.

³Von den neuen; WA 6, 584r.7-11. Grund und Ursach; WA 7, 396r.14-17. Auf das überchristlich; WA 7, 636 r. 4-5.

⁴WA 7, 42-49. Myös Bäumer 1970, 60-61 ja 1972 a, 47.

⁵Lähemmin Kerlen 1976, 158-159.

⁶Johns 1966, 118-119 sekä siinä mainitut konsiiliveetoomuksen kohdat. Myös Seils 1961, 337.

lin yläpuolelle.¹ Viimeisten konsiilien erehtyminen oli johtunut siitä, että niiden osanottajat olivat joutuneet valan vannomalla sitoutumaan kuuliaisuuteen paavia kohtaan.² Siksi Luther toivoi konsiilivetoomuksessaan, että ruhtinaat panisivat kirkon reformin alulle auttamalla konsiilia kokoontumaan.³ Tämän toivomuksen esittäessään Luther lienee ajatellut erityisesti Wormsiin koolle kutsuttuja valtiopäiviä. Oikean konsiilin oli oltava "vapaa, turvallinen" sekä "kristillinen, yleinen" konsiili.⁴ Lutherin magisterium-näkemyksen perusteella oli luonnollista, että myös ruhtinaat ja muut maallikot ottaisivat osaa konsiiliin, ymmärsiväthän he Raamatun selvää sanaa yhtä hyvin kuin piispatkin.⁵ Näin Luther liittyi radikaalikonsiliarismin perinteeseen. Itse asiassa konsiili väistyi kuitenkin Lutherin mielessä sitä enemmän takaa-alalle, mitä enemmän hän korosti Jumalan sanan selvyyttä: jos Raamattu oli selvä, totuus tiedettiin ilman konsiilin päätöksiäkin. Ihmisoppeja opettavat konsiilit olivat pelkkiä kapakoita ja juutalaiskouluja.⁶ Vetoomuksestaan huolimatta Luther ei uskonut, että konsiili voisi reformoida kirkon.

¹Von den neuen; WA 6, 581r.14-17.

²Von den neuen; WA 6, 589r.1-3.

³WA 7, 89r.21 - 90r.6.

⁴WA 7, 88: frey, sicher Concilium... 85: eyn Christlich gemeyn Concilium...

⁵Von den neuen; WA 6, 589r.9-14. Toisin Bubenheimer 1977, 198.

⁶Von der Beicht, ob die der Bapst Macht habe zu gebieten; WA 8, 150: Darumb Concilia hinn, Concilia her, sind es menschen lere, sso gelitten sie nichts mehr, sso sind es nit Concilia, es sind tabernen unnd Juden schulen. Ich glawb Christo, ia auch sanct Paulo, seynem Apostell, mehr den allen Conciliis, wenn yhr auch sso viel were alss sand am mehr unnd stern am hymel, der sich selb unnd alle engell will vormaldeyt haben, wenn sie nit das wort gottis fur tragen.

Tämä ilmenee myös siitä, että Luther saattoi jälleen neuvoa ruhtinaita puuttumaan kirkon asioihin konsiilia odottamattakin. Heti bullan tulon jälkeen Luther kehotti Saksan ruhtinaita ratkaisemaan kiistan lyömällä miekallaan kaikki ne, jotka opettivat Roomassa papalistista harhaoppia.¹ Tämä oli kuitenkin vain yksittäinen katkeruuden purkaus. Sen sijaan hän neuvoi myöhemmin maallista esivaltaa opettamaan kansaa halveksimaan väärää opetusta ja paavin toimia. Tällöinkin maalliselle esivallalle jäi vain aloitteentekijän rooli.²

Yliopistoja Luther käsitteli laajimmin Ambrosius Catharinusta vastaan julkaisemassaan kirjoituksessa. Hän tunnusti yliopistojen suuren vaikutusvallan ja selitti, että paavinvaltakunnan tuhoutuisi nopeasti, mikäli yliopistot omaksuisivat evankeliumin.³ Kun tästä ei kuitenkaan näyttänyt olevan toivoa, Luther kiisti yliopistojen arvovallan mahdollisimman jyrkässä sävyssä esittämällä ne apokalyptisessa valossa kirkon turmeltumisen alkulähteeksi⁴, Moolokiksi, jolle paras nuoriso uhrattiin⁵, saatanan parhaaksi aseeksi evankeliumia vastaan⁶ ja Ilm 9:ssä kuvatuksi syvyyden kaivoksi.⁷ Oppi Raamatun selvydestä teki periaatteessa myös teologian tohtorin viran tarpeettomaksi: totuus selvisi Raamatusta ilman tohtoreita ja heidän dispuutaatioitaan.⁸

¹Von den neuen; WA 6, 585: der Adel solt mit dem schwert dreyn schlagen zu Rom in alle, die es mit Sylvester halten...

²Auf das überchristlich; WA 7, 646: Es ist auch nit nott euch mit dem schwerd angreyffen. Der Adel und weltlich gewalt kan solchen weyblingen und kindischem volck woll mit eynem brieffe und befelh radten, sso er nur ewr tyrannisch spiegelfechten unnd falschen bann voracht, euch sagen lessit, 'Alisso soll es seynn', sso must yhr woll folgenn:...

³WA 7, 736r.31-34.

⁴WA 7, 736r.9-10.

⁵WA 7, 736r.13-16.

⁶WA 7, 736: Et pro verbo dei Papae dogmata tractantur, ut videatur ad Euangelium funditus extinguendum nec astutius nec efficacius invenisse Satan commentum quam Universitatum erigendarum, Ubi sub titulo doctrinae Christianae non nisi pugnantisissima Christianae fidei docerentur:...

⁷WA 7, 736-740. Ks. myös Operationes in Psalmos; WA 5, 647 r.7-19. Steinlein 1912, 53-55.

⁸Kerlen 1976, 144-145.

Karlstadtille pannauhkausbulla näyttää olleen vielä kovempi isku kuin Lutherille. Paavi uhkasi häntä ekskommunikoinnilla ilman, että häntä oli edes kuultu, vaikka hän oli elokuuhun saakka tunnustanut paavin auktoriteetin ja välttänyt huolellisesti käsittelemästä siihen liittyviä kysymyksiä. Koska Karlstadt katsoi olevansa oikeassa, hän ei aikonut alistua. Ainoaksi mahdollisuudeksi jäi siis paavin auktoriteetin kiistäminen.¹ Toisaalta on huomattava, että Karlstadt itse asiassa toimi tällöinkin aikaisemman näkemyksensä mukaisesti; nyt oli vain toteutunut se äärimmäinen mahdollisuus, että paavi lankeaisi heresiaan.

Saatuaan tietää, että Eck aikoi leimata myös hänet hereetikoksi, Karlstadt puuttui asiaan syyskuun lopulla julkaisemallaan Bedingung-nimisellä traktaatilla.² Tämä kirjoitus osoittaa nimestään alkaen, että Karlstadt koetti puolustautua kuuriaa vastaan muodollisten, juridisten sääntöjen puitteissa, siis aivan toisin kuin Luther. Hän esitti tarkat, juridisen käytännön mukaiset perustelut ja ehdot sille, mitä hän oli valmis tekemään.³ Karlstadt korosti voimakkaasti Raamatun merkitystä. Hän vetosi siihen, että paavi Innocentius IV:n mukaan ketään, joka nojautui Raamattuun, ei saanut syyttää heresiasta.⁴ Raamattu saattoi näyttää hämärältä ja ristiriitaiselta.⁵ Kristuksesta käsin katsottuna se oli kuitenkin ristiriidaton ja selvä.⁶ Karlstadt tähdensi jälleen, että maallikot omistivat enemmän Raamattuja ja tunsivat ne parem-

¹ Luther Spalatinille 3.10.1520; WA Br 2, 191: Carlostadius & ipse iacta alea in pontificem Ro[manum] cornua sumit.

² Ajoituksesta ks. Bubenheimer 1977, 187 alav. 3.

³ Bubenheimer 1977, 186-189.

⁴ Karlstadt [1520]c, A iij b. Bubenheimer 1977, 188-189. Innocentius IV:n dekretaalikommentaarissa oli kuitenkin kysymys kirkkoisiin, ei Raamattuun nojautumisesta. Ks. s. 86.

⁵ Karlstadt [1520]c, A iij b: So die heylige schrifft verborgen vnd dunckel/odder eine widder die andern ymscheyn stossen ist/...

⁶ Karlstadt [1520]c, A iij a: Christus ist allein der/der in hymeln vnd erden gefunden/der das beschlossen buch/welches mit sieben anhangenden sigeln/besigelt/auffgeschlossen/vnd den furhang des tempels/das ist der geschriff/abgenommen hat/... Myös s. A iij b: das sie [die Prediger vnd Barfusser] keinen lust zu der reynen/klaren/vnnd vnuormischten schrifft haben...

min kuin papit.¹ Paavi ja piispat, jotka laiminlöivät Raamatun tutkimisen, saattoivat erehtyä, langeta heresiaan ja tulla erotetuksi virastaan.² Sen sijaan Karlstadt ei esittänyt Lutherin tavoin paavia anti-kristuksena. Näkemyksensä mukaisesti hän tarjoutui osoittamaan väitteensä oikeiksi hyväksymiensä tuomareiden edessä puolueettomalla maaperällä Raamatun ja -mikäli niin haluttaisiin - myös kirkkoisien avulla. Tuomareiksi hän oli valmis hyväksymään Raamattua tuntevia maallikkoja sekä joitakin prelaatteja.³ Sen sijaan hän kieltäytyi kanoniseen oikeuteen vedoten hyväksymästä tuomariksi paavia, koska tämä oli aikaisemminkin rikkonut antamansa turvalupaukset⁴, tai dominikaaneja ja fransiskaaneja, koska nämä olivat hänen vihollisiaan.⁵

Lisäksi Karlstadt katsoi aiheelliseksi käsitellä polttavaa kysymystä myös akateemisessa väittelyssä. Hänen sitä varten julkaisemansa 10 teesiä ovat säilyneet.⁶ Karlstadt selitti, että Panormitanuksen esimerkkinä erehtyneestä konsiilista mainitsema Meaux'n konsiili oli ekskommunikoinut itsensä, koska se oli vaatinut kristittyjä tottelemaan kaanoneja hengellisissä asioissa.⁷ Jokainen, joka sekoitti hengelliset asiat inhimillisiin traditioihin, langetti nimittäin itselleen pannatuomion.⁸ Kaikki paavit Aleksanteri IV:stä (1254-1261) alkaen olivat siksi ekskommunikoineet it-

¹Karlstadt [1520] c, A i i j a: angesehen/das die leyhen predigen vnd Biblien fleyssiger hören/vnd gruntlicher vornehmen/dan die Prelaten dissser zeit. Man findt auch viel mehr leyhen die die Biblien haben/dan geistliche regirer. Samoin A i i j b - A i i i j a.

²Karlstadt [1520] c, A i i i j a: Dartzu weyss ich/das der Babst auch yrren kan/vnd sol affterglaubens vnd ketzerey halben/seiner wurden entsetzt werden.

³Karlstadt [1520] c, A i i j a.

⁴Karlstadt [1520] c, A i b - A i j a. Bubenheimer 1977, 187-188.

⁵Karlstadt [1520] c, A i i j a. Bubenheimer 1977, 188.

⁶Teesit ovat painettuina Bubenheimer 1977, 290-291. Ajoituksesta Bubenheimer 1977, 171 alav. 40 ja 173-174.

⁷Teesit 1 ja 2; Bubenheimer 1977, 290. Myös Bubenheimer 1977, 171-172.

⁸Teesi 7; Bubenheimer 1977, 291.

sensä dekretaaleillaan.¹ Pannaan joutuneena Leo X:kään ei voinut kanonisen oikeuden opettaman periaatteen mukaisesti ekskommunikoida ketään.²

Ahdistavassa tilanteessa Karlstadt löysi lohdutusta mystiikasta. Tämä ilmenee vaikuttavasti lokakuun alussa ilmestyneestä kirjasesta "Missive von der allerhochsten tugent gelassenhait".³ Ainoa tärkeä asia ihmisen elämässä oli tahdon yhteys Jumalan kanssa ja sen antama sisäinen vapaus. Jumalan tahto ilmeni Raamatusta. Se taas oli niin selvä, että maallikotkin, jotka kuulivat luettavan sitä, ymmärsivät kuulemansa⁴, ja heräsivät näin eloon.⁵ Vaikka paavi, kardinaalit ja piispat kävivät ympäri kuin raivoava jalopeura⁶, oli pidettävä kiinni yksinomaan Raamatus-⁷ta, luovuttava kaikesta, otettava ristinsä ja kärsittävä tarvittaessa Husin tavoin tuskallinen ja häpeällinen kuolema.⁸ Karlstadt katsoi nyt myös tohtorinvalan velvoittavan hänet puolustamaan totuutta paaviakin vastaan.⁹ Jäljelle jäi siis vain individualistinen luottamus Raamattuun; kirkolle ja sen katoliselle uskolle ei näyttänyt olevan enää mitään sijaa. Vaikka Karlstadt näin tähdensikin voimakkaas-

¹Teesi 3; Bubenheimer 1977, 290. Karlstadt jätti näin heresiaan langenneiden paavien joukosta pois kanonis-
tina arvostamansa Innocentius IV:n (1243-1254) ja
aloitti heresian ajan Aleksanteri IV:stä, joka oli
kieltänyt maallikoita väittelemästä uskoa koskevis-
ta asioista (Sexti decretal. lib. 5 tit. 2 c. 1;
CIC 2, 1070). Bubenheimer 1977, 172-174.

²Teesi 4; Bubenheimer 1977, 291. Ks. myös Decreti 2.
Pars C. 24 q. 1 c. 4; CIC 1, 967.

³Barge 1905, 225-228. Bubenheimer 1977, 177-179.
Käytössäni olleesta painoksesta ks. Freys & Barge
1904, 175 numero 40.

⁴Karlstadt [1520] d, A iij b: Lieber freünd ich hab
den text der hailigen Biblien die klar seind/vnd
mag sie nit allain ain gelerter/sonder auch ain lay
der sy höret lesen vernemen.

⁵Karlstadt [1520] d, A i j a.

⁶Karlstadt [1520] d, A i b.

⁷Karlstadt [1520] d, Ba: Ich volg aynigklich götlicher
geschrift/die kann nit irren/die kann mich nit be-
triegen/...

⁸Karlstadt [1520] d, Ba, Bib - Bij b.

⁹Karlstadt [1520] d, A iij a - A iij b: Ich will kayn
warhait vernainen/sonderlich der ich veraydet bin/
ob alle teuffel mit dem Bapst wider mich kemen/dar
zu würd mir gott wol helffen.

ti Raamattuun luottamista, hän viittasi eräässä kohdassa myös spiritualistisen käsityksen suuntaan selittäessään, että Kristuksen sana kuului hänen tempelissään, nöyrässä ihmisessä itsessään.¹

Muutama päivä bullan saapumisen jälkeen (17.10.) Karlstadt sai valmiiksi Von Bepstlicher heylickeit -nimisen teoksen.² Karlstadt paheksui sitä, että Eck oli lisännyt hänen nimensä bullaan. Hän ei kuitenkaan yrittänytkaan Lutherin tavoin kiistää bullan aitoutta, vaan myönsi kokeneena juristina ja kuurian käytännön tuntijana, että Eck oli toiminut paavin tahdon mukaisesti.³ Vastaavasti Karlstadt itsekin nojautui edelleen juridisiin perusteisiin ja vaati omaa oikeudenkäyntiä.⁴ Teoksen alkuperäinen tarkoitus oli kuitenkin esittää oikea oppi paaviudesta. Paavinvirkaa sinänsä Karlstadt ei halunnut vastustaa.⁵ Paavin oli vain johdettava kirkkoa Raamatun ohjeiden mukaisesti.⁶ Karlstadt koetti kuitenkin osoittaa Raamatun avulla, että paavit olivat erehtyneet ja tulisivat vastakin erehtymään.⁷ Koska myös Leo X oli osoittautunut hereetikoksi, hänet oli erotettava. Voidakseen vapaammin arvostella paavia Karlstadt selitti lähettävänsä vice comes palatinus -arvonsa takaisin Roomaan.⁸ Entistä papalistista näkemystään hän piti nyt narrimaisena yksinkertaisuutena.⁹ Lisäksi hän opetti entiseen tapaan Raamatun selvyyttä¹⁰ ja hyväksyi siihen perustuvan Lutherilta omaksumansa opin

¹Karlstadt [1520] d, B i b. Bubenheimer 1977, 177.

²Päiväys: Karlstadt [1520] e, H v i a.

³Karlstadt [1520] e, F i i j a. Bubenheimer 1977, 190-191.

⁴Lähemmin Bubenheimer 1977, 190-192 ja siinä mainitut kohdat.

⁵Karlstadt [1520] e, F i j a. Sider 1974, 103.

⁶Karlstadt [1520] e, B i j a-b: Das gotlich buch sol der Bapst in seiner hand haben, und alle Christen darauss regieren.

⁷Karlstadt [1520] e, A i j a-b: Darumb wil ich dasselbig kurtzlich auszlegen/vnnd durch die schrift beweyszen/Das alle Bebst sunder sein/vnd haben geyrret/vnd irren noch/vnd werden yrren szo lang die welt stehet.

⁸Karlstadt [1520] e, B i b - B i j a. Bubenheimer 1977, 55.

⁹Karlstadt [1520] e, A i b.

¹⁰Karlstadt [1520] e, A i j b: in dem befelh gottis/der genugsamlich in heylicher schrift angetzeigt vnd begriffen.

yhteisestä pappeudesta korostaen edelleen maallikkojen merkitystä oikean opin puolustajina.¹

Kaksi päivää myöhemmin Karlstadt vetosi yleiseen kirkolliskokoukseen.² Hän perusteli vetoomusta yleisellä oikeuskäytännöllä ja raamatullisella oikeudella (ius biblicum).³ Vetoomus oli oikeutettu, koska konsiili oli paavin yläpuolella⁴ ja koska paavi ei ollut osoittanut Karlstadtin väitteitä virheellisiksi Raamatun avulla, niin kuin hänen olisi tullut tehdä.⁵ Konsiilissa tuli piispojen ja prelaattien lisäksi olla myös ruhtinaita ja muita maallikkoja, jotka ymmärsivät Raamatua.⁶ Päinvastoin kuin Lutherin vetoomuksessa ruhtinaat olivat kuitenkin taka-alalla. Karlstadt kohdisti vetoomuksensa yleensä maallikoille⁷ ja lupasi kuunnella ketä tahansa, jopa pientä lasta, joka vain opettaisi Raamatun mukaisesti.⁸ Myös marraskuun alussa ilmestyneessä⁹ De canonicis scripturis libellus -teoksen saksankielisessä versiossa Karlstadt korosti maallikkojen arvovaltaa konsiilin suhteen: ta-

¹Karlstadt [1520] e. A i i j b, D i i j b - D i i i j a. Myös Bubenheimer 1977, 176-177.

²Karlstadtin vetoomus on painettuna Bubenheimer 1977, 292-300.

³Bubenheimer 1977, 293. Karlstadtin käyttöön ottamasta käsitteestä "ius biblicum", jolla hän korvasi kanonisen oikeuden ja jonka lähteenä oli koko Raamattu, lähemmin Bubenheimer 1977, 233-237.

⁴Bubenheimer 1977, 298-299: Concilium... ist weit ubir denn bapst wie ich schreyben wil.

⁵Bubenheimer 1977, 295-296.

⁶Bubenheimer 1977, 298: Appellir ich zn dem allerheylgsten Christlichen und gemeynen Concilio (das nicht allein Bischoffen und prelaten/sunder auch weltlich hern und alle leyhen/so einen reynen/guten vorstand heyliger schrifft haben begreufft)...

⁷Bubenheimer 1977, 294: Und wil disse beschwerden/so nachfolgen/allen und yglichen menschen zuerkennen geben/und yhr gewissen beschwert haben/das sie oder er/nachgeschrieben artickel wol urteylen/wie ein yglicher am jungsten gericht gottis urteylen und richten solt vnd wolt. Bubenheimer 1977, 196-198.

⁸Bubenheimer 1977, 294-295. Taustana saattaa olla Occamin edustama traditio, jonka mukaan usko saattoi säilyä vain jopa yhdessä ainoassa kastetussa pikkulapsessa. Ks. s. 25.

⁹Bubenheimer 1977, 168.

lonpoikakin saattoi opettaa konsiilia, mikäli hän nojautuisi Raamattuun.¹ Konsiilin arvovalta riippui siis kokonaan sen päätösten sisällöstä.²

Tommaso Rhadino näyttää olleen Wittenbergin tohtoreille aivan tuntematon.³ Saatuaan hänen kirjoituksensa syksyllä 1520 he päätyivät käsitykseen, että se oli herttua Yrjön hovikappalaisen Hieronymus Emserin laatima. Melanchthon vastasi kirjoitukseen helmikuussa 1521 julkaisemallaan kiistakirjoituksella "Didymi Faventini adversus Thomam Placentinum pro Martino Luthero theologo oratio".⁴ Melanchthonin teoksen lähtökohtana oli talven 1520-21 kireä tilanne, alkamassa olevat Wormsin valtiopäivät sekä keisarin ja Ranskan kuninkaan välirikko.⁵ Melanchthon tarkasteli siis asioita Euroopan laajuisesta näkökulmasta.⁶ Hän vetosi ruhtinaiisiin samoin kuin Rhadino, mutta vielä voimakkaammin kuin tämä tai Luther samanaikaisissa kirjoituksissaan. Melanchthonin koko kirjoitus oli voimakas kehoitus ruhtinaille, jotta nämä aloittaisivat heidän huostaansa uskotun Euroopan nimissä taistelun viimeisten kolmensadan vuoden kuluessa antikristilliseksi kehittyntä paaviutta vastaan.⁷ Erityisesti Melanchthon vetosi Rhadinon tavoin Saksan ruhtinaiden

¹Karlstadt [1520] f, C 3 a: Das ander/sag ich/und das ist war/das Biblische schrifft ein gemein Concilium überwindt/und so ein bawer vom plug/dem Concilio ein schrifft könt zeigen/das sein sinn gut/und dess Concilii böss were/so solt das Concilium dem bawren weichen und ere geben/von wegen Biblischer schrifft. Bubenheimer 1977, 169. Käytössäni olleesta painoksesta Freys & Barge 1904, 178 numero 48.

²Bubenheimer 1977, 197.

³Bubenheimer (1977, 60-61) ei mainitse Rhadinoa luetellessaan Karlstadtin Rooman matkan aikoihin Rooman yliopiston teologian professoreina toimineet opettajat.

⁴Stupperich 1951, 56.

⁵Maurer 1969, 133.

⁶Ks. myös MW 1, 102r.28-32 ja 115r.11 - 120r.17.

⁷MW 1, 129-130: Proinde cum vestrae fidei commissa sit Europa, si vestra vobis, si Christiani populi salus curae est, expurgiscimini aliquando, et illum ab ovili Christi Antichristum depellite, Christianas literas, Christiana instituta revocate in medium, illius legibus et traditionibus oblitterata. Paavista antikristuksena 68r.31, 102r.21-22, 120r.4-12, 126r.28-32, 128r.7-10 ja 35-37, 138r.3-4 ja 30-33.

kansallistuntoon.¹ Ruhtinaiden tuli puuttua asiaan ja itse asiassa näin ratkaista se.² Melanchthon näyttää toisin kuin Luther pitäneen ruhtinaiden asiaan puuttumisen perusteena lähinnä heidän asemaansa ruhtinaina.³ Toisena perusteena oli Raamatun selvyys, jonka perusteella ruhtinaat saattoivat muodostaa oikean mielipiteen asiasta.⁴ Ruhtinaiden tuli siis vetää kirkon johto, joka oli olemassa pelkästään inhimillisen oikeuden nojalla⁵, vastaamaan toiminnastaan.⁶ Käytännössä tämä tarkoitti konsiilin koolle kutsumista. Melanchthon hyväksyi konsiliaristien väitteet, joiden mukaan konsiili oli paavin yläpuolella⁷ ja paavista voitiin vedota konsiiliin.⁸ Konsiilinkin toimintaa oli kuitenkin arvioitava yksinomaan Raamatun valossa.⁹ Paitsi paavia Melanchthon hyökkäsi jälleen sanoja säästelemättä myös skolastiikkaa vastaan.¹⁰ Paavit olivat tuhonneet vanhan kirkon aikaiset koulut (collegia Ecclesiarum). Niiden tilalle perustetut yliopistot olivat (kuten jo Wycliff oli sanonut) saatanan synagoogia, joista aiheutui kirkolle pelkkää turmiota. Ruhtinaiden tuli siksi ryhtyä uudistamaan niitäkin.¹¹

¹ Esim. MW 1, 59r.9-10. Vrt. 63r.28-31, 64r.33-38 ja 66r.9-28.

² MW 1, 66: *Atqui vestrum est, iudices, illa studiose inquirere. 69: iudicium enim apud vos esto,...* 70: *De causa sacrarum literarum, principes, iudicabit,...* 101-102: *Iudicabit autem eo fortius, quod non Lutheri privatim, sed vestra, sed Christiani populi res agatur, si qua publicae salutis vos, ut debet et principes et Christianos, cura tangit.*

³ Ks. edellinen alaviite. Myös MW 1, 59: *vos Germaniae principes, per communia sacra, per fascies vestros obtestor et adiuro,...* 69: *Falli ergo Lutherana interpretatione non potestis, si scripturas ipsi, quod titulis vestris ac sacris debetis, accurate cognoveritis.* Maurer 1969, 134.

⁴ MW 1, 69r.13-29.

⁵ MW 1, 114r.2-4.

⁶ MW 1, 102r.28-32.

⁷ MW 1, 112r.32-36.

⁸ MW 1, 136r.32 - 137r.21.

⁹ MW 1, 136r.23-31.

¹⁰ Etenkin MW 1, 73-102.

¹¹ MW 1, 121r.26 - 125r.24.

Kaikkien kolmen Wittenbergin teologin magisterium-näkemyksen pohjana oli Raamattu ja oppi sen selvyydestä. Siitä huolimatta he korostivat aivan eri asioita vastatessaan kysymykseen, ketkä olivat oikeita ja luotettavia kirkon opettajia. Luther tähdensi Jumalan kutsujen profeettojen merkitystä. Lähellä oli nimenomaan ajatus, että hän tahtoi korostaa omaa asemaansa tällaisena profeettana. Karlstadt taas oli jo muuntamassa Lutherinyhteisen pappeuden oppia radikaalin maallikkoliikkeen teologiaksi: hänen mielestään oppimattomat maallikot ymmärsivät parhaiten Jumalan tahdon. Magisterium kuului siis tällaisille vaatimattomille, nöyrästi Jumalan tahtoa noudattaville ihmisille. Melanchthon taas suhtautui kysymykseen varovaisemmin ja painotti ruhtinaiden vastuuta Raamatun selvän sanan julistamisessa. Sen sijaan perinteisten yliopistojen auktoriteetin kaikki kolme kiistivät yksimielisesti.

4.8. Frankfurtin ja Krakovan yliopistot tunnustavat paavin auktoriteetin

Koillis-Saksan yliopistoista oli ainoastaan Frankfurt an der Oderin yliopisto sekaantunut Lutherin ympärille syntyneeseen kiistaan. Ilmeisesti tästä syystä Eck katsoi lokakuussa 1520 tarpeelliseksi lähettää panna-uhkausbullan myös Frankfurtiin.¹ Yliopisto lienee julkaissut sen.

Wittenbergin teologien näkemykset olivat saavuttaneet vastakaikua myös Krakovan yliopiston piirissä. Etenkin yliopiston humanistit olivat innostuneet niistä.² Sen sijaan Puolan kuningas Sigismund I ei nähnyt aihetta kiistaan Rooman kanssa, koska hänellä jo oli varsin suuri valta maansa kirkkoon nähden.³ Saadak-

¹Eck Saksin herttualle Yrjölle 30.10.1520; Gess 1905, 143.

²Myöhemmin Puolan reformaatioliikkeessä vaikuttanut humanisti Andrzej Frycz Modrzewski (1503-1572) kuvasi vuonna 1558 ilmestyneessä (näin Kumaniecki 1955, 7) teoksessaan "Andreae Fricii Modrevii, Secretarii Regii, defensio eorum, quae antea scripsit de Concilio universorum, de iusticia Christiana, de meritis operum nostrorum deque scortatione magis vitanda sacerdoti quam matrimonio" Lutherin ajatusten leviämistä Krakovaan (AFMO, 352): Afferebantur libri eius [Lutheri] ex Germania ad nos ac in ipsa academia Cracouiensi publice uendebantur. Legebantur a multis rerum nouarum cupidis, cum assensu et approbatione, nec a theologis nostris improbantur. Barycz 1935, 97.

³Fox 1924, 9-11.

seen piispojen tuen Saksalaista ritarikuntaa vastaan käymälleen sodalle kuningas kielsi Lutherin kirjoitusten lukemisen Toruńissa 24.7.1520 antamallaan ediktilillä.¹ Kuninkaan käskykirje ja paavin bulla ratkaisivat myös Krakovan yliopiston virallisen kannan: yliopisto tunnusti paavin opillisen auktoriteetin polttamalla Lutherin kirjoitukset² ja pyrki estämään myös humanististen näkemysten leviämisen.³

4.9. Eck taivuttaa Ingolstadtin yliopiston julkaisemaan bullan

Palattuaan takaisin Ingolstadtin Eck kääntyi 17.10. kirjeitse oman yliopistonsa puoleen ja vaati sitä julkaisemaan bullan sekä kieltämään hereettisten oppien puolustamisen luennoilla ja väittelyissä. Harhapolteja sisältävät kirjat tuli lisäksi luovuttaa rehtorille. Jos yliopisto ei tottelisi, se menettäisi paavin myöntämät privilegit.⁴

Kirjeen sävystä voi aavistaa, että Eck ei ollut varma yliopiston suhtautumisesta asiaan. Ingolstadtin yliopisto ei näytäkään olleen aivan varauksettomasti Eckin puolella tämän varakanslerin asemasta huolimatta. Niinpä Eck oli saanut Leipzigin väittelyä varten pyytämänsä matka-avustuksen vasta viivyttelyn jälkeen ja sillä ehdolla, että Baijerin herttuan Vilhelm vaikutusvaltainen kansleri Leonhard von Eck hyväksyisi sen.⁵ Joulukuussa 1519 yliopiston rehtori oli tosin kieltänyt Lutherin kirjoitusten myynnin, mutta toisaalta hän oli estänyt Eckiä kannattavia opiskelijoita polttamasta niitä.⁶ Yliopiston johdon

¹Wotschke 1911, 14-15.

²Andrzej Frycz Modrzewskin em. teos (AFMO, 352-353): Tum autem papa, opinor, Leo Decimus, interdixit omnibus lectione illorum, poena proposita ab ecclesia exterminandos, qui dicto minus audientes fuissent. Hoc timore percussi magistri nostri tantum abest, ut libros uetitos legerent, ut etiam igni eos cremarent, scilicet quos asseruare religio illis fuerit. Wotschke 1911, 14-15, 41.

³Lähemmin Barycz 1935, 97.

⁴Eck Ingolstadtin yliopistolle 17.10.1520 (ajoitus: Kausch 1977, 137); Prantl 1872 2, 162-163.

⁵Notaari Georg Frankmannin muistiinpanot 26.5. ja 26.8. 1519 Prantlin (1872 1, 145) mukaan. Tästä lähteestä lähemmin Druffel 1886, 626 alav. 1.

⁶Frankmannin muistiinpanot 21.12.1519 Prantlin (1872 1, 145) mukaan.

kantaan on ehkä vaikuttanut se, että Baijerin hallitus tuki kirkon reformoimiseen tähtääviä pyrkimyksiä. Lisäksi on otettava huomioon, että myös humanismilla oli yliopiston piirissä omat kannattajansa.¹

Yliopiston senaatti käsitteli Eckin kirjetä jo saman päivän iltana. Kokouksessa kävi ilmi, että senaatti ei halunnut julkaista bullaa, vaan katsoi sen olevan Eichstädtin piispan asian. Senaatti myöntyi Eckin vaatimuksiin vain sen verran, että määräsi kanonisen oikeuden tohtorin Georg Hauerin, roomalaisen oikeuden tohtorin Franz Burkhardin ja lääketieteen tohtorin Pantaleon Brunnerin takavarikoimaan yliopiston kirja-kauppiailta toistaiseksi kaikki Lutherin kirjoitukset.² Eckin oli näin jätävä odottamaan piispan kannanottoa. Päätöksen viipyessä hän kiirehti sitä vielä uudella kirjeellä.³ Lopulta piispa käski 24.10. lähettämälläan kirjeellä yliopistoa julkaisemaan bullan.⁴ Senaatti käsitteli tämän jälkeen asiaa uudelleen 28.10. pidetyssä kokouksessa. Se ei halunnut piispan kirjeestä huolimatta vielääkään julkaista bullaa, vaan pyysi Eckiltä lykkäystä siihen saakka, kunnes bulla olisi julkaistu piispan toimesta Ingolstadtin kirkoissa. Eck vaati kuitenkin bullan julkaisemista heti, ja senaatti taipui lopulta hänen tahtoonsa:⁵ olihan mahdollista, että Eck muuten paavin nuntiukse-
na ja varakanslerina olisi ryhtynyt toteuttamaan kirjeessään esittämiään uhkauksia.⁶ Seuraavana päivänä pidetyssä senaatin istunnossa tohtori Georg Hauer⁷ selitti, että yliopiston oli toteltava paavin nuntius-
ta. Sen jälkeen hän antoi lukea bullan ja Eckin saa-

¹Prantl 1872 1, 130-137, 144.

²Bernhard Baumgärtner Nürnbergin raadille 17.10.1520; Riederer 1762, 59.

³Eck Augsburgin piispalle 29.10.1520; Greving 1912, 212. Eichstädtin piispan kannasta myös Bauerreiss 1975, 21.

⁴Kausch 1977, 137.

⁵Hauerin muistiinpanot ja Frankmannin muistiinpanot Prantlin (1872 1, 146) mukaan. Georg Hauerin muistiinpanoista lähemmin Druffel 1886, 626 alav. 1.

⁶Kausch 1977, 138.

⁷Hauerista lähemmin Wolff 1973, 119.

man valtakirjan sekä korosti voimakkaasti vielä toiseen kertaan bullan julkaisemisen välttämättömyyttä. Tämän jälkeen Eck ja Hauer lukivat bullan kaupungin kirkoissa, kumpikin omassa seurakunnassaan, ja järjestivät Lutherin kirjoitusten polttamisen.¹ Ingolstadtin yliopisto suostui siis julkaisemaan bullan, mutta vasta epäroinnin jälkeen ja painostuksen alaisena.

Ingolstadtin yliopiston menettely oli vastoin herttua Vilhelmin kantaa.² Herttua yrittikin taivuttaa Eckiä luopumaan bullan toimeenpanosta. Tämä ei kuitenkaan antanut periksi.³ Päinvastoin hän koetti bullan julkaisemisen jälkeenkin vaikuttaa siihen, että Luther ja hänen kannattajansa vaiennettaisiin mahdollisimman nopeasti. Helmikuussa Eck kääntyi keisarin puoleen estääkseen Lutherin kutsumisen valtiopäivien kuultavaksi. Hän korosti kirjeessään voimakkaasti paavin opillista auktoriteettia ja sen riittävyttä. Kaikki ratkaisuvälillä uskoa koskeissa kysymyksissä kuului apostolilaiselle istuimelle.⁴ Samoin Eck tähdensi kardinaalikallegion asiantuntemusta ja saattoi sisällyttää apostolisen istuimen käsitteeseen myös kardinaalit.⁵ Apostolinen istuin oli erehtymätön uskossa ja horjumaton totuudessa. Vaikka jotkut paavit ihmisinä olivat erehtyneet, Jumala ei ollut koskaan sallinut heidän erehtyä oppia koskevia ratkaisuja tehtäessä, olihan Kristus rukoillut Pietarin puolesta, että tämän usko ei horjuisi. Kirkkohistoria oli osoittanut tämän rukouksen toteutuneen. Siksi ei ollut epäilystäkään siitä, etteikö paavin antama tuomio ollut oikea

¹Hauerin muistiinpanot Prantlin (1872 1, 146-147) mukaan. Eck Saksin herttualle Yrjölle 30.10.1520; Gess 1905, 143. Druffel 1880, 573-574. Kausch 1977, 137.

²Prantl 1872 1, 147.

³Eck Freisingin piispalle [syksyllä 1520?]; Prantl 1872 2, 163.

⁴Eck keisarille 18.2.1521; Eck 1530, iij a, per sed. Apost. (ad quam omne iudicium fidei merito refertur)...

⁵Sama kirje; Eck 1530, iij a: iudicio in causa fidei a Sede Apo. a summo Pontifice & sacro collegio data. Myös s. v b.

ja lopulta voittaisi väärät mielipiteet.¹ Tästä syystä Lutherin kuulusteleminen, hänen asiansa uusi tutkiminen ja myös konsiilin kutsuminen koolle hänen vuokseen olivat täysin turhia. Tärkeää oli vain heresian mahdollisimman nopea tukahduttaminen.²

4.10. Wienin teologinen tiedekunta saa keisarin tuella yliopiston julkaisemaan bullan

Wienin yliopistosta oli keisari Maksimilianin aikana muodostunut humanismin merkittävä keskus.³ Vaikka humanismi oli saanut jonkin verran vastakaikua myös teologien parissa, teologinen tiedekunta pysyi kuitenkin skolastiikan tukikohtana.⁴ Oman sävynsä yliopiston elämään antoivat pitkälliset, valtasuhteita koskevat kiistat. Rehtori oli vuonna 1511 ekskommunikoinut niiden vuoksi koko teologisen tiedekunnan ja pakottanut sen taipumaan tahtoonsa.⁵ Kaksi vuotta myöhemmin yliopiston johdon oli onnistunut saada keisarin tuella paavilta bulla, joka vapautti yliopiston Wienin piispan jurisdiktiosta.⁶ Tämän bullan perusteella jäi kuitenkin edelleen epäselväksi, kuuluiko jurisdiktio yliopiston piirissä rehtorille vai teologiselle tiedekunnalle. Riita jatkui siksi yliopiston sisäisenä

¹ Sama kirje; Eck 1530, iij a: cum summum ibi sit fidei iudicium, infallibilis fides, in obliquabilis ueritas, Nam etsi pravi inueniantur fuisse Pontifices, qui etiam de fide non recte sentirent, nunquam tamen D.O.M. passus est, eos iniquam in fide ferre sententiam, nec unquam in causa fidei ullius Papae sententia (quod certe mirandum est) retractata est, sed in suo robore semper ualida & inuicta permansit: nam sic Christus rogans pro Petro, ut non deficeret fides eius, exauditus est pro reuerentia sua: Ita comperimus iam M.D. ferme annis in CC. & pluribus uiginti Pontificibus: Vnde minime dubitandum, quin haec sententia in causa fidei lata per Pontificem contra erronea Ludderi dogmata, finaliter triumphabit & stabit illesa.

² Sama kirje; Eck 1530, iij a - iiij b.

³ Mecenseffy 1956, 9. Bonorand 1965, 164, 168-170.

⁴ Teologisen tiedekunnan kehityksestä erityisesti Aschbach 1877, 106-119 ja 1888, 7-8.

⁵ Aschbach 1877, 116-117.

⁶ Paavin bulla 12.7.1513; Kink 1854 2, 326. Kinkin teokseen sisältyvien lähteiden epätarkkuudesta Goldmann 1918, 16 alav. 2. Yliopiston ja piispan kiistasta lähemmin Kink 1854 1:1, 291-293 ja Aschbach 1877, 107-108.

valtataisteluna. Käytännössä sensuuri ja inkvisitio jäivät kuitenkin teologisen tiedekunnan aseiksi. Tiedekunta puuttuikin kerran toisensa jälkeen humanistien kirkon perinteistä järjestystä ja papalismia vastaan esittämään kritiikkiin ja pyrki saattamaan hereettisinä pitämiensä oppien esittäjät vastuuseen teoistaan.¹ Teologisen tiedekunnan ja muun yliopiston suhteet kärjistyivät näin jo keisari Maksimilianin aikana.²

Keisarin kuoleman jälkeen Wienissä nousi valtaan uusi aateliston ja porvareiden tukema hallitus. Sen varsinaiseksi johtajaksi tuli oikeustieteen professori ja kaupungintuomari Martin Siebenbürger (Capinius).³ Uusi hallitus ja humanistien hallitsemat tiedekunnat suosivat Lutherin oppien levittämistä.⁴ Innostus niistä kohtaan lisääntyikin nopeasti.⁵ Teologinen tiedekunta päätti siksi jo 14.4.1520 kääntyä inkvisiittorin ominaisuudessaan Wienin piispan Georg Slatkonian ja raadin puoleen sekä ryhtyä muihinkin tarpeellisiin toimiin, jotta Wittenbergin teologien kirjoitusten myynti loppuisi. Wienin teologit leimasivat siis louvainilaisten ja kölniläisten kollegojensa tavoin Wittenbergin teologien kirjoitukset hereettisiksi jo ennen paavin lopullista päätöstä.⁶ Samoin tiedekunta katsoi voivansa päätöksensä perusteella vaatia piispaa toimimaan tahtomallaan tavalla. Piispa Slatkonia tunnettiin humanismin suosijana.⁷ Hän tosin lupasi tiedekunnalle apunsa⁸, mutta ei näytä kuitenkaan ryhtyneen mihinkään toimiin asian suhteen.

¹Kink 1854 1:2, 19-30 (otteita lukuisista heresian tutkimista koskevista asiakirjoista vuosilta 1404-1516). Kink 1854 1:1, 235-236. Aschbach 1877, 111-116.

²Aschbach 1888, 8.

³Zöllner 1966, 162-163.

⁴Kink 1854 1:1, 237-238.

⁵Aschbach 1877, 120. Bonorand 1965, 176-177.

⁶Ote teologisen tiedekunnan aktoista 14.4.1520; Kink 1854 1:2, 120: libelluli scandalosi et contra fidem Christianam atque piarum aurium offensivi,...

⁷Aschbach 1877, 108.

⁸Ote teologisen tiedekunnan aktoista 14.4.1520 Goldmannin (1918, 16 alav. 2) mukaan.

Lokakuun 14. päivänä Eck lähetti bullan Wieniin. Kirjeessään hän vaati paavin nimissä yliopistoa kutsumaan koolle kaikki jurisdiktionensa piiriin kuuluvat ja julkaisemaan bullan. Lisäksi yliopiston tuli kieltää tuomittujen mielipiteiden käsitteleminen ja puolistaminen luennoilla, väittelyissä tai kirjoituksissa yliopistosta erottamisen uhalla. Vain niiden teologien ja kanonistien, jotka halusivat kirjoittaa jotakin Wittenbergin teologeja vastaan, oli sallittava pitää tuomittuja kirjoituksia hallussaan rehtorin ja senaatin luvalla.¹

Eckin kirjeen saavuttua Wieniin rehtori, lääketieteen tohtori Johann Wenzelhauser lähetti sen kaikkien neljän tiedekunnan käsiteltäväksi.² Lisäksi hän koetti siirtää asian piispa Slatkonian hoidettavaksi. Teologinen tiedekunta hyväksyi 4.11. pitämässään kokouksessa rehtorin toimet ja päätti jäädä odottamaan piispan kannanottoa.³ Kun piispa ei kuitenkaan julkaissut bullaa, tiedekunta päätti jo seuraavassa 13.11. pitämässään kokouksessa, että paavia oli toteltava.⁴ Rehtoria ja piispaa oli vaadittava julkaisemaan bulla; rehtorin oli lisäksi huolehdittava sen painamisesta.⁵ Tämän kannan tiedekunta saattoi rehtorin tietoon.⁶

¹Eck Wienin yliopistolle 14.10.1520; Mitterdorffer 1724, 102. Ks. myös Goldmannin (1918, 16 alav. 3) tekemiä korjauksia. Myös Eck Saksin herttualle Yrjölle 30.10.1520; Gess 1905, 143. Kink 1854 1:1, 238. Mecenseffyn (1956, 4) mukaan Eck lähetti bullan Wieniin vasta marraskuussa. Du Moulin Eckartin (1929, 44) mukaan hän kävi itse Wienissä. Nämä tiedot ovat virheellisiä.

²Yliopiston protestaatio 10.12.1520; Balan 1884, 13.

³Ote teologisen tiedekunnan aktoista; Kink 1854 1:2, 120: *Ef fuit conclusum, quod in publicatione ac executione ejusdem bullae Rector Universitatis, ad quem atque regentes Universitatem nominatae literae sunt transmissae, lento pede procederet, sed et, ex quo Episcopo Viennensi in consimili forma cum notario et testibus sunt missae, quod videretur, quid ipse episcopus agere velit...* Goldmann 1918, 16.

⁴Ote teologisen tiedekunnan aktoista; Kink 1854 1:2, 120: *quod omnino sit standum et per omnia et singula bullae apostolicae obediendum;...* Goldmann 1918, 16.

⁵Ote teologisen tiedekunnan aktoista; Kink 1854 1:2, 120-121. Goldmann 1918, 16.

⁶Wienin yliopiston protestaatio 10.12.1520; Balan 1884, 14.

Sen sijaan humanistien hallitsemat muut tiedekunnat selittivät pitävänsä asiaa epäilyttävänä.¹ Tiedekuntien enemmistön kannan mukaisesti yliopisto päätti 30.11. jättää bullan julkaisematta vedoten ajan epävarmuuteen.² Toisaalta yliopisto vakuutti kuuliaisuuttaan paavia kohtaan ja lupasi julkaista bullan saatuaan tarkemman tiedon Eekin valtuuksista ja keisarin kannasta.³

Lisäksi yliopisto kääntyi 10.12. kirjeitse keisarin puoleen ja selitti, että se ei voinut tehdä päätöstä tietämättä keisarin kantaa.⁴ Menettelyään yliopisto perusteli tarkemmin kirjeen mukana lähettämässään protestaatioissa. Sen mukaan yliopisto ei katsonut voivansa julkaista bullaa, koska sitä ei ollut julkaistu muuallakaan Saksassa eikä keisari ollut ottanut siihen kantaa. Lisäksi Eekin valtuuksia pidettiin epäselvinä ja bullan julkaisemisen pelättiin aiheuttavan levottomuuksia. Merkittävää on, että yliopisto vetosi myös Pariisin yliopiston auktoriteettiin: asiaa ei tullut ratkaista, ennen kuin Pariisin yliopiston teologit olivat antaneet tuomionsa Leipzigin väittelystä.⁵ Protestaation lopussa yliopisto vakuutti uskollisuuttaan katoliselle uskolle sekä kirkolle ja sen dogmeille, mutta ei maininnut tässä yhteydessä paavia; sen sijaan se käytti Wittenbergin teologien iskusanaa evankeliumi.⁶

¹ Wienin yliopiston protestaatio 10.12.1520; Balan 1884, 13.

² Yliopiston päätös; Mitterdorffer 1724, 103. Ote teologisen tiedekunnan aktoista 30.11.1520; Kink 1854, 1:2, 121.

³ Yliopiston päätös; Mitterdorffer 1724, 103. Goldmann (1918, 16-17) korostaa tämän mukaisesti esityksessään yksipuolisesti yliopiston uskollisuutta paavia kohtaan ja vaikenee tämän näkemyksensä vastaisista lähteistä.

⁴ Balan 1884, 12: Nec non nobis sine consensu, certa scientia, voluntate decreto et mandato vestrae Caesarie et Catholice Majestatis uti principis et fundatoris nostri procedere in tam arduo negocio licuit...

⁵ Balan 1884, 13-14.

⁶ Balan 1884, 15: nunquam fuisse esse aut fore de mente et intentione nostra vel alicujus nostri vel consentire, defendere, recipere aut promovere quoscumque errores haereseos aut perversa dogmata que contra difem catholicam, sanctam Matrem Ecclesiam ut ejusdem fidei articulos aut evangelium militarent... Kink 1854, 1:1, 240 alav. 281.

Teologinen tiedekunta ei yliopiston päätöksestä huolimatta halunnut luopua kannastaan. Joulukuun 6. päivänä pitämässään kokouksessa se laati piispalle ehdotuksen kaikista niistä toimista, joihin bullan julkaisemisen yhteydessä tuli ryhtyä.¹ Kahta päivää myöhemmin tiedekunnan tohtorit jättivät tämän ehdotuksen piispalle. Samalla he valittivat, että rehtori Wenzelhauser esti heitä hoitamasta inkvisiittorin virkaa, vaikka paavi Nikolaus V oli vuonna 1452 myöntämällänsä privilegiolla luovuttanut tämän tehtävän teologiselle tiedekunnalle. Paikalla oli myös Wienin papistoa. Wittenbergin tohtoreiden oppeihin suopeasti suhtautuva Ala-Itävallan käskynhaltija Leonhard Zegpuuttui kuitenkin asiaan ja kielsi julkaisemasta bullaa.² Teologit eivät silti jättäneet asiaa kesken. He päättivät tiedustella uudelleen piispan lopullista kantaa, jättää käskynhaltijan kannan huomiotta, koska asia ei kuulunut hänelle, ja muistuttaa tiedekunnan nuorempien opettajien mieleen, miten heresiaan oli suhtauduttava.³ Tiedekunnan edustajien yliopiston johdon kanssa käymien neuvottelujen jälkeen asetettiin työryhmä, johon kuuluivat teologisesta tiedekunnasta Johann Trapp ja Christoph Külber sekä oikeustieteellisestä tiedekunnasta Andreas Herer ja lääketieteellisestä tiedekunnasta Wilhelm Pullinger. Työryhmän laatiman sopimuksen mukaan teologinen tiedekunta jäisi odottamaan keisarin päätöstä, mutta saisi jakaa Wienin papistolle bullan mukaisen saksankielisen ohjeen.⁴ Yliopiston johto ei kuitenkaan - kenties käskynhaltijan jyrkän kannan vuoksi - hyväksynyt tätä sopimusta, vaan kielsi teologeja ekskommunikoinnin uhalta ryhtymästä enää mihinkään toimiin.⁵ Koska teo-

¹Ote teologisen tiedekunnan aktoista; Kink 1854 1:2, 121.

²Ote teologisen tiedekunnan aktoista; Kink 1854 1:2, 121-122. Kink 1854 1:1, 240.

³Ote teologisen tiedekunnan aktoista 10.12.1520; Kink 1854 1:2, 122.

⁴Ote teologisen tiedekunnan aktoista 11. ja 12.12. 1520; Kink 1854 1:2, 122-123.

⁵Ote teologisen tiedekunnan aktoista 15. ja 16.12. 1520; Kink 1854 1:2, 123.

logit esittivät rehtorille uudelleen privilegionsa ja vetosivat häneen eivätkä aikoneet vieläkään luopua bullan julkaisemisesta, käskynhaltija Zeg puuttui jälleen asiaan sekä kielsi tiedekuntaa ja kirjanpainajaa rangaistuksen uhalla julkaisemasta bullaa.¹ Tällöin tiedekunta katsoi parhaaksi alistua ainakin toistaiseksi ja jäädä odottamaan keisarin kannanottoa.

Tiedekunnan ei tarvinnutkaan odottaa kauan. Jo käskynhaltija Leonhard Zegin kuolema vuoden 1521 alussa toi käänteeseen mukanaan. Hallitus kutsui 9.1. teologisen tiedekunnan yllättäen luokseen, kehotti sitä multilisuuteen ja käski tiedekuntaa selittämään näkökantansa kirjeellisesti keisarille. Jo samana päivänä tiedekunta päätti käyttää tilanteen muutosta hyväkseen ja teettää bullasta 500 kappaleen painoksen. Tohtori Johann Fortis laati tiedekunnan puolesta keisarille lähetetyn kirjeen.² Teologinen tiedekunta oli siis valmis tottelemaan paavin tahtoa heti painostuksen lakattua.

Tammikuun lopulla yliopisto sai keisarin Wormsissa 30.12.1520 päivätyn vastauskirjeen.³ Keisari arvosteli kovin sanoin yliopiston menettelyä ja piti sen esittämiä näkökohtia vain verukkeina. Sen sijaan teologinen tiedekunta oli menetellyt oikein. Koska uskoa koskevien kysymysten ratkaiseminen kuului paaville ja bulla oli julkaistu myös muualla Saksan valtakunnassa, Wienin yliopiston tuli menetellä teologisen tiedekunnan ehdottamalla tavalla, julkaista bulla ja ryhtyä sen edellyttämiin toimiin.⁴

Yliopiston johto oli kuitenkin vielä keisarin kirjeen saapumisen jälkeenkin haluton julkaisemaan bullaa.

¹Ote teologisen tiedekunnan aktoista joulukuun 16. päivän jälkeisellä viikolla 1520; Kink 1854 1:2, 123-124.

²Ote teologisen tiedekunnan aktoista; Kink 1854 1:2, 124. Kink 1854 1:1, 241. Sen sijaan Aschbachin (1888, 8) epämääräisemmästä sanonnasta saa sellaisen käsityksen, että käskynhaltija olisi kuollut vasta helmimaaliskuussa.

³Ote teologisen tiedekunnan aktoista 30.1.1521; Kink 1854 1:2, 126.

⁴Alkuperäinen Wienin yliopistossa säilynyt kirje on painettuna Kink 1854 1:2, 124-126. Sen sijaan Balan (1884, 16-17) on jostakin syystä ajoittanut Vatikaanissa säilyneen lyhyemmän version (luonnoksen?) maaliskuuhun 1521.

Myöskään piispa Slatkonja ei halunnut noudattaa paa-
vin tahtoa. Teologinen tiedekunta päätti siksi 2.2.
pitämässään kokouksessa katkaista kaikki yhteytensä
piispaan, vaatia rehtoria julkaisemaan bullan ja pai-
nattaa varmemmaksi vakuudeksi keisarin kirjeen sekä la-
tinaksi että saksaksi.¹ Teologinen tiedekunta sai
tukea Johannes Eckiltä, joka vaati uudessa Wiении lä-
hettämässään kirjeessä bullan julkaisemista.² Helmi-
kuun 18. päivänä pidetyssä konsistorin (senaatin) ko-
kouksessa bullan julkaisemisen kannattajat saivat lo-
pulta enemmistön.³ Seuraavana perjantaina (22.2.)
bulla sekä keisarin kirje luettiin koko yliopiston
läsnäollessa ja kuuliijoita käskettiin luovuttamaan he-
reettiset kirjoitukset yliopiston notaarille.⁴ Huma-
nistien hallitsemat tiedekunnat joutuivat näin vuoros-
taan taipumaan poliittiseen painostukseen ja hyväksy-
mään virallisesti bullan.

Bullan julkaisemisesta käyty kiista jakoi Wienin yli-
opiston entistä selvemmin kahteen leiriin. Teologinen
tiedekunta jäi yksin. Se nojautui kuitenkin keisarin
tukeen ja toimi edelleen aktiivisesti näkemyksensä
puolesta. Viikko bullan julkaisemisen jälkeen tiede-
kunta päätti lähettää keisarille tohtori Johann Camer-
sin laatiman kirjeen, jossa kerrottiin bullan julkai-
semisessa tapahtuneista laiminlyönnistä.⁵ Huhtikuun
14. päivänä Wiенииin saapuikin keisarin uusi käskykir-
je, jossa kaikkia käskettiin noudattamaan bullan mää-
räyksiä.⁶

¹Ote teologisen tiedekunnan aktoista; Kink 1854 1:2, 126. Kink 1854 1:1, 242-243. Sen sijaan Aschbachin (1888, 8) mukaan tämä päätös tehtiin vasta 21.2.1521.

²Ote teologisen tiedekunnan aktoista 3.2. ja 11.2.1521; Kink 1854 1:2, 126-127.

³Ote teologisen tiedekunnan aktoista 18.2.1521; Kink 1854 1:2, 127.

⁴Ote teologisen tiedekunnan aktoista 22.2.1521; Kink 1854 1:2, 127. Sen sijaan Mecenseffyn (1956, 9) mukaan yliopisto julkaisi bullan jo invocavit-sunnuntaina (17.2.).

⁵Ote teologisen tiedekunnan aktoista 3.3.1521; Kink 1854 1:2, 127.

⁶Ote teologisen tiedekunnan aktoista 14.4.1521; Kink 1854 1:2, 127.

Teologinen tiedekunta toimi koko kiistan ajan papalისტisen magisterium-teorian edellyttämällä tavalla, vaikka sen henkinen kestävyys joutuikin kovalle koetukselle.¹ Lisäksi tiedekunta korosti päättävällisellä esiintymisellään omaa asemaansa inkvisition käyttäjänä ja oikean opin paikallisena valvojana. Sen sijaan muiden tiedekuntien ja yliopiston johdon päätösten pohjana oli humanistinen perinne, joka ilmeni Pariisin yliopiston asettamisena paavin yläpuolelle.² Taustalla saattoi vaikuttaa myös konsiliaristinen traditio, jolla oli ollut edustajia yliopiston piirissä ainakin 1400-luvun lopulle saakka.³ Lutherin magisterium-näkemyksen hyväksymistä Wienin yliopiston johdon menettelysinänsä ei merkinnyt.⁴ Yliopiston johdon oli lisäksi otettava huomioon keisarin pidättyvästä kannasta sekä Saksan muiden yliopistojen kannanotoista saapuneet tiedot, samoin Wienin paikallisten vallanpitäjien kanta. On myös huomattava, että asiasta näyttää lopulta muodostuneen arvovaltakysymys, joka liittyi yliopiston johdon ja teologisen tiedekunnan aikaisempiin kiistoihin.

4.11. Kööpenhaminan yliopisto jättää bullan julkaisematta

Kööpenhaminan yliopiston piirissä oli humanismilla ja humanistisella raamatuntutkimuksella vanhastaan suuri suosio.⁵ Kuningas Kristian II halusi tukea yliopistonsa kehitystä ajan vaatimuksia vastaavan humanismin hengessä. Hän auttoi siksi karmeliittamunkistoa järjestämään yliopiston yhteyteen collegiumin, jonka ensimmäiseksi johtajaksi tuli vuonna 1519 tunnettu oppinut

¹Kesäkuun alussa ei kukaan tohtoreista suostunut enää ryhtymään avoimeksi tulleeeseen dekaanin virkaan, vaan dekaanin tehtäviä oli hoidettava vuorotellen. Ote teologisen tiedekunnan aktoista 10.6.1521; Kink 1854 1:2, 127-128.

²Ks. Erasmusken samanlaista kantaa s. 209, 217, 226.

³Wienin konsiliaristisesta perinteestä Bäumer 1971, 4.

⁴Näin myös Bonorand 1965, 177.

⁵Andersen 1936, 44-45.

Paulus Helie.¹ Helieä voi luonnehtia lähinnä erasmuslaisen raamattuhumanismin ja kirkkoreformin kannattajaksi.² Hänellä ei ollut teologian tohtorin arvoa. Silti Helie oli kesällä 1520 kuolleen Peter Skotten jälkeen yliopiston ainoa merkittävä teologi ja hänellä oli kaikki yliopiston vakinaisen opettajan oikeudet.³

Kööpenhaminan yliopiston johto näyttää aluksi suhtautuneen myönteisesti Wittenbergin reformaattoreihin, joiden toivottiin myötävaikuttavan kirkon reformiin. Niinpä yliopiston kansleri, Roskilden arvostettu piispa Lave Urne, joka tuki raamattuhumanismia, lähetti veljenpoikansa vuonna 1520 opiskelemaan Wittenbergiin.⁴ Jo vuoden 1520 lopulla tapahtui kuitenkin käänne. Kuuningas Kristian II pyysi lokakuussa 1520 enoltaan Saksin vaaliruhtinaalta reformaattoreiden näkemyksiin perehtynyttä saarnaajaa. Muutamia kuukausia Wittenbergissä opiskellut Martin Reinhard saapuikin joulukuussa Kööpenhaminaan ja kirjoittautui teologiseen tiedekuntaan.⁵ Hän lieenee tuonut mukanaan myös Lutherin kirjoituksia.⁶ Viimeistään tällöin Kööpenhaminan yliopiston opettajat tutustuivat Lutherin *De Captivitate Babylonica Ecclesiae praeludium* -teokseen. Esimerkiksi Paulus Helie sanoutui tämän jälkeen irti Lutherista, koska hän ei halunnut kiistää paavin auktoriteettia.⁷

¹ Andersen 1934, 11-14 ja 1936, 37-43. Yliopiston kehityksestä myös Norvin 1929, 224-225 ja 239-241.

² Andersen 1936, 64-65. Lindhardt 1965, 252-257. Schmitt (1893, 4-5) pyrkii yksipuolisesti esittämään Helien skolastikkona.

³ Matriikkelin mukaan Helie oli "*sacrosanctae theologiae absolutus baccalaureus, lector in sacra pagina*". Lähemmin Schmitt 1893, 4-5 ja Andersen 1936, 31, 40-46.

⁴ Andersen 1936, 43.

⁵ Andersen 1917, 78-83. Vanhempi traditio (esim. Thura 1734, 58 ja Werlauff 1850, 25) oletti, että Reinhard tuli yliopiston opettajaksi Skotten tilalle. Reinhardin vaatimattoman koulutuksen huomioon ottaen tämä tuskin voi pitää paikkaansa.

⁶ Andersen 1936, 93-94.

⁷ Ks. Helien vuonna 1526 tanskaksi kaksi vuotta aikaisemmin kääntämäänsä Lutherin rukouskirjaan kirjoittama esipuhetta; PH 1, 188-189. Andersen 1934, 14-15. Helien suhteesta Reinhardiin lähemmin Schmitt 1893, 10-11.

Myös pannanuhkausbulla lienee tunnettu Kööpenhaminassa jo vuoden 1520 lopulla.¹ Koska yliopiston johto oli jo vieraantumassa Lutherista, se aikoi julkaista bullan ja tunnustaa näin paavin auktoriteetin.² Yliopisto katsoi kuitenkin parhaaksi odottaa Ruotsissa oleskelevan kuninkaan paluuta ja hänen päätöstään asiasta. Palattuaan helmikuussa 1521 Kööpenhaminaan Kristian II ei halunnut julkaista bullaa, koska hänen enonsa Saksin vaaliruhtinaskaan ei ollut tehnyt näin.³ Tähän yhteyteen kuuluu luonnollisimmin Paulus Helien kertomus, jonka mukaan kuningas tiedusteli hänen kannansa Lutheriin. Helie arvosteli vastauksessaan Lutherin etiikkaa ja selitti sen, mitä tämä oli kirjoittanut paavia ja kirkon auktoriteettia vastaan, olevan heresiaa.⁴ Kuningas piti kuitenkin kiinni kannastaan ja kielsi julkaisemasta bullaa.⁵ Yliopisto alistui hänen tahtoonsa.⁶

4.12. Pariisin yliopiston teologinen tiedekunta tuomitsee Lutherin opit

Myös Pariisin yliopiston teologinen tiedekunta otti keväällä 1521 kantaa Wittenbergin teologien oppeihin. Tätä kannanottoa oli valmisteltu edellisestä kesästä lähtien. Saksin herttua Yrjö oli vakuuttunut Lutherin oppien vaarallisuudesta. Koska Pariisin yliopisto ei ollut tuominut niitä määrääjäksi ilmoittamaansa helluntaihin 1520 mennessä, herttua pyysi Pariisin teologista tiedekuntaa tutkimaan Leipzigin väittelyn asiakirjoja ja Lutherin kirjoituksia. Tiedekunta käsitteli tätä pyyntöä 17.7.1520 pitämässään kokouksessa. Se päätti ottaa tehtävän vastaan ja aloittaa väittelyn

¹Lindhardt 1965, 262.

²Lindhardt 1965, 262. Myös Helie Petrus Ivarille 3.11.1524; PH 1, 178.

³Andersen 1917, 89.

⁴Helie Petrus Ivarille 3.11.1524; PH 1, 179: Que autem scribit contra ecclesiasticam pietatem, Romanum pontificem ab ecclesie recepta sacra idem Lutherus, ita heretica esse duco, ut magis esse nequeant. Andersen 1934, 16.

⁵Luther Spalatinille 7.3.1521; WA Br 2, 283: Rex Dacie etiam persequitur papistas mandato dato vniuersitati sue, ne mea damnarent.

⁶Andersen 1936, 94.

asiakirjojen tutkimisen katumusta käsittelevästä neljännestä osasta. Analyysin tekeminen annettiin syndicus Noel Bédan¹ ja tohtori Jacques Barthélemin tehtäväksi. Tiedekunta aikoi käsitellä asiaa kokouksissaan heidän selvitystensä pohjalta.² Tätä päätöstä arvioitaessa on otettava huomioon, että herttuan pyyntö tarjosi Pariisin teologeille mahdollisuuden korostaa auktoriteettiaan joka suuntaan - myös paaviin nähden: tuomitsemalla itse Lutherin heidän ei tarvinnut tyytyä pelkästään ottamaan kantaa kesällä 1520 jo ajan-kohtaiseen pannauhkausbullaan.

Asian käsittelystä on lähteissä vain muutama maininta. Elokuun 14. päivänä pitämässään kokouksessa tiedekunta ei näytä päässeen yksimielisyyteen silloin esillä olleista asioista.³ Sen sijaan myöhemmin erimielisyyksistä ei enää ole mainintoja.⁴ Lähteiden puuttuminen viittaa siihen, että asiaa käsiteltiin vastoin alkuperäistä päätöstä suppeassa piirissä.⁵ Herttua Yrjö kiirehti työn valmistumista uudella viestillä, jonka tiedekunta sai marraskuussa.⁶ Tuomio lienee alkuperäisessä muodossaan valmistunutkin vuoden 1520 lopulla. Lutherin lokakuussa ilmestynyt *De Captivitate Babylonica Ecclesiae praeludium* -teos saapui kuitenkin juuri näihin aikoihin Pariisiin. Se herätti teologisen tiedekunnan piirissä suurta pahennusta.⁷ Tiedekunta päätti siksi tutkia myös sen. Tämä arviointi valmistui maaliskuussa.⁸ Syndicus Bédan ehdotti sen jälkeen yliopistolle, että se julkaisisi tuomion nimis-

¹Bédasta lähemmin Feret 1901, 4-7 ja Cristiani 1946, 63-65.

²Teologisen tiedekunnan päätösten kirja (regestum conclusionum) 17.7.1520; Clerval 1917, 274. Bos 1974, 36-37.

³Teologisen tiedekunnan päätösten kirja 14.8.1520; Clerval 1917, 273: In materia de Leuter de qua fuerat articulus non fuit conclusio pacifica.

⁴Teologisen tiedekunnan päätösten kirja 15.9. ja 15.11. 1520; Clerval 1917, 275, 278. Bos 1974, 38-39.

⁵Bos 1974, 39.

⁶Thomas Gramaye Pariisin yliopiston teologiselle tiedekunnalle 10.11.1520; Gess 1905, 145-146.

⁷Tuomiossaan tiedekunta vertasi sitä Koraaniin. Bos 1974, 67.

⁸Lähemmin Bos 1974, 39-41.

sään herttua Yrjön alkuperäisen pyynnön mukaisesti. Yliopisto päätti kuitenkin, että kaikkien neljän tiedekunnan oli ensin neuvoteltava asiasta. Tällaisesta neuvottelusta taas ei ole säilynyt tietoja. Ilmeisesti muut tiedekunnat eivät halunneet ottaa kantaa asiaan. Teologisen tiedekunnan oli siksi saatettava itse tuomionsa julkisuuteen.¹

Pariisin yliopiston vaikeneminen ja sen Lutherille suosiollisesta kannasta liikkuvat huhut alkoivat Wittenbergin teologien vastustajista tuntuakin yhä kiusallisemmilta. Niinpä Aleander lähetti maaliskuussa nuoremman veljensä välityksellä Pariisiin pahimpina pitämiään Lutherin kirjoituksia, koska hän pelkäsi, että Pariisin teologit eivät tunteneet niitä, vaan kenties asettuisivat Lutherin puolelle pelkästään siitä syystä, että pannauhkausbullassa oli esitetty papalastinen näkemys, jota he tunnetusti eivät hyväksyneet.² Tämä osoittaa, että kysymys ei ollut enää niinkään Leipzigin väittelyn tuomitsemisesta kuin kannanotosta Lutherin sen jälkeen julkaisemiin kirjoituksiin ja toisaalta pannauhkausbullaan.

Huhtikuun 15. päivänä teologinen tiedekunta tuomitsi lopulta hereettisiksi 104 Lutherin lausetta³, jotka olivat peräisin ennen joulukuuta 1520 ilmestyneistä latinankielisistä kirjoituksista.⁴ Tiedekunta kääntyi lisäksi kirjeitse keisarin, Ranskan kuninkaan sekä herttua Yrjön puoleen ja kehotti heitä hävittämään Wittenbergin tohtorien turmiollisen opin.⁵ Tämä osoittaa Pariisin teologien suurta käsitystä omasta magisteriumistaan: katolinen usko ilmeni heidän tuomionsaan, jonka perusteella maallinen esivalta saattoi ryhtyä toimiin paavin ja piispojen kantaa enempiä kyselemättä.

¹Lähemmin Bos 1974, 41-42.

²Aleander kardinaali de Medicille [5.5.1521]; Brieger 1884, 188-189: certo che mi dubitai, quando tal fama si spargea, che forsi loro havessero veduti soli l'articoli della Bulla, nelli quali de potestate Papae, come sa V.S.^{Rma.}, li Parisini sono in alcuna cosa discordi, da noi; però mandai loro li altri mali libri, ... Bos 1974, 35.

³Teologisen tiedekunnan päätösten kirja 15.4.1521; Clerval 1917, 285.

⁴Lähemmin Bos 1974, 53-55.

⁵Teologisen tiedekunnan päätösten kirja 15.4.1521; Clerval 1917, 285: exhortando ut hujusmodi perniciosam doctrinam de suis ditionibus eliminarent.

Tuomio oli annettu dekaanin ja teologisen tiedekunnan nimissä kaikille Kristukseen uskoville, jotka rakastivat katolista totuutta.¹ Johdannossa tähdennettiin voimakkaasti katolisen kokonaiskirkon auktoriteettia. Luther erehtyi luullessaan, että hän yksin ymmärsi oppilliset asiat paremmin kuin kirkko ja että Jumala oli paljastanut hänelle sellaisia pelastuksen kannalta välttämättömiä asioita, joita kirkko ei ollut aikaisemmin tiennyt.² Lutherin kannassa ei sinänsä ollut mitään uutta: aikaisemmatkin hereetikot olivat ajatelleet samoin.³ Lutherin oppi olikin vain varhaisempien heresioiden toistamista ja uusien keksimistä.⁴ Lutheria ei voitu enää pitää katolilaisena, koska hän ei kuunnellut kirkkoa (Mt 18:17).⁵ Kirkon ortodoksinen usko taas ilmeni yliopistojen ja tohtoreiden kannanotoista sekä pyhien konsiilien päätöksistä.⁶ Jo johdannosta ilmeni siis, että tiedekunta korosti yliopistojen auktoriteettia. Tämän mukaisesti tiedekunta katsoi oman arvovaltansa riittävän tuomion perusteluksi, eiväthän apostolit ja konsiilitkaan olleet perustelleet tekemiään päätöksiä.⁷ Konsiliaristinen traditio taas ilmeni johdannon lisäksi myös siitä, että tiedekunta nimenomaan tuomitsi Lutherin väitteen, jonka mukaan kenellä tahansa oli oikeus ryhtyä tarvit-

¹ Bos 1974, 63: Decanus et facultas theologiae generalis scholae Parisiensis omnibus Christi fidelibus cum synaero catholicae veritatis amore, salutem.

² Bos 1974, 65.

³ Bos 1974, 65-66.

⁴ Bos 1974, 64-65.

⁵ Bos 1974, 65: aut quomodo catholicis ascribetur qui ecclesiam non audit,...

⁶ Bos 1974, 65: Omnium nempe universitatum scholis suum ausus est praeferre iudicium, priscorum quoque vel sanctorum doctorum ecclesiae sententias contemnit et, ut ad impietatis cumulum addat, sacrarum sanctiones conciliorum enervare contendit,... Nonne impium se prodit et infidelem quisquis orthodoxae fidei, sanctis ecclesiae doctoribus ac sacris conciliis credere dedignatur? Samoin s. 101.

⁷ Bos 1974, 68: Proposito nanque de legalium observatione dubio, quid sentirent ipsi paucis explicuerunt, rationibus (cur ita definirent) nullis scripto mandatis. Quem modum quoque decernendi sacra consueverunt tenere concilia.

taessa vastustamaan konsiilin päätöksiä.¹ Siksi oli väärä myös Lutherin väite, että Konstanzin konsiili oli erehtynyt tuomitessaan Husin.² Pariisin teologeille konsiili oli ylin ja erehtymätön auktoriteetti. Sen sijaan paavista ja paavin suhteesta konsiiliin tuomiossa ei puhuttu mitään; Lutherin papalismia vastaan esittämää kritiikkiä ei siis tuomittu.³

Virallisten asiakirjojensa mukaan tiedekunta teki päätöksen tuomiosta yksimielisesti.⁴ Onkin mahdollista, että tiedekunnan tohtoreiden asenne Lutheriin oli muuttunut sen jälkeen, kun tämä oli kieltänyt myös konsiilin erehtymättömyyden. Toisaalta on mahdollista, että tiedekunnan johto oli painostuksen avulla saanut aikaan muodollisen yksimielisyyden. Humanistien parissa liikkuneiden tietojen mukaan tuomion takana olivat erityisesti Noel Beda, Guillaume Duchesne ja muuan Christophorus-niminen tohtori.⁵ Sen sijaan muissa tiedekunnissa oli varsinkin humanistien piirissä monia, jotka suhtautuivat edelleen myönteisesti Lutherin näkemyksiin.⁶

Myös Lutherin vastustajat olivat tyytymättömiä tuomioon. Se, että tuomiossa vaiettiin kokonaan paavin ase-

¹ Bos 1974, 93: Haec propositio si velit scriptor licitum esse cuipiam concilii legitimi authoritati contradicere in iis quae fidem et mores concernunt, est schismatica et haeretica. Jedin 1967, 88-89.

² Bos 1974, 93: Haec propositio loquendo de articulis condemnatis de quibus intendit scriptor, est falsa, impia et sacris conciliis iniuria.

³ Bos 1974, 211-212.

⁴ Teologisen tiedekunnan päätösten kirja 15.4.1521; Clerval 1917, 285: et totum negotium unanimi consensu omnium conclusit,... Myös Bos 1974, 44.

⁵ Glareanus Zwinglille 4.7.1521; ZSW 7, 461. Erasmus Hollannin neuvoston puheenjohtajalle Nicholas Everardille [n. maaliskuussa 1521]; OE 4, 447r.28 - 448r.32. Bos 1974, 44-53.

⁶ Glareanus Zwinglille 1.11.1520; ZSW 7, 362. Glareanus Myconiukselle 7.4.1521 Herminjardin (1866, 63 alav. 6) mukaan: De Luthero quid scribam nihil habeo. Unum hoc scio, doctissimos quosque de doctrina et viro sentire optime:... Glareanus Zwinglille 4.7.1521; ZSW 7, 461. Sveitsiläissyntyisen Glareanuksen asemasta yliopiston piirissä lähemmin Fritzsche 1890, 23. Myös Bos 1974, 242.

masta, herätti pian kiusallista huomiota.¹ Aleander valitti alkukesällä Roomaan lähettämässään raportissa, että Pariisin teologit eivät olleet tuominneet Lutherin hyökkäystä paavia vastaan. Syynä siihen oli hänenkin käsityksensä mukaan vanha kiista paavin ja konsiilin suhteesta.² Aleander toivoi kuitenkin voivansa vielä suullisten neuvottelujen avulla taivuttaa pariisilaiset tuomitsemaan Lutherin väitteet myös paaviuden osalta.³ Eckin kannalta taas oli pääasia, että Pariisin yliopisto oli nyt edes jossakin muodossa ottanut kantaa Leipzigin väittelyyn. Eck painatti tuomiosta oman versionsa, jossa hän korosti, että Luther oli hävinnyt väittelyn. Sen sijaan myös Eck vaikenä siitä, että Pariisin teologit eivät olleet tuominneet Lutheria väittelyn keskeisen kiistan, paavin magisteriumin osalta.⁴

4.13. Oxfordin ja Cambridgen teologit tuomitsevat Lutherin opit

Lutherin kirjoitukset olivat tulleet humanistien ja kauppiaiden välityksellä nopeasti tunnetuiksi myös Englannissa.⁵ Etenkin Cambridge, josta oli hyvät yhteydet mannermaalle, joutui uusien näkemysten vai-
kutuspääpiiriin.⁶ Humanismi oli saanut Cambridgen yliopistossa lujan jalansijan, olihan itse Erasmus Rotterdamilainen opettanut Cambridgessä vuosina 1511-1514.⁷ Lutherin väitteet koettiin aluksi lähinnä

¹ Lutherin päätössanat hänen julkaisemaansa tuomion saksannokseen; WA 8, 292 r.16 - 293 r.12.

² Aleander kardinaali de Medicille [kesäkuun alussa (?) 1521]; Brieger 1884, 237: uno solo hanno fatto male, che de primatu pontificis non hanno fatto mentione alcuna,... Io tutta volta me dubito, che hanno lassato per la causa antica della scola Parisina super Pontifice et Concilio.

³ Sama kirje; Brieger 1884, 237. Bos 1974, 248.

⁴ Lähemmin Bos 1974, 249.

⁵ Lähemmin Meyer 1958, 173-175.

⁶ Mullinger 1873, 570.

⁷ Cambridgen humanismista lähemmin Mullinger 1873, 423-540 ja Porter 1958, 3-40.

erasmuslaisen humanismin radikaaliksi kärjistykseksi.¹ Sellaisena ne voimistivat skolastiikkaa ja perinnäistä kirkollisuutta kohtaan tunnettua vastenmielisyyttä.² Oxfordissa humanismi ei ollut saavuttanut selkeää asemaa kuin Cambridgessä. Yliopiston opettajista monet vastustivat jyrkästi kreikan opintoja peläten niiden johtavan heresioiden syntyyn. Oxfordin yliopisto pysyikin skolastiikan tukipylväänä. Lutherin näkemysten leviämisestä sinne vuoteen 1521 mennessä ei ole säilynyt tietoja.³

Maalis-huhtikuussa 1521 kuuria pyysi Englannin hallitusta järjestämään Lutherin kirjoitusten tuomitsemisen.⁴ Kuten Carl Meyer on osoittanut, kysymys suhtautumisesta Lutheriin kytkeytyi läheisesti Englannin ulkopolitiikkaan. Asiaa harkittuaan kardinaali Thomas Wolseyn johtama hallitus päätti lopulta suostua kuurian pyyntöön.⁵ Wolsey ei halunnut kuitenkaan tuomita Lutheria pelkästään paavin bullan tai oman auktoriteettinsa nojalla. Samoin kuin keisari edellisenä syksynä hänkin päätti nojautua yliopistojen opilliseen auktoriteettiin. Oxfordiin asian johdosta lähetämässään kirjeessä kardinaali kehotti yliopistoa lähettämään Lontooseen kaksi tai kolme teologia avustamaan Lutherin kirjoitusten tutkimisessa. Huhtikuun 21. päivänä Oxfordissa valittiin tähän tehtävään teologian tohtorit John Kinton, Thomas Brinknell, John Roper ja John de Coloribus.⁶ Cambridgen yliopisto lähetti Lontooseen samoin neljä tohtoria: Henry

¹Erityisesti Porter (1958, 41) korostaa tätä.

²Cambridgessä oli jo vuonna 1517 ilmennyt vastustusta aneita kohtaan. Lähemmin Mullinger 1873, 556-557 ja Darby 1953, 26-27.

³Lyte 1886, 434-435. Mallet 1924, 424-435.

⁴Varakansleri Giulio de Medici kardinaali Thomas Wolseylle maalis-huhtikuussa 1521 Brewer (1867, 465) mukaan.

⁵Lähemmin Meyer 1958, 180-185.

⁶Wood 1796, 19. Lyte 1886, 456. Näistä tohtoreista lähemmin Wood 1813, 30, 47, 76 ja 94 sekä DNB:n artikkelit.

Bullockin, Hugh Humphreyn, John Watsonin ja Robert Ridley.¹

Oxfordin ja Cambridgen tohtoreiden Lutherin opeista laatima tuomio julkaistiin Westminster Abbeyssä 12.5. järjestetyssä juhlallisessa tilaisuudessa.² Tuomion sisällöstä ei ole säilynyt tietoja. Kardinaali Wolsey vaati kaksi päivää myöhemmin julkaisemassaan käskykirjeessä kaikkien Lutherin kirjoitusten luovuttamista piispoille, mutta ei viitannut enää yliopistojen tuomioon.³ Lontoon lisäksi Lutherin kirjoitukset poltettiin molemmissa yliopistokaupungeissa.⁴ Ainakin Cambridgessä koetettiin - kuurian keväällä antaman neuvon mukaisesti - saada opiskelijoiden yleinen mielipide tuomion taakse järjestämällä riemujuhla, jossa tarjottiin juomia yliopiston laskuun.⁵

¹Ote Cambridgen yliopiston proktorin tileistä Mullingerin (1873, 571-572 alav. 5) mukaan. Muutamat tutkijat (viimeksi Porter 1958, 45) ovat ajoittaneet nämä merkinnät vuoteen 1520 ja selittäneet siksi, että Lutherin kirjoitukset tuomittiin Cambridgessä jo tällöin. Merkinnät viittaavat kuitenkin mitä todennäköisimmin kevään 1521 tapahtumiin. Ajoituksesta erityisesti Mullinger 1873, 571-572 alav. 5. Näin myös Meyer 1958, 179 ja Green 1964, 87. Mainituista tohtoreista lähemmin DNB:n artikkeleissa.

²Englanninkielinen referaatti Venetsian lähettilään Antonio Surianin Venetsiaan 11.5.1521 lähettämästä raportista; CSPM, 121: Friar Martin Luther is to be proclaimed an heretic, and his works burnt. He has already been sentenced; and on Sunday Cardinal Wolsey will publish his condemnation by the Councils [concijl-Universities?] of Cambridge and Oxford as a heretic:... Englanninkielinen referaatti samanlaisesta 13.5.1521 Lontoosta lähetetystä raportista (jonka lähettäjäksi on ilmeisen virheellisesti ilmoitettu Contarini); CSPM, 122. Englanninkielinen referaatti lähettiläs Surianin sihteerin Lodovico Spinellin veljelleen Venetsian Ranskassa olevan lähettilään sihteerille Gasparo Spinellille toukokuun 14. ja 17. päivän välillä lähettämästä kirjeestä; CSPM, 123-124.

³Käskykirje on painettuna Strype 1822, 20-25.

⁴Wood 1796, 19. Lyte 1886, 456.

⁵Ote proktorin tileistä Mullingerin (1873, 571-572 alav. 5) mukaan. Ks. myös varakansleri de Medici kardinaali Wolseylle maalishuhtikuussa 1521 Brewerin (1867, 455) mukaan. Meyer 1958, 181.

Vaikka Englannin molemmat yliopistot tuomitsivatkin näin Lutherin väitteet, kysymyksessä ei periaatteessa näytä olleen pelkkä pannauhkausbullan julkaiseminen, vaan itsenäinen arvio uusista opeista. Oxfordin ja Cambridgen yliopistot toimivat näin Pariisin yliopiston tavoin paavista riippumattomina kirkon opettajina ja Englannin hallitus niiden tuomion täytäntöönpanijana. Toisaalta yliopistot pelkästään noudattivat tässä kysymyksessä (kuten muissakin asioissa¹) hallituksen ja sen mahtavan johtajan kardinaali Wolseyn tahtoa.

4.14. Wittenbergin teologit kiistävät Pariisin yliopiston auktoriteetin

Yliopistojen kannanotoista herätti Pariisin teologien tuomio verrattomasti suurinta huomiota. Se tunnettiin Wittenbergissä jo kesäkuun alkupuolella.² Luther kirjoitti kesäkuussa Wartburgissa vastineen louvainilaiseen Jacobus Latomuksen kiistakirjoitukseen.³ On mahdollista, että myös Luther tunsu jo tällöin Pariisin teologien tuomion⁴, sillä hän hyökkäsi kirjoituksessaan voimakkaammin kuin aikaisemmin yliopistoja vastaan. Luther selitti luottaneensa aluksi siihen, että yliopistojen tohtorit puolustaisivat tarpeen tullen oikeaa oppia. Tässä hän oli kuitenkin pettynyt.⁵ Siksi hän yhtyi Melanchthonin jo talvella esittämään näkemykseen, että yliopistot olivat saatanan synagogogia, joissa opetettiin sofistisia oppeja.⁶

Melanchthon julkaisi Pariisin teologien tuomion kesälä 1521 ja liitti siihen oman Lutheria puolustavan apologiansa.⁷ Hän oli hyvin pettynyt tuomioon, sillä Lutherin kannattajat olivat Pariisin teologien

¹Erityisesti Lyte 1886, 418-431 ja Mullinger 1873, 549.

²Kawerau & Müller 1889, 261.

³Luther sai käsikirjoituksen valmiiksi 20.6.1521. Kawerau & Müller 1889, 89.

⁴Varmasti tiedämme, että Luther tunsu sen heinäkuun alussa. Kawerau & Müller 1889, 262.

⁵WA 8, 45r.23-28.

⁶WA 8, 46: Universitates vero Synagogas Synagogarum Satanae, in quibus Sophistothologi, Epicurei illi porci, suum regnum regnant.

⁷Bos 1974, 252.

mielipiteestä talvella 1520-21 liikkuneiden huhujen perusteella odottaneet paljon myönteisempää kannanottoa.¹ Melanchthon selitti, että oli vaikea uskoa oikean opin linnoituksena pidetyn Pariisin yliopiston tehneen sellaista päätöstä; ainakaan se ei ollut voinut tapahtua yliopiston kaikkien teologien suostumuksella.² Melanchthon ei antanut tuomiolle mitään arvoa. Hän selitti, että kirkolle niin turmiollinen skolastiikka oli syntynyt juuri Pariisin yliopistossa.³ Siksi tätä yliopistoa voitiin aiheellisesti pitää hereettisenä.⁴ Esimerkkinä Pariisin teologian surkeudesta Melanchthon mainitsi skotlantilaissyntyisen, konsiliaristina tunnetun John Majorin (k. 1550) teokset.⁵ Eriytyisen pahana hän piti sitä, että Pariisin yliopisto ei ollut Lutherin tavoin perustellut väitteitään Raamatulla.⁶ Siksi Melanchthon saattoi asettaa Jumalan sanan yliopistoa vastaan. Raamattu oli varma ja selvä auktoriteetti, joka tulkitsi itse itseään eikä näin ollen tarvinnut muita tulkitsijoita.⁷ Sen sijaan yliopistot, isät ja konsiilit eivät voineet säätää uusia dogmeja, koska ne saattoivat erehtyä, kuten jo Occam oli opettanut.⁸ Lutherilla oli siksi oikeus asettua Jumalan sanasta kiinni pitäen vastustamaan konsiileja, isiä ja yliopistoja.⁹

¹Lähemmin Kawerau & Müller 1889, 257, 260. Hemptall 1973, 36-37.

²MW 1, 142 r.7-9.

³MW 1, 143 r.1-16.

⁴MW 1, 153 r.21-23.

⁵MW 1, 143 r.35 - 144 r.7.

⁶MW 1, 145 r.3-10. Bos 1974, 254.

⁷MW 1, 146: Proinde dabitur mihi certum esse scripturae sententiam ac perspicuam, ita ut ipsa, si quis alicubi locus est obscurior, sese exponat, praesertim in his, quae sciri credique voluit Spiritus sanctus.

⁸MW 1, 146-146: Quid autem manifestius est, quam nec Universitates, nec sanctos patres, nec Concilia posse articulos fidei condere? quandoquidem fieri potest, ut errent non modo Universitates, sed et sancti patres et Concilia, quod si mihi non creditis, Occhamo saltem vestro credite. Ks. myös s. 25.

⁹MW 1, 147: Liceat igitur Luthero opponere certam Scripturae sententiam Conciliis, patribus et scholis.

Toisaalta Melanchthon pyrki osoittamaan, että Luther teoreettisesta lähtökohdastaan huolimatta oli itse asiassa yhtä mieltä isien sekä vanhan kirkon konsiilien kanssa¹ ja vastusti vain antikristillisen paa-
vvin järjestämiä myöhäiskeskiajan konsiileja.² Sen sijaan yliopistoille yleensäkin hän ei antanut arvoa, vaan epäili, oliko mikään niistä opettanut koskaan puhdasta Raamatun sanaa.³

Luther yhtyi Melanchthonin esittämiin näkökohtiin. Hän ei siksi laatinut omaa vastinettaan, vaan julkaisi elokuussa saksantamansa Pariisin yliopiston tuomion ja Melanchthonin apologian sekä liitti niiden mukaan oman esi- ja päätöspuheensa.⁴ Myös Luther kiinnitti huomiota erityisesti siihen, että Pariisin tuomiota ei ollut mitenkään perusteltu. Sellaisia tuomioita voi kuka tahansa antaa. Ne olivat kuitenkin arvottomia, sillä apostolien esimerkin mukaan kaikki opilliset kannanotot oli perusteltava Raamatulla. Tästä syystä Luther ei antanut Pariisin yliopistolle mitään arvoa kirkon opin tulkitsijana, vaan selitti sen olevan antikristuksen pääpaikka.⁵ Vuoden 1521 aikana Lutherin kannattajat julkaisivat vielä muitakin kirjoituksia Pariisin yliopiston tuomiota vastaan.⁶ Myös syksyllä valmiiksi saamassaan teoksessa "De abroganda missa privata" Luther hyökkäsi jyrkin sanoin yliopistoja vastaan ja vertasi niitä jälleen Moolok-jumalaan, jolle paras nuoriso uhrattiin.⁷ Teologian tohtorit taas eivät olleet mitään muita kuin Raamatun ennustamia valheopettajia.⁸

¹Erityisesti MW 1, 147 r.16-17. Fraenkel 1961, 32-34. Bos 1974, 254-255.

²MW 1, 152 r.34-36.

³MW 1, 143: Nam quae schola usquam docuit pure sacras literas?

⁴Kawerau & Müller 1889, 262.

⁵WA 8, 267 r.14-19, 291 r.21-22, 292 r.7-10.

⁶Lähemmin Bos 1974, 262-268.

⁷WA 8, 411 r.32 - 412 r.1, 472 r.37 - 474 r.18.

⁸WA 8, 468 r.13-15. Myös Steinlein 1912, 56 ja Bos 1974, 259.

Wormsin valtiopäivät ratkaisivat Wittenbergin kapi-nallisten teologiien aseman poliittisessa suhteessa. Luther ei suostunut nytkään tunnustamaan kiistan ratkaisijaksi toivotun yleisen kirkolliskokouksen erehtymättömyyttä.¹ Näin hän petti Saksan kansalli-sen puolueen toiveet.² Saksan valtakunta yhtyi paa-vin Lutherin opeista antamaan tuomioon; ruhtinaat torjuivat näin hänen vetoomuksensa reformin alulle panemisesta. Kiista yliopistojen kanssa merkitsi teo-logisessa mielessä samanlaista tilanteen selviämistä. Kaikki kiistaan kantaa ottaneet valtakunnan yliopis-tot Wittenbergiä ja Erfurtia lukuunottamatta osoitti-vat julkaisemalla pannauhkausbullan tunnustavansa ai-nakin muodollisesti paavin ja piispojen auktoritee-tin. Myös suuren arvovalan omaava Pariisin yliopisto asettui vastustamaan Wittenbergin tohtoreiden käsi-tyksiä, vaikka se ei toisaalta hyväksynyt myöskään papalisticista oppia.

Tässä tilanteessa Luther ja hänen kannattajansa näki-vät ainoaksi mahdollisuudeksi erota paavista ja tä-män johtaman kirkollisen hierarkian yhteydestä.³ Wittenbergin teologiien kannalta katsottuna ratkaiseva murros tapahtui siis keväällä 1521. Seurakuntaelämän uudistaminen kirkon perinteistä johtoa enää huomioon ottamatta alkoi muutamaa kuukautta myöhemmin. Se kat-sottiin mahdolliseksi, koska paaviudessa nähtiin pelkkä antikristillinen mahti, joka oli saanut kir-kon vangikseen, mutta ei itse kuulunut siihen. Eroamisen teologisena perustana oli *claritas scriptu-rae* -oppi. Johdonmukaisena seurauksena siitä oli raa-matunkäännöstyö, johon Luther ja Johannes Lang en-simmäisinä ryhtyivät.⁴ Joulukuussa 1521 Luther kir-joitti Langille toivovansa, että jokaisella kaupun-gilla olisi oma kääntäjänsä.⁵ Näin kristityt saisi-

¹ Lähemmin Ebner 1962, 25-27. Seuraavana syksynä Luther arvosteli jo myös horjumattomana auktoriteet-tina pidettyä Nikaian konsiilia. *De votis monasticis*; WA 8, 617r.1-3. Johns 1966, 49.

² Lähemmin Johns 1966, 144.

³ Luther selitti jo kesäkuussa 1521 kirjoittamassaan *Rationis Latomianae confutatio* -teoksessa, että kristittyjen oli erottava paavin yhteydestä (lähdet-tävä Babylonista Jerusalemiin); WA 8, 44r.39 - 45r.6.

⁴ Langin käännöstyöstä lähemmin Burgdorf 1911, 32-33.

⁵ Luther Langille 18.12.1521; WA Br 2, 413r.7-9.

vat kaikkialla kuulla ja lukea Jumalan selvää sanaa juuri heidän omalla murteellaan. Erasmuskin jo vuonna 1516 esittämä ohjelma¹ alkoi näin toteutua radiikaalissa muodossa.

Vuoteen 1520 saakka Lutherin asiassa oli kysymys teologisesta kiistasta, josta lähinnä humanistit olivat innostuneet. Sen sijaan kirkkokansaa ja seurakuntapapistoa se ei juuri ollut koskettanut.² Lutherin ja hänen kannattajiensa kiistäessä kokonaan kirkon perinnäisten auktoriteettien arvovallan monet, etenkin vanhemmat humanistit alkoivat epäillä heidän asiansa oikeutusta. Kevään 1521 jälkeen Wittenbergin ekskommunikoidut teologit saattoivat nojautua enää vain Saksin vaaliruhtinaan ja vaaliruhtinaskunnan seurakuntien tukeen. Jo raamatunkäännöstyön aloittaminen osoittaa, että Luther ja hänen kannattajansa olivat valmiit kääntymään kirkkokansan puoleen. Kysymyksessä oli kuitenkin aivan uusi tilanne, johon ei ollut valmiita malleja. Tähän saakka Luther ja hänen kannattajansa olivat Raamattuun nojautuen pääasiassa vain kiistäneet vastustajiensa virheellisiä assertioita, nyt heidän oli itse luotava uutta. Oli jo osoittautunut, että Wittenbergin teologit olivat itsekin eri mieltä Raamatusta. Riittäisikö oppi Raamatun selvyydestä myös kirkon rakentamisen ja elämän perustaksi?

¹Ks. s. 31-32.

²Moeller 1959, 51.

LYHENTEET

Acta Academiae Lovaniensis	= Acta Academiae Lovaniensis contra Lutherum.
Acta Augustana	= Acta F. Martini Luther Augustiniani apud D. Legatum Apostolicum Augustae.
Ad Librum	= Ad librum eximii Magistri Nostri Magistri Ambrosii Catharini, defensoris Silvestri Prieratis acerrimi, responsio.
Ad Romanos	= Divi Pauli apostoli ad Romanos Epistola.
Adversus	= Adversus execrabilem Antichristi bullam.
An den christlichen Adel	= An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung.
Articulorum Ratio	= Articulorum doctrinae fratris M. Lutheri per theologos Lovanienses damnatorum ratio.
Assertio	= Assertio omnium articulorum per bullam Leonis X. novissimam damnatorum.
Asterisci	= Asterisci Lutheri adversus Obeliscos Eckii.
Auf das überchristlich	= Auf das überchristlich, übergeistlich und überkünstlich Buch Bocks Emsers zu Leipzig Antwort.
Dictata	= Dictata super Psalterium.
Epitoma	= Epitoma responsionis ad Martinum Luther (per Fratrem Silvestrum de Prierio).
Grund und Ursach	= Grund und Ursach aller Artikel D. Martin Luthers, so durch römische Bulle unrechtlich verdammt sind.
Resolutiones	= Resolutiones disputationum de indulgentiarum virtute.

Warum des Papstes	= Warum des Papstes und seiner Jünger Bücher von D. Martin Luther verbrannt sind.
Von dem Papstthum	= Von dem Papstthum zu Rom wider den hochberühmten Romanisten zu Leipzig.
Von den neuen	= Von den neuen Eckischen Bullen und Lügen.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

LÄHTEET

1. PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Historisches Archiv der Stadt Köln (Köln StA)

Univ. 14 Acta Rectoralia

Univ. 229 Theologisches Dekanatsbuch (Auszüge von Hermann Crombach)

Univ. 230 Theologisches Dekanatsbuch (Auszüge von Nikolaus Brewer)

2. PAINETUT LÄHTEET

AEU Acten der Erfurter Universitaet. Bearb. von J.C. Hermann Weissenborn. 2. Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete 8:2. Halle 1884.

AFMO Andreae Fricii Modrevii opera omnia. Ed. Casimirus Kumaniecki. 3. [Warszawa] 1955.

AK Die Amerbachkorrespondenz. Bearb. und hrsg. von Alfred Hartmann. Basel 1942-.

Balan, Petrus
1884 Monumenta reformationis Lutheranae ex tabulariis secretioribus S. Sedis 1521-1525. Ratisbonae.

Blockx, Karel
1958 De veroordeling van Maarten Luther door de theologische faculteit te Leuven in 1519. Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren 31. Brussel.

Bos, F.T.
1974 Luther in het oordeel van de Sorbonne. Een onderzoek naar ontstaan, inhoud en werking van de Determinatio (1521) en naar haar verhouding tot de vroegere veroordelingen van Luther. Amsterdam.

BRBr Briefwechsel des Beatus Rhenanus. Gesamm. und hrsg. von Adalbert Horawitz und Karl Hartfelder. Leipzig 1886.

- Brewer, J.S.
1867 Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Preserved in the Public record office, the British Museum, and elsewhere in England. 3:1. London.
- Brieger, Theodor
1884 Aleander und Luther 1521. Die vervollständigten Aleander-Depeschen nebst Untersuchungen über den Wormser Reichstag. 1. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Reformation 1. Gotha.
- Bubenheimer, Ulrich
1977 Consonantia Theologiae et Iurisprudentiae. Andreas Bodenstein von Karlstadt als Theologe und Jurist zwischen Scholastik und Reformation. Jus ecclesiasticum 24. Tübingen.
- CIC Corpus iuris canonici. Post Aemilii Ludovici Richter curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius Friedberg. Leipzig 1879. Nachdruck. Graz 1959.
- Clemen, Otto
1905 Beiträge zur Lutherforschung. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 26.
- Clerval, A.
1917 Registre des procès-verbaux de la faculté de théologie de Paris 1 (de 1505 a 1523). Archives de l'Histoire religieuse de la France [5]. Paris.
- COD Conciliorum oecumenicorum decreta. Ed. Centro di Documentazione Istituto per le Scienze Religiose - Bologna. Ed. altera. Friburgi Brigoviae 1962.
- CR Philippi Melanthonis opera quae supersunt omnia. Corpus reformatorum 1-28. Halis Saxonum 1834-1860.
- Credner, Karl August
1847 Zur Geschichte des Kanons. Halle.
- CSPM Calendar of State Papers and Manuscripts relating to English affairs, existing in the archives and collections of Venice, and in other libraries of Northern Italy 3. Ed. by Rawdon Brown. London.

Cyprian, Ernst

- 1718 1-2 Wilhelm Ernst Tentzels historischer Bericht vom Anfang und ersten Fortgang der Reformation Lutheri... nebst einer besondern Vorrede, auch nützlichen noch niemahls publicirten Uhrkunden und nöthigen Registern mitgetheilet von D. Ernst Salomon Cyprian 1-2. 3. Druck. Leipzig.

De Jongh, H.

- 1911 L'ancienne faculté de théologie de Louvain au premier siècle de son existence (1432-1540). Ses débuts, son organisation, sa lutte contre Erasme et Luther. Louvain.

DOA

Defensorium obdientiae Apostolicae et alia documenta. Ed. and transl. by Heiko A. Oberman, Daniel E. Zerfoss and William J. Courtenay. Cambridge, Mass. 1968.

Dölsch, Johannes

- [1520] Contra doctrinalem quorundam Magistrorum nostrorum damnationem, Lovaniensis et Coloniensis studii, Johannis Doelschii Veltkirchensis e sacris literis petita defensio, pro Christianissimo praeceptore suo Martino Luthero. Vuittenbergae.

Eck, Johannes

- 1521 De primatu Petri adversus Ludderum Joannis Eckii libri tres. Parhisiis.

1530

Prima pars operum Johann. Eckii contra Ludderum. [Augustae Vindelicorum].

EHB

Helii Eobani Hessi, poetae excellentiss. et amicorum ipsius, Epistolarum familiarium Libri xii... Marburgi 1543.

EOS

Erasmi opuscula. A supplement to the Opera Omnia. Ed. with introductions and notes by Wallace K. Ferguson. The Hague 1933.

EW

Erasmus von Rotterdam: Ausgewählte Schriften. Hrsg. von Werner Welzig. Darmstadt 1968-.

Fredericq, Paul

- 1900 Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae 4. Hoogeschool van Gent. Werken van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis. 8. Gent & 's Gravenhage.

- Friedensburg, Walter
1926 Urkundenbuch der Universität Wittenberg 1. Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt. N.R. 3. Magdeburg.
- Gess, Felician
1905 Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsen 1 (1517-1524). Schriften der Königl. Sächsischen Kommission für Geschichte 10. Leipzig.
- GOC Jean Gerson: *Œuvres complètes*. Introduction, texte et notes par [P.] Glorieux. Paris 1960-1973.
- Greving, Joseph
1912 Beitrag von Dr. Joseph Greving. - Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 21 und 22. Münster i.W.
- Grohmann, Johann Christian
1801 Annalen der Universität zu Wittenberg 1. Meissen.
- Herminjard, A.-L.
1866 Correspondance des réformateurs dans les pays de langue française 1. Genève & Paris.
- Herrmann, Fritz
1902 Das Gutachten der Universität zu Mainz über Luthers Thesen. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 23.
- HO Ulrichi Hutteni Equitis Germani opera quae reperiri potuerunt omnia. Ed. Edvardus Böcking. Lipsiae 1859-1879.
- Jo Br Der Briefwechsel des Justus Jonas. Gesamm. und bearb. von Gustav Kawerau. 1:1. Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete 17:1. Halle 1884.
- Kalkoff, Paul
1926 Humanismus und Reformation in Erfurt (1500-1530). Halle.
- Karlstadt, Andreas
1519 a Epitome Andree Carolostadii De impii iustificatione, quam non male ad inferos deductum reductumque vocaveris. Lipsiae.

Karlstadt, Andreas

[1519] b Auszlegung unnd Lewterung etzlicher heyligenn geschriffen So dem menschen dienstlich und erschieszlich seint zu Christlichem leben. kurtzlich berurth und angetzeichnet in den figur und schriffen der wagen. s.l.

1520 a Verba Dei Quanto candore & quam syncere praedicari, quantaque solitudine universi debeant addiscere. Vuittenbergae.

1520 b Von vormugen des Ablas. Wittenbergk.

[1520] c Bedingung. s.l.

[1520] d Missive von der allerhochsten tugent gelassenhait. s.l.

[1520] e Von Bepstlicher heylickeit. Vuittenberg.

[1520] f Welche bücher heilig und Biblisch seind. s.l.

Kink, Rudolf

1854 1:2-2 Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien 1:2-2. Wien.

Kolde, Theodor

1890 Wittenberger Disputationsthesen aus den Jahren 1516-1522. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 11.

Krafft, Karl & Krafft, Wilhelm

[1875] Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert nebst Mittheilungen über Kölnische Gelehrte und Studien im 13. und 16. Jahrhundert. Elberfeld.

Kähler, Ernst

1952 Karlstadt und Augustin. Der Kommentar des Andreas Bodenstein von Karlstadt zu Augustins Schrift De spiritu et litera. Hallische Monographien 19. Halle (Saale). Einleitung.

LaO

Iacobi Latomi, Sacrae Theologiae apud Lovanienses Professoris Celeberrimi Opera, quae praecipue adversus horum temporum haereses eruditissime, ac singulari iudicio conscripsit, ab innumeris vitiis, quibus scatebant, diligenter repurgata. Quibus accesserunt eiusdem authoris alia quaedam opuscula, nunquam antehac typis excusa. Lovanii 1550.

- L Br Dr. Martin Luther's Briefwechsel.
Bearb. von Ernst Ludwig Enders. 3.
Calw & Stuttgart 1889.
- LD Liber decanorum. Das Dekanatsbuch der
theologischen Fakultät zu Wittenberg. In
Lichtdruck nachgebildet. Mit einem Vorwort
von Johannes Ficker. Halle a. S. 1923.
- Le Di Der authentische Text de Leipziger Dispu-
tation (1519). Aus bisher unbenutzten
Quellen hrsg. von Otto Seitz. Berlin 1903.
- LW Opera omnia reverendi domini Martini
Lutheri, Doctoris Theologie. Witebergae
1545-1558.
- Löscher, Valentin
1720 Vollständige Reformation-Acta und Docu-
1723 menta, oder umständliche Vorstellung des
1729 evangelischen Reformationswerks 1-3.
Leipzig.
- MD Die Protokolle des Mainzer Domkapitels
seit 1450. 3. Die Protokolle aus der Zeit
des Erzbischofs Albrecht v. Brandenburg
1514-1545. In Regestenform bearb. und hrsg.
v. Fritz Herrmann. Arbeiten der historischen
Kommission für den Volksstaat Hessen. Pader-
born 1932.
- Mirbt, Carl & Aland, Kurt
1967 Quellen zur Geschichte des Papsttums und
des römischen Katholizismus. 6. völlig neu
bearb. Aufl. 1. Tübingen.
- Mitterdorffer, Sebastianus
1724 Conspectus Historiae Universitatis Viennensis
Ex Actis, Veteribusque Documentis Ab Anno
1465 usque ad Annum 1565 continuatae. Saeculum
2. Viennae Austriae.
- MUL Die Matrikel der Universität Leipzig. Hrsg.
von Georg Erler. 1. Codex diplomaticus
Saxoniae regiae. 2. Haupttheil 16. Leipzig
1895.
- MW Melanchthons Werke in Auswahl. Unter Mit-
wirkung von Hans Engelland, Gerhard Ebeling,
Richard Nürnberger und Hans Volz hrsg. von
Robert Stupperich. Gütersloh 1951-.

- OE Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterdami.
Denuo recognitum et auctum per P.S. Allen
et H.M. Allen. Oxonii 1906-1947.
- OL D. Martini Lutheri opera latina varii
argumenti ad reformationis historiam imprimis
pertinentia. Cur. Dr. Henricus Schmidt.
Frankofurti ad M. et Erlangae 1865-1873.
- Olearius, Joh. Gottfrid
1671 Scrinium Antiquarium, *ἱδιόχρεια* antiquitatis
fragmenta, summorum videlicet in eccles. acad.
et schol. superiore aevo virorum, manuque
ipsorum scriptas nec hactenus unquam editas
centum epistolas et schedas pandens atque
communicans. Halae Sax.
- Paulus, Nikolaus
1899 Johann Tetzl, der Ablassprediger. Mainz.
- PH Skrifter af Paulus Helie. Kjøbenhavn 1932-
1948.
- PL Patrologiae cursus completus... Series latina...
Accurante I.-P. Migne. Parisiis 1844-1903.
- Prantl, Karl von
1872 2 Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität
in Ingolstadt, Landshut, München 2. München.
Neudruck. Aalen 1968.
- Riederer, Johann Bartholomäus
1762 Beytrag zu den Reformationsurkunden be-
treffend die Händel welche D. Eck bey
Publication der päbstlichen Bulle wider
den sel. D. Luther im Jahr 1520 erreget
hat. Altdorf.
- Rotscheidt, W.
1907 Reformationsgeschichtliche Vorgänge in
Köln im Jahre 1520. - Monatshefte für
Rheinische Kirchengeschichte 1.
- SA Scrinium antiquarium sive miscellanea
Groningana nova ad historiam reformationis
ecclesiasticam praecipue spectantia. [Ed.
Daniel Gerdes]. Groningae & Breae 1745-
1763.
- SBr Christoph Scheurl's Briefbuch, ein Beitrag
zur Geschichte der Reformation und ihrer
zeit. Hrsg. von Franz Freiherrn von Soden
und I.K. Knaake. 2. Potsdam 1872.

Schlecht, Joseph

1922 Beitrag von D. Dr. Joseph Schlecht. Briefe aus der Zeit von 1509-1526. - Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 40. Münster i.W.

Seidemann, Johann

1843 Die Leipziger Disputation im Jahre 1519. Dresden & Leipzig.

1844 Erläuterungen zur Reformationsgeschichte durch bisher unbekannte Urkunden. Dresden.

Strype, John

1822 Ecclesiastical memorials, relating chiefly to religion and the reformation of it, and the emergencies of the Church of England, under King Henry VIII. King Edward VI. and Queen Mary I. 1:2. Oxford.

TA St Thomas Aquinas: Summa Theologiae. London & New York 1964-1966.

Usingen, Bartholomäus

1523 Liber Secundus D. Bartholomei de Usingen In quo respondet Culsamerice confutationi qua confutatur epistola quam premisit responsioni ad libellum vernaculum a Culsamero contra se emissum. Adiunctis tribus sermonibus: Primus est, de revelatione paterna doctrine christi. Secundus est, de libertate christiana. Tertius est, de sacerdotio Regali et ecclesiastico. Erphordie.

1524 Sermo de Sancta Cruce praedicatus Erphurdiae. In templo divae virginis Mariae. A F. Bartholomeo DeUsingen Augustiniano contra inimicos crucis Christi et Evangelii: quorum deus venter est & gloria mundi. Erphurdiae.

WA D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimar 1883-.

WA Br WA. Briefwechsel. Weimar 1930-1968.

Waltz, Otto

1878 Epistolae Reformatorum. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 2.

WA TR WA. Tischreden. Weimar 1912-1921.

- Weiss, N.
1917 Martin Luther, **Jean** Eck et l'université de Paris d'après une lettre inédite 11 septembre 1519. - Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français 66.
- Wimpina, Konrad
1528 *Sectarum Errorum, Hallutationum, & Schismatum, ab origine ferme Christianae ecclesiae, ad hae usque nostra tempora, concisioris Anacephalaeoseos, Una cum aliquantis Pigardicarum, Vuiglefticarum, & Lutheranarum haeresum: confutationibus, Librorum partes Tres. Francophordie ad Oderam.*
- Vocht, Henry de
1934 *Monumenta Humanistica Lovaniensia. Texts and studies about Louvain Humanists in the first half of the XVIth century. Humanistica Lovaniensia 4. Louvain.*
- ZSW Huldreich Zwinglis sämtliche Werke. Corpus reformatorum 88-. Berlin 1905-.
- KIRJALLISUUS
- Aarts, Jan
1972 *Die Lehre Martin Luthers über das Amt in der Kirche. Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft A 15. Helsinki.*
- 1977 *Uskon kirkko Lutherin teologiassa. - Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 103. Helsinki.*
- Aland, Kurt
1960 *Kirchengeschichtliche Entwürfe. Gütersloh.*
- Allen, P.S. & Allen H.M.
1922 *OE 4. [Johdanto-osat].*
- Andersen, J. Oskar
1917 *Overfor kirkebruddet. Den første lutherske bevægelse og Christiern II's forhold dertil. - Festskriftudgivet af Københavns universitet i anledning af universitetets aarsfest November 1917. København.*

- Andersen, J. Oskar
 1934 Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation. Studien der Luther-Akademie 7. Gütersloh.
- 1936 Paulus Helie 1. Kopenhagen.
- Andreas, Willy
 1943 Deutschland vor der Reformation. 4., neu durchgesehene Aufl. Stuttgart & Berlin.
- Aschbach, Joseph von
 1877 Geschichte der Wiener Universität 2-3. Wien.
 1888 Republished. Farnborough 1967.
- Augustijn, C.
 1962 Erasmus en de Reformatie. Een onderzoek naar de houding die Erasmus ten opzichte van de Reformatie heeft aangenomen. Amsterdam.
- Barge, Hermann
 1905 Andreas Bodenstein von Karlstadt 1. Leipzig.
- Barycz, Henryk
 1935 Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu. Kraków.
- Bauch, Gustav
 1898 Zu Luthers Briefwechsel. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 18.
- 1900 Die Anfänge der Universität Frankfurt a.O. und die Entwicklung des wissenschaftlichen Lebens an der Hochschule (1506-1540). Texte und Forschungen zur Geschichte der Erziehung und des Unterrichts in den Ländern deutscher Zunge 3. Berlin.
- 1907 Aus der Geschichte des Mainzer Humanismus. - Archiv für hessische Geschichte und Altertums-kunde. N.F. 5.
- Bauer, Karl
 1928 Die Wittenberger Universitätstheologie und die Anfänge der Deutschen Reformation. Tübingen.
- Bauerreiss, Romuald
 1975 Kirchengeschichte Bayerns. 2. neubearb. und erw. Aufl. 6. St. Ottilien.

- Beisser, Friedrich
1966 Claritas Scripturae bei Martin Luther.
Forschungen zur Kirchen- und Dogmen-
geschichte 18. Göttingen.
- Benrath, Gustav Adolf
1966 Die Universität der Reformationszeit.
- Archiv für Reformationsgeschichte 57.
- Bianco, Franz Joseph von
1855 Die alte Universität Köln und die spätern
Gelehrten-Schulen dieser Stadt nach
archivarischen und andern zuverlässigen
Quellen 1:1. Köln.
- Bizer, Ernst
1958 Luther und der Papst. Theologische Existenz
heute. N.F. 69. München.
- 1961 Fides ex auditu. Eine Untersuchung über die
Entdeckung der Gerechtigkeit Gottes durch
Martin Luther. 2., erw. Aufl.
Neukirchen Kreis Moers.
- Blockx, Karel
1958 De veroordeling van Maarten Luther door de
theologische faculteit te Leuven in 1519.
Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse
Academie voor wetenschappen, letteren en
schone kunsten van België. Klasse der
letteren 31. Brussel.
- 1970 Een conflict tussen Erasmus en de Leuvense
theologen in 1519. - Commémoration Nationale
d'Erasmus. Actes. Bruxelles, Gand, Liège,
Anvers: 3-6 Juin 1969. Bruxelles.
- 1975 The Faculty of Theology in Conflict with
Erasmus and Luther. - Louvain Studies 5.
- Bonorad, Conradin
1965 Die Bedeutung der Universität Wien für
Humanismus und Reformation, insbesondere in
der Ostschweiz. - Zwingliana 12.
- Bornkamm, Heinrich
1966 a Thesen und Thesenanschlag Luthers. - Arbeiten
zur Kirchengeschichte 38. Berlin.
- 1966 b Das Jahrhundert der Reformation. 2., ver-
mehrte Aufl. Göttingen.

- Borth, Wilhelm
1970 Die Luthersache (Causa Lutheri) 1517-1524. Historische Studien 414. Lübeck.
- Bos, F.T.
1974 Luther in het oordeel van de Sorbonne. Een onderzoek naar ontstaan, inhoud en werking van de Determinatio (1521) en naar haar verhouding tot de vroegere veroordelingen van Luther. Amsterdam.
- Bouuaert, F. Claeys
1956 L'ancienne Université de Louvain. Études et Documents. Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique 28. Louvain.
- Brieger, Theodor
1884 Aleander und Luther 1521, Die vervollständigten Aleander-Depeschen nebst Untersuchungen über den Wormser Reichstag. 1. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Reformation 1. Gotha.
- 1890 Kritische Erörterungen zur neuen Lutherausgabe 2. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 11.
- 1909 Einiges über die Leipziger Disputation von 1519. - Die Universität Leipzig 1409-1909. Gedenkbücher zum 30. Juli 1909. Leipzig.
- Bubenheimer, Ulrich
1977 Consonantia Theologiae et Iurisprudentiae. Andreas Bodenstein von Karlstadt als Theologe und Jurist zwischen Scholastik und Reformation. Jus ecclesiasticum 24. Tübingen.
- Burgdorf, Martin
1911 Johann Lange, der Reformator Erfurts. Kassel.
- Bäumer, Remigius
1967 Luthers Ansichten über die Irrtumsfähigkeit des Konzils und ihre theologiengeschichtlichen Grundlagen. - Wahrheit und Verkündigung. Michael Schmaus zum 70. Geburtstag. Hrsg. von Leo Scheffczyk, Werner Dettloff, Richard Heinzmann. 2. München & Paderborn & Wien.
- 1970 Martin Luther und der Papst. Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 30. 2. Aufl. Münster.

Bäumer, Remigus

- 1971 Nachwirkungen des konziliaren Gedankens in der Theologie und Kanonistik des frühen 16. Jahrhunderts. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 100. Münster.
- 1972 a Der Lutherprozess. - Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 32. Münster.
- 1972 b Die Konstanzer Dekrete "Haec sancta" und "Frequens" im Urteil katholischer Kontroverstheologen des 16. Jahrhunderts. - Von Konstanz nach Trient. Festgabe für August Franzen. Hrsg. von Remigius Bäumer. München & Paderborn & Wien.
- 1975 Silvester Prierias und seine Ansichten über das ökumenische Konzil. - Konzil und Papst. Festgabe für Hermann Tüchle. Hrsg. von Georg Schwaiger. München & Paderborn & Wien.
- 1976 Lehramt und Theologie in der Sicht katholischer Theologen des 16. Jahrhunderts. - Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 36. Münster.

Christensen, Torben

- 1969 Torben Christensen & Sven Göransson: Kyrkohistoria. 1. Fra evangelium til den pavelige gudsstat. Stockholm.

- CIC Corpus iuris canonici. Post Aemilii Ludovici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognovit et adnotatione critica instruxit Aemilius Friedberg. Leipzig 1879. Nachdruck. Graz 1959.

Clemen, Otto

- 1905 Beiträge zur Lutherforschung. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 26.
- 1930 WA Br 1. [Johdanto-osat].
- 1931 WA Br 2. [Johdanto-osat].

Congar, Yves

- 1967 Apostolicité de ministère et apostolicité de doctrine. Réaction protestante et Tradition catholique. - Volk Gottes. Festgabe für Josef Höfer. Hrsg. von Remigius Bäumer und Heimo Dolch. Freiburg & Basel & Wien.

Congar, Yves

- 1971 a Die Lehre von der Kirche. Von Augustinus bis zum Abendländischen Schisma. Handbuch der Dogmengeschichte. Hrsg. von Michael Schmaus, Alois Grillmeier und Leo Scheffczyk. 3:3c. Übersetzung aus dem Französischen von Hans Sayer. Freiburg & Basel & Wien.
- 1971 b Die Lehre von der Kirche. Vom Abendländischen Schisma bis zur Gegenwart. Handbuch der Dogmengeschichte. Hrsg. von Michael Schmaus, Alois Grillmeier und Leo Scheffczyk. 3:3d. Übersetzung aus dem Französischen von Hans Sayer. Freiburg & Basel & Wien.
- 1976 a Bref historique des formes du "magistère" et de ses relations avec les docteurs. - Revue des Sciences philosophiques et théologiques 60.
- 1976 b Pour une histoire sémantique du terme "magisterium". - Revue des Sciences philosophiques et théologiques 60.

Cremans, Hubertus

- 1869 De Iacobi Hochstrati vita et scriptis. Diss. Bonnae.

Cristiani, Léon

- 1946 Luther et la Faculté de théologie de Paris. - Revue d'histoire de l'Eglise de France 32.

Darby, Harold S.

- 1953 Hugh Latimer. London.

De Jongh, H.

- 1911 L'ancienne faculté de théologie de Louvain au premier siècle de son existence (1432-1540). Ses débuts, son organisation, sa lutte contre Erasme et Luther. Louvain.

Delius, Walter

- 1952 Lehre und Leben. Justus Jonas 1493-1555. Gütersloh.

- 1972 Gegner Luthers in der Mark Brandenburg. - Jahrbuch für Berlin-Brandenburgische Kirchengeschichte 47.

DNB

- Dictionary of National Biography. London 1885-1900.

- Druffel, August von
1886 Die Bairische Politik im Beginne der Reformationzeit 1519-1524. - Abhandlungen der historischen Classe der königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften 17. München.
- Du Moulin Eckart, Richard
1929 Geschichte der deutschen Universitäten. Stuttgart.
- Ebneter, Albert
1962 Luther und das Konzil. - Zeitschrift für katholische Theologie 84.
- Eijl, Edmond van
1975 Louvain's Faculty of Theology during the Fifteenth and Sixteenth Centuries. - Louvain Studies 5.
- Ennen, L.
1875 Geschichte der Stadt Köln 4. Köln & Neuss.
- Feine, Hans
1954 Kirchliche Rechtsgeschichte 1. Weimar.
- Feld, Helmut
1977 Die Anfänge der modernen biblischen Hermeneutik in der spätmittelalterlichen Theologie. Institut für Europäische Geschichte Mainz. Vorträge 66. Wiesbaden.
- Feret, P.
1901 La Faculté de Théologie de Paris et ses docteurs les plus célèbres. Époque moderne. 2. Paris.
- Ferguson, Wallace K.
1933 EOS. [Johdanto-osat].
- Fox, Paul
1924 The Reformation in Poland. Some Social and Economic Aspects. Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science 42:4. Baltimore.
- Fraenkel, Peter
1961 Testimonia patrum. The funktion of the patristic argument in the theology of Philip Melanchthon. Travaux d'humanisme et renaissance 46. Genève.

- Franzen, August
1971 Bischof und Reformation. Erzbischof Hermann von Wied in Köln vor der Entscheidung zwischen Reform und Reformation. Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 31. Münster.
- Freys, E. & Barge, H.
1904 Verzeichnis der gedruckten Schriften des Andreas Bodenstein von Karlstadt. - Zentralblatt für Bibliothekswesen 21. Reprint. Nieuwkoop 1965.
- Friedensburg, Walter
1917 Geschichte der Universität Wittenberg. Halle.
- Fritzsche, Otto Fridolin
1890 Glarean. Sein Leben und seine Schriften. Frauenfeld.
- Gebhardt, Georg
1966 Die Stellung des Erasmus von Rotterdam zur Römischen Kirche. Marburg an der Lahn.
- Gess, Felician
1895 Leipzig und Wittenberg. Ein Beitrag zur sächsischen Reformationsgeschichte. - Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 16.

1905 Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsen 1 (1517-1524). Schriften der Königl. Sächsischen Kommission für Geschichte 10. Leipzig.
- Gill, Joseph
1967 Konstanz und Basel-Florenz. Geschichte der ökumenischen Konzilien. Hrsg. von Gervais Dumeige und Heinrich Bacht. 9. Mainz.
- Goldmann, Artur
1918 Die [Wiener] Universität. 1529-1740. - Geschichte der Stadt Wien. Redigiert von Anton Mayer. 6. Wien.
- Goldmann, Karlheinz
1967 Verzeichnis der Hochschulen. Neustadt an der Aisch.
- Grane, Leif
1968 Protest og Konsekvens. Faser i Martin Luthers tænkning indtil 1525. s.1.

Grane, Leif

- 1970 Die Anfänge von Luthers Auseinandersetzung mit dem Thomismus. - Theologische Literaturzeitung 95.
- 1973 Divus Paulus et S. Augustinus, Interpres Eius Fidelissimus. Über Luthers Verhältnis zu Augustin. - Festschrift für Ernst Fuchs. Hrsg. von Gerhard Ebeling, Eberhard Jüngel, Gerd Schunack. Tübingen.
- 1975 Modus loquendi theologicus. Luthers Kampf um die Erneuerung der Theologie (1515-1518). Aus dem Dänischen übersetzt von Eberhard Grötzingen. Acta theologica Danica 12. Leiden.

Green, V.H.H.

- 1964 Religion at Oxford and Cambridge. London.

Grisar, Hartmann

- 1924 Luther. 3., unveränderte Aufl. mit Nachträgen. 1. Freiburg im Breisgau.

Grossmann, Maria

- 1972 Humanismus in Wittenberg 1486-1517.
- Luther-Jahrbuch 1972.

Göransson, Sven

- 1969 Torben Christensen & Sven Göransson: Kyrkohistoria. 2. Från påvens gudsstat till religionsfriheten. Stockholm.

Haendler, Klaus

- 1968 Wort und Glaube bei Melanchthon. Eine Untersuchung über die Voraussetzungen und Grundlagen des melanchthonischen Kirchenbegriffes. Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte 37. Gütersloh.

Hammer, Gerhard

- 1978 Militia Franciscana seu militia Christi. Das neugefundene Protokoll einer Disputation der sächsischen Franziskaner mit Vertretern der Wittenberger theologischen Fakultät am 3. und 4. Oktober 1519. 1-2. - Archiv für Reformationsgeschichte 69-70.

Hautz, Johann

- 1862 Geschichte der Universität Heidelberg. Hrsg. von Karl Alexander Freiherrn v. Reichlin-Meldegg. 1. Mannheim.

- Heckel, Johannes
1964 Das blinde, undeutliche Wort 'Kirche'. Gesammelte Aufsätze. Hrsg. von Siefried Grundmann. Köln.
- Helbig, Herbert
1953 Die Reformation der Universität Leipzig im 16. Jahrhundert. Schriften des Vereins für Reformationgeschichte 171. Gütersloh.
- Hempsall, David
1973 Martin Luther and the Sorbonne 1519-1521. - Bulletin of the Institute of Historical Research 46.
- Hendrix, Scott
1974 Ecclesia in via. Ecclesiological developments in the medieval Psalms exegesis and the Dictata super Psalterium (1513-1515) of Martin Luther. Studies in Medieval and Reformation Thought 8. Leiden.
- Hentze, Willi
1974 Kirche und kirchliche Einheit bei Desiderius Erasmus von Rotterdam. Konfessionskundliche und kontroverstheologische Studien 34. Paderborn.
- Hermann, Rudolf
1958 Von der Klarheit der Heiligen Schrift. Untersuchungen und Erörterungen über Luthers Lehre von der Schrift in De servo arbitrio. Gotteswort und Menschenwort in der Bibel 2. Berlin.
- Herrmann, Fritz
1902 Das Gutachten der Universität zu Mainz über Luthers Thesen. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 23.

1907 Die evangelische Bewegung zu Mainz im Reformationszeitalter. Mainz.
- Hiltbrunner, Otto
1952/1953 Die Titel der ersten Streitschriften zwischen Eck und Luther. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 64.
- Holeczek, Heinz
1973 Die Haltung des Erasmus zu Luther nach dem Scheitern seiner Vermittlungspolitik 1520/21. - Archiv für Reformationgeschichte 64.

- Holl, Karl
1927 Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte
1. Luther. 4. und 5., photomechanisch gedr.
Aufl. Tübingen.
- Honselmann, Klemens
1964 Otto Beckmann und sein Sammelband von Reformationsschriften. - Westfälische Zeitschrift 114.
- Huizinga, Johann
1936 Erasmus. Deutsch von Werner Kaegi. Basel.
- Häring, Nikolaus
1939 Die Theologie des Erfurter Augustiner-Eremiten Bartholomäus Arnoldi von Usingen. Limburg an der Lahn.
- Iserloh, Erwin
1967 Die protestantische Reformation. - Handbuch der Kirchengeschichte. Hrsg. von Hubert Jedin. 4. Freiburg im Breisgau.
- Jedin, Hubert
1951 Geschichte des Konzils von Trient 1. 2. Aufl.. Freiburg im Breisgau.
- 1966 Kirche des Glaubens - Kirche der Geschichte 2. Freiburg & Basel & Wien.
- 1967 Wo sah die vortridentinische Kirche die Lehrdifferenzen mit Luther. - Catholica 21.
- 1976 Theologie und Lehramt. - Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 36. Münster.
- Johns, Christa Tecklenburg
1966 Luthers Konzilidee in ihrer historischen Bedingtheit und ihrem reformatorischen Neuansatz. Theologische Bibliothek Töpelmann 10. Berlin.
- Junghans, Helmar
1970 Der Einfluss des Humanismus auf Luthers Entwicklung bis 1518. - Luther-Jahrbuch 1970.
- 1972 Der Laie als Richter im Glaubensstreit der Reformationszeit. - Luther-Jahrbuch 1972.
- Just, Leo
1957 Die alte Universität Mainz von 1477 bis 1798. Beiträge zur Geschichte der Universität Mainz 4. Wiesbaden.

Just, Leo & Mathy, **Helmut**

- 1965 Die Universität Mainz. Grundzüge ihrer Geschichte. Trautheim über Darmstadt & Mainz am Rhein.

Kalkoff, Paul

- 1903 Die Anfänge der Gegenreformation in den Niederlanden 1. Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 79. Halle.
- 1903/1904 Die Vermittlungspolitik des Erasmus und sein Anteil an den Flugschriften der ersten Reformationszeit. - Archiv für Reformationsgeschichte 1. Nachdruck. Vaduz 1964.
- 1904 Zu Luthers römischem Prozess. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 25.
- 1905 Forschungen zu Luthers römischem Prozess. Bibliothek des Kgl. Preussischen Historischen Instituts in Rom 2. Rom.
- 1906 Der Briefwechsel zwischen dem Kurfürsten Friedrich und Cajetan. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 27.
- 1910 Zu Luthers römischem Prozess. Das Verfahren des Erzbischofs von Mainz gegen Luther. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 31.
- 1911 Zu Luthers römischem Prozess. Der Prozess des Jahres 1518. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 32.
- 1916 Luther und die Entscheidungsjahre der Reformation von den Ablassthesen bis zum Wormser Edikt. München & Leipzig.
- 1926 Humanismus und Reformation in Erfurt (1500-1530). Halle.
- 1927 Die Erfurter theologische Fakultät gegenüber Bulle "Exsurge". - Historisches Jahrbuch 47.

Kampschulte, Franz

- 1860 Die Universität Erfurt in ihrem Verhältnisse zu dem Humanismus und der Reformation 2. Reformation. Trier.

- Kapp, Friedrich
1886 Geschichte des deutschen Buchhandels bis in das siebzehnte Jahrhundert. Aus dem Nachlasse des Verfassers hrsg. von der historischen Commission des Börsenvereins der deutschen Buchhändler. Geschichte des Deutschen Buchhandels 1. Leipzig.
- Kausch, Winfried
1977 Geschichte der Theologischen Fakultät Ingolstadt im 15. und 16. Jahrhundert (1472-1605). Ludovico Maximiliana. Forschungen 9. Berlin.
- Kawerau, G.
1901 Knipstro, Johannes. - Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche 10. Leipzig.
- Kawerau, Gustav & Müller, Nicolaus
1889 WA 8. [Johdanto-osat].
- Kerlen, Dietrich
1976 Assertio. Die Entwicklung von Luthers theologischem Anspruch und der Streit mit Erasmus von Rotterdam. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 78. Wiesbaden 1976.
- Kink, Rudolf
1854 1:1 Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien 1:1. Wien.
- Kirn, Otto
1909 Die Leipziger theologische Fakultät in fünf Jahrhunderten. Festschrift zur Feier des 500 jährigen Bestehens der Universität Leipzig 1. Leipzig.
- Kittelson, James M.
1975 Wolfgang Capito. From Humanist to Reformer. Studies in Medieval and Reformation Thought 17. Leiden.
- Kleineidam, Erich
1969 Universitas Studii Erfordensis. Überblick über die Geschichte der Universität Erfurt im Mittelalter 1392-1521. 2. Erfurter Theologische Studien 22. Leipzig.

- Kleineidam, Erich
1975 Die Bedeutung der Augustinereremiten für die Universität Erfurt im Mittelalter und in der Reformationszeit. - Cassicianum 30. Würzburg.
- Knaake, I.K.
1883 WA 1. [Johdanto-osat].
1884 WA 2. [Johdanto-osat].
1888 WA 6. [Johdanto-osat].
- Kohls, Ernst-Wilhelm
1966 Die Theologie des Erasmus 1. Theologische Zeitschrift. Sonderband 1:1. Basel.
- Kolde, Theodor
1876 Luthers Stellung zu Concil und Kirche bis zum Wormser Reichstag 1521. Gütersloh.
1879 Die deutsche Augustiner-Congregation und Johann von Staupitz. Gotha.
1881 Friedrich der Weise und die Anfänge der Reformation. Erlangen.
- Kropatscheck, Friedrich
1898 Johannes Dölsch aus Feldkirch, Prof. in Wittenberg. Ein Beitrag zur Reformationsgeschichte in ihren Anfängen. Diss. Greifswald.
- Kumaniecki, Casimirus
1955 AFMO. [Johdanto-osat].
- Kunzelmann, Adalbero
1975 Die Bedeutung des alten Erfurter Augustinerklosters. - Cassicianum 30. Würzburg.
- Kähler, Ernst
1952 Karlstadt und Augustin. Der Kommentar des Andreas Bodenstein von Karlstadt zu Augustins Schrift De spiritu et litera. Hallische Monographien 19. Halle (Saale). Einleitung.
- Köhler, W.
1900 Luther und die Kirchengeschichte nach seinen Schriften, zunächst bis 1521 1:1. Beiträge zu den Anfängen protestantischer Kirchengeschichtsschreibung. Erlangen.

- Köstlin, Julius
1903 Martin Luther, sein Leben und seine Schriften.
5. neubearb. Aufl. Nach des Verfassers Tode
fortgesetzt von Gustav Kawerau. 1. Berlin.
- Lauchert, Friedrich
1912 Die italienischen literarischen Gegner Luthers.
Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens
Geschichte des deutschen Volkes 8. Freiburg im
Breisgau.
- Lemmens, Leonhard
1899 Pater Augustin von Alfeld (+ um 1532).
Ein Franziskaner aus den ersten Jahren der
Glaubensspaltung in Deutschland. Erläuterungen
und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des
deutschen Volkes 1:4. Freiburg im Breisgau.
- Lindhardt, P.G.
1965 Reformationstiden 1513-1536. - Den danske
kirkes historie. Under redaktion af Niels
Knud Andersen og P.G. Lindhardt. 3. København.
- Loewenich, Walter von
1966 Luthers Stellung zur Obrigkeit. - Staat und
Kirche im Wandel der Jahrhunderte. Hrsg. von
Walther Fuchs. Stuttgart.
- Lortz, Joseph
1949 Die Reformation in Deutschland. 3. Aufl. 1.
Freiburg im Breisgau.
- 1967 Zum Kirchendenken des jungen Luthers. - Wahr-
heit und Verkündigung. Michael Schmaus zum 70.
Geburtstag. Hrsg. von Leo Scheffczyk, Werner
Dettloff, Richard Heinzmann. 2. München &
Paderborn & Wien.
- Lyte, H.C. Maxwell
1886 A History of the University of Oxford from the
earliest times to the year 1530. London.
- Löscher, Valentin
1723 Vollständige Reformations-Acta und Documenta,
oder umständliche Vorstellung des evangelischen
Reformationswerks 2. Leipzig.
- Mallet, Charles Edward
1924 A History of the University of Oxford 1.
London.

- Maurer, Wilhelm
 1969 Der junge Melanchthon zwischen Humanismus und Reformation 2. Der Theologe. Göttingen.
- Mayer, Hermann
 1935 Die Frage nach dem klerikalischen Charakter der mittelalterlichen Universitäten, unter besonderer Berücksichtigung von Freiburg i. Br. - Freiburger Diözesan-Archiv 63 [N.F.36].
- Mecenseffy, Grete
 1956 Geschichte des Protestantismus in Österreich. Graz.
- Meissinger, Karl
 1952 Der katholische Luther. München.
- Meyer, Carl S.
 1958 Henry VIII Burns Luther's Books, 12 May 1521. - The Journal of Ecclesiastical History 9.
- Moeller, Bernd
 1959 Die deutschen Humanisten und die Anfänge der Reformation. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 70.
- Moreau, É. de
 1927 Luther et l'Université de Louvain. - Nouvelle Revue Théologique 54.
- Mullinger, James Bass
 1873 The University of Cambridge from the earliest times to the royal injunctions of 1535. Cambridge.
- Müller, Gerhard
 1965 Ekklesiologie und Kirchenkritik beim Jungen Luther. - Neue Zeitschrift für systematische Theologie und Religionswissenschaft 7.
- Müller, Karl
 1903 Luthers römischer Prozess. - Zeitschrift für Kirchengeschichte 24.
- Negwer, Joseph
 1909 Konrad Wimpina. Ein katholischer Theologe aus der Reformationszeit. Kirchengeschichtliche Abhandlungen 7. Breslau.
- Neuser, Wilhelm H.
 1968 Die Abendmahlslehre Melanchthons in ihrer geschichtlichen Entwicklung (1519-1530). Beiträge zur Geschichte und Lehre der Reformierten Kirche 26. Neukirchen-Vluyn.

- Norvin, William
 1929 Kjøbenhavns universitetet in middelalderen.
 Kjøbenhavn.
- Nörr, Knut Wolfgang
 1964 Kirche und Konzil bei Nicolaus de Tudeschis
 (Panormitanus). Forschungen zur kirchlichen
 Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 4.
 Köln & Graz.
- Oakley, Francis
 1965 Almain and Major: Conciliar Theory on the Eve
 of the Reformation. - The American Historical
 Review 70.
- Oberman, Heiko A.
 1965 Spätscholastik und Reformation 1. Der Herbst
 der mittelalterlichen Theologie. Aus dem
 Englischen übersetzt von Martin Rumscheid und
 Henning Kampen. Zürich.
- 1966 Theologie des späten Mittelalters. Stand und
 Aufgaben der Forschung. - Theologische Litera-
 turzeitung 91.
- 1969 Wittenbergs Zweifrontenkrieg gegen Prierias
 und Eck. - Zeitschrift für Kirchengeschichte
 80.
- 1975 "Tuus sum, salvum me fac". Augustinréveil
 zwischen Renaissance und Reformation. - Cassi-
 cianum 30. Würzburg.
- 1977 Werden und Wertung der Reformation. Vom
 Wegestreit zum Glaubenskampf. (Spätscholastik
 und Reformation 2). Tübingen.
- Oergel, G.
 1892 Beiträge zur Geschichte des Erfurter Humanismus.
 - Mittheilungen des Vereins für die Geschichte
 und Altertumskunde von Erfurt 15.
- Padberg, Rudolf
 1967 Reformatio Catholica. Die theologische Konzep-
 tion der Erasmischen Erneuerung. - Volk Gottes.
 Festgabe für Josef Höfer. Hrsg. von Remigius
 Bäumer und Heimo Dolch. Freiburg & Basel &
 Wien.
- Paulus, Nikolaus
 1896 Der Dominikaner Johann Faber und sein Gutachen
 über Luther. - Historisches Jahrbuch 17.
- 1899 Johann Tetzl, der Ablassprediger. Mainz.

- Paulus, Nikolaus
1903 Die deutschen Dominikaner im Kampfe gegen Luther (1518-1563). Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes 4:1-2. Freiburg im Breisgau.
- 1927 Die Erfurter theologische Fakultät gegenüber der Bulle "Exsurge". - Historisches Jahrbuch 47.
- Petry, L.
1962 Universität. 1. Historisch. - Die Religion in Geschichte und Gegenwart. 3., völlig neu bearb. Aufl. 6. Tübingen.
- Pietsch, Paul
1897 WA 7. [Johdanto-osat].
- Pijper, F.
1905 Bibliotheca Reformatoria Neerlandica. Geschriften uit den tijd der hervorming in de Nederlanden. Opnieuw uitgegeven en van inleidingen en aantekeningen voorzien door S. Cramer en F. Pijper. 3. De oudste Roomsche bestrijders van Luther. 'S-Gravenhage. [Johdanto-osat].
- Plöchl, Willibald
1955 Geschichte des Kirchenrechts 2. Wien.
- Porter, H.C.
1958 Reformation and Reaction in Tudor Cambridge. Cambridge.
- Praetorius, Otfried
1952 Professoren der Kurfürstlichen Universität Mainz 1477-1797. - Familie und Volk 1.
- Prantl, Karl von
1872 1 Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität in Ingolstadt, Landshut, München 1. München. Neudruck. Aalen 1968.
- Preuss, Hans
1933 Martin Luther. Der Prophet. Gütersloh.
- Rashdall, Hastings
1936 1-2 The Universities of Europe in the Middle Ages. A new edition in three volumes. Ed. by F.M. Powicke and A.B. Emden. 1-2. Oxford.

- Riederer, Johann Bartholomäus
1761 Eine überaus seltene Reformationsurkunde
Intimatio Erphurdiana pro Martino Luther.
Altdorf.
- Rotscheidt, W.
1907 Reformationsgeschichtliche Vorgänge in Köln
im Jahre 1520. - Monatshefte für Rheinische
Kirchengeschichte 1.
- Schmidt, Henricus
1868 OL 5. [Johdanto-osat].
- Schmidt, Oswald Gottlob
1867 Petrus Mosellanus. Ein Beitrag zur Geschichte
des Humanismus in Sachsen. Leipzig.
- Schmitt, Ludwig
1893 Der Karmeliter Paulus Heliä, Vorkämpfer der
katholischen Kirche gegen die sogenannte
Reformation in Dänemark. Stimmen aus Maria-
Laach. Ergänzungshefte 60. Freiburg im Breis-
gau.
- Schottenloher, Karl
1929 Erfurter und Wittenberger Berichte aus den
Frühjahren der Reformation nach Tegernseer
Überlieferungen. - Archiv für Reformations-
geschichte. Ergänzungsband 5. Leipzig.
- Schrohe, Heinrich
1928 Zur Geschichte der Mainzer Universität in den
ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts. -
Archiv für hessische Geschichte und Altertums-
kunde. N.F. 15.
- Scionti, Joseph Natale
1967 Sylvester Prierias and his Opposition to Martin
Luther. Diss. Brown University.
- Scribner, R.W.
1976 The Erasmusians and the Beginning of the Re-
formation in Erfurt. - The Journal of Religious
History 9.
- Seidemann, Johann
1843 Die Leipziger Disputation im Jahre 1519.
Dresden & Leipzig.
- 1844 Erläuterungen zur Reformationsgeschichte durch
bisher unbekannte Urkunden. Dresden.

- Seidemann, Johann
1846 Beiträge zur Reformationsgeschichte 1.
Dresden.
- Seils, Martin
1961 Das ökumenische Konzil in der lutherischen
Theologie. - Die ökumenischen Konzile der
Christenheit. Hrsg. von Hans Jochen Margull.
Stuttgart.
- Selge, Kurt-Victor
1968 Normen der Christenheit im Streit um Ablass
und Kirchenautorität 1518 bis 1521 1. Das
Jahr 1518. [Painamaton dosentinväitöskirja
Heidelbergin yliopiston kirjastossa].
- 1969 Die Augsburger Begegnung von Luther und
Kardinal Cajetan im Oktober 1518. Ein erster
Wendepunkt auf dem Weg zur Reformation. -
Jahrbuch der hessischen kirchengeschicht-
lichen Vereinigung 20.
- 1973 Der Weg zur Leipziger Disputation zwischen
Luther und Eck im Jahr 1519. - Bleibendes
im Wandel der Kirchengeschichte. Kirchen-
historische Studien. Hrsg. von Bernd Moeller
und Gerhard Ruhbach. Tübingen.
- 1975 Die Leipziger Disputation zwischen Luther
und Eck. - Zeitschrift für Kirchengeschichte
86.
- 1976 Das Autoritätengefüge der westlichen Christen-
heit im Lutherkonflikt 1517 bis 1521. -
Historische Zeitschrift 223.
- Seppelt, Franz
1957 Geschichte der Päpste. Neu bearb. von Georg
Schwaiger. 2. Aufl. 4. München.
- Sider, Ronald
1974 Andreas Bodenstein von Karlstadt. The develop-
ment of his thought 1517-1525. Studies in
Medieval and Reformation Thought 11. Leiden.
- Sieber, Marc
1960 Die Universität Basel und die Eidgenossen-
schaft 1460 bis 1529. Studien zur Geschichte
der Wissenschaften in Basel 10. Basel.
- Spitz, Lewis W.
1963 The Religious Renaissance of the German
Humanists. Cambridge, Mass.

- Stein, Wolfgang
1974 Das kirchliche Amt bei Luther. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 73. Wiesbaden.
- Steinlein, Hermann
1912 Luthers Doktorat. Leipzig.
- Steinmetz, Max
1952 Die Universität Wittenberg und der Humanismus (1502-1521). - 450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. s. 1.
- Stocker, C.W.
1886 Die theologische Fakultät an der Grossherzogl. badischen Universität Heidelberg von 1386-1886. Heilbronn.
- Stupperich, Robert
1951 MW 1. [Johdanto-osat].
- Söll, Georg
1978 Mariologie. Handbuch der Dogmengeschichte. Hrsg. von Michael Schmaus, Alois Grillmeier und Leo Scheffczyk. 3:4. Freiburg & Basel & Wien.
- Thura, Albertus
1734 Regiæ Academiae Hafniensis infantia et pueritia sub tenebris pontificiis. Flensburgi & Altonaviæ.
- Tierney, Brian
1955 Foundations of the Conciliar Theory. The Contribution of the Medieval Canonists from Gratian to the Great Schism. Cambridge.

1972 Origins of Papal infallibility 1150-1350. Studies in the History of Christian Thought 6. Leiden.
- Tomek, Wenzel Wladiwoj
1849 Geschichte der Prager Universität. Prag.
- Walz, Angelus
1967 Von Cajetans Gedanken über Kirche und Papst. - Volk Gottes. Festgabe für Josef Höfer. Hrsg. von Remigius Bäumer und Heimo Dolch. Freiburg & Basel & Wien.
- Weier, Reinhold
1976 Das Theologieverständnis Martin Luthers. Konfessionskundliche und Kontroverstheologische Studien 36. Paderborn.

- Weiss, N.
1917 Martin Luther, Jean Eck et l'université de Paris d'après une lettre inédite 11 septembre 1519. - Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français 66.
- Vercruysse, Joseph
1968 *Fidelis populus*. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 48. Wiesbaden.
- Werlauff, E.C.
1850 Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen. - Indbydelseskraft til Kjøbenhavns Universitets Fest i Anledning af Hans Majestæt Kongens Fødselsdag den 6te Oktober 1850. Kjøbenhavn.
- Werner, Karl
1865 Geschichte der apologetischen und polemischen Literatur der christlichen Theologie 4. Schaffhausen.
- Vocht, Henry de
1934 *Monumenta Humanistica Lovaniensia*. Texts and studies about Louvain Humanists in the first half of the XVIth century. *Humanistica Lovaniensia* 4. Louvain.

1951 History of the foundation and the rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550 1. Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie. 3e série 42. Louvain.
- Wolff, Helmut
1973 Geschichte der Ingolstädter Juristenfakultät 1472-1625. Ludovico Maximiliana. Forschungen 5. Berlin.
- Volz, Hans
1959 Martin Luthers Thesenanschlag und dessen Vorgeschichte. Weimar.

1962 Erzbischof Albrecht von Mainz und Martin Luthers 95 Thesen. - Jahrbuch der hessischen kirchengeschichtlichen Vereinigung 13.

1971 MW 7:1. [Johdanto-osat].

- Wood, Anthony A
1796 The History and Antiquities of the University of Oxford. Now first published in English, from the original MS in the Bodleian Library: by John Gutch. 2. Oxford.
- 1813 Athenae Oxonienses. An exact History of all the writers and bishops who have had their education in the University of Oxford. To which are added the Fasti, or Annals of the said University. A new edition, with additions, and a continuation by Philip Bliss. 1. London. Reprinted. The Sources of Science 55[:1]. New York & London 1967.
- Wotschke, Theodor
1911 Geschichte der Reformation in Polen. Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation 1. Leipzig.
- Wustmann, Gustav
1905 Geschichte der Stadt Leipzig 1. Leipzig.
- Zenz, Emil
1949 Die Trierer Universität 1473 bis 1798. Trierer geistesgeschichtliche Studien 1. Trier.
- Zöllner, Erich
1966 Geschichte Österreichs. 3. Aufl. München.

Zusammenfassung

DIE UNIVERSITÄTEN UND DAS MAGISTERIUM DER KIRCHE IM ANFANGSSTADIUM DER REFORMATION. 1. 1517-1521.

Der Begriff "magisterium" bedeutete im Spätmittelalter die Aufgabe des Lehrers der Kirche, das Lehren und die dem Lehren zugrundeliegende Vollmacht. Die Auffassung der Kirche über das Magisterium war nicht einheitlich. Den Konziliaristen gemäss hatte das allgemeine Konzil, das die ganze Kirche vertrat, die höchste Autorität in Fragen des Glaubens. Neben dem Konzil hatte auch der Papst von alters her grosse Autorität. Die im Hochmittelalter aufgekommene Lehre über die Unfehlbarkeit des Papstes blieb jedoch umstritten. Auch die Doktoren der Universitäten kamen zu bedeutender Autorität in Fragen der Lehre. Doch die endgültige Festsetzung der kirchlichen Lehre wurde nicht als eine ihnen zukommende Sache betrachtet. Darüber hinaus bestand die Tradition, dass Autorität letzten Endes nicht davon abhängig war, wer etwas sagte, sondern davon, was gesagt wurde. Diese Theorie über die Sachautorität war besonders mit dem Namen des Erzbischofs von Palermo, Nikolaus de Tudeschi (Panormitanus, gest. 1445), verbunden.

Die Papalisten hielten ihre eigene Anschauung für das offizielle Dogma der Kirche und hielten es für verboten, darüber zu disputieren. In Wirklichkeit hatte der Papst jedoch einen grossen Teil seiner Autorität verloren. Die Universitäten fällten auch immer selbständigere Entscheidungen. Auf der anderen Seite stellte der Bibelfhumanismus die Bedeutung der scholastischen Theologie in Frage. So forderte Erasmus von Rotterdam auch die Laien auf, die Bibel zu lesen, da ja alle sie verstehen und nach ihren Weisungen leben konnten. Die Bibelfhumanisten stellten jedoch keine neue Theorie über das Magisterium auf. Der Konziliarismus wurde zu Beginn des 16. Jahrhunderts aufs neue Gegenstand der theologischen Auseinandersetzung. Dagegen wurde die Theorie der Sachautorität sowohl von den führenden Papalisten wie auch den Konziliaristen abgelehnt.

Auch in den vor 1517 niedergeschriebenen Vorlesungsaufzeichnungen Luthers tritt die Vielfältigkeit der spätmittelalterlichen Auffassungen zutage. Einerseits betonte Luther, dass die Christen den Leitern der Kirche auch dann zu gehorchen hätten, wenn diese zu irren schienen, denn deren Autorität war mit ihrem Amt ver-

bunden. Andererseits kritisierte Luther aber die Leitung der Kirche und klagte darüber, dass sogar manche Bischöfe wider Christus handelten. Es könne sogar sein, dass gläubige Christen das Evangelium besser verstünden als die Leiter der Kirche. Die Spitze der Kritik Luthers richtete sich aber nicht auf die Bischöfe oder den Papst, sondern auf die scholastische Theologie. Interessant ist, dass Andreas Karlstadt, der derzeit berühmteste Theologe der Universität Wittenberg, in seinen Thesen, die er im Frühling 1516 in Rom verteidigte, von der Theorie der Sachautorität ausging.

In seinen Ablassthesen nahm Luther auch die Frage nach der Gewalt des Papstes auf. Er hielt die Dekretale "Unigenitus" von Papst Clemens VI für fehlerhaft und forderte eine Erläuterung der kirchlichen Lehre. Die akademische Disputation darüber sollte dem allgemeinen Brauch gemäss bis zu einer Entscheidung der Kirche gestattet sein. In seinen Briefen an die Bischöfe forderte Luther, dass sie der Verbreitung von irrigen Auffassungen als kirchliche Lehre entgegentreten sollten.

Der Erzbischof von Mainz bat der Thesen Luthers wegen um ein Gutachten von seiner eigenen Universität. Die Mainzer Gelehrten weigerten sich jedoch, Luthers Thesen zu beurteilen, da die Gewalt des Papstes darin angegriffen wurde, und sie rieten dem Erzbischof der papalistischen Theorie gemäss, die Sache dem Papst zur Entscheidung zu überlassen. Dagegen setzte Konrad Wimpina, Dekan der theologischen Fakultät der Universität Frankfurt an der Oder, Thesen auf, in denen er Luther zum Häretiker stempelte und sich darin auch auf die Universitäten berief. So übertrat er das papalistische Disputationsverbot. Auch Johannes Eck, Professor an der Universität Ingolstadt, richtete in seinem Gutachten an den Bischof von Eichstätt seine Aufmerksamkeit nicht darauf, dass Luther die Frage über die Gewalt des Papstes aufgegriffen hatte. Wimpinas und Ecks Haltung war insofern verständlich, als beide als Konziliaristen eingestuft werden können.

Im Winter 1518 präzierte Luther seinen Gesichtspunkt in den Resolutionen (Erläuterungen) der Ablassthesen. Er berief sich auf die traditionelle Auffassung über das Magisterium der Doktoren, stellte sich positiv zur Leitung der Kirche und versuchte sie auf seine Seite zu bekommen. Dagegen wies Luther es ab, die Behauptungen von grossen Scholastikern für die bestätigte Lehre der Kirche zu halten. Auch der Papst konnte irren. Anders als zum Beispiel sein Erfurter Lehrer Bartholomäus Usingen fand Luther, dass die als irrig zu betrachtenden

Entscheidungen des Papstes nicht einmal des Gehorsams wegen zu befolgen seien. Es sei erlaubt, ihnen bis zu einer Konzilsentscheidung zu widersprechen. Hiermit räumte Luther ein, dass das Konzil eine über dem Papst stehende Autorität bildete. Die Frage über einen möglichen Irrtum seitens des Konzils war keineswegs aktuell und Luther nahm keine klare Stellung dazu. Dagegen zeigt schon ein von Luther im März herausgegebener Traktat, dass es nach seiner Meinung erlaubt sei, sich den irrigen Konzilsentscheidungen der Theorie der Sachautorität gemäss zu widersetzen. Die von Luther im Frühjahr 1518 verfassten Schriften zeigen, dass er einerseits an diesem Gesichtspunkt festhielt, aber andererseits die Autorität der kirchlichen Leitung anerkennen und auf seine Seite bekommen wollte.

Tetzel antwortete Luther im Frühling 1518. Er vertrat die Ansicht, Luther habe die Autorität der Kirche in Gefahr gebracht. Tetzel gemäss war der Papst die höchste Autorität der Kirche, der man sich nicht mehr widersetzen durfte. Die von der Kirche rezipierten Doktoren, besonders Hieronymus und Thomas von Aquin, seien autoritative Lehrer der Kirche. Auch die durch die Praxis der Kirche bestätigten Auffassungen wären für richtig zu halten. In der Weise Wimpinas berief sich auch Tetzel auf die Universitäten. Auf der anderen Seite zeigt es sich, dass Tetzel mit seiner Fortsetzung des Streites eigentlich das papalistische Disputationsverbot unbeachtet liess.

Auch Karlstadt legte im gleichen Frühjahr seine Anschauung dar. Einesteils betonte er die Autorität der Kirche, andernteils erkannte er die Sonderstellung der Bibel an. Der Text der Bibel bedeutete mehr als die Meinung der ganzen Kirche. Die Doktoren durften sich denjenigen Konzilsentscheidungen widersetzen, die klar gegen den buchstäblichen Sinn der Bibel standen. Allerdings sollte man einem Doktor, der sich auf die Bibel stützte, nur in dem Fall mehr Glauben schenken als dem Papst, wenn der Papst ein offensichtlicher Ketzler wäre.

Silvester Prierias, der Magister Sacri Palatii, verfasste im Frühjahr 1518 im Auftrag der Kurie ein Gutachten über Luthers Thesen. Er betonte die Autorität des Papstes und erklärte, dass auch das Konzil unfehlbar sei, sofern es im Einvernehmen mit dem Papst handelte und sein Bestes tat. Desgleichen betonte er, dass die Lehre des Thomas eine Norm für den katholischen Glauben sei.

Luther wies die Ansichten von Prierias und die Zitation nach Rom zurück, indem er forderte, der Streit solle der

Entscheidung der deutschen Gelehrten anheimgestellt werden. Jegliche Lehre sei auf die Bibel zu gründen. Auch das Konzil könne irren, wie Panormitanus erklärt hatte. Die Fehlbarkeit des Konzils war jedoch für Luther weiterhin eine rein theoretische Möglichkeit.

Als Luther mit dem Legaten des Papstes, Kardinal Cajetan, in Augsburg zusammentraf, versuchte er immer noch auf jede erdenkliche Weise, eine Einigung mit Rom zu erzielen. Dies war jedoch nicht möglich, weil Luther sich (unter Berufung auf Paulus und Panormitanus) weigerte, seine Behauptungen zurückzunehmen. Die Ereignisse in Augsburg machten Luthers Vertrauen zum Papst zunichte. Er musste jetzt die Schlussfolgerungen aus den von ihm schon früher vertretenen Auffassungen ziehen. Das Papsttum hatte sich in eine die Kirche bedrohende Macht verwandelt. Luther appellierte deswegen ebenso wie die Pariser Universität an ein Konzil.

Die Universität Wittenberg trat im Herbst 1518 für Luther ein. Die Universität versicherte ihre Treue zur Kirche, aber betonte andererseits, dass sie selbst die Lehre ihrer Doktoren überwachen würde. Damit stellte sie in Wirklichkeit die Stellung des Papstes als Festsetzer und Hüter der Lehre in Frage.

Nachdem der Versuch von Miltitz, den Streit durch eine schlaue Taktik zu lösen, misslungen war, richteten die Wittenberger Doktoren ihre Aufmerksamkeit auf die mit Eck vereinbarte Disputation in Leipzig. Die Stellungnahmen der Theologen der Leipziger Universität zeigen, dass sie konsequent an der papalistischen Magisterium-Theorie festhielten und demgemäß die unerlaubte Disputation zu verhindern suchten. Auch nach der Disputation hielten sich die Leipziger Theologen dem Streit fern. Dagegen versuchte Professor Hieronymus Dunsenheim, Luther brieflich zu beweisen, dass das vom Papst geleitete Konzil die höchste Autorität der Kirche inne habe.

Luther räumte bereits vor Beginn der Disputation unter Berufung auf Panormitanus ein, dass auch das allgemeine Konzil irren könne. Über die Gewalt des Papstes stellte er eine radikalere Ansicht als bisher auf; in Bezug auf das Magisterium gab es darin jedoch nichts Neues mehr. Nicht einmal die Lehrer der Universität Wittenberg akzeptierten Luthers Angriff gegen das Papsttum. Otto Beckmann beklagte sich darüber bei Spalatin. Auch Karlstadt versicherte abermals seine Treue zum Papst und enthielt sich einer Stellungnahme zur Frage über das Magisterium. Es ist jedoch offensichtlich, dass

auch Karlstadts Glaube an die Theologie und die darauf gründende Beschlussfassung der Kirche schon zu schwanken begonnen hatte. So erklärte er, dass ungelehrte Laien den Glauben oft besser als Theologen verstünden.

Während der Disputation musste Luther zugeben, dass nicht nur kommende Konzilien irren konnten, sondern dass auch das hochgeachtete Konzil von Konstanz geirrt habe. Diese These begründete er, indem er sich auf Gerson, Augustinus sowie wieder auf Panormitanus berief. Luther musste sich also öffentlich auf die Theorie der Sachautorität stützen und sie auf eine neue radikale Weise durchdenken. Der zentrale Satz in der Theorie der Sachautorität, demgemäss nicht darauf zu achten sei, wer etwas sagte, sondern darauf, was gesagt wurde, wurde auch noch im Verlauf der Disputation über den Ablass zum Streitobjekt.

Nach der Disputation versuchten beide Parteien, sich einer günstigen Entscheidung zu versichern. Die zu Schiedsrichtern gewählten Universitäten fassten jedoch in der Sache keinen Beschluss, Erfurt um eine Zuspitzung des inneruniversitären Streits zu vermeiden, Paris vielleicht deswegen, weil eine Verurteilung Luthers, der sich auf das Konzil berufen hatte, dem Papst zum Vorteil und der für ihre Verfechtung des Konziliarismus bekannten Pariser Universität selbst zum Schaden gereicht hätte.

Dagegen verurteilten die Universitäten von Löwen und Köln im Herbst 1519 Luthers Lehren. Die Urteile zeigten, wie hoch diese Universitäten ihre eigene Autorität veranschlagten. In Wirklichkeit überliessen sie nur die Vollstreckung der Urteile den Bischöfen. Auch die Verhandlungen zwischen den Universitäten und Kardinal Cajetan und dem Bischof von Lüttich beweisen ein ähnliches Selbstbewusstsein. Schon vor der Bekanntmachung der Urteile richtete sich der Verdacht der Löwener Theologen auch auf Erasmus von Rotterdam, der sich in Löwen niedergelassen hatte. Dieser verwarf die Lehre der Gegner Luthers, insbesondere diejenige von Prierias, aber er selbst hoffte, der Streit würde sich durch die Disputation klären.

Nach der Leipziger Disputation brachte Luther, wiederum auf Panormitanus fussend, deutlicher als zuvor seinen mit der Theorie der Sachautorität übereinstimmenden Standpunkt zum Ausdruck. Melanchthon trat nach der Disputation für Luther ein und eignete sich bis spätestens Winter 1520 dessen Anschauung an. Schon im Herbst berief sich Melanchthon auf eine neue Begründung: die

allseitige Klarheit der Bibel. Auf Grund dessen war es möglich die Gültigkeit der Entscheidungen der Kirche zu bestreiten. Auch die Väter sollten im Lichte der Bibel erläutert werden und nicht umgekehrt. Auch Karlstadt berief sich Anfang 1520 auf die Klarheit der Schrift und fand, dass ungelehrte Laien die Botschaft der Bibel am besten verstünden. Erst im Spätsommer 1520 liess Karlstadt durchblicken, dass der Papst geirrt habe. Er verstand die Bibel jedoch auf eine ganz andere Weise als Luther. Dagegen betonten sowohl Luther und Karlstadt als auch Johannes Dölsch jetzt den charismatischen Charakter des Magisteriums: die Christen hätten auf die von Gott berufenen charismatischen Lehrer ohne Ansehen ihrer Stellung zu hören. In der Praxis blieb es allerdings die einzige Möglichkeit der Wittenberger Theologen, sich auf die Unterstützung durch das Kirchenvolk und die deutschen Fürsten zu verlassen. Luther räumte den Fürsten jedoch keine Sonderstellung hinsichtlich des Magisteriums ein.

Prierias und Eck verfassten zur Begründung der im Juni 1520 veröffentlichten Bannandrohungsbulle umfangreiche Werke, die der Papst billigte. Prierias verwarf die Theorie der Sachautorität, insbesondere die Berufung auf Panormitanus, und erstellte eine bis ins Detail genaue papalistische Lehre über das Magisterium. Die Irrtumsmöglichkeit des Papstes bestritt er jedoch de facto nicht. Auch Eck sah sich jetzt veranlasst, die Autorität des Papstes zu betonen. Ecks Auffassung war jedoch nicht ganz so genau wie diejenige von Prierias. Auch solche Anschauungen, die den Konziliarismus vertraten, fanden sich bei Eck immer noch zur Genüge. Tommaso Rhadino, Professor an der Universität von Rom, brachte in seiner für die Bulle veröffentlichten Begleitrede eine papalistische Auffassung vor.

In Kreisen der Universitäten stiess die Veröffentlichung der Bulle auf starken Widerstand. In Löwen akzeptierte nur die theologische Fakultät die Bulle. Namentlich Erasmus mit seinen Anhängern stempelte das Verfahren der Kurie als falsch. Erasmus erstellte auch in Köln diverse Gutachten über die Luthersache. Er war der Auffassung, dass der Papst falsch gelehrt habe. Der Streit müsse deswegen ausnahmsweise durch unparteiische Richter entschieden werden, ohne das Magisterium des Papstes im Prinzip in Frage zu stellen. Letzten Endes wäre das Magisterium eine Angelegenheit der mit den altkirchlichen Quellen vertrauten Sachverständigen, namentlich der Pariser Universität und des Konzils. Die Auffassung von der Sachautorität wies Erasmus ab. Die erhalten gebliebenen Quellen über die Ereignisse in Köln zeigen,

dass nur die theologische Fakultät die Bulle akzeptierte. Die Leitung der Universität war der Ansicht, dass die Sache ihr nicht zukäme. Dagegen scheint in den Universitäten von Mainz und Trier die Veröffentlichung der Bulle nicht auf Widerstand gestossen zu sein.

Die Erfurter Humanisten bestritten die Autorität der Bulle schon vor ihrer Ankunft. Die Veröffentlichung der Bulle erregte beinahe Aufregung. In dieser Situation zog die Leitung der Universität es vor - trotz der Forderung des Erzbischofs von Mainz - auf die Veröffentlichung der Bulle zu verzichten. Die Leipziger Universität überliess die Entscheidung dem Herzog von Sachsen und veröffentlichte die Bulle erst nach Erhalt einer ausdrücklichen Aufforderung. Die Humanisten der Universität stellten sich jedoch auf Luthers Seite. Auch die Universität Frankfurt an der Oder dürfte die Bulle veröffentlicht haben. Die Universität Krakau wies Luthers Lehre dem Standpunkt des Königs von Polen gemäss ab. Dagegen liess die Universität Kopenhagen auf Verlangen des Königs die Bulle unveröffentlicht. Es gelang Eck, die Universität Ingolstadt dazu zu bewegen, die Bulle zu billigen. In Wien waren nur die Theologen für die Veröffentlichung. Die Stellung des Kaisers entschied schliesslich den ereignisreichen Streit zugunsten der Theologen. Die Gelehrten von Oxford und Cambridge urteilten über Luther der Stellungnahme der englischen Regierung gemäss. Über den Inhalt des Urteils ist allerdings nichts erhalten geblieben.

Das grösste Aufsehen erregte im April 1521 das Urteil der theologischen Fakultät von Paris über Luthers Lehren. Die Fakultät hob ihre eigene Autorität stark hervor. Der rechte Glaube zeige sich in den Stellungnahmen der Doktoren und in den Beschlüssen der Konzilien. Dagegen befasste sich die Beurteilung nicht mit der Stellung des Papstes. Luthers Kritik gegen den Papalismus wurde also nicht verurteilt. Die Pariser Theologen brauchten sich demnach nicht damit zu begnügen, zur Bulle lediglich Stellung zu nehmen. Indem sie ihr eigenes Urteil veröffentlichten, konnten sie ihre eigene Autorität auch in Hinsicht auf den Papst akzentuieren.

Die Universität Wittenberg wies die Veröffentlichung der Bulle ab, indem sie Formalitäten und politische Gründe in den Vordergrund stellte. Sie bestritt jedoch nicht direkt die Autorität des Papstes. Dagegen stellten die Theologen der Universität in ihren Schriften ihre eigene Auffassung über das Magisterium dar.

Indem Luther öffentlich das kanonische Recht verbrannte, stempelte er die Erforschung der Tradition als nutzlos

ab. Er berief sich zum Beispiel nicht mehr auf Panormitanus. Dagegen begründete er sein ausschliessliches Füssen auf der Schrift mit der Klarheit des Wortes Gottes. Die Christen sollten nur das Wort lesen und hören, denn der Heilige Geist spräche dadurch. In der Bibel fände sich die Antwort auf alle Fragen der Kirche. Das Amt der Kirche verlor so seine besondere Autorität der Bibelerklärung. Neben der Klarheit der Bibel betonte Luther weiterhin den charismatischen Charakter des Magisteriums. Die Christen hätten auf die von Gott berufenen Propheten, besonders auf ihn selbst, zu hören. Entsprechend war es natürlich, dass Luther stärker als früher die antichristliche Natur seiner Gegner akzentuierte. Auch Karlstadt stempelte nunmehr den Papst zum Ketzer. Er verteidigte sich jedoch gegen die Kurie im Rahmen des kanonischen Rechtes und bezeichnete den Papst nicht als Antichrist. Karlstadt betonte fortan, dass ungelehrte, dem Willen Gottes demütig folgende Laien die Botschaft der Bibel am besten verstünden. Dagegen appellierte Melanchthon stark an die Fürsten und betonte ihre Verantwortung für die Verkündigung des klaren Wortes der Bibel.

Nach dem Wormser Reichstag hielten Luther und seine Anhänger es für die einzige Möglichkeit, mit der Reform der Gemeinden zu beginnen, ohne die traditionelle Leitung der Kirche zu berücksichtigen. Ihr theologischer Grund war die Lehre von der Klarheit der Schrift. Bisher hatten die Reformatoren hauptsächlich nur die falschen Behauptungen ihrer Gegner bestritten. Jetzt aber hatten sie selbst Neues zu schaffen. Ob die Lehre von der Klarheit der Schrift wohl als Grundlage für den Aufbau und das Leben der Kirche ausreichen würde?

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuja

<i>Vuosikirjat:</i>	19—20	1929—1930
	33—34	1943—1944
	35—36	1945—1946
	37—38	1947—1948
	43—44	1953—1954
	48—51	1958—1961
	54—57	1964—1967
	58—59	1968—1969
	60—61	1970—1971
	62—63	1972—1973
	64—67	1974—1977
	68—69	1978—1979
	70—71	1980—1981

Toimituksia:

- 50:3. *Laestadius* Därhushjonet 3
66. In arce et vigilia. In honorem Ilmari Salomies
67:1. *Blomstedt & Matinolli* Turun hiippakunnan paimenmuistio 1554—1809 (Ahlainen—Hailuoto)
69. *Lempiäinen* Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla
70. *Parvio* Canon Ecclesiasticus
71. *Ojanen* Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla
72. *Laasonen* Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana
73. *Lempiäinen* Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa
74. *Raittila* Lestadiolaisuuden martikkeli ja bibliografia
75. *Tamminen* Kansakoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1912—1939
77. *Widén* Prästmöter i Åbo stift 1629—1864
78. *Iisalo* Suomen koulujen uskonnonopetus 1843—1883
79. *Veikkola* Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905—1914
80. *Virkkala* Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhäliike (SLEY)
81. *Salminen* Johannes Raumannus
82. *Setälä* Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917—1944
83. *Laasonen* Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa
84. *Rimpiläinen* Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa
87. *Rajainen* Luterilaisuus Venäjän valtikkan alaisena

88. *Sandholm* Kyrkan och hospitalshjonen
89. *Mielonen* Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859–1886
90. *Lempiäinen* Turun hiippakunnan tarkastuspöytäkirjat isonvihan ajalta
91. *Rajainen* Naisliike ja sukupuolimoraali
92. *Heininen* Marcus Henrici Helsingius
93. *Investigatio memoriae patrum*. Libellus in honorem Kauko Pirinen
95. *Väänänen* Vanhan Suomen papisto
96. *Väänänen* Pappissivistys Vanhassa Suomessa
97. *Halmesmaa* Kirkkokuri murroksen kynnyksellä
98. *Larkio* Papisto ja raittiuskysymys
99. *Heino* Hyppyerätys – Länsi-Suomen ruokoilevaisuuden synnyttäjä
100. *Jääskinen* The Icon of the Virgin of Tikhvin
103. *Laasonen* Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia
104. *Silfverhuth* Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnonkirjallisuuden valvonta Suomessa 1809–1865
105. *Nova et vetera*. Studia in honorem Martti Parvio
106. *Salminen* Enevaldus Svenonius I
107. *Rimpiläinen* In labore et aerumna. Luterilaisten seurakuntien papinvirkojen hoito isonvihan aikana Suomessa
108. *Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870–1918
109. *Halmesmaa* Kirkkokurisäännöstö Suomessa 1848–1869
110. *Kena* Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922
111. *Lehtö* Uskonnonopetusta ilman koulua. Evankelisen kristinuskonopetuksen aseman ja sisälön kehitys Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1959
112. *Heikkilä* Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa
113. *Erkki Antti* Juhonpieti, Kirjeet ja kirjoitukset
114. *Näsman* Carl Gustaf Ottelin
115. *Manuale seu Exequiale* Aboense
116. *Paarma* Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604
118. *Veikkola* Nuorkirkollinen uudistusvirtaus Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918
119. *Reijonen* Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917–1922
120. *Taipale* Rippikoulun syntyvaiheet Turun hiippakunnassa vuosina 1627–1763
121. *Raittila* Lestadiolaisuus Pohjois-Amerikassa vuoteen 1885
122. *Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterum reformaation alkuvaiheessa

Näitä teoksia saa kirjakauppojen välityksellä. Seuran jäsenet saavat julkaisut alennuksella tilaamalla ne Tieteellisten seuran julkaisuvälistä, os. PL 248, 00170 Helsinki 17. Jäseneksi ilmoittautumisista ottaa vastaan Seuran sihteeri, teol.lis. Esko Koskenvesa, os. Kierretie 47, 01650 Vantaa 65.

Dessa böcker erhålles via alla bokhandlar. Samfundets medlemmar kan få publikationerna med rabatt, om de beställer från Vetenskapliga samfundens biblioteks publikationslager. Adress är: Postfack 248, 00170 Helsingfors 17. Samfundets sekreterare emottar anmälningar som medlem i Samfundet. Sekreterarens adress är: teol.lis. Esko Koskenvesa, Skrugängsvägen 47, 01650 Vanda 65.

Kansi: Leipzigin väittely 1519.

Puupiirros 1500-luvulta.

Lähde: Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landshut—
München 1472–1972. Hrsg. v. L. Boehm u. J. Spörl. Berlin 1972.

ISBN 951-9021-43-4

ISSN 0356-0759